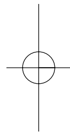
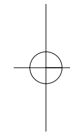
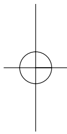
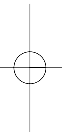
biblioteca rao

Josif Constantin Drăgan

Prin Europa

*

UITAREA ESTE, ÎN FOND, O TRĂDARE

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
DRĂGAN, JOSIF CONSTANTIN
Prin Europa / Josif Constantin Drăgan
Bucureşti: RAO International Publishing Company, 2005
5 vol.

ISBN 973-576-832-1

Vol. 1: Uitarea este, în fond, o trădare – ISBN 973-576-826-7

821.135.1-992
913(4)(0:82-992)

RAO International Publishing Company
Grupul Editorial RAO
Str. Turda nr. 117-119, Bucureşti, România

JOSIF CONSTANTIN DRĂGAN
Prin Europa
Uitarea este, în fond, o trădare

Tiparul executat de
R.A. „Monitorul Oficial"
Bucureşti, România

2005

ISBN 973-576-826-7

AVENTURA SPIRITULUI

PRIN EUROPA se intitulează unul din ciclurile cele mai interesante şi consistente care vin să îmbogăţească literatura noastră memorialistică, deşi, dacă îmi este îngăduit să susţin un amendament, titlul operei în discuţie s-ar putea foarte bine întregi – *Prin şi pentru Europa*… şi aceasta întrucât inspiratul autor, domnul profesor doctor Josif Constantin Drăgan, personalitate bine cunoscută a românimii şi lumii afacerilor europene de la convergenţa mileniilor II-III ale erei creştine, a devenit de mult sinonim cu ÎNSUŞI SUCCESUL, impunându-se detaşat ca militant desăvârşit, prin VORBĂ şi FAPTĂ, al bătăliei ultimelor decenii pentru unificarea bătrânului nostru continent. Bătălie care, de această dată, a repurtat, după atâtea proiecte şi tentative, cel mai eficace şi strălucit succes din istorie, de vreme ce s-a fondat Uniunea Europeană, construcţie unică şi remarcabilă, posibilă numai prin eforturile conjugate şi stăruinţa tuturor statelor şi naţiunilor, iar, nu mai puţin, graţie şi unor mari vizionari susţinători ai cauzei, între care profesorul Josif Constantin Drăgan ocupă, indiscutabil, un binemeritat loc distinct. Îmi îngădui să precizez că lupta nu s-a încheiat, mai ales din perspectiva recentului vot negativ al Franţei şi al Olandei în problema Constituţiei UE, însă fundamentele construcţiei au fost deja puse şi finalul este lesne previzibil. În acest context, *Prin Europa* reprezintă mai mult decât un reper ocazional, ori un simplu ciclu memorialistic. Acest ciclu, cuprinzând de-acum cinci volume, reconstituie, de fel exclusiv şi exhaustiv, traseul unei personalităţi de excepţie afirmate în lumea afacerilor sau în lumea scrisului, insistând concomitent şi asupra procesului final în care s-a plămădit un erou colectiv al zilelor noastre – EUROPA UNITĂ, cu toate umbrele şi strălucirile ei. De unde deducem semnificaţia apariţiei – în preajma zilei de naştere a Profesorului, la 20 iunie – a ediţiei a III-a, definitive, a seriei *Prin Europa*. În raport cu ediţiile precedente (1973–1980 şi 2001), cea actuală, păstrând dispunerea cunoscută a tomurilor în ansamblu, adaugă unul nou, al cincilea, care, natural, vine să completeze, în chip armonios, întreaga arhitectură a impresionantei construcţii memorialistice.

După cum relevă autorul, în deschiderea celui de-al cincilea volum, inedit, al seriei, „lumea nu se lasă ușor descoperită“. Este o constatare exactă, probată de fiece pagină a memoriilor, care atestă exemplar că, în fond, autorul și cititorul deopotrivă se implică clipă de clipă într-o veritabilă *aventură a spiritului*. Acesta este, de altfel, stigmatul întregului ciclu *Prin Europa*, sintetizat de autor, pe parcurs, în aserțiuni memorabile, cum ar fi, de exemplu, în rândul întâi: *„început e drumul, neîncheiată călătoria“* sau *„uitarea este, în fond, o trădare“*… și, mă întreb ori îl întreb pe Cititor, ce leac mai potrivit și mai durabil contra uitării poate fi aflat, dacă nu în prima ordine CARTEA, cea de memorialistică prin excelență? În fapt, inaugurându-și amintirile, deci în volumul I din *Prin Europa*, profesorul Josif Constantin Drăgan decodifică, într-o manieră elegantă și fără ocolișuri, această lecție de viață și demnitate umană.

Nu știu dacă este cazul să insist și asupra unui alt fapt remarcabil, pe care cărțile profesorului Josif Constantin Drăgan îl pun constant în lumină. Un studiu comparativ, înglobând probleme majore ale perioadelor „strălucitoare“ ale emigrațiilor românești de după 1848, de la finele Primului Război Mondial din 1914–1918 și, îndeosebi, de după conflagrația mondială din 1939–1945, denotă fără tăgadă un lucru, și anume că, defel exagerat, se poate afirma – pornind de la titlul celebrei creații a lui Vintilă Horia – că, într-o mare măsură, *memorialistica românească s-a născut în exil!* Într-un asemenea grad, încât ciclul *Prin Europa* și-ar putea chiar revendica acest *motto*…

Memorialistica profesorului Josif Constantin Drăgan reține din toate punctele de vedere – prin prospecțiunile în lumea românească și europeană a veacului trecut și în aria de interes și de activitate a autorului (mediile universitar, economico-financiar, presa, structurile guvernamentale și cele europene, științifice etc.); prin rafinamentul surprinderii situațiilor și portretizării personajelor; prin cursivitatea și naturalețea discursului; prin nivelul informațiilor și prin spiritul întreprinzător și atotcuprinzător al naratorului; prin orginalitatea și farmecul relatărilor, iar, la sfârșit, dar nu în cele din urmă, prin motivația și finalitatea însemnărilor. Voi remarca, în context, că nenumărate pagini au valoarea unor file de jurnal, deși, în ansamblu, predomină net narațiunea obiectivă, impersonală, ansamblul sugerând sagacitatea și acuratețea unor judecăți și observații, care-l ascund cu dificultate pe memorialistul care nu se desparte niciunde și nicicând de cărțile lui scumpe pe itinerariile parcurse, fie ele terestre, aeriene sau maritime. Mai mult, zeci de pagini îl trădează pe prozatorul de vocație, deturnat, firește, de presiunile mediului, pentru a se devota afacerilor sau studiilor juridice, istorice și de marketing. Dar, să nu trecem prea ușor peste atâtea paragrafe exemplificatoare, alese pur și simplu la întâmplare. Iată, de exemplu, pe autor descinzând la București, în 1934, direct din Dacia Banatului, un ținut atât de scump inimii, proiectelor și gândurilor lui, fie numai pentru că acolo îi rămăseseră „… toți *«ai săi»“, cu toate «ale lor»*, pentru a se dedica în Capitală

studiilor juridice universitare, domeniu în care a avut șansa ca, înainte de a-l cunoaște îndeaproape pe Giorgio del Vecchio, inimitabilul și valorosul său mentor, să dea peste numeroși maeștri ai disciplinei alese (Paul Negulescu și Istrate Micescu, Dorel Dumitrescu și I. Gruia, G. și Radu Meitani, Mircea Djuvara, Vespasin Pella și V. Dongoroz, ca să nu-i neglijăm pe P.P. Negulescu, I. Petrovici, Nae Ionescu sau M. Ralea, ale căror cursuri le frecventa în paralel) și despre care, în ciclul *Prin Europa*, ne lasă portrete memorabile. Într-adevăr, cum altfel am putea considera decât absolut captivante rândurile consacrate profesorului Paul Negulescu, care, desprindem din tomul *Uitarea este, în fond, o trădare*, apărea studenților „un bărbat înalt, cu părul rar și cărunt, bine aranjat, un bărbat distins și plăcut la privire și conversație. Era, cum s-ar spune, un domn, dacă acest cuvânt poate caracteriza atitudinea, temperamentul și caracterul unui om, ca și felul său de a fi, în aula cea mare a Facultății de Drept din vechea Universitate, unde l-am ascultat vreme de un an sau doi, din 1934 până în 1936“.

Constatăm, mai departe în *Memorii*, că dintre profesorii Facultății de Drept cel mai bine cotat ajunsese „civilistul“ Istrate Micescu – o somitate a epocii. Cine cuteza pe-atunci să presupună că, numai după 15 ani, Maestrul, după ce funcționase câteva săptămâni și ca ministru al Externelor în guvernul Goga-Cuza, avea să-și afle un groaznic sfârșit în Gulagul comunist? Profesorul Josif Constantin Drăgan ne determină însă să nu facem prea degrabă un salt în timp, înainte de-a afla că Istrate Micescu înregistrase „succese răsunătoare“ prin tribunalele Bucureștilor, întrucât „mânuia cu multă artă oratoria. Avea replici prompte și tăioase, care circulau apoi în mediul studențesc. Făcea ironii, își strivea adversarii cu glume ce depășeau uneori orice limită“. Iată cum, cu răbdare și talent, memorialistul recreează atmosfera specifică mediului universitar bucureștean al anilor 1930, înlesnind cititorului o încântătoare „reîntoarcere“ în timp… Care spune totul despre talentul narativ al memorialistului, despre forța lui de-a fascina.

Dar să revenim, urmărindu-l pe tânărul Josif Constantin Drăgan sosind, cum spuneam, cu ambiții universitare la București: „… Ardeam de dorința de a cunoaște capitala țării, pe care o mai văzusem o singură dată […] Eram doritor să-i cunosc pe colegii din Muntenia, din Moldova, de pe țărmul Mării Negre, din cetățile străvechi de la Dunăre sau din Maramureș. […] După mine, Dreptul nu poate fi o activitate oarecare, ci o deschidere realistă spre universul social, o viziune juridică ce croiește drumul unei întregi serii de ocupații și profesiuni. Câte erori, câte greșeli ar evita omul în viață, dacă ar deține un minimum de cunoștințe juridice!“

Operă de proporții, cu un larg orizont informațional și interpretativ, *Memoriile* profesorului Josif Constantin Drăgan cuprind toate momentele esențiale ale începuturilor și devenirii eroului, care, se înțelege, nu-i nimeni altul decât autorul însuși. Doar trei, considerăm, au fost etapele cruciale ale vieții sale exemplare: startul (anii studiilor în țară), activitatea și eforturile

deosebit de intense pentru afirmare, care au debutat la 24 ianuarie 1940, o dată cu plecarea la studii doctorale în Italia și, pe cea mai înaltă treaptă a vieții, consacrarea. Fără nici o urmă de exagerare, dar profesorul Josif Constantin Drăgan datorează absolut totul muncii sistematice și pline de abnegație. Drumul i-a fost, pe măsura eforturilor extraordinare, drept și sigur, deși nu lipsit de obstacole și de pasiuni agresive adverse. Le-a depășit. În prezent, profesorul Josif Constantin Drăgan ne oferă un exemplu și este prețuit pentru tot ceea ce a semănat pe drumul personal și magic al succesului. În temeiul realizărilor în afaceri, profesorul Josif Constantin Drăgan se recomandă cu o carte de vizită impresionantă, iar în prima ordine drept fondatorul unui trust, în cea mai bună accepțiune a cuvântului, care se prezintă cu numeroase certificate de succese notorii în diverse domenii de activitate, la nivel național și european:

– afaceri (Grupul ButanGas, cu filiale în România, Italia, Germania, Grecia, Austria, Bulgaria, Spania, Maroc, Polonia și Albania);

– cultural-științific (Fundația Europeană Drăgan și Fundația General Ştefan Gușă):

– învățământul superior (Universitatea Europeană Drăgan, Lugoj și Brașov, cu facultăți de Drept, Ştiințe Economice, Cibernetică);

– editorial (casele de presă Nagard – Italia, Europa Nova, Iași și București, FEDPrint și Grupul DragoPrint – București);

– mass-media (editarea unor cotidiane și săptămânale, televiziune și post de radio în Lugoj).

Se adaugă acestora faptul că, înainte de 1989, pe atunci când la București cenzura era atotputernică, profesorul Josif Constantin Drăgan s-a preocupat de editarea în condiții grafice remarcabile a memorabilei *Istorii a literaturii române* datorate lui George Călinescu, ori de publicarea și difuzarea unor publicații de răsunet – buletinele Unității Europene și mareșal Ion Antonescu. Mai mult decât atât, Profesorul a publicat, singur sau în colaborare, în limbile română, italiană, franceză, spaniolă, engleză, numeroase cărți privind „lumea“ tracilor, „mileniul imperial“ al Daciei, cu suficiente informații și teze neîmpărtășite de specialiști, o istorie a românilor, biografii (Antonescu, Odobleja, Popovici), geoclimatul și istoria, teoria și esența unor mecanisme și realități economice (entropie și bioeconomie, marketing, piața mondială a „aurului negru“), necesitățile construcției unității europene etc.

Despre toate acestea, Cititorul poate afla detalii numai parcurgând *Memoriile* Profesorului. Cele cinci volume ale seriei *Prin Europa* prezintă, într-o ordine strict cronologică de înțeles, faptele și oamenii care au populat ultima jumătate de secol a mileniului trecut, între punctele memorabile de reper stăruind epoca studiilor liceale și universitare ale autorului, plecarea lui în Italia, peripețiile războiului și transformările Europei postbelice, în care autorul s-a implicat. Cu siguranță, „lumea“ autorului este una specifică, predominant aceea a afacerilor și cercurilor economice, dar cu antene și consecințe multiple. Deși „acaparat“ de asemenea probleme, profesorul Josif Constantin Drăgan a manifestat interes ori s-a arătat oricând deschis față de gravitatea situației României în vremea războiului ori după aceea. Numai așa se explică revenirile, paginile dese și consistente consacrate mareșalului Ion Antonescu, loviturii de stat de la 23 august 1944, un act pe care – oricând se ivește prilejul în memorii – îl respinge categoric, din toate punctele de vedere – al moralității, al necesității și al consecințelor sale istorice tragice, pe termen apropiat, mediu și lung. Convenția de armistițiu impusă României de către Marile Puteri la 12/13 septembrie 1944, târgul celor doi samsari Churchill și Stalin de la Kremlin din octombrie 1944 pe seama României și a vecinilor ei, trecuți sub tutela Moscovei exprimată în... procente (?!), Tratatul de Pace de la Paris din 10 februarie 1947 nu găsesc – cu deplin temei – nici pic de înțelegere din partea memorialistului, care nu poate admite, nici după decenii, încălcarea de către Marile Puteri a drepturilor și intereselor României în urma conflictului din 1939-1945.

Aici este locul potrivit să consemnăm un alt merit remarcabil al profesorului Josif Constantin Drăgan, în privința căruia domnia sa, în postura-i de memorialist, preferă însă să tacă. Ceea ce nu ne determină să procedăm identic. Astfel, profesorul Josif Constantin Drăgan și-a câștigat un merit deosebit în istoriografia universală contemporană prin promovarea cercetărilor referitoare la mareșalul Ion Antonescu – omul, faptele și epoca. Cu regretul de a nu fi colaborat personal la programul respectiv de studii, voi menționa cele patru volume fundamentale consacrate lui Antonescu. Operă întinsă și complexă, cuprinzând memorialistică, studii documentare aplicate și îndeosebi documente inedite asupra perioadei 1940–1944, *Antonescu, Mareșalul României și răsboaiele de reîntregire* a slujit și este la dispoziția tuturor studioșilor, români și străini, care după 1989–1990 s-au concentrat asupra prezenței României pe fronturile ultimei conflagrații mondiale. Avem de-a face, în întregime, cu o operă de referință, a cărei valoare științifică nu s-a perimat câtuși de puțin, în ciuda trecerii anilor. Iar meritul aparține, netăgăduit, profesorului Josif Constantin Drăgan, care a inițiat și a finalizat exemplar un asemenea proiect istoriografic. Fără nici o exagerare, dar după 1945, grație eforturilor desfășurate începând cu eminentul diplomat care a fost Gheorghe Barbul și continuând cu profesorul Josif Constantin Drăgan, *adevăratul Antonescu a fost descoperit și propovăduit în exil,* în vreme ce, în România, el a fost hulit printr-o intensă și deșănțată campanie politico-ideologică, pseudo-științifică, culturală și polițistă extrem de bine și eficient instrumentalizată. Reținem sub acest aspect că, potrivit faimoaselor *Instrucțiuni* din 1945–1948 privind scoaterea din circulație a cărților publicate în cursul „perioadei fasciste“, toate materialele semnate de mareșalul Ion Antonescu deschideau, s-ar putea spune cu obligativitate, lista în sensul că: „Orice lucrări datorite următorilor autori, indiferent dacă sunt sau nu trecute în broșura de față, sunt interzise din principiu“,

iar, în continuare, era menţionat Ion Antonescu, urmat de Mihai Antonescu, A.C. Cuza, Nichifor Crainic, Armand Călinescu, Octavian Goga, Mihail Manoilescu, Iuliu Maniu, Ion Mihalache, Stelian Popescu, Pamfil Şeicaru, Al. Vaida-Voevod, Mircea Vulcănescu ş.a.

Este lipsit de dubii că nu putem încheia fără a recomanda stăruitor Cititorului interesat de istoria adevărată a veacului al XX-lea să se adreseze *Memoriilor* profesorului Josif Constantin Drăgan. Fiind vorba de o reuşită a genului, *Memoriile* profesorului Josif Constantin Drăgan se impun a fi parcurse cu atenţie, nicidecum povestite. Citite mai cu seamă de către cei pasionaţi de istoria necenzurată a trecutului apropiat şi cuprinzând atâtea răspunsuri clare şi adesea şocante la multe probleme până de curând discutabile. De altfel, prefaţându-şi sinteza privind *Istoria Românilor*, dedicată lui Ion Antonescu, „erou şi martir al Neamului Românesc", profesorul Josif Constantin Drăgan a avut inspiraţia să observe cu deplină justificare că: *„Până în 1989, istoria neamului nostru a fost scrisă după canoane impuse de alţii. Scopul urmărit era minimalizarea faptelor strămoşilor noştri sau, prin distorsionarea brutală a adevărului, culpabilizarea României. Este suficient să amintim în acest sens definirea dictaturii militare antonesciene ca dictatură fascistă cu scopul de a se justifica aşa-zisa «eliberare» a României de sub jugul fascist, ceea ce însemna, de fapt, libertatea Sovietelor de a ocupa această ţară, de a o jefui, de a nu i se acorda nici un drept la masa tratativelor etc. ... Când istoricul român a fost eliberat de o parte din aceste canoane, i s-au impus altele...*" Iată de ce profesorul Josif Constantin Drăgan conchidea, argumentat şi strălucitor, că *„este o datorie sacră a fiecărui român să ia cunoştinţă de istoria sa şi să-şi iubească Neamul şi Ţara, căci, cum spunea marele nostru N. Iorga, «spre a deveni internaţional, în primul rând trebuie să fii naţional», să avem sentimentul exact al valorilor culturale specifice comunităţii în care ne-am născut, de care vom rămâne legaţi pe viaţă*".

Nu ne este îngăduit, finalmente, decât să desprindem, din perspectiva memorialistului cu care CITITORUL se va întâlni chiar în paginile ce urmează ale acestei CĂRŢI, că opinia formulată de profesorul Josif Constantin Drăgan cuprinde deopotrivă UN ÎNDEMN ŞI O CONCLUZIE, AMBELE ROD AL UNEI IMENSE ŞI PROFUNDE EXPERIENŢE DE VIAŢĂ ŞI DE OAMENI.

Prof. Univ. Dr. Gheorghe BUZATU
Iaşi, 6 iunie 2005

PARTEA ÎNTÂI

Prolog

– O biografie? Pe cine poate să intereseze o biografie fără nimic senzaţional?

– Vrând-nevrând, cei care s-au afirmat şi au ajuns în înalte foruri de organizare şi prospectare a lumii moderne au nenumăraţi spectatori în jurul lor. Fiecare ar vrea să deţină amănunte sau să pătrundă în existenţa interioară şi secretă a acestor oameni.

– Nu. O biografie seacă nu poate să atragă. Iar personaj de roman, te asigur, nu sunt. Poate o biografie romanţată în care, propunându-mi să vorbesc despre mine, să descriu în fond oamenii pe care i-am cunoscut, călătoriile prin diferite ţări, evenimentele care au contribuit la formarea lumii contemporane şi, implicit, la propria mea formare. Dar crezi că vor fi curioşi cititorii să cunoască eforturile şi peripeţiile inerente spre a-ţi afla un loc într-o ţară străină? Desigur, aş putea să arăt cum sentimentele de acasă s-au dilatat şi au ajuns la forme europene. Aş putea să evoc realităţi dure pe care tinerii le văd scăldate într-o lumină trandafirie, iar aceasta să fie util şi instructiv pentru ei. S-ar vedea, poate, cum numai printr-o muncă acerbă şi prin perseverenţă se poate izbuti şi în ţară, şi în străinătate, unde bătălia este mai grea.

– Privindu-vă, sunt convins că mulţi n-ar crede că aţi înfruntat adversităţi, pericole, dificultăţi de tot felul.

– Un dicton englez spune: lucrurile grele le facem imediat, cele imposibile ceva mai târziu. Aşa au trecut treizeci de ani de când am plecat din România şi, în timpul acesta, am realizat, după câte se pare, nu numai lucruri grele, ci şi lucruri imposibile. Oricine poate

să încerce. *Vision to see, faith to believe, courage to do!* Fiecare om, dotat cu imaginație, credință și voință, poate să izbutească.

– Într-un fel, văd că povestea vieții dumneavoastră a și început să se desfășoare. M-am așteptat să găsesc un om care și-a uitat limba maternă și aflu un om stăpân pe toate mijloacele noastre de expresie, un om pentru care sentimentul de atașament pentru patria originară e mai puternic decât toate celelalte sentimente. Întorcându-vă la anii copilăriei și ai adolescenței, vă văd dispus să explicați, iar acesta este primul pas spre confesiune și evocare. Cei care trăiesc pasiuni puternice merită să fie cunoscuți și ascultați, iar cei care nu uită dovedesc că au rămas profund legați de realitățile primordiale și fundamentale.

– Uitarea este, în fond, o trădare...

Uitarea este, în fond, o trădare

În formația noastră intelectuală, un loc aparte îl ocupă sentimentul patriotic și sentimentul național. Profesorul Giorgio Del Vecchio, maestrul și apoi prietenul meu, trecut la creștinism, ca și Marele Rabin al Romei, profesorul Zoli, definea patria cu aceste cuvinte: este locul în care ne-am născut, unde orice cărare ascunde un mister și o amintire și unde orice frunză are, în adierea vântului, o melodie unică în lume.

Toate aceste amintiri legate de copilăria noastră alcătuiesc baza ideii de patrie. O patrie, în cazul nostru, mică, aceea a orașului natal, Lugojul. Această mică patrie este organic cuprinsă în patria mai largă, ținutul Banat, cu caracteristici geografice, economice și culturale proprii, tot așa cum România se încadrează în Europa, continent cu istoria și tradițiile lui culturale, în care ne regăsim deopotrivă cu toate celelalte popoare și care a dat lumii forme de civilizație azi adoptate pretutindeni.

Nemții fac o deosebire între „patrie“, *Vaterland* (în englezește *fatherland),* și „locul de naștere, căminul strămoșesc“, *Heimat,* deși, în unele expresii, *Heimatlos* devine apatrid, om fără patrie și

fără cetățenie. Se mai vorbește și despre un *Heimatrecht,* adică despre dreptul de revenire la locul natal.

Omul, ca individ, se naște în mijlocul unei nații, care este un produs organic al istoriei. Sentimentele ce derivă și se leagă de nație nu pot fi decât nobile și utile în emulația dintre popoare. Este des citat exemplul națiilor armenească și evreiască, dăinuind de milenii pe deasupra statelor, ultima fără stat propriu până mai ieri. Nu se poate imagina un individ care să nu-și iubească nația în sânul căreia s-a născut, ori s-o uite când e departe, cum, din păcate, se întâmplă uneori, sau să o neglijeze, și deci s-o trădeze. Căci uitarea este, în fond, o trădare. O trădare față de neamul și părinții care ne-au dat totul: idealuri și trăsături de caracter prin educație, dar, mai ales și în primul rând, ne-au dat viața.

Vorbind despre patrie și nație, țin să precizez că anumite sentimente, cum ar fi cele patriotice, sunt necesare și utile, în timp ce exagerările aduc numai prejudicii.

Nu există, așadar, incompatibilitate între sentimentul patriotic și cel național. Entitățile sunt diferite, dar paralele. Ceea ce devine detestabil este sentimentul patologic, născut din exaltarea nelimitată și nejustificată a acestor două sentimente primare, alterarea lor șovină.

Confruntând două viziuni

Reîntorcându-mă după treizeci de ani în orașul meu natal, m-am reîntors la primele amintiri din copilărie, la primele impresii, ținând de educația primită pe aceste meleaguri. Emoția și entuziasmul mă făceau să mă gândesc la Lugoj ca la un oraș măreț, în care toate străzile sunt bulevarde și casele palate. Când l-am străbătut cu mașina în mai puțin de zece minute, pentru a mă duce la mormântul tatălui meu, la progagea din celălalt capăt al așezării de pe Timiș, mi s-a strâns inima văzându-l mic, cu străzi înguste și case demne de orășelul Panciova din Banatul de Vest. Mi s-a părut că tot orașul s-a strâns ca brânza în sac, după ce i s-a stors zerul.

Casa natală se află în cartierul Buchini, pe Strada Tunei 82, astăzi Strada Tapiei 90, acel Tapae unde s-au dat aprige bătălii între legionarii împăratului Traian şi războinicii daci ai lui Decebal. Unii istorici susţin că Tapae ar fi situat pe drumul dintre Caransebeş şi Sarmizegetusa. Personal însă socotesc că aceste aserţiuni nu sunt demne de luat în seamă! Până azi se mai găsesc în Valea Timişului (Tibiscum de altădată) urme ale acestor bătălii: săbii, lănci, cărămizi cu inscripţia *Legio XIII* şi altele. Tapia denumeşte azi satul aflat la patru kilometri de centrul Lugojului, oarecum o periferie a actualului municipiu. Aici, în anul 1939, ofiţerii Şcolii de Artilerie din Timişoara au ridicat pe un soclu de piatră primul inel al Columnei (copie după metope) în beton armat, cu figuri de daci şi romani, modest monument pe care am ţinut să-l revăd şi să-l fotografiez.

Casa natală era o modestă casă de paore *(bauer*, adică „ţăran agricultor“, proprietar al unor lanţe de pământ în preajma oraşului) şi aparţinea bunicului meu, Josif Murariu, zis Pripitu, şi bunicii mele, Persida Milota. După naşterea mea, în timpul Primului Război Mondial, la frageda vârstă de trei luni, buna m-a transformat într-un viteaz şi brav apărător al casei strămoşeşti, când, într-o noapte, profitând de faptul că bunicul şi tata erau pe front, hoţii au încercat să ne prade. Nici n-au apucat însă să sară pe fereastră, că buna a strigat în gura mare: „Sări, Costică, scoală-te! Lotrii dau buzna pe fereastră!“ Prezenţa ei de spirit i-a pus pe fugă pe tâlhari.

Din păcate, această casă a fost dărâmată de actualul ei proprietar şi în locul ei a fost ridicată o clădire nouă de cărămidă arsă. Ea menţine, mai mult sau mai puţin, proporţiile casei vechi şi marchează prin aceasta tendinţa de a păstra un stil drag multora dintre cei care ar voi ca nimic să nu se schimbe sub presiunea tehnicii şi a civilizaţiei moderne. Nu este vorba de mine, bineînţeles, ci de cei care susţin că spaţiul mioritic, ce a inspirat, la poalele viilor din Lugoj, pe marele poet şi gânditor Lucian Blaga, ar trebui să rămână unica notă a filozofiei şi aşezărilor româneşti.

Fiind vorba de Lugoj şi de Lucian Blaga, pentru cei care nu ştiu, ţin să amintesc că acest om de cultură a fost căsătorit cu fata lui Coriolan Brediceanu şi şi-a petrecut multe veri în oraşul meu natal. Ambianţa de aici se apropie de cea din ara Moţilor şi din satul său Lancrăm, unde şi-a aflat odihna, mort pretimpuriu de inimă rea, după ce a fost înlăturat de la Universitatea din Napoca de către un decan cu nume de apostol.

Cele şapte Lugo din lume

Există cel puţin şapte Lugo în lume. În primul rând, Lugo din Spania, din regiunea Galicia, cu origini celtice, transformat în municipiu de către romani sub numele de Lucus Augusti, ceea ce înseamnă Pădurea lui August. Lucus a devenit Lugo*. Al doilea oraş cu acest nume este Lugo din Romagna, în provincia Ravenna, care purta în Antichitate numele de Lucus Dianae, adică Pădurea Dianei. Mai există apoi un sătuleţ în sudul Franţei, în apropiere de Bordeaux, numit Lugo, dar pe care directorul Baloup de la Consiliul Europei, originar din acele părţi, îl pronunţă Lugos. Cu prilejul unui voiaj, în 1955, am trecut prin această zonă şi am citit cu mare bucurie inscripţia indicatoare. Tot aşa, în anul 1967, am descoperit un alt mic Lugo în Corsica Centrală, pe care o colindam cu maşina, admirând pădurile superbe ascunse încă turiştilor. În sudul Veneţiei, o comună cu şapte sate denumită Campania Lupia cuprinde şi satul *(frazione)* Lugo. În sfârşit, tot astfel, în iunie 1968, cu prilejul inaugurării sediului din Palma al Fundaţiei Europene Drăgan, cardinalul Tisserant a ţinut să viziteze mănăstirea Lluchmayor. Atunci am aflat că şi această formulă din Mallorca derivă tot din cuvântul de bază *lucus*.

Dar cel mai important Lugo pentru mine este Lugo de România, care foarte probabil că derivă de la un vechi Lucus Fageti, şi nu cum cred slaviştii socotind că numele localităţii ar deriva de la slavonul *lug*, care înseamnă loc mlăştinos, luncă, păşune. Slavii

* De curând, acest Lugo a doborât o performanţă naţională, preparând cea mai mare *tortilla* (omletă) cunoscută vreodată. Locuitorii acestui oraş au făcut o *tortilla* de 374 kg, încât cu greu a fost întoarsă şi prăjită de douăzeci de bărbaţi.

au luat cuvântul din celticul *luk*, atunci când s-au stabilit în această zonă, cu centrul la Singidunum, anticul nume al Belgradului. Şi în Italia au fost ţinuturi populate de celţi, dar cuvântul *luk* a dat numele oraşului Lucca de astăzi, aşezat în preajma unui loc mlăştinos, ca şi Milano, de altfel, fondat tot de celţi. Acest Lucus Fageti reprezintă pădurea de fagi care începe după Dealul Viilor şi continuă, sub numele de Biniş, până în localitatea Făget, înainte de Ilia. Păstrez de mai multă vreme o hartă a României de la anul 1500, cuprinzând toată Peninsula Balcanică şi cele trei principate româneşti. În Románia, numele de odinioară al Imperiului Bizantin, figurează şi Lugo, oraşul meu natal, pe partea stângă a bătrânului Istru, în sud-vestul ţării. Harta a fost făcută la Rotterdam, în anii domniei lui Ştefan cel Mare.

Oraşul meu natal se află, aşadar, în regiunea denumită azi Banat (de la ban, principe), iar odinioară Banatul Severinului şi Banatul Olteniei. După unii cercetători, Banatul ar fi leagănul mitologiei tracilor, care au transmis şi grecilor antici legende şi mituri. Între altele, şi azi mai dăinuie în credinţa poporului povestea lui Iovan Iorgovan, un fel de Hercule al românilor, descendent din zei, cu urmaşi până în zilele noastre. Ioan Bogdan din Timişoara, un fel de enciclopedie folclorică, mi-a vorbit despre legendele locului şi mi-a spus că însuşi Hercule ar fi depus o ramură de măslin pe altarul lui Zeus din insula Ada Kaleh, recent dispărută sub apele lacului de acumulare de la Porţile de Fier.

Primele documente care vorbesc despre această aşezare sunt din secolul al XIII-lea, când s-a emis ordinul de reconstruire a cetăţii Lugojului, distruse de tătari în 1241. Arhiepiscopul Alexandru Boroş citează şi un alt document, în care e menţionat şi preotul din Lucus, ceea ce are un sens şi o îndreptăţire istorică. În pronunţarea locală s-a folosit forma Lugos, foarte asemănătoare cu Burgos, dar în alfabetul unguresc litera *s* se citeşte *ş* şi, ca atare, stăpânirea de odinionară a început să pronunţe Lugosul, Lugoş. Un ambasador român la Roma se numea Lugosianu şi nu Lugojanu sau Lugoşianu. Cântecul lui Vidu se numeşte *Ana Logojana*, căci unii ţărani folosesc, de asemenea, şi pronunţia Logoj.

E limpede, aşadar, că nici un Lucas nu a dat numele oraşului, atât apostolul Luca, cât şi filozoful Lucaci scriindu-se cu *k* şi *cs* în limba maghiară. Forma Lugoj a fost adoptată după Primul Război Mondial, când românii, în dorinţa de a se diferenţia de tot ce era străin, au folosit numele oraşului aşa cum îl cunoaştem azi, atât în actele oficiale, cât şi în vorbirea de toate zilele.

Venind din Muntele Semenic, Timişul împarte oraşul în două

Situat pe Timiş, râul ce izvorăşte din Muntele Semenicului şi căruia tata îi atribuia puteri radioactive, oraşul Lugoj are o poziţie pitorească şi privilegiată. Râul străbate oraşul, îl împarte în două zone bine conturate. Cele două părţi sunt legate prin podul de fier cu două arcade mari şi prin podul de beton (din lemn, până în 1940), lângă Parcul Enescu. Peste unul din braţele râului exista şi un podeţ, în dreptul tăbăcăriei şi al caselor naşului meu, Tuculia, peste care se ajungea în Insula Maimuţelor (Maiam Sighet), deşi nimeni nu văzuse vreodată maimuţe prin partea locului, ci numai tineri zburdalnici care se scăldau de dimineaţă până-n seară în apele clare sau tulburi ale Timişului. Insula se întindea de la Moara Şpănească *(Spanische Mühle?* Moara vreunui şpan, adică un nobil de pe timpuri, căci un spaniol venit să ne facă o moară e cam greu de închipuit!) până aproape de Uzina Electrică, unde se reîntâlneau cele două braţe. Urma apoi ştrandul lui Marţi baci, chiar înainte de podul de fier.

Timişul despărţea oraşul în zona românească şi în zona nemţească, deşi populaţia era amestecată şi majoritatea o formau românii. Existau însă şi nemţi, şi unguri, şi aramei, şi în oarecare măsură sârbi şi cehi, aşa-zişii pemi, de la boemi (din Boemia). Partea nemţească nu şi-a creat un specific propriu, deşi aproape fiecare naţie avea comunitatea ei, iar şvabii au ajuns să alcătuiască un cămin cultural numit *Deutsches Heim*. În acest *Deutsches Heim* am debutat, pe când eram elev la şcoala lui tanti Marghit,

ca recitator pe scenă. La tanti Marghit urmam în particular cursul de limba germană, fără de care, după convingerea tatei, nu puteai să mergi nicăieri în lume. Casa germană devenise foarte importantă când conştiinţa de *Volksdeutsche* s-a dezvoltat până la paroxism, sub presiunea ideilor şi teoriilor hitleriste.

Nemţii şi ungurii se întâlneau la biserica catolică, pe Corso, pe Strada Spitalului, sau la biserica reformată de pe Splaiul Timişului, care, în vârful ascuţit al turnului, avea pare-se un cocoş, aşa cum azi are o stea, în loc de cruce. Arameii se întâlneau la sinagoga din apropierea Străzii Caransebeşului, unde prietenii mei m-au dus spre a mă face să cunosc slujba rabinilor. Am rămas surprins când i-am văzut în odăjdii asemănătoare cu cele ale preoţilor noştri creştini.

Dar partea care dădea tonul şi greutatea oraşului, cum e firesc, era partea românească, legată de zona nemţească prin străvechiul pod de fier şi prin podul de lemn ce prelungea drumul din cetate până la parc. Mai există şi un al treilea pod mare de fier, în dreptul Belitorilor (Abatorului) şi al Filaturii de mătase naturală, care duce spre Făget şi este folosit pentru linia ferată.

În zona românească există biserica mare, ortodoxă, cu două turnuri, clădită prin subscripţie publică în secolul al XVIII-lea. Impunătoare, trainică, din păcate a ars în secolul trecut şi aşa am cunoscut-o de mic copil, afumată şi văruită. Mare mi-a fost bucuria când am revăzut-o recent aşa cum a fost pictată în timpul Celui de Al Doilea Război Mondial, în stil bizantin, cu aceleaşi strane fixate de zid primind în ele Corul Vidu, cu tronul episcopal, pupitrul dascălului şi caseta cu banii de danii.

Biserica mare a înlocuit-o pe cea veche, de alături, purtând hramul Sfântului Nicolae. Din aceasta n-a mai rămas decât cloponiţa, cu o mare stemă a oraşului, bine păstrată şi azi, înfăţişându-l pe cel socotit protector al românilor împotriva tătarilor, care au năpăstuit oraşul în secolul al XIII-lea. De aici, de la turn, începe Strada Făgetului, adevărată antologie a marilor personalităţi lugojene. În faţa bisericii se află cel mai vechi han al Lugojului, Birtul Poştei, unde a tras Mihai Viteazul în drum spre

Viena, la împăratul Austriei, spre a-şi expune scăpărătoarele planuri şi idei de rezonanţă europeană. Tot în acest careu se află şcoala primară care a împlinit două sute de ani de existenţă în 1970, iar simetric, de cealaltă parte, este instalat palatul primăriei, fosta administraţie financiară.

Centrul Lugojului îl alcătuia Piaţa Unirii, cu case arătoase şi palatul secular al prefecturii judeţului Caraş-Severin, rămas acum numai al Severinului. În partea opusă, privind piaţa şi Timişul, ca un ornament al panoramei, tronează Palatul Bejan, înrudit ca arhitectură cu alte clădiri vechi ale Lugojului. În Piaţa Unirii se află fosta biserică unită, cu un singur turn, prevăzut cu un balcon. Când eram copil, trăgeam harângele (clopotele) şi ieşeam apoi pe balcon, spre a privi panorama oraşului. Interiorul acestei biserici a fost pictat, pe când frecventam liceul, de profesorul nostru Virgil Simonescu, în frescă, reuşindu-i mai ales bolta centrală, bine iluminată de două ferestre semicirculare. Mâna măiastră a pictorului a lăsat, de altfel, multe alte fresce de valoare în bisericile săteşti din Banat. Clopotele turnate în bronz şi sfinţite în anul 1927 i-au avut ca naşi pe Ştefan Drăgan şi pe Constantin Bacău, epitropi ai bisericii şi maistori de frunte în breslele lor.

Puţină genealogie

Nu pentru a urma legile lui Moise dând curs preponderent maternităţii, cum ar preciza prietenul meu Gabriele Morello, profesor de marketing la Palermo, dar bunicii materni mi-au fost mai apropiaţi. I-am cunoscut mai bine şi i-am iubit mai mult. Din partea paternă, am cunoscut-o doar pe buna Solomie, căci pe bunicul Simion, ţăran din Silagiu, figură patriarhală de roman drept şi generos, căruia şi mari, şi mici, salutându-l, îi sărutau mâna şi aşteptau un fel de binecuvântare, nu l-am cunoscut, căci a murit în timpul războiului.

Străbunii mei se numeau Murariu şi veniseră la Lugoj de prin părţile Orăştiei şi ale ării Haţegului, ocupându-se cu negoţul mare şi exportul de vite (cum o făcea pe timpul copilăriei mele şi

Ioan Lupu), luându-le gata îngrăşate sau contractându-le dinainte cu paorii din Lugoj, Arad şi alte localităţi. Pe uica Niţă l-am cunoscut şi eu, ca şi pe a doua sa soţie, mătuşa Iulţi zisă „a lu' Croncănel". Erau aproape întotdeauna veseli, căci, ca daci autentici, nu prea urmau sfaturile marelui preot Deceneu. Pe Ana, căsătorită cu un oarecare Cristea din Lugoj, dar stabilit la Caransebeş, n-am văzut-o, şi nici pe Gheorghe, mort la optsprezece ani din lovituri de copită de cal. Maria pierise şi ea la frageda vârstă de nouă ani, din holera ce bântuise prin 1869. Ultimul vlăstar era Josif, bunicul meu, născut în 1869. În confuzia generală – în aceeaşi zi i-au murit ambii părinţi –, era să piară şi el, uitat la grădină, pe o căpiţă de paie scoase din grajd (numit la Silagiu stălog), dacă nu-l găsea şi nu-l lua în casă familia de şvabi a lui Motzenbeck.

Buna Persida, zisă Sida, era lugojeancă autentică. Se trăgea din familia lui Milota din Buchini, fierari şi potcovari de mai multe generaţii, care, pe lângă obiectele casnice şi uneltele agricole făurite din fier călit (fierul plugului, osiile cociilor, loitre, şireghi, leuci), îşi dedicau o bună parte din timp şi potcovitului cailor, pe atunci neînlocuiţi încă de cei mecanici, şi al bocancilor de paori. Nimeni nu se gândea în vremea bunicului cum vor evolua lucrurile şi cum se vor schimba faţa lumii şi mijloacele de locomoţie ale oraşelor. De curând, s-a făcut un calcul: dacă automobilele din Paris ar fi înlocuite de trăsuri trase de roibi, în fiecare zi, pe străzile pavate ale metropolei, s-ar aşterne un strat de *eşapament equin*, gros de douăzeci de centimetri. La Lugoj n-a existat niciodată un astfel de trafic intens. Totuşi, equine au fost destule spre a da de lucru şi bătaie de cap potcovarilor. Străbunicul meu avusese o droaie de copii, iar cel mai mare, Ioţi, moştenise lucrătoarea (atelierul), aşezată lângă şanţul ce întretaie Strada Tunei şi de unde începe Strada Tapiei. Există şi acum casa străbună şi şopronul covăciei de altădată.

De mic copil mergeam în casa lor şi îmi aduc aminte foarte bine de acest unchi-bunic, Ioţi, cu mustaţă, blând la înfăţişare şi la suflet, bătând cu tărie pe nicovală cu barosul şi modelând fierul roşu, scos de sub cărbunii incandescenţi, aproape albiţi de

curentul de aer suflat din foalele mari cât pianul. Îmi plăcea să apăs cu toată greutatea trupului meu pedala acestor foale enorme. Fumul se răspândea din cărbunii aprinşi şi îl morceleau (de la morceală, adică funingine, murdărie, de unde şi porecla unei familii din Buchini: al lu' Morceală) pe bietul potcovar, ca şi pe ucenicii lui, între care se numărau şi doi copii de-ai săi, Traian şi Gheorghe. Traian şi-a deschis altă potcovărie în Strada Făgetului, în Caştelă, în faţa celor două progade, deşi morţii nu mai aveau nevoie să fie... potcoviţi.

Sora mai mică a lui uica Ioţi s-a stabilit la Craiova, căsătorindu-se cu multiubitul meu unchi Gavrilă Ionescu, prim-grefier al secţiei a cincea falimentare a Tribunalului Dolj, originar din satul lui C. Rădulescu-Motru, comuna Pluta, din Mehedinţi. Prin ei am cunoscut Craiova şi oltenii. Mătuşa uţi zicea că e veşnic bolnavă din pricina unchiului, om bun ca pâinea lui Dumnezeu, care îi făcea până şi cumpărăturile de piaţă, însoţit dimineaţa de un copist, care-i ducea coşul încărcat de peşte, verdeţuri, carne şi altele, fapt cu totul neobişnuit în Banat, unde, în genere, numai gospodinele fac cumpărăturile şi aduc acasă ţecările pline cu bunătăţi. Printre acestea, nu lipseau brânza proaspătă numită topft, urda şi milăramul, adică smântâna, cum i se zicea prin partea locului. Pui şi ouă unchiul nu cumpăra, căci ţăranii îi aduceau acasă ca plocon pentru mici sfaturi şi servicii, ca scrierea unei cereri, copie după vreo sentinţă etc., vorbindu-le cu blândeţe şi într-un limbaj simplu, ca al oamenilor de la ţară.

Unchiul Gavrilă nu urmase decât patru clase primare, dar scria frumos şi a învăţat de la alţi grefieri şi consilieri ai Curţii de Apel mai mult drept şi procedură decât ştiau o seamă de avocaţi şi judecători tineri. De altfel, aceştia se iniţiau adesea de la dânsul în practica distributivă a justiţiei. Când vorbeau cu el la tribunal, ţăranii îşi scoteau pălăria sau căciula, pe care o învârteau în mâini ca pe o sfârlează, ajutându-se parcă în acest fel în expunerea necazurilor lor, iar acasă, de asemenea, când o rugau pe mătuşa să primească ploconul de vin, însoţit de sticla de ţuică pentru botezarea puilor sacrificaţi. Alt salut nu auzisem să i se fi adresat

unchiului decât „săru' mâinile, boierule!“, deşi el nu era boier, ci tot fiu de ţăran, venit la oraş şi făcând aici muncă de ispravă.

„Ce deosebire între ţăranul bănăţean şi ţăranul din Vechiul Regat!“, reflectam eu. Plin de personalitate, bănăţeanul se adresează prefectului cu un „bună ziua“, îi întinde mâna şi se aşază pe scaun în faţa biroului, vorbind ca de la egal la egal. Boierimea din vechiul regat şi asupririle se vede că au impus o distanţă şi un stil social cu totul diferit. ăranii proprietari din Banat păstrau şi continuau demnitatea seculară a dacilor. Mătuşa uţi şi unchiul Gavrilă n-au avut copii, şi de aceea l-au adoptat pe Jean, fiul lui Roza şi nepotul babei Lenca. Baba Lenca a mai avut şi alţi copii, între care pe mătuşa Tzutzi, aceasta stabilită la Bucureşti, văduvă după Bisterschi şi mamă a trei copii. Pe unul dintre ei, Gicu, l-am descoperit recent la Lugoj, burlac şi poet-epigramist. Cei trei copii au fost crescuţi la orfelinatul din Găvăjdia şi apoi la cel din Lugoj, tatăl lor pierind în război. Veneau uneori la noi la masă şi căpătau haine şi pingele pentru pantofi. Gicu mi-a citit câteva epigrame, notate cu interes de un prieten ziarist. Iată câteva din gândurile lui burlăceşti:

Uite-l ici, ia-l de colea,
Ştie toate şi nimic,
Minte multe câte-un pic,
Chibiţar purcel-sadea
Şi-i glumeţ ca orice moş,
Vinde când vrea el gogoşi.

S-ar zice că acesta este portretul gazetarului, aşa cum l-a cunoscut el, încercând de-a lungul anilor să se afirme pe acest tărâm.

Curios, şi această mătuşă de la Bucureşti s-a recăsătorit tot cu un grefier de tribunal, licenţiat în drept, Nicu. Dar, spre deosebire de unchiul de la Craiova, el era istovit şi surmenat înainte de vreme. Nici veniturile sale nu se comparau cu ale unchiului Gavrilă. Trăia din modesta leafă de grefier-arhivar şi toată casa lui era o încăpere de doi metri şi jumătate pe doi metri. Abia încăpeau aici patul, o măsuţă şi o sobă de încălzit. Bucătăria era instalată în cămara de lemne, în curte, sufrageria se întindea vara sub pomi, iar iarna se strângea în minuscula încăpere, unde mâncau pe rând, dormeau înghesuiţi, se spălau într-un lighean de apă adusă de la cişmeaua din curte.

Buna Sida Milota fusese căsătorită cu un oarecare Mita Constantinovici de la Chichinda, în Banatul de vest. Copilul avut cu acesta a fost pierdut de mic. El fusese botezat de Livia Bejan, soţia notarului public, ea însăşi mamă a cinci copii, între care Zeno era ultimul. Trecând cu trăsura spre vii, pe Strada Tunei, ea se oprea deseori să-şi vadă fina. Livia Bejan, fata fostului prefect Atanasevici, care a ridicat palatul din Piaţa Unirii şi a dat numele său străzii des menţionate în această carte, a acceptat ca Persida să-i alăpteze ultimul copil, aşa că Zeno s-a bucurat de multă dragoste şi a fost răsfăţat de două mame. Buna Persida devenise pentru el Nana şi, la vârsta de zece ani, pretindea să doarmă pe braţul ei protector. O iubea pe buna ca şi pe propria lui mamă şi în tot timpul vieţii venea mereu să o vadă. De leafă nu putea fi vorba, căci „rudenia“ între naşi şi fini avea rostul ei şi încă îl mai are în unele regiuni din ţară. Îmbrăcăminte, ajutoare de tot felul veneau din partea fetei prefectului. Iar când buna Persida, peţită de uica Niţă pentru moşu Iosuvică, pe când acesta îşi îndeplinea serviciul militar, s-a măritat a doua oară, notarul Bejan a devenit din nou naş şi i-a cumpărat casă, trei lanţe de pământ şi vacă. Moşu Iosuvică moştenise partea sa, transformată în bani, din cele nouă case înşirate pe Strada Tunei. Potrivit Codului Civil austriac, banii fuseseră depuşi la masa orfanală. Devenind major, el a putut să dispună de această moştenire şi să-şi cumpere cai, cocie, plug şi tot felul de unelte agricole. Cu capital din două părţi, şi-a înjghebat un nou cămin şi din unirea lor au avut un singur copil: pe mama, Cornelia.

Cornelia, mama Dracchilor

Sfârşitul secolului trecut a adus-o pe lume pe mama, la 12 septembrie 1897, la Lugoj, în Buchini, în aceeaşi casă în care

aveam să mă nasc şi eu. A doua zi fiind sfânta Cornelia, ziua onomastică şi data naşterii pot fi sărbătorite împreună, cu economie pentru familie şi... mai puţină bucurie pentru prieteni.

Cu părul roşu, tizianesc, în cea mai autentică culoare veneţiană, lung cât trupul şi strâns într-o coadă stufoasă, era uşor de recunoscut chiar într-un grup de zeci de copii. Cu pielea albă, uneori pistruiată în timpul verii din pricina soarelui, mama a fost considerată încă de mică o frumuseţe. Foarte vioaie, isteaţă la carte şi la lucrul de mână, a atras atenţia învăţătoarei Jenea asupra ei. Doamna Jenea era soţia protopopului unit din Lugoj şi se trăgea din familia Hubian. Îndrăgind-o, aceasta o invita acasă la dânsa şi o punea să facă „lucru de mână“, să coasă pe canava, să croşeteze, vocaţie manifestată încă din primii ani de şcoală. Mama frecventa biserica ortodoxă, dar urma şcoala primară la uniţi. O întâmplare neplăcută şi poate felul dur de a fi al preotului au nemulţumit-o şi atunci s-a hotărât să treacă la uniţi. Prea mică pentru a i se îngădui o atât de gravă decizie, nu i s-a dat încuviinţarea. Cu toate acestea, ortodocşii au pierdut o credincioasă, iar preferinţele greco-catolice ale mamei aveau să se afirme până şi în alegerea partenerului de viaţă, lăsând să cadă alte propuneri măgulitoare ce i s-au făcut încă de la vârsta de cincisprezece ani.

Cei patru ani de şcoală primară au trecut repede. Din veniturile grădinii şi din laptele vacilor, din brânza proaspătă şi milăramul, la care se mai adăuga şi câte un ou sau câte un pui primăvara, buna a plătit taxele la şcoala secundară, adică la gimnaziul de maici numit Kloster, care funcţiona în marele palat de pe Corso.

Tânăra elevă a Klosterului din Lugoj era stăpânită, încă din acei ani, de un viu sentiment patriotic şi de mândrie naţională. Acest sentiment a fost treaz la locuitorii de pe aceste meleaguri în toate timpurile şi durează poate încă de pe vremea dacilor. Înregistraţi drept cetăţeni ai Imperiului Austro-Ungar, ardelenii, bănăţenii, populaţie majoritară în Transilvania vremelnic subjugată, nu s-au socotit niciodată altfel decât români şi răspunsul firesc ce-l dădeau oricui, la întrebarea „ce naţionalitate au“, era: română. Natural că şi mama, cu prilejul unei inspecţii şcolare, la întrebarea: „Cum te cheamă?“, a răspuns cu mândrie: „Cornelia Murariu“, iar la întrebarea „Ce eşti?“, a rostit răspicat: „Româncă!“ Acest răspuns n-a plăcut însă inspectorului maghiar, venit de la Budapesta şi îndoctrinat de teoriile lui Pista Tisza, conte, proprietar de puste şi asupritor înverşunat al naţiilor cuprinse în imperiu. El a ripostat violent: „Aici, în Ungaria, nu există decât unguri. Aşa că şi tu eşti unguroaică!“ Surprinsă, eleva a ţinut să se explice: „Părinţii mei sunt români şi eu sunt de asemenea româncă!“ Roşu ca ardeiul răscopt folosit la prepararea gulaşului, inspectorul s-a adresat cu reproş profesoarei: „Aşa educaţi voi copiii în ţara noastră!“, uitând că ţara nu era a lui, simplu funcţionar străin, ci a populaţiei majoritare care o locuia.

Transilvania a fost principat autonom până la înfrângerea de la Königgrätz (Cânecreţ, cum spuneau românii în derâdere), când s-a instituit dualismul austro-ungar. Mai târziu, Ungaria a desfiinţat autonomia principatului, decretând încorporarea lui în regatul regelui Bela. Chiar dacă această ţară românească a fost ocupată de năvălitori şi administrată mai multe secole de prinţi străini, cu nume impronunţabile, ea a rămas dacică, a devenit romanică şi şi-a păstrat caracterul românesc prin majoritatea populaţiei sale. Scena cu inspectorul maghiar, care a părăsit clasa păstrând în obraji culoarea roşcovană prevestitoare de infarct, s-a terminat prin eliminarea elevei Cornelia Murariu din toate şcolile secundare ale imperiului. Mai mult decât atât: profesoara a fost strămutată disciplinar în cine ştie ce fundătură a Austro-Ungariei. În felul acesta erau tratate naţionalităţile în cadrul unui stat ce se pretindea democrat, multinaţional, şi dorea să dăinuiască în istorie cu „misiunea de a-i administra pe alţii“, cum într-un mod atât de comic – pentru a nu spune ridicol – un profesor maghiar, azi la Universitatea din Portorico, a scris într-o istorie a Ungariei, publicată recent în Spania.

Atinse în interesele lor materiale prin pierderea unei eleve, după câteva săptămâni maicile au chemat-o pe tânăra Cornelia să

le facă lucruri de mână, încredinţându-i cusături cu care au decorat altarul capelei şi pe care mai târziu le-au pus în vânzare. La început docilă, când şi-a dat seama de această dublă exploatare a cuvioaselor maici austro-maghiare, mama s-a decis să nu mai pună piciorul în sfântul Kloster, şi astfel a terminat pentru totdeauna cu studiile secundare. Spre a nu pierde vremea, a învăţat o meserie la şnaidăriţa din casele doamnei Spitzer, a trecut la maşina de cusut şi s-a perfecţionat în croirea bluzelor pentru fetele şi femeile din vecini.

Nu împlinise paisprezece ani, în vara anului 1911, când unul dintre cei mai cutezători pionieri ai aviaţiei româneşti, Aurel Vlaicu, organiza un miting pentru a demonstra rezultatele măiestriei sale de constructor şi pilot. Pe Câmpia Libertăţii şi sub patronajul unui comitet de lugojeni, în frunte cu cărturarii oraşului, a fost organizată această manifestare. După diferite probe şi evoluţii în aer – fiindcă de acrobaţie nu putea fi încă vorba –, a invitat în carlingă tineri care voiau să primească botezul aerului. Mama şi prietena sa, Mariţi lu' Cherlea, având cinci criţari în buzunar, au plătit taxa şi, în văzul şi mirarea tuturor, s-au ridicat în văzduh, zburând şi pe deasupra casei părinteşti, în curtea căreia au zărit-o pe buna, neştiutoare de isprava fetei sale. Când s-a întors acasă şi a povestit peripeţiile zborului, ba şi felul cum o văzuse din înălţime, mişcându-se prin curte, buna era s-o snopească în bătăi, dacă n-ar fi venit salvarea din partea moşului Iosuvică.

Deşi majoritatea lugojenilor, în loc să plătească intrarea pe aeroport, preferau să stea pe drumul Tapiei, cred totuşi că Vlaicu a păstrat o bună amintire mitingului de la Lugoj, unde a început să se dezvolte un interes deosebit pentru aviaţie. Nu mult după aceea s-a construit şi un mare hangar din beton armat, care mai rezistă şi azi, destinat, în preajma şi în timpul Primului Război Mondial, reparaţiilor şi încercărilor de aeroplane. La adăpost de apele mari ale Timişului, care s-au revărsat cu o furie neobişnuită în anul 1912, aeroportul era situat la poalele Dealului Viilor, sub Biserica Grofului, mai mult către cartierul Caştela, întinzându-se

îndărătul cazărmii şi al barăcilor Regimentului 12 vânători de munte şi a Regimentului 13 călăraşi, cu schimbul de mai târziu.

Fata firavă în prima copilărie se dezvoltase în aşa măsură, încât de la vârsta de cincisprezece ani a început să aibă pretendenţi serioşi din Lugoj. Dar, cum se zice, nu aceştia erau înscrişi în cartea sorţilor, ci un altul, lugojan adoptiv, tânără calfă scoasă de maistorul Constantin Tuculia, după o primă perioadă de ucenicie la un ledăr din Buziaş. Acesta era Ştefan Drăgan a lui Tancă, venit din Silagiu la oraş spre a-şi făuri o viaţă mai bună. Călătorit prin străinătăţile cuprinse în marele imperiu, Ştefan Drăgan a socotit la întoarcere că venise momentul să se căsătorească. Avea douăzeci şi trei de ani. Prezentându-se părinţilor spre a cere mâna fetei, lui moşul i-a căzut cu tronc acest tânăr şi cred că părerea lui a influenţat-o pe buna, chemată să ia deciziile mari. Tinerii s-au plăcut, părinţii au fost de acord, aşa că au început pregătirile şi data nunţii a fost fixată în cursul anului 1913. Drept dotă, moşul Iosuvică a cerut notarului să împartă lanţele de pământ în patru părţi, câte un sfert la fiecare membru al familiei astfel mărite, înscriindu-le ca proprietate deplină şi fără rezerve pe numele bunicii, moşului, mamei şi tatălui meu. Moşul Simion de la Silagiu, spirit ales, de o mare fineţe sufletească, deşi nu i s-a pretins nimic, s-a oferit singur să aducă noului cuplu o mie de florinţi. În preajma nunţii, el s-a înfăţişat însă foarte amărât numai cu trei sute de florinţi, şi aceştia luaţi cu împrumut. Cerând iertare cuscrului Iosuvică de greutăţile prin care tocmai trecea, i-a explicat că recolta din anul acela, atât la grâu, cât şi la vin, nu fusese cea aşteptată, vaca nu fătase, porcii muriseră bolnavi de pestă şi, ca atare, cerea un răgaz pentru acoperirea celorlalţi şapte sute de florinţi. Auzind aceste lucruri, moşul Iosuvică s-a înduioşat şi i-a spus:

– Lasă, cuscre, că nu-i nevoie de mia de florinţi! I-am înstărit eu pe tineri şi, rogu-te, du îndărăt şi aceşti trei sute de florinţi celui de la care i-ai luat, căci n-au tinerii nevoie de bani. Vor şti să şi-i facă ei singuri.

Cel care a socotit totuşi că va avea nevoie de bani a fost tânărul Ştefan. El a pretins tatălui său o sută cincizeci de florinţi, pentru a se îmbrăca frumos şi a se înfăţişa la nuntă în ţoale noi. Mai avea nevoie de bani şi pentru deschiderea unui atelier de argăsitorie cu „negoţ“ la piaţă, intenţionând să cumpere lucrătoarea de la alţi maistori, şi tot moşul i-a procurat mai târziu, vânzând un bou îngrăşat.

Mulţi prieteni de-ai casei au denumit-o pe mama Cornelia, mama Gracchilor (mai potrivit, mama Dracchilor) pentru virtuţile ei şi pentru chipul în care a ştiut să ne crească pe toţi trei fraţii. Tata o numea Livia, după cum şi bunicii, în cinstea soţiei notarului Bejan. Oficial figurează şi azi în acte sub numele de Cornelia Murariu văduvă Drăgan, cum se obişnuieşte în Italia, unde femeile poartă întotdeauna numele lor de fată alături de cel al soţului. Se evită astfel o mare confuzie existentă la noi.

În legătură cu aceasta, am observat că niciodată în aşa-zisul curriculum vitae nu se cere în ţara noastră numele complet al mamei. Sistemul spaniol este mai precis şi decât cel italian: aici s-a introdus prezentarea celor două nume de familie la copii – primul al tatălui, al doilea al mamei, întrucât copilul este într-adevăr al amândurora. În caz că se foloseşte din generaţie în generaţie acelaşi nume de botez, copilul poate fi uşor identificat şi deosebit de tatăl său, prin faptul că numele dublu de familie diferă. În felul acesta nu s-ar mai face confuzia între Petru Dejica-tatăl şi Petru Dejica-fiul, amândoi chirurgi, deşi, după plete, cine îi priveşte îi deosebeşte lesne. Rămâne totuşi de găsit soluţia pentru cazul în care doi copii, doi fraţi, primesc acelaşi nume. Dar acestea sunt cazuri foarte rare, excepţionale. Soluţia numerică, adoptată de dinastiile regale, trecută azi la fotbalişti, ar putea să fie aplicată cu succes şi în familiile lipsite de fantezie onomastică.

Portughezii, cu înţelepciune, impun două nume de familie copiilor. Încep însă cu cel al mamei şi apoi urmează numele tatălui, dând prin aceasta o probă în plus de realism şi de spirit juridic, moştenit de la romani, care spuneau: *Mater certa est, pater incertus*.

În vechiul Imperiu Austro-Ungar, preocuparea părinţilor români era alta. Ungurii obişnuiau automat să schimbe numele de botez al copiilor, punând, în locul celui original, corespondentul maghiar. Ştefan devenea Istvan sau, mai familiar, Pişta, Margareta se prefăcea în Margit, Gheorghe căpăta forma György. De aceea, la naşterea unui copil, părinţii români căutau de obicei un nume latin, care să nu mai poată fi tradus, obicei de altfel păstrat chiar din vechime în aceste regiuni. Aceasta explică de ce România, în cele trei principate, e plină de „împăraţi“, începând cu Traian şi terminând cu Constantin. Românii încercau să se opună tendinţei de împânzire a societăţii cu nume biblice, ca Avraam, David, Iacob, Ana, Maria şi altele. Creştinismul a reprezentat, fără îndoială, un progres pe plan etic şi social, aplicând în mod efectiv ideile platonice ale Binelui (idee supremă), dar a adus după sine şi a răspândit în chip nemăsurat nume şi parabole cu semnificaţii străine spiritului acestor locuri elenice şi europene.

Pentru o bună cunoaştere a fiilor, e firesc şi bine să fie cunoscute anumite trăsături fizice şi morale ale părinţilor. Pe lângă unele caractere ale înfăţişării, nasul, gropiţa din bărbie, am moştenit de la mama multe calităţi şi, în primul rând, voinţa dârză şi perseverenţa în realizarea unui scop. Când îşi punea ceva în minte, mama înfrunta munţii şi îşi îndeplinea gândul. În acest fel s-a impus şi printre prietenele sale, soţii ale unor meseriaşi, cu care a constituit Reuniunea Femeilor Române, societate cu scopuri culturale, filantropice şi educative. Aceste femei practicau lucrul de mână ca pe o adevărată artă, întrecându-se în a face broderii, goblenuri şi chilimuri cu milioane de cusături încrucişate, care, încheiate, luau forma unor perdele, carpete de masă sau perne pentru divan, covoare înnodate ce făceau concurenţă celor persane. Astfel de obiecte destinate saloanelor şi bucătăriilor împodobeau şi casa noastră, aşa cum înfrumuseţau şi casele celorlalţi meseriaşi lugojeni. Unele însă erau destinate tombolei organizate cu prilejul vreunui bal, al unei serbări cu scop de binefacere, venitul urmând să fie atribuit fie copiilor orfani, fie azilului de bătrâni.

Mare meșteră la lucrul de mână era nașa Iuliana Tuculia. Rămasă văduvă destul de tânără, ea a deschis un fel de școală particulară gratuită, unde oricine putea să vină și să învețe, și și-a dedicat restul vieții instruirii altora, pe lângă propria ei instruire, căci era o mare cititoare și parcurgea biblioteci întregi, în limba română, germană și maghiară. Cu aceeași pasiune cu care citea și lucra, își consacra timpul liber operelor filantropice, luând președinția diferitelor comitete, împreună cu doamna Petrovici, și făcând justiție socială, prin împărțirea obiectelor și hainelor de tot felul, rezultate din colecte publice.

Trecând la uniți, *de iure* sau *de facto,* preocupările bisericești ale mamei (mai mult decât religioase) se exprimau prin grija pe care o arăta orânduielilor eterne. Acestea cereau pregătirea anumitor odăjdii, dar mai cu seamă a diferitelor podoabe de altar, în special dantelării. În cadrul bisericii greco-catolice, mama s-a găsit mereu alăturea de tata, sprijinind Reuniunea Femeilor Unite, Asociația Generală a Românilor Uniți, Societatea Mariană, consacrată Mariei Născătoarea, care își desfășurau activitatea mai cu osebire în luna mai, cea dedicată, după tradiția bisericii de rit latin, Preacuratei.

Ca epitrop, tata se îngrijea de finanțele bisericii, ceea ce întărea și mai mult poziția mamei în interiorul acestor organizații. Prezența episcopiei unite la Lugoj, sub înalta păstorire a unui eminent prelat cu largi vederi creștine și umaniste, Preasfinția sa Alexandru Nicolescu, om de aleasă cultură, care vorbea opt limbi și ale cărui predici pe teme universale atrăgeau și pe ortodocși, protestanți și aramei, stimula enoriașii și dădea relief activităților desfășurate în sânul bisericii de părinții mei. Înălțat la rangul de mitropolit și plecând la Blaj, preasfințitul a fost regretat de toată lumea, mai ales că tocmai în acea perioadă începuse să înfiripe un spirit ecumenic și o autentică atmosferă europeană la Lugoj.

În satul așezat pe trei văi

Comuna Silagiu, de unde este originar tatăl meu, face parte azi din orășelul Buziaș, cunoscut pentru apele sale minerale, bune

pentru bolile de inimă. Mai bune însă decât apele minerale și mai renumite erau produsele podgoriilor. Viile silăgene se întindeau pe dealuri până departe și se întâlneau cu podgoriile țăranilor din Nichișoara, din Bacova, din Vucova, cu vechi tradiții în prelucrarea și conservarea vinurilor. Silagiul putea să concureze vinurile produse pe dealul Cula Vârșețului din Banatul de sud și chiar cu cele de pe Târnave. Mă refer la vinurile albe produse pe atunci, căci viile de azi și-au schimbat calitatea, vechii buciumi fiind înlocuiți cu vițe mai noi.

Născut într-o familie de viticultori, ca și alți țărani din sat, bunicul avea și pământuri în vale, unde se cultivau grâne, porumb și alte cereale. Istoria satului Silagiu, care cuprinde în fond și istoria străbunilor mei, se întinde până în secolul al XV-lea. Documente de prin anul 1437 se referă la satul Silvanus, ceea ce denotă că pe acele dealuri existau păduri, în parte păstrate până în zilele noastre. Satul așezat pe trei văi, unite într-un punct central, nu are azi mai mult de cinci sute de case. Două din aceste văi erau ocupate de Drăganii din vița lui Tancă și a lui Coric, iar a treia de vița lui Borca și a Râmnenților, adică a celor care de la Râm se trag. Unii s-au răspândit și s-au strămutat până la Buziaș. În realitate, clanul Drăganilor domina satul, și un văr de-al meu, Ion, fiul mătușii Finica Râmneanțu, om harnic și chibzuit, a fost primar vreo douăzeci și cinci de ani, sub toate guvernele.

Ca și Lugojul, Silagiul are două biserici. Una mare, ortodoxă, alta mai mică, unită, mai nouă, construită în urma divergențelor dintre un bărbat din clanul Drăganilor și preotul care nu voise să înmormânteze fără plată un țăran nevoiaș. Acest Drăgan a vândut grâu la oraș, a cumpărat materiale, a alcătuit un grup de credincioși și, cu ajutorul lor, a izbutit să înceapă și să ducă la bun sfârșit construcția bisericii unite, iar apoi să susțină bănește un preot care să slujească duminica. Aceasta nu înseamnă că între cele două biserici existau rivalități. Familia mea îi prețuia deopotrivă pe preoții ambelor biserici și eu îmi amintesc bine de figura distinsă a popii Aroni și de preoteasa Lucreția, care mai trăiește și azi. Erau rude cu noi, după cum și preotul de azi e un văr de-al

tatei, şi l-am cunoscut încă din liceu, de la Lugoj, când venea în vizită la noi – părintele Nicolae Drăgan. Vorbind cu bătrânii satului, fata acestuia, Neli Drăgan, măritată Borţan, şi părintele Nicolae au elaborat arborele genealogic al familiei noastre, ajungând până la anul 1820 la un Petru Drăgan, din care descind cele două viţe şi vreo şapte generaţii.

Bunicul meu, Simion Drăgan, se trăgea din viţa lui Tancă. Nu l-am cunoscut, întrucât eram în faşă când s-a prăpădit, la sfârşitul Primului Război Mondial. În schimb, am cunoscut-o bine pe buna Solomie, înaltă, uscăţivă, arătoasă şi blândă, întotdeauna frumos îmbrăcată în straie ţărăneşti, atât în zilele de lucru, cât şi în cele de sărbătoare. Venea într-o singură noapte de la Silagiu la Lugoj, pe jos, purtând în mână şi un cârceag, o cantă mare cu mâner, cu o gură de supt şi un fel de plisc, pentru a uşura turnatul preţiosului vin, care, sub nici un motiv, nu trebuie să se verse pe jos, fiind socotit ceva sfânt, ca şi cuminecătura. Când ajungea dimineaţa la noi, la Lugoj, era mai proaspătă decât orăşenii după o noapte de somn. Distanţa dintre Silagiu şi Lugoj este de treizeci şi doi de kilometri pe potecă, şi ceva mai mult pe drumul cel mare de la sat prin Buziaş. În sezonul ploilor, pe acest drum nu se mai putea circula şi, nu o dată, maşinile care se hazardau rămâneau împotmolite în noroaie şi erau scoase cu carul cu boi. Nici măcar căruţele cu cai nu puteau să iasă uneori dintr-un asemenea drum mlăştinos.

Pe atunci eram foarte impresionat de performanţele bunicii. Mai târziu, la Roma, aveam să străbat şi eu o distanţă similară. Fusesem invitat la masă la Marino, în vila monseniorului conte Alberto Cnestri, pe care îl cunoscusem prin părintele Teodor Voştinar II, şi la întoarcere, pierzând ultimul tramvai, m-am văzut în situaţia de a porni pe jos spre casă. Am făcut un marş forţat de şase ore, dus cu zăhărelul de povestirile fantastice ale părintelui Gheorghe, care a moştenit talentul lui Creangă. S-a văzut cu acest prilej că antrenamentul meu de cercetaş mi-a folosit... şi la vârsta de douăzeci şi trei de ani. La fel, după cum antrenamentul făcut în scop medical, cu o voinţă de fier, i-a folosit şi preţiosului meu colaborator Constantin Iordan de la Milano, care, în urma unei operaţii care a comportat extracţia unei bucăţi din osul tibiei şi transplantarea lui pentru susţinerea unor vertebre la coloana vertebrală, a fost sfătuit de medici să practice marşul, ajungând să străbată până la patruzeci de kilometri în fiecare duminică.

Buna Solomie ne iubea mult, deşi ne vedea rar. Întotdeauna, când venea la Lugoj, se gândea la noi şi ne aducea copturi, adică dulciuri, mici prăjituri de Silagiu, pe care numai ea ştia să le facă, folosind, în loc de zahăr, mierea de albine culeasă din fagurii din grădină. În schimb noi, copiii, o rugam cu insistenţă să se ducă la culcare, să se odihnească după un asemenea marş, căci primul lucru pe care îl făcea era să dea o mână de ajutor la îndeletnicirile obişnuite ale gospodăriei. Cu multă greutate reuşeam s-o conving, şi până la urmă se îndupleca şi aţipea până la ora prânzului, când luam masa cu toţii, ca în zilele de sărbătoare.

Spre deosebire de alte familii, unde proverbul „soacră, soacră, poamă acră“ se aplică perfect, buna Solomie o iubea pe mama, iar mama îi săruta mâna la sosire, după cum săruta şi mâna lui moşul pe când trăia, potrivit bunelor obiceiuri de la ţară şi ale respectului datorat celor mai bătrâni. Această înţelegere era o lege de familie ce dăinuie şi azi, deoarece şi Teresa, soţia mea, se înţelege bine cu soacra ei, aşa cum şi eu mă înţeleg cu soacra mea, donna Helea, fiica ultimului marchiz Guglielmi. Proverbul se adevereşte însă destul de des şi îl aflăm în multe alte ţări. L-am regăsit şi în Spania, în dialectul maiorchin, unde se zice *sogră, sogră, pomă agră,* versiunea românească înveselind nespus de mult pe donna Catalina Alzamora şi pe donna Ina Buyla, soţia actualului primar şi, respectiv, a fostului prefect de la Palma, cu prilejul unei mese oferite de bunul meu prieten Maximo Alomar. Ele nu se aşteptau ca şi românii să aibă aceeaşi zicală, şi încă într-o exprimare atât de apropiată. După cum se vede, Mallorca şi

Insula Banatului au multe trăsături comune, începând cu soacrele și „dulcele“ lor temperament.

De Înălțarea Domnului, hramul bisericii ortodoxe, ne duceam la rugă la Silagiu. Atunci se adunau toate neamurile la o masă enormă și dacă gostul (oaspetele) nu pridídea cu cele cinci feluri de mâncare, stăpânii casei erau foarte supărați și se considerau jigniți. Tradiția acestor ospețe s-a păstrat și după moartea bunicului, și după stingerea bunicii, în casa unei surori a tatălui meu, mătușa Finica, măritată cu uica Todor Râmneanțu, tatăl „primarului de meserie“. Eu am reluat această tradiție cu prilejul reîntoarcerii în țară, strămutând ospățul în casa vărului meu Ion, băiatul lui uica Gheorghe.

Pentru că a venit vorba despre raporturile de rudenie cu frații și surorile tatei, îi voi înșirui în ordinea vârstei: Simion, Iuliana, plecată la Sacoșul Mare, Finica, Pătru, Ștefan, tatăl meu, și Gheorghe, un frate mai mic, mort de copil, pe când se afla la păscutul vitelor și gâștelor, dintr-o mușcătură de șarpe. Uica Simion a ajuns mai târziu să fie considerat *pater familias,* și toți îi sărutam mâna, când ne duceam în vizită la Silagiu. Nici el, și nici fratele Gheorghe nu și-au părăsit satul. Au rămas agricultori și viticultori. Uica Petre s-a stabilit la Vucova, câtă vreme surorile s-au măritat după țărani din Silagiu și din împrejurimi.

Singurul băiat care a râvnit la o soartă mai bună, renunțând la pământ și la vie (proprietățile nu puteau fi împărțite la nesfârșit), a fost tata, al cincilea din serie. Plecând să învețe meserie la oraș, s-a oprit mai întâi la un maistru argăsitor din Buziaș, iar apoi a ajuns la Lugoj și a intrat ucenic la maistorul cel mai de vază al orașului, Constantin Tuculia. A învățat cu râvnă, a ajuns calfă, a lucrat contra plată la patronul său, iar când și-a strâns destui crițari, a plecat la Budapesta și la Viena. Nu știu câtă vreme a rămas acolo, dacă a găsit imediat de lucru, dacă a îndurat de foame și dacă străinii l-au primit bine. Ceea ce e sigur este că această călătorie i-a folosit, lărgindu-i vederile despre lume. După ce și-a format propria *Weltanschauung,* n-a mai zăbovit prin alte părți, ci s-a întors la Lugoj și s-a apucat de meserie, în propriul atelier. Acest lucru n-ar fi fost posibil numai cu bruma de bani adunați în străinătăți. Micul său capital s-a mărit prin sprijinul bunicului meu matern, care, după cum am mai arătat, îngrășase și vânduse anume pentru aceasta un bou.

Exemplul tatălui meu, care s-a dus la oraș să învețe meserie și să-și asigure o pâine mai bună decât cea din agricultură, n-a fost urmat de frații săi. În schimb, a fost urmat de fiii lui Simion, Nicolae, devenit tăbăcar, și Iulian, devenit mecanic, precum și de Nicolae Râmneanțu, băiatul mătușii Finica. Acesta însă, mustrat de cons-tiință că nu se purtase bine, s-a reîntors la ocupația străbună, însurându-se cu o fată de chiabur din Chevereșul Mare. Ion, fiul lui uica Pătru, a fost adus de tata la Lugoj, înscris la liceu și ajutat să-și dezvolte aptitudinile. Atmosfera închisă dintr-o clasă supra-populată nu i-a priit. Îmbolnăvindu-se, s-a reîntors în țară spre a-și reface sănătatea și s-a însurat la vârsta de șaptesprezece ani.

Tata, ca o imagine de pe Columnă

Om vânjos, de o vigoare mai mult dacică, dar cu o figură romanică, asemănătoare cu cele de pe Columna lui Traian, tata avea obiceiul să-și radă capul. Era chel, își pierduse părul la sfârșitul războiului, când a căzut bolnav de tifos, și de atunci n-a mai ținut nici la podoaba capilară care-i mai rămăsese. Frații săi, Pătru și Gheorghe, îi semănau și, până la un anumit punct, au împărtășit un destin comun. Cu toții au făcut armata în unitățile austro-ungare și au fost mobilizați și trimiși pe front. Regimentul său, ca și cel din care făceau parte ceilalți doi frați au fost aruncate în luptă împotriva fraților de sânge italieni, pe frontul de la Doberdo, într-un război și pentru o cauză străine aspirațiilor lor și cu totul contrare naționalităților din imperiul supranumit „închisoarea popoarelor“. Iată de ce uica Pătru și uica Gheorghe, ca și alți mulți români – între care și tatăl lui Dejica de la Mănăștiur –,

de cum au luat contactul cu frontul italian, au și trecut în masă ca prizonieri și au rămas multă vreme în Italia, unde, potrivit mărturiei lui Nichi Dejica, trei ani au fost nevoiți să se adape numai cu vin, spre a nu răbda de sete. Aici au fost instruiți și trimiși în legiunea română, la momentul oportun, în Vechiul Regat. Îmi plăcea să-l ascult pe uica Pătru povestind impresiile sale din Italia, din Veneția, Milano și Torino, care mi-au aprins imaginația și mi-au trezit de mic dorința de a vizita Italia și bătrâna mumă, Roma. În odaia de către drum a casei sale de la Vucova, atârnau pe pereți fotografii și vederi din Italia, prin care am luat cunoștință pentru întâia oară de farmecul Veneției, de formele monumentale ale Domului din Milano, de priveliștea Florenței și forurile din Roma. Deși trăiseră în lagăr numai între români, mai toți învățaseră puțin și limba italiană.

Încă de la începutul războiului, tatăl meu fusese rănit. I-a trecut un glonț prin coapsă și deci a fost retras de pe front și internat la spitalul din Timișoara, unde mama a izbutit să pătrundă prin intervențiile familiei Bejan și să obțină transferul la spitalul din Lugoj. Vindecarea tărăgăna, poate chiar voit, pentru că tata nu mai dorea să fie iarăși trimis pe front, într-un război fratricid, riscând să ajungă sau pe frontul italian, sau poate chiar pe frontul românesc. Apariția măselei de minte, complicată cu o gravă infecție, i-a prelungit șederea în spital. Atunci i s-a practicat o incizie exterioară în obrazul stâng, care i-a lăsat un semn pe viață și l-a împiedicat de atunci să se mai radă singur.

La musculatura lui robustă, s-a mai adăugat cu timpul și o bună cantitate de grăsime, bine împărțită pe tot corpul, cu unele excese la pântece. Dar tocmai pântecele i-a dat, până la urmă, acel aspect respectabil și venerabil, în calitatea sa de președinte al corporației argăsitorilor, de consilier municipal, de fost candidat de deputat și reprezentant permanent al părinților în administrația Liceului Coriolan Brediceanu. Brațul lui tare ca fierul se oțelea în mânuirea cosorului, la croitul și tăierea pieilor groase pentru opinci. Avea o mână grea, fapt de care era perfect conștient și, ca să evite

pedepsirea ocazională a copiilor, pentru snoabele lor, prefera să-și scoată cureaua și să aplice cu ea atenția meritată celui în drept. De obicei, era suficient să-i auzi vocea, care impunea respect și ascultare, și să te cutremuri.

Datorită șnaiderului Ioan Iacobescu, tatăl meu era îngrijit îmbrăcat. Și în societate, ca și la lucru, el se prezenta curat, chiar elegant. Avea gulere detașabile la cămașă, pentru a fi scrobite, dar și gulere de celuloid, care se curățau pe cale chimică. Purta pălărie de fetru, mai grea sau mai ușoară, după sezon, iar vara avea o pălărie de pai à la Maurice Chevalier, cum era moda între cele două războaie. Pălăria de pai panama aveam s-o introduc eu în casă, când m-am întors de la universitate. Astăzi nu se mai văd astfel de pălării decât la spectacole: le poartă scamatorii. Totuși, în acea epocă erau considerate ca semne de mare distincție. Doar în Spania s-a mai păstrat forma înghețată a acestor pălării. Le poartă torerii, în teorie, căci în realitate le cumpără îndeosebi turiștii, cărora le sunt vândute o dată cu diferite obiecte artizanale, inspirate din arta națională iberică. Se pare că și la noi, în ara Oașului, se poartă pălării tari, de formă geometrică rigidă, bine fixate pe cap cu o panglică petrecută sub bărbie.

Pe lângă *ibărțigările,* adică pardesiurile, și căputurile (de la *capotto,* it.), adică paltoanele, potrivite după asprimea iernii, tata mai purta și o manta de piele scurtă, căptușită, de culoare galben-maronie, făcută din piele de capră. Această scurtă avea nu numai rosturi practice obișnuite, ci și atribute de reclamă și de lansare a unei mode care a prins și a ținut destul de mult. Astăzi, românii sunt aceia care au lansat în Europa un cojoc maro, precum cele făcute de bunii noștri cojocari din Lugoj.

Viața tatălui meu se împărțea între munca industrială, cea comercială și cea agricolă, cu un special interes pentru vii și produsele lor din pivniță. Participa la acțiuni sociale, fie în cadrul organizațiilor profesionale, fie în cele culturale, de la liceu, de la Corul Lyra, de la primărie. Nu o dată ne vorbea despre faimosul tenor lugojan, Traian Grozăvescu, lansat în chip meteoric pe

scena operei din Viena. Făcând unele considerații cu privire la națiile *canore,* observa că numai italienii și românii au dat mari cântăreți de operă, între care bănățenii s-au mai afirmat cu Costi Ursulescu la Cluj și domnișoara Șepețan la Milano. Nu cunosc cauzele exacte ale apariției talentelor muzicale în aceste zone ale spiritualității latine. S-ar părea că limbile lor favorizează dezvoltarea aptitudinilor vocale. Cert este că la ambele națiuni produsele lui Bacchus sunt abundente și bine apreciate, iar aceste produse predispun la cântec.

Eu unul nu l-am auzit niciodată pe tata cântând, ci doar rareori fredonând, pe sub mustața cea scurtă, câte o arie cântată probabil la restaurantul Dacia, de faimosul Luță Ioviță, taragotistul. Atunci îl priveam atent și observam pistruii cafenii, care i-au apărut pe față și pe țeasta pleșuvă încă de la vârsta de douăzeci și șapte de ani, pistrui care n-au mai dispărut până la sfârșitul vieții, ceea ce n-aș putea spune că i-a produs plăcere.

Frații Dracchi

Bujorel, fratele cel mai mare, s-a născut când mama împlinise șaptesprezece ani. A vorbit de timpuriu, era sclipitor, dar s-a îmbolnăvit de apendicită la vârsta de doi ani. În vremea aceea, de operație nici nu putea să fie vorba. Singura amintire pe care a lăsat-o e legată de vremea când autoritățile austro-ungare au venit, în plin război, să ne rechiziționeze grâul. Tăinuindu-l, mama a declarat că nu are, dar oștenii nu s-au lăsat convinși și, ademenindu-l pe copil cu bomboane, l-au întrebat:

– Spune, băiete, câți ani ai?

– Doi ani.

– Ești mare! Știi tu unde a ascuns mama grâul?

În candoarea lui, Bujorel s-a sumețit și a mărturisit imediat:

– Eu știu unde. În lada cu opinci.

Natural, grâul a fost rechiziționat, contra unei recipise niciodată onorate.

Când mama împlinea douăzeci de ani, m-am născut eu. Am primit numele de Josif, după cel al bunicului, și de Constantin, după cel al nașului Constantin Tuculia. Bucuria părinților s-a completat apoi cu venirea pe lume a altor doi copii: Jianu Ștefan, la 1 aprilie 1921, sub zodia Berbecului, amintind numele faimosului haiduc, dar și numele tatălui, al cărui fiu preferat a fost. Apoi, la 20 octombrie 1923, sub zodia Balanței, a sosit și ultima ediție a fraților Drăgan, în persoana lui Zeno Simion, al doilea nume fiind luat după bunicul patern.

Jianu se numea Ștefan numai în acte, căci în familie doar tata, stăpânul casei, răspundea la acest nume. De mic, Jianu a fost gras ca o promoroancă (portocală) bine răscoaptă de decembrie. Sub povara greutății neobișnuite, i se strâmbaseră picioarele de parcă ar fi fost un călăreț hun. Noroc că mai târziu i s-au îndreptat, când i-au crescut forțele, și putea să-și susțină mai bine grăsimea purtată cu nădejde de-a lungul claselor primare și apoi până în clasa a patra la Liceul Coriolan Brediceanu. Privea la fete cu ochiul lui tăiat cam pieziș, dar formele lui rotunde, potrivite unui corp feminin, trezeau dezaprobări. A făcut mult sport, s-a reținut de la mâncare, îl ajutam și eu uneori pipărându-i-o, și astfel a slăbit, luând linii mai agreabile. A învățat bine. Avea talent la desen, făcea acuarele, dovedea gust și rafinament în alegerea culorilor. I-au fost prieteni Franz Pomană din Măgeruța, la școala primară, și Gicu Popovici la liceu.

Zeno a fost mititel de statură și n-a excelat în grăsime, ci la studii. Parcă îl văd și acuma apărând la sfârșit de an școlar cu coroana de liorbă-dafin pe cap și cărțile subsuoară, în șorțul-uniformă, cum îl fotografiam de fiecare dată. S-a ambiționat să poarte impozanta uniformă a liceului militar și a trecut severul examen de admitere la Craiova. În clasa a patra a vrut să se transfere la un liceu obișnuit, dar nu a mai vrut tata. Precedat de sârguinciosul oltean Dunăreanu, a fost mereu al doilea în clasă. La terminarea liceului militar s-a decis să urmeze medicina. A început facultatea

la Bucureşti şi a continuat-o la Milano, unde şi-a luat doctoratul în vara anului 1948.

Am ţinut mult la el şi aveam adesea discuţii filozofice până la orele mici din noapte, lungiţi în paturile camerei comune. Asupra eticii şi dreptului nu eram întotdeauna de acord, eu fiind optimist şi încrezător, iar el pesimist şi dezgustat de lume, în urma educaţiei primite la liceul militar şi a experienţei postbelice.

Ca frate mai mare, preluând la un moment dat funcţiile paterne faţă de ceilalţi doi, ţin să precizez că am apărut sub soare în luna iunie 20 (7 după stilul vechi), adică în zodia Gemenilor. Poate de aceea am trăit până acum şi trăiesc într-un dualism armonios, într-o necontenită confruntare a două spirite: cel angelic, al ascultării şi al conformismului, şi cel faustic, al rebeliunii, al nemulţumirii, al cercetării continue în căutarea unei explicaţii mai complexe şi a soluţiilor de perfecţionare.

Am fost întotdeauna convins, iar această convingere formată încă din fragedă tinereţe mi-am întărit-o apoi de-a lungul anilor, că spiritul angelic pe care religia creştină ni-l cultivă, spiritul obedienţei, al acceptării soartei, al resemnării şi al acceptării faptului împlinit, spiritul de conformare la adevărurile formulate deja de sfinţii părinţi sau de filozofii laici nu au contribuit la dezvoltarea umanităţii, condamnând-o să rămână pe poziţii conservatoare, cu pretenţia de a fi ajuns în posesia adevărului absolut. Dacă n-ar fi existat în lume oameni animaţi de spirit faustic, ştiinţele n-ar fi progresat şi nu s-ar fi ajuns la miraculoasele descoperiri tehnice.

Găsesc că spiritul faustic a fost extrem de bine simbolizat de îngerul răzvrătit Lucifer, căruia umanitatea îi datorează atât de mult şi care a fost cântat de toţi marii poeţi romantici ai secolului al XIX-lea, între care şi de Mihai Eminescu. În plastică, am impresia că nici un popor de pe faţa pământului nu s-a gândit şi nu a realizat ceea ce a făcut poporul spaniol sau, mai bine zis, un primar mai luminat al oraşului Madrid, dedicând diavolului, adică lui Lucifer, o statuie în Parcul Retiro. Văzând-o întâia oară în 1951, m-au emoţionat profund frumuseţea ei şi semnificaţia simbolică.

Întotdeauna o revăd cu plăcere şi de multe ori trec intenţionat prin preajma ei, spre a o contempla. O recomand cititorilor când, din simpli lectori, vor deveni turişti şi vor vizita Spania. Puţină lume cunoaşte această statuie, cum puţină lume, în genere, preferă lucrurile importante şi esenţiale. În genere, banalităţile sunt primele care se răspândesc şi devin de domeniu public.

După isprava de alungare a hoţilor, la vârsta de trei luni, alte acte mai de seamă nu am mai îndeplinit. Când m-am îmbolnăvit de tifos, înainte de a împlini patru ani, am stat izolat în cameră patruzeci de zile, înfricoşat de contorul electric ce se afla deasupra divanului. Bâzâia uşor, îl priveam cu atenţie, mă speriam şi ţipam. Acesta a fost primul meu contact cu tehnica. La puţin timp după aceea, am mai trecut printr-o grea încercare. M-am îmbolnăvit de pneumonie, dar am scăpat şi de aceasta, pierzând doar lecţiile la grădiniţa de copii.

Obiceiurile unui *self-made man*

Când eram mici, tata ne pedepsea cu centura, fiindcă, după cum am arătat în altă parte, oricât de uşor ne-ar fi mângâiat cu câte o palmă, această palmă devenea foarte grea, dată fiind forţa mâinilor sale, pentru nişte copii neascultători, cum ne socotea dânsul. „Sfinte mâini!“, aş spune astăzi, căci simbolul severităţii tatălui era bine exprimat în ele, şi niciodată nu-mi voi putea arăta întreaga recunoştinţă pentru severitatea de care dăduse dovadă, fiindcă numai aceasta m-a făcut să fiu aşa cum sunt.

Această severitate o resimţeam, aşadar, mai ales prin cureaua de piele groasă, robustă, pe care tata o purta în jurul pântecelui său voluminos. Izbindu-ne pe unde nimerea, peste braţe, peste umeri, atât eu, cât şi Jianu, socoteam instinctiv că e mai nimerit să ne trântim cu faţa la pământ, expunând obrazul cel din spate acestei neobişnuite întâlniri. Trântiţi la pământ îl obligam pe tata să se aplece şi, cum burta lui respectabilă nu-i îngăduia întotdeauna să fie prea flexibil, operaţia îl obosea în primul rând pe dânsul.

Plângând și strigând mai mult decât suferearn în realitate, reușeam să-l impresionăm suficient și să-l determinăm să limiteze porția de curele aplicate amândurora – în egală măsură pârâtului și pârâtorului. Spiritul său de justiție se manifesta sub formă solomonică, fără a intra prea mult în detalii și fără a cerceta cine are dreptate în chip real sau nu. De unde am tras o altă învățătură, că nu e prea bine să te plângi tatălui, când este vorba de o ceartă între frați. Aceasta l-a făcut să crească în ochii mei, căci, în astfel de cazuri, slăbiciunea lui pentru Jianu nu se manifesta. Ea lua alte forme: îi satisfăcea unele dorințe aparte, care, dacă le-aș fi exprimat eu, nu mi-ar fi fost satisfăcute. Una dintre ele a fost, mai târziu, cumpărarea echipamentului complet de schi, cu bocanci speciali de iuft, cu toate accesoriile, îndeplinindu-i-se astfel toate mofturile lui Jianu. Poate de aceea, el a devenit mai târziu prea puțin „digerabil“ altora în viață, și totul a fost spre ponosul său.

Severitatea tatei m-a făcut, la un moment dat, să cred că nu ține la mine.Tânjeam după afecțiunea lui și mă consolam cu ideea că mama mă ocrotea și mă prefera celorlalți. Dar tata își ascundea sentimentele și mare mi-a fost mirarea când, la vârsta de paisprezece ani, fiind grav bolnav și consiliul de medici declarând că nu mai există nici o scăpare, după maslul de pe urmă al muribunzilor, l-am văzut pe tata plângând alături de mama și mi-am dat seama că și el mă iubea. Principiile lui educative pretindeau o reținere a sentimentelor și înăbușirea oricărei forme dulcege de afecțiune paternă, trăsătură pe care mi-a transmis-o și pe care am moștenit-o, cred.

Duritatea sa era numai aparentă. El o socotea utilă și o aplica în familie, în dorința de a ne da o linie și un fel bărbătesc de a fi. În schimb, cu cei din afară era mult mai bun, și chiar actele lui de generozitate și de binefacere erau prețuite în oraș, întrucât era chemat să facă parte din tot felul de comitete. Era iubit și admirat pentru cariera sa, realizată cu deplin succes, ca *self-made man*, ținând seama că venise ca simplu băiat de țăran de la sat, într-un oraș necunoscut, și fără multă școală de acasă, în afară de cea

primară. A trecut însă prin școala vieții, atât de prețioasă, în fond. Vechile sau străvechile obiceiuri moștenite poate de la romani sau de la daci, și care au rămas atât de vii în Banat, tata le menținea cu sfințenie. Ritualul mesei, de pildă, avea mare însemnătate și deseori îmi amintesc de el.

Ne așezam cu toții la masă și regula era ca fiecare să privească în fundul farfuriei și nu în farfuria altuia, în cea mai deplină liniște. Singurul care avea dreptul la cuvânt era tata, iar aceasta se petrecea destul de rar. Spunea că cine vorbește nu mănâncă, iar cine mănâncă destul de repede e vrednic nu numai la mâncare, ci și la lucru. De aceea, masa era de scurtă durată, deși era un prilej pentru transmiterea dispozițiilor către calfe și către alții din casă, și primirea unor scurte rapoarte de activitate, căci vorba lungă nu-i plăcea.

Din aceste motive, mesele aveau un caracter solemn și se asemănau oarecum cu cele ale călugărilor sau ale clericilor, unde toți stau, mănâncă, ascultă și numai unul este însărcinat să vorbească, făcând comentariul vreunei fapte năstrușnice săvârșite de un erou, proclamat apoi sfânt. La fel, în zilele de duminică, se instituise ritualul respectat cu sfințenie de a merge cu toată familia la biserică: tata și mama îndărăt, cei trei copii, frumos îmbrăcați și ținându-se de mână, în față. La biserică, aveam locul nostru știut, în primul rând, pe dreapta, în văzul episcopului, care asista și el deseori la slujbă din tronul său impunător.

Conturat astfel, tata apare ca un om cu vie imaginație, cu o încredere nestrămutată în sine însuși și în inițiativele sale, ceea ce îi dădea curajul necesar realizării lor. Cred că de la dânsul am moștenit, înscrise pe „banda de magnetofon“ a codului genetic, aceste calități care mi-au servit în viață, devenind și eu, la rândul meu, un alt *self-made man*, de data aceasta prin străinătăți, pe unde m-a tras ața.

Semăn la înfățișare cu amândoi părinții, căci de la tata am luat ochii căprui și sprâncenele stufoase și, poate, tăietura ochilor. La fel, părul, pe când îl mai avea, căci fusesem generat tocmai în acea epocă, câtă vreme ceilalți doi frați, născuți mai târziu, după

ce tata pierduse părul cu desăvârşire în urma bolii, i-au moştenit pleşuvia. De unde se vede că prin codul genetic se transmit nu numai caracterele atavice, dar şi cele dobândite în timpul vieţii, sub forma experienţelor proprii, fizice sau spirituale. Nu degeaba înţelepciunea românească se exprimă atât de frumos în proverbe ce par să ilustreze tocmai această idee a codului genetic: „din stejar, stejar răsare“ şi „ce naşte din pisică şoareci mănâncă“.

Auditor la vârsta de cinci ani

Am început să frecventez şcoala primară la uniţi, la greco-catolici. Tatăl meu fiind prieten cu învăţătorul Ion Văcărescu, acesta a acceptat să mă înscrie la cursuri, deşi abia împlinisem vârsta de cinci ani. La grădiniţă nu mai voiam să mă duc nici în ruptul capului, nimerindu-se ca în promoţia din acel an să fie numai fete. Băiat singur cu o droaie de fete – nu mi se părea o situaţie firească şi nici uşoară...

Am părăsit fără nici o părere de rău grădiniţa de pe strada Alexandrovici, unde începusem să locuim şi noi, după ce tata şi mama au cumpărat casa domnului Ioviţă de la numărul 14. Domnişoara Dragomir, o învăţătoare înaltă, voinică, mă acceptase la grădiniţă de la vârsta de trei ani, şi uneori, când oboseam de prea multă învăţătură, mă ducea în casă şi, cu toată dragostea, îmi aşternea să dorm. N-aş putea să spun că nu-mi plăceau activităţile preşcolare. Dar uneori mă apuca strechea şi nu era chip să mă convingă mama nici cu binele, nici cu răul, să mă duc la grădiniţă. Şi, pentru că aveam ghete înalte cu tureci până sub genunchi, cu găuri, cu copci şi şireturi lungi pentru fiecare agăţătoare, când încercam să trag sau să mişc piciorul, ca s-o zăbovesc pe mama, primeam câte o lovitură. Ghetele erau roşii, frumoase, cu tureci moi, deoarece erau făcute, pare-se, din piele de câine. Într-o zi, Cornel Iacobescu mi-a spus să mă feresc de câini, căci, „dacă aceştia ar mirosi originea ghetelor mele de şevro, ar putea să mă boteze cu un sfânt pis câinesc, în cinstea celui tăbăcit, ca un omagiu postum adus de un coleg în viaţă“. De atunci, de frică, n-am mai vrut să le port. Şi l-am urât pe Cornel pentru că, prin viclenia şi bătaia lui de joc, a făcut să-mi piară gustul acestor ghete.

Nimic n-a putut să-mi schimbe sentimentul de repulsie pentru grădiniţă, aşa că uneori, în disperarea ei, mama mă pedepsea vârându-mă în lada cea mare unde se ţineau opincile spre a fi trimise la piaţă. Din această carceră mă scotea „iubita“ mea dintâi, Emilia. De aceeaşi vârstă cu mine, la cinci ani împliniţi, ea venea îmbrăcată într-o blană de ied alb cu pete negre şi mă chema la grădiniţă, iar chemarea ei nu rămânea fără ecou. Nemaiputându-mă împotrivi, ceream să fiu scos din ladă şi, ştergându-mi lacrimile pe furiş, plecam cu ea de mână la şcoala domnişoarei Dragomir. Emilia era drăguţă şi simpatică, şi tot aşa a rămas şi acum, ca farmacistă, după mulţi ani. Cu explicaţiile necesare, am prezentat-o recent soţiei mele, aşa cum am făcut-o de altfel şi cu celelalte „pasiuni“ ale mele: Stela, Felicia, Elvira, Margareta.

Când nici pasiunea mea pentru Emilia nu m-a mai putut îndupleca să merg la grădiniţă, tata a căutat altă soluţie spre a-mi găsi o ocupaţie serioasă şi, pentru a nu mă ţine acasă, unde încurcam treburile, m-a dat pe mâna învăţătorului Văcărescu. Şcoala unită se afla în strada Împăratul Traian colţ cu Emanoil Gojdu, acolo unde era şi sediul Corului unit Lyra, alături de casa parohială a protopopului Ion ucu, bunicul colegului meu Puiu Bârlea şi al prietenei şi partenerei mele la dansuri naţionale, Delia.

După puţin timp, având urechile ascuţite, am prins repede abecedarul şi, la întrebările formulate de bunul învăţător Văcărescu, întrebări grele chiar pentru elevii mai „bătrâni“, mă vedeam capabil să dau răspunsuri corecte, aşa încât am fost înscris formal la şcoală, spre a nu pierde anul. Era o plăcere să înveţi când, în pauze, doamna Văcărescu, soţia învăţătorului, ne dădea drept recompensă o bucată de pâine cu marmeladă sau cu unsoare de porc, de gâscă sau de raţă, presărată cu sare şi boia, cum era hrana copiilor pe atunci.

Legile de unificare a educației au desființat școlile confesionale românești și le-au contopit, așa că, ajuns în clasa a treia, am trecut la școala ortodoxă, care funcționa în curtea bisericii mari, între arțarii enormi, pe sub care ne jucam în pauză. Aici am încăput pe mâna învățătorului Roman, o figură maiestuoasă, autoritară, dar simpatică, un bărbat înalt de doi metri care se apleca atunci când intra pe ușă, iar noi, cei șaptezeci de elevi, săream drepți în semn de salut.

Cum am fugit la Caransebeș

Amintirea cea mai plăcută, din clasa a treia, o am dintr-o oră de matematică. Atunci am rezolvat în minte, foarte repede, mai multe teme, remarcându-mă printre primii, ba fiind chiar cel dintâi. Arătam în acest fel, încă de mic copil, vâna de matematician și calculator mintal care mi-a fost de mare folos în viața de toate zilele, și îndeosebi în cea economică, marcând în felul acesta un avantaj asupra clienților sau concurenților. Fapt este că, la o temă mai complicată, învățătorul Roman, entuziasmat de repeziciunea cu care calculam și de exactitatea soluției, m-a scos din bancă și m-a îmbrățișat, ridicându-mă în sus, în fața întregii clase. Mare cinste pentru mine, dar și mai mare bucurie când, drept răsplată, învățătorul mi-a permis să rămân acasă în ziua tăierii și pomenii porcului.

În gospodăria noastră mare se tăiau mai mulți porci de câte o sută și o sută cincizeci de kilograme. Cămara era întotdeauna plină de șunci și cârnați, încât am fi putut să concurăm cu o prăvălie de mezeluri în toată legea. Față de afecțiunea arătată de învățătorul meu, nici eu nu m-am lăsat mai prejos. Tăierea porcului însemna și pomana porcului. Menținând acest obicei, am dus învățătorului meu un cârnat lung de doi metri, corespunzător înălțimii sale. Pe lângă măieși (lebervurști) și niște sângerece sub diferite chipuri, pe maț, pe cartaboși sau tobă, am avut grijă să presar în țecăr (coș) și jumări crocante...

În clasa a patra am intrat din nou la învățătorul Ion Văcărescu, dar de data aceasta el mi s-a părut mult mai sever ca înainte, când frecventam școala unită. Îndeosebi după vacanța de Crăciun m-am întors cu reputația știrbită. S-a întâmplat într-un rând să mă duc cu părinții la baci Ilie Patachi și la neni Iuli la Caransebeș. Atunci, n-am mai vrut să mă reîntorc acasă, supărându-mi părinții și învățătorul. Domnul Văcărescu m-a pedepsit bătându-mă peste unghii cu șpanișerolul, bățul de trestie.

Fuga n-a avut aspecte aventuroase. Mă simțeam foarte bine la Caransebeș, unde eram răsfățat și unde mă credeam regele casei. În fața locuinței se afla o dâlmă, un dig mare, înalt, menit să împiedice inundațiile când apele Sebeșului se umflau primăvara, la topirea zăpezii. Pescuiam sau asistam la măiastra aruncare a mrejelor. Duminica mergeam în Parcul Teiuș, până la vila Biberia, dus de mână, în haine frumoase, îngrijite de neni Iuli (jumătate româncă, jumătate italiancă de prin regiunea Udine, de unde bunii friulani, cioplitori în piatră, veneau în Banat să prelucreze faimoasele marmure de la Rușchița Montană; în treacăt fie spus, friulanii, ca și abruțanii, sunt tot români, adică traci romanizați sau italici stabiliți la nordul și sudul Dunării, reveniți în Italia sub presiunea năvălirilor barbare; iată de ce numeroase expresii ale dialectului friulan sunt identice cu cele românești, ca de pildă „ce faci tu?“).

În asemenea condiții, după două săptămâni, când a fost să mă readucă mama la Lugoj, am dispărut o zi întreagă, ascunzându-mă în podul casei, între sacii de pene de gâscă ce așteptau să se transforme în perne. Baricadându-mă, am rezistat foamei și tuturor privațiunilor și rugăminților, până când seara, istovit, temându-mă de bezna ce se lăsa, am capitulat și am coborât plin de fulgi în păr și pe haine, de parcă aș fi fost un achizitor de pene și de haine vechi.

Teribilul învățător Onae

Deoarece la terminarea școlii primare eram în vârstă de nouă ani, mă vedeam nevoit să stau un an acasă, până aș fi împlinit

vârsta de admitere în liceu. Am fost nevoit să urmez clasa a cincea a teribilului învăţător Gheorghe Onae. El ţinea trei clase paralele (a cincea, a şasea şi a şaptea), toate reunite într-o singură sală mare, iar lecţiile le preda succesiv. Clasa a cincea era cea mai numeroasă şi învăţătorul se ocupa mai mult de noi. Celorlalţi elevi din clasele superioare le preda cunoştinţe de matematică, astronomie, anatomie, biologie, botanică, iar eu trăgeam cu urechea, ascultam şi învăţam. Expuse cu competenţă şi examinate cu multă severitate, cunoştinţele din aceste domenii au început să-mi devină familiare.

În clasa a cincea mi-am câştigat un bagaj de informaţii mult mai mare decât cel cuprins în programa şcolară. Participam alături de colegii mai mari la studii şi pedepse, căci învăţătorul ne determina să ne dăm osteneala fie de bunăvoie, fie ajutându-ne cu preasfântul băţ de trestie rotundă, mai lung însă cu treizeci de centimetri decât al învăţătorului Văcărescu. Pentru orice greşeală sau răspuns nepotrivit, pronunţa sentinţa consistând dintr-un număr corespunzător de lovituri de băţ. Elevii erau obligaţi să contabilizeze loviturile de pedeapsă şi, la sfârşitul orelor de clasă, înainte de a porni spre casă, adunându-ne în şir, ne cerea să ne aplecăm pe o bancă, ne întindea bine pantalonii, aşa încât să se lipească de piele, şi ne aplica pedeapsa cu trestia blestemată. Mai mult decât atât, ne cerea să mărturisim loviturile dătătoare de minte. Deseori ajungeam acasă cu lacrimi în ochi, frecându-ne faţa cea din spate, şi la masă abia mai puteam să stăm pe scaun de usturime.

Aşa am învăţat mai multă carte decât ar fi fost de prevăzut, iar cunoştinţele acumulate din cele trei clase ale învăţătorului Onae mi-au ajuns până printr-a patra de liceu.

Desigur, mijloacele pedagogice, bune şi rele, dăinuiau din vremuri mai îndepărtate, căci şcoala bănăţeană avea tradiţii de seamă pe care învăţătorii noştri ni le reaminteau din vreme în vreme. Şcoala primară pe care am frecventat-o fusese înfiinţată în 1770, fiind printre primele de acest fel din ţară. Tot din această perioadă datează şi şcoala pedagogică din Timişoara.

În secolul trecut, învăţământul din Banat acumulase o experienţă valoroasă, dovadă că Teodor Iancovici, pedagog de faimă, a fost invitat în Rusia pentru elaborarea reformei şcolare concepute de Ecaterina a II-a. Între alţi dascăli bănăţeni, Diaconovici Loga, autorul gramaticii româneşti apărute în 1822, era la curent cu ideile lui Pestalozzi, iar Dimitrie ichindeal, cunoscut prin versurile sale, era calificat de Mihai Eminescu drept „gură de aur".

urca, banii ungureşti şi sticleţii fraţilor Csapo

Cu toate că aveam de făcut teme grele acasă, găseam suficient timp şi de joacă.

Îndată după Primul Război Mondial mai circulau – între copii, natural – vechii bani ungureşti, pe care îi foloseam în diferite jocuri ca monedă de schimb şi de plată. Jucam la ştric, trăgând o linie pe pământ. Apoi ne îndepărtam la oarecare distanţă şi de acolo aruncam cu moneda-libra, căutând să ţintim cât mai aproape de linie. Ne jucam şi în clicăre, folosind bile de ceramică sau de sticlă colorată, aruncându-le spre a le introduce într-o gropiţă. Aceste jocuri se asemănau cu golful, ce se presupune că provine de la englezi, dar care tot aşa de bine ar putea să-şi tragă originea din poarca şi ţurca românească.

 urca ne-o ciopleam singuri dintr-un băţ, pe care îl ascuţeam la ambele capete. Lovind-o cu o scândurică îngustă sau cu un lătez anume fasonat, spre a fi mai îndemânatic, ţurca se ridica de la pământ şi, în timp ce se învârtea în aer, primea încă o lovitură măiastră şi era trimisă departe de tot. O urmăream şi făceam kilometri pe jos, exact ca la golf.

Mingea de fotbal o înlocuiam, nu o dată, cu o băşică de porc uscată la soare şi bine umflată, cu câteva boabe de cucuruz înăuntru. Mai făceam diferite acrobaţii la trapezul agăţat de grinda huţulaşului, sărituri la capră unul peste altul, sau ne învârteam în aer ţinându-ne de mâini. Făceam purţâlpamuri, tumbe circulare

în mâini şi picioare, joc de care îmi aduc prea bine aminte, întrucât – băiat cuminte –, când asistam odată la exhibiţiile vecinului meu Mutzi, frate cu Ioani şi Feri Wendel (acesta din urmă devenit mai târziu litograf la Szidon), am primit o sfântă lovitură de potcoavă şi m-am trezit cu sprânceana stângă tăiată în două. Plin de sânge, am alergat acasă speriind-o pe mama mai mult decât trebuia.

Interesul pentru păsări l-am căpătat de la fraţii Csapo care făceau parte din numeroasa familie a unui tâmplar ungur cu şaisprezece copii. Fraţii Csapo se specializaseră în prinderea sticleţilor cu ajutorul unor beţe unse cu clei şi aşezate pe tufe de spini, unde aceştia se adunau iarna ca să se hrănească din semincere. Mişcându-şi aripile, atingeau beţele şi rămâneau lipiţi de ele, fără să-şi mai poată lua zborul. Fraţii Csapo stârniseră admiraţia noastră, a nepricepuţilor şi necunoscătorilor în taina fabricării cleiului, fiert din anumite fructe de arbuşti şi rămas pentru eternitate un secret al familiei. Ei prindeau sticleţii cu atâta uşurinţă şi în număr atât de mare, încât ajunseseră să-i vândă la piaţă şi să întemieze un adevărat negoţ de păsărele.

ineam şi eu în caletcă sticleţi cumpăraţi sau primiţi în dar de la fraţii Csapo care făceau toate aceste minuni în timpul liber ce li-l lăsa tatăl lor, întrucât toţi, de la mic la mare, erau obligaţi să lucreze tâmplărie, pentru a avea ce vinde ţăranilor marţea şi vinerea, în zilele de târg: lăzi, dulapuri, mese vopsite pe placul clienţilor, cu linii ondulate cu ajutorul unui pieptene. În afară de sticleţi, ei mai prindeau un soi de păsărele verzi-gălbui, ceva mai mici decât primele, numite în graiul local ţaizări, adică scatii. Acestea, când se apucau să cânte, făceau concurenţă sticleţilor. Necazul cel mare era că nu trăiau mult. Se îmbolnăveau din pricina supraalimentării cu seminţe de cânepă şi de in, cu felurite verdeţuri, şi făceau o băşică de grăsime deasupra cozii. Fraţii Csapo împungeau băşica şi o spărgeau cu ajutorul unui ac sau foarfece, evacuau grăsimea şi salvau pasărea.

Cu filerii ne-am jucat multă vreme, până când vechii bani ungureşti s-au devalorizat în mâinile noastre de copii. La un moment

dat, nu le-am mai dat nici o însemnătate, şi astfel au dispărut încet-încet, ca şi amintirile dominaţiei austro-ungare.

Episcopul spăla picioarele a doisprezece copii

Deşi după lege sunt unit, am fost botezat în biserica cea mare, ortodoxă, de către protopopul C. Mihăescu, atunci tânăr preot, care şi-a început cariera duhovnicească tocmai cu mine. Mama, oficial încă ortodoxă, şi buna Sida, la fel, au căzut repede de acord cu naşul Constantin Tuculia să fiu botezat la biserica ortodoxă. La „covăsiţi“, cum erau numiţi uniţii, cu o plastică expresie lugojană, el nu voia să meargă. Aşa, un greco-catolic a fost botezat într-o biserică ortodoxă, pe certificatul de botez, extras din registrele acestei parohii, scriind „de religie greco-catolică“.

Nu mi-aş fi închipuit niciodată cât de utilă va fi această circumstanţă, mai ales la numirea mea ca mare arhonte referendar al bisericii ortodoxe ecumenice. Se ştia că nu sunt ortodox. Dar mare a fost bucuria mitropolitului Meliton al Calcedoniei când, invitându-mă într-o seară la masă, pe ţărmul Bosforului, i-am vorbit despre botezul meu. L-am văzut deodată schimbat la faţă, exclamând: „Evrika! Pentru noi, cine e botezat în biserica ortodoxă e ortodox!“ Anticipând parcă cu decenii ecumenismul de azi, am fost încă de la naştere menit să nu aparţin doar unei singure „părţi“ şi nici unei singure confesiuni creştine.

Desigur, în copilărie asemenea probleme nu mă preocupau. Existau însă obiceiuri şi tradiţii care mă puneau pe gânduri. Una din acestea se petrecea în Joia Patimilor, când episcopul spăla picioarele a doisprezece copii. N-am auzit ca acest obicei să fi existat şi în alte oraşe ale ţării, deşi nu-mi vine să cred că ar fi fost doar o practică locală. Mă întrebam: cum se poate ca suprema autoritate a bisericii din oraşul nostru să se aplece în genunchi, cu un lighean şi o şpunghie (*esponja*, sp., *spugna*, it., *éponge*, fr.) şi să spele picioarele copiilor, simbolizând spălarea picioarelor celor doisprezece apostoli?

Fireşte, picioarele copiilor erau mult mai curate decât ale apostolilor de acum două mii de ani, căci mamele, pentru această onoare, aveau grijă să le spele ele mai întâi şi să le frece acasă cu peria de podele făcută din pir. Cei doisprezece copii transformaţi pentru o zi în apostoli aveau marea onoare ca, după această simbolică operaţie, în amintirea lui Iisus, ca semn de umilinţă, să fie invitaţi la episcopie, unde, spre deosebire de Cina cea de Taină, constând numai în pâine şi vin, se înfruptau din tot felul de bunătăţi lumeşti, spre bună aducere-aminte. Nu ştiu dacă masa redusă la aspectul ei originar, adică la pâine şi vin, în mod prudent înlocuit cu apă pentru copii, ar fi produs aceeaşi atracţie şi ar fi lăsat aceleaşi bune amintiri!

Făceam parte an de an dintre cei doisprezece mici apostoli şi ştiu că ritualul se petrecea la sfârşitul slujbei de dimineaţă. După ce tibia era spălată cu buretele şi ştearsă cu ştergarul alb, neprihănit, episcopul săruta locul spălat, ceea ce ne făcea să fim foarte smeriţi şi impresionaţi, cu senzaţia unor mucenici sfinţiţi şi curăţiţi astfel de orice păcat, făcut cu voie sau fără de voie.

Prânzul de la episcopie, în prezenţa soborului de canonici şi de preoţi, se desfăşura în tăcere, iar conversaţia, câtă se înfiripa, era foarte redusă. La întrebările episcopului şi ale altor feţe preacurate şi preasfinte, răspunsurile noastre erau monosilabice. Atenţia era îndreptată mai mult către respectarea regulilor de bunăcuviinţă, pe care mamele noastre ni le repetau pisălogindu-ne zi de zi, spre a ne face să le memorăm, iar înainte de masa episcopală aranjau cu noi şi o repetiţie generală, pentru a nu le face de râs în faţa autorităţii religioase supreme a Lugojului.

Îmi amintesc că necazul cel mare consta întotdeauna în servirea cremei de spanac atât de subţire tocat, încât se scurgea prin dinţii furculiţei, ceea ce prefăcea prânzul într-o muncă de Sisif. Şi aceasta pentru că de acasă eram învăţaţi să nu punem pâinea în farfurie, aşa că singurul ajutor ne era dat de oul fript la capac, cu care era garnisit spanacul. Din păcate, oul se termina cu mult înaintea spanacului şi problema rămânea nerezolvată, determinându-ne să irosim mult mai multe energii decât cele acumulate din spanacul bogat în fier, cu care soborul de preoţi care decidea în fiecare an acelaşi meniu încerca să ne înzdrăvenească şi să ne facă să creştem mari şi tari, în oase şi virtuţi, potrivit urărilor de Anul Nou. Aceste urări se rosteau la sorcovă şi în Banat, ca-n orice colţ românesc, şi sunau astfel:

Să trăiţi,
Să-mbătrâniţi,
Ca un măr,
Ca un păr,
Ca un fir de trandafir,
Tare ca fierul,
Iute ca oţelul...

Îmbrăcaţi în stihare, cu făclii şi stele cu raze

Era o mare cinste pentru familia noastră când, de Sfântul Ştefan, adică a treia zi de Crăciun, potrivit calendarului bisericesc român (iar nu a doua zi, după cel de rit latin), episcopul Alexandru Nicolescu venea, după slujba religioasă, acasă la noi, însoţit de un sobor de canonici şi de preoţi, spre a-l felicita personal pe tata de ziua onomastică. În aceste momente, când cei trei fraţi erau aduşi pentru binecuvântarea anuală, episcopul spunea:

– Ştefane, Ştefane! Trebuie să-mi dai un băiat să-l trimit la Roma, să studieze la Propaganda Fide!

Băiatul predestinat ar fi trebuit să fiu eu, cel mare, spre a realiza astfel mai curând acest proiect. Cunoştinţe religioase aveam destule, căci învăţătorul Văcărescu ne învăţase să dăm răspunsurile la slujbe fie individual, fie în corul de copii. Exhibiţiile noastre corale şi de ţârcovnici se produceau destul de des, fiind stimulate şi de un interes material direct şi concret.

La înmormântările din Buchini exista obiceiul ca sicriul să fie însoţit, până la cimitir, de două coloane de mucenici îmbrăcaţi în

stihare, un fel de odăjdii anume făcute pentru aceasta. Mucenicii eram noi, copiii, care purtam câte o făclie făcută dintr-un băț rotund de lemn, în vârful căruia se fixa lumânarea, prevăzută cu un cerc metalic, spre a nu ne stropi hainele cu ceară. Unii duceau rapizile, un fel de stele cu raze fixate pe o rudă înaltă, iar cei mai vânjoși duceau praporele, un fel de stindarde verticale, agățate în vârful unor prăjini. Când adia vântul, tinerii mucenici făceau cu greu față și nu o dată erau scoși din rând. Pentru astfel de servicii, asemănătoare cu cele ale lui Caron, personajul mitic căruia i se plătea trecerea râului Stix, bineînțeles că „morții erau nevoiți să plătească" prin milostenia celor rămași în viață. Primeam câte o batistă, mai mult sau mai puțin scrobită, expusă în timpul ceremoniei în vârful uneltelor bisericești pe care le purtam spre cimitir. Într-un colț de batistă erau înnodate câteva monede, exprimând generozitatea celui dus pe cealaltă lume. Uneori, batista aceasta ar fi fost mai utilă nu în timpul procesiunii și nu pentru uscarea lacrimilor, ci mai degrabă pentru îngrijirea nasului, sensibilizat de climatul destul de schimbăcios al Lugojului. În Germania sunt „închiriați" domni în frac și joben, militari sau funcționari pensionari, spre a însoți morții, cum, odinioară, la romani, erau angajate bocitoare de profesie care plângeau, se văicăreau și își smulgeau părul.

Mulți morți am dus la groapă, începând din clasa a doua primară până într-a patra, și chiar într-a cincea, renunțând la această tradiție într-o vară neobișnuit de călduroasă, la înmormântarea unei babe, prea mult păstrată în sânul familiei după ce și-a dat obștescul sfârșit. Adorația familiei și a prietenilor întrecuse orice limită și bătrâna începuse să emane tot felul de miasme și chiar ar fi început să se miște, împinsă de forme de viață ce se nasc pe orice corp organic vizitat de muște mici și mari, rătăcite și nevânate de cei îndrituiți să păstreze atmosfera de mister și tenebre. Obligați, în timpul slujbei în casa mortului, să stăm cu făcliile și cu rapizile în apropierea coșciugului încă deschis și în atmosfera caldă și îmbâcsită a camerei, mi s-a făcut greață și abia am mai

putut să străbat drumul până la cimitir. De atunci, lecuit am fost pentru totdeauna de înmormântările profesionale.

Cu o astfel de experiență bisericească, era ușor de înțeles de ce preasfințitul pusese ochii tocmai pe mine. Mândru de această alegere, puțin a lipsit spre a mă decide să îmbrățișez cariera ecleziastică și să studiez, după terminarea liceului, la Colegiul De Propaganda Fide, adică „de propagarea credinței" în lume, de unde au ieșit mari clerici și misionari.

Paori sau economi

Buchinii reprezentau cartierul agricultorilor orășeni, altfel îmbrăcați decât țăranii. Aceștia continuau să poarte izmene albe de cânepă vara și cioareci de lână iarna, acoperiți cu lunga cămașă încinsă la mijloc cu un brâu sau cu un chimir (cingătoare de piele lată de zece-cincisprezece centimetri). Agricultorii din Lugoj se îmbrăcau iarna în straie „nemțești" de pluș sau cu pantaloni gri de pițaică, un fel de pânză tare semănând cu cea a *blue-jeans*-ilor de azi, cu un șpențel (jachetă) din același material sau din lână mai groasă, după sezon. Ca nevastă de paore, bunica purta poale negre și catrință neagră de bumbac. Își pieptăna părul în cozi, și-l strângea cu o năframă, peste care punea iarna și un șal de lână împăturat triunghiular. De sărbători, când se ducea la biserică, purta o maramă neagră cu ciucuri mari și o prindea cu ace, să nu i se vadă părul. Rareori purta galbeni la grumaz. Bunicul nu prea călca pragul bisericii. S-a dus numai la botez (fără voia lui), la nuntă (obligat de conveniențele sociale) și, desigur, la moarte (de asemenea, fără voia sa, slujit de preoți), dar se îmbrăca și el duminica în haine negre din stofe de lână bună, purtând o cămașă albă cu guler înalt, scrobit, fără cravată. Avea și cizme cu tureci tari până la genunchi și vâra pantalonii în ele, vestă închisă cu nasturi de argint și pălărie neagră cu boruri late. Și dacă femeile țineau în mână o batistă, bărbații purtau cârjă.

Moşul Iosuvică, singurul bunic aflat în viaţă, mi-era foarte drag. Prin el am cunoscut aşa-zisa viaţă de la ţară, desfăşurată însă la oraş. Bărbat înalt, frumos, cu mustăţi lungi şi răsucite în sus, cu barba à la Franz Joseph, purtată în timpul războiului ca un omagiu pentru împăratul pe care îl slujea. Către sfârşitul războiului, şi-a ras barba, precum poate că şi-a ras-o însuşi împăratul, când şi-a dat seama că va pierde partida. Bunicul avea un fel liniştit de a umbla şi de a se mişca, de unde i s-a tras şi porecla, *per a contrario*, de Pripitu. Sau, poate, în grai bănăţean „pripit" nu înseamnă „repezit", „agitat", ci dimpotrivă, „liniştit", „care nu se supără niciodată", „chibzuit" şi „dispus să-şi îndure cu sfinţenie soarta". Desigur, nici el nu purta cravată, până într-o zi, când ne-am dus la Buziaş să vizităm parcul şi să bem apă acră, renumita apă minerală din staţiune. Neobişnuit cu asemenea detalii vestimentare, moşul Iosuvică şi-a vârât-o în supă, la masă. Săracu' moşu'! Spre disperarea mea şi spre dezgustul lui, îl vedeam oarecum ocărât de o astfel de podoabă orăşenească, pe care o refuzase întreaga-i viaţă, acceptând-o în acea zi numai pentru a-mi face hatârul.

Buna Persida, femeie de o rară frumuseţe, îmi apare şi acum în minte în îmbrăcămintea ei caracteristică, pe care am regăsit-o aidoma în Sardinia, îndeosebi în zona Barbaricino, supusă mai puţin influenţelor din afară, spre deosebire de porturi, şi a cărei capitală este oraşul Nouro (sau Nucoro, în expresie locală), faimos din păcate prin răpirea de oameni. Gândindu-mă la măritişul ei, un lucru nu-l înţelegeam: cum de-a luat-o bunicul, când între ei exista o diferenţă de zece ani? Dar buna nu-şi trăda vârsta. Şi cred că frumuseţea şi temperamentul ei volitiv, cu care bunicul se potrivea perfect, au decis acest mariaj. Bunicului nu-i plăcea să poarte răspunderea treburilor gospodăreşti şi să decidă asupra miilor de lucruri mărunte ce se ivesc pe lângă casa omului.

Ca paore sau econom (agricultor), Iosif Murariu se ocupa cu cultivarea pământurilor proprii din preajma oraşului. Avea cinci hectare, ceea ce reprezenta cam zece lanţe, în măsura locală, dar

producţia pe acest teren extrem de fertil era de trei ori mai mare decât în alte părţi. Natural, îngrijea de vite. La început a folosit boii, apoi caii la muncile pământului. Avea vacă de lapte, ca orice gospodar vrednic, şi nu-i lipseau niciodată din casă brânza şi untul. Se zice despre copii că cresc mai bine, mai frumoşi şi poate mai deştepţi, sau şi una, şi alta, când sunt alimentaţi cu laptele aceleiaşi vaci. Aşa îmi spunea deunăzi şi ministrul Praetor Popa vorbind de socrii săi, care i-au crescut splendida fată. Şi nu ştiu dacă fenomenul s-a realizat întru totul sau în parte şi cu mine. Ştiu însă că m-am hrănit cu laptele vacilor noastre şi că am fost un copil destul de sănătos.

Lugojenii şi sarzii după poreclele lor

După chipul şi asemănarea bunicului erau şi ceilalţi prieteni ai lui, cu care se întâlnea la holde sau pe faimoasa Stradă a Tunei, Bulevardul Buchinilor. Dar, dacă aceştia ar mai fi căutaţi după numele lor, ar fi foarte greu să-i mai identificăm, deoarece bunul obicei al Lugojului, al Banatului şi al multor altor localităţi şi ţinuturi din ţară a fost şi este de a atribui un al treilea nume fiecărei familii, obicei pe care, ca jurist, îl regăsesc oarecum în formula romană ce presupune un *praenomen*, un *nomen* (numele de familie) şi un *cognomen* (numele caracteristic al persoanei, al viţei sau al ginţii).

Obiceiul poreclelor face ca uneori sate întregi (Rediu, de pildă, din nordul Moldovei) să nu se cunoască între ele decât după porecle, iar aceste porecle nu sunt întotdeauna cele mai frumoase, fiind de regulă legate de anumite defecte fizice sau morale. Cu toate acestea sunt acceptate, întrucât constituie mijlocul cel mai sigur de identificare şi localizare. Cel mai mare orator din Antichitate nu era deloc supărat de porecla sa, Cicero, provenită de la aluniţa de pe nas. N-ar fi exclus ca obiceiul poreclelor să nu vină de la traci, ci de la compatrioţii lui Cicero, căci în Sardinia, unde s-au păstrat mai bine vechile nume şi tradiţii, toţi cetăţenii se

cinstesc reciproc cu nume destul de deocheate. Aşa, de exemplu, la Porto Torres, portul oraşului Sassari, există familia lui Sorighitu, adică a Chiţoranului, Curaccia, adică a lui Cioară, Pedidibrancia, adică a celui cu picior ca fierul de călcat, platfus, Pisciarettu, adică Facenpat, Cagabandera sau Spurcădrapel, Cazzumarinu, cel mititel ca peştele cu acest nume, format prin compunere, ca şi Cazzavillan, însemnând ţăran tare în virtute.

La Silagiu, numeroşii Drăgan se împart în viţa lui Tancă, viţa lui Coric şi altele, locuind diferite văi. La Lugoj, în schimb, acest al treilea nume era aşa-zisul nume de batjocură sau porecla după „aluniţa" fiecăruia. De multe ori, numele adevărat era uitat şi omul putea fi cunoscut doar după poreclă. Aşa era prietenul cel mai bun al bunicului, un oarecare Leli (Virgil) Tunei zis al lui Aizănbanu, sau altul Vică al lu' Burcos. Numele adevărat al acestuia din urmă nu l-am aflat niciodată, după cum o prietenă de-a mamei făcea parte din familia Cherlea, şi numele ei real l-am ignorat mereu. Erau şi alte porecle, mai mult sau mai puţin plastice: Cârnaţ, Peşteverde, Căigană, Pârcu, Morceală, Burencea, Porconel şi atâtea altele, în Buchini. Poreclele păstrează cuvinte dispărute, alcătuiesc imagini şi simboluri, expresii şi termeni necunoscuţi în dicţionare.

Petru Barbu, care şi-a citit prima sa producţie folclorică la Masa Poganilor, editând mai târziu o carte a poreclelor, relatează o întâmplare petrecută în atelierul maistorului Gheorghe Barbu, de unde se văd rădăcinile unei tradiţii şi felul cum se nasc „numele de batjocură":

„Era într-o zi, cam pe la amiaz, şi maistorul Ghiţă încă nu venise în dugheana-lucrătoare. Lucru neobişnuit. Calfele ştiau cauza întârzierii şi erau cam neliniştiţi. Maistoriţa Maţa se lupta cu durerile naşterii pentru a nouăsprezecea oară... Deodată apare în uşa dinspre curte maistorul Ghiţă zicând «Am un fecior», iar de la stradă intră spăiia Hazi de la Sacu. Calfele se ridicară de la bedreaguri şi începură să bată în palme şi să strige: «Vivat, trăiască Hazi...». Spăiia stă înmărmurit neştiind ce însemnează ceea ce îi văd ochii şi aud urechile. Moş Ghiţă, cu mare ifos şi cu o sticlă de răchie în mână, explică spăiei: «Mi s-a născut astăzi un ficior. Noi, românii, ţinem ca un semn bun pentru cel născut dacă după vestea naşterii lui intră în casă un bărbat şi... mai ales un bărbat ca domnia-ta. Iată de ce se bucură calfele mele şi mă bucur şi eu, că te-a adus Dumnezeu la noi. Te rog, închină în sănătatea şi norocul nou-născutului...» Hazi ia sticla şi închină: «Să trăiască copilul şi să aibă no-roc!» Calfele în cor: «Trăiască Hazi, trăiască Hazi...» şi de atunci a rămas tată-meu Hazi, cu toate că naşu-său l-a botezat Lazăr."

În strada Olari era faimos domnul Ioani Lupu a lui Găoz care, din om simplu şi fără şcoală, dar cu minte ageră, a izbutit să ajungă mare exportator de vite, trimiţând trenuri întregi de boi, îngrăşaţi anume în diferite sate din Banat, importatorilor din Trieste. Se simţea atât de tare, încât uneori trimitea trenul cu vite fără a se fi înţeles cu clienţii, jucând oarecum la bursa de animale şi vânzându-şi marfa celui care îi oferea mai mult. Şi, la nevoie, pentru menţinerea preţului, ţinea animalele în vagoane o zi, două mai mult, hrănindu-le şi adăpându-le în gară. Domnul Lupu a căzut într-o zi fulgerat la restaurantul Dacia din Lugoj, când se afla la un pahar cu prietenii. Cu unul din băieţii lui, Ionel, am fost coleg de şcoală câteva clase, regăsindu-l după treizeci şi unu de ani în faţa primăriei din Lugoj, lângă maşină, unde venise să mă revadă şi să mă salute.

Tot pe Olari mai era şi familia profesorului Bacău, cu cei doi fii, Nelu, devenit inginer, şi Tavi, profesor de muzică, poreclit Chiţoranu, poate din pricina înfăţişării sale. Tavi a făcut studii aprofundate vreo zece ani la conservator, prelungire explicabilă dacă ţinem seama de faptul că la Restaurantul Tinerimii Române din Bucureşti se predau lecţii de dans, muzică şi enologie, arte strâns legate una de alta. Totuşi, Tavi a terminat cu bine studiile la Iaşi, unde l-a avut coleg pe Remus Tzincoca, actualmente profesor la Conservatorul din Montreal şi cunoscut dirijor. Reîntors în oraşul natal, Tavi Bacău a ajuns excelent profesor de

muzică, dirijor de cor și director adjunct al Liceului Coriolan Brediceanu.

Tatăl său, Ion Bacău zis al lui Iorgovan, înainte de a-și transmite bagheta și harul său pedagogic, era foarte apreciat de coriști și de prieteni comeseni de la Dacia și din alte cafenele, unde bunii lugojeni, bunii tați de familie mai întârziau seara la un papricaș și o bere, la domino sau la table. Printre aceștia era, natural, și tata, care întârzia și el uneori seara. Dar domnul Bacău, care a participat la actul unirii de la Alba-Iulia și, ca delegat al românilor bănățeni, a făcut primirea trupelor românești în 1919, împreună cu corul său, în fața fostei prefecturi, unde se află un stejar plantat la zece ani de la marele eveniment, domnul Bacău a rămas renumit prin întârzierile sale. Pe când locuia pe Strada Caransebeșului, cedând rugăminților soției sale cu prilejul zilei onomastice, a apucat să-i promită că se va reîntoarce mai devreme, și anume la ora zece. Desigur, astfel de promisiuni se fac lesne și se uită ușor în compania prietenilor, când orele trec pe nesimțite. Întors noaptea la ora unu și ciocănind în fereastră spre a i se deschide, doamna Bacău l-a întrebat:

– Așa mi te ții de cuvânt, Ioane? Ai spus că vii pe la zece!

Tocmai în acel moment, ceasul bisericii ortodoxe din apropiere a dăngănit o singură dată. Răspunsul său a fost:

– Îs zece ceasurile, nevastă!

– Cum, tu nu auzi că baș acuma a bătut unu? a protestat, pe bună dreptate, doamna Bacău.

– Da' ce, tu vrei să bată și nula? a răspuns cu promptitudine profesorul.

Nu mică mi-a fost mirarea când, recent, am auzit întâmplarea profesorului Ioan Bacău de la Lugoj repovestită în orașul Cagliari, unde se spune că un soț, întorcându-se acasă, a fost apostrofat de nevastă în următorii termeni: *Nara, ma si ditu che turravi a sis dexi!* („Ascultă, mi-ai spus că te întorci la ora zece“). La care soțul a replicat: *O muleri mia, cantu ses scimpra, ita bobes chi su relozu ti sonede puru su zero?* (Adică: „O, muiere, cât ești de prostuță, ce, vrei să bată ceasul și zero?“)

Dar și mai mare mi-au fost mirarea și satisfacția când am auzit la Porto Torres că oamenii din partea locului folosesc afirmativul *da**. Dacă toarnă cineva vin cuiva în pahar și e întrebat: *Ne vuoi ancora?* („Mai vrei?“), el răspunde: *Da, da! Basta, va bene!* („Destul, e bine!“) Dacă împinge cineva o masă mai mult decât i s-a cerut, celălalt îi spune: *Da, da!* în sensul de „Destul, ajunge, e bine!“ Dacă o femeie socotește că a fost pieptănată bine și de-ajuns, ea spune: *Da, da!* Ștergând ochelarii, pentru a arăta că și-au recăpătat transparența, se spune, de asemenea, *da, da!* Iar când cineva explică o problemă cu insistență prea prelungită, i se răspunde: *Da, da, agiu compresu!* Toate acestea m-au făcut să-mi reamintesc de o altă expresie, folosită în limba spaniolă vorbită în Cuba.

În luna mai 1959, aflându-mă la Miami, am întâlnit o pereche de tineri căsătoriți, care veneau de la Havana și foloseau expresia: *Seguro que da!* Acest *da* subliniind și întărind afirmația și fără asta destul de lămurită.

Revenind la poreclele lugojene, trebuie să arăt că în fața bisericii ortodoxe locuia marele avocat George Dobrin, cunoscut însă sub porecla de uica Gorgoș. Maiestuoasă figură de lugojan, intelectual de vază călit în perioada stăpânirii austro-ungare, uica Gorgoș venea și în ajutorul oamenilor, împrumutând bani cu camătă. Moșu' Iosuvică, aflat la strâmtoare, când i-a murit un cal, i s-a adresat, și uica Gorgoș l-a pus să semneze polița. Semnătura moșului consista în două cruci, una pentru prenume, alta pentru nume, și nu sunt sigur dacă n-o fi adăugat și alta pentru poreclă.

Cel mai șugubăț lugojan era însă Coriolan Brediceanu, poreclit Săpunaru și al lu' Ledăru, fiindcă se trăgea dintr-o familie de meseriași. Intrând în căsăpia lui Rusalin de peste pod, câinele său a înșfăcat la repezeală câțiva crenvurști. Casapul i-a cerut politicos avocatului o consultație.

---

* În Sardinia nu au ajuns slavii. De unde acest da? Mă întreb: cum au vorbit românii până la venirea slavilor în Europa?

– Spuneți-mi, vă rog, cine plătește daunele, dacă sunt produse de un animal?

– Stăpânul său! a răspuns prompt Brediceanu.

– Atunci, vă rog să-mi plătiți cincizeci de lei pentru cârnăciorii pe care i-a servit câinele dumneavoastră, care tocmai se linge fericit pe bot.

Avocatul a plătit fără să crâcnească, dar după trei zile domnul Rusalin a primit o notă de onorar, pentru consultația juridică oferită la botul calului: o sută cincizeci de lei.

Multe asemenea isprăvi îi sunt atribuite lui Coriolan Brediceanu care însă și-a găsit și el nașul, fiind dus de prostul târgului, de Fofolan, fost șofer ocazional și la noi, pe un vechi Fiat 512. Într-o zi, înainte de a ajunge la tribunal, după ce a dat o raită prin piață și a găsit o pereche de rațe pe gustul său, avocatul Brediceanu le-a cumpărat, văzându-le bine așezate pe varză călită. Întâlnindu-l pe Fofolan, i le-a dat spunându-i:

– Na! Du-le acasă pentru prânz!

Prânzul se apropia și Coriolan al lu' Ledăru se gândea la rațe, lăsându-i gura apă. Dar pofta lui s-a spulberat în clipa în care a văzut că i s-a servit altceva și când a constatat că nici urmă de rațe nu era în casă. A întrebat unde sunt orătăniile, dându-și seama că a fost rulat, iar răspunsul negativ l-a pus pe jar. Întâlnindu-l după o vreme pe Fofolan, care se ținea la distanță prudentă, a răcnit de departe la dânsul:

– Păi bine, mă Fofolane, ce-ai făcut cu rațele mele?

– Să trăiți, domnule doctor, le-am dus acasă, cum mi-ați spus dumneavoastră.

– La mine, banditule, nu la tine acasă am zis!

– Io așa am înțeles, domnule doctor, și așa am făcut, să trăiți!

Gospodăria moșului, descântecele bunei

După ce și-a înjghebat o gospodărie, bunicul, ca și alții, continua să lucreze din greu la pământ, la pădure, aducând lemne din codrul Binișului, făcând cărăușie pentru alții, mai ales când a izbutit să scape de boi și de plugul de lemn și să-și cumpere doi cai.

Ca toți paorii denumiți economi, bunicul trăia în primul rând din produsele holdelor și din creșterea vitelor. Avea două vaci de lapte, o grădină îndărătul casei, și aici bunica se îndeletnicea cu cultivarea verdețurilor și creșterea puilor de primăvară, vânduți la piață. Ea mai ducea la piață uneori câte o rață sau o gâscă îndopată cu nuci și cu bani de aramă, care produceau umflarea ficatului, atât de prețuit în toată Europa și cunoscut ca *paté de fois gras*. Vestit pentru aceasta este Strasburgul. Doar că mânuitorii acestor scumpe alimente, arameii de la Strasburg, sunt mai feroce, căci bat un cui în pielea labelor, pentru a împiedica gâștele să se miște, și deci, economisindu-se energia, potrivit bunelor principii tradiționale, aceasta se transformă în grăsime.

Gâștele erau apreciate la Lugoj nu numai de evrei, care făceau și șuncă afumată din piept și țâmpi (picioare), dar și de celelalte neamuri care, în felul acesta, își mai schimbau obiceiurile între ele. Bunica îmi dădea adesea pâine unsă cu untură de gâscă sau de rață, presărând-o cu sare și puțină piparcă roșie măcinată. Astfel, creșteam în ambianța economiei agricole din Buchini, sub îngrijirile Persidei Milota care, neavând decât o singură fată în viață, pe mama, rămăsese cu o dragoste de copii nepotolită, fiind eu primul beneficiar al ei.

Mai cu seamă atunci când mă simțeam obosit sau bolnav îmi aduceam aminte de buna Persida. În copilărie, după ce zburdam prea mult și beam apă rece sau stăteam în curent și mă durea capul, alegându-mă cu o răceală, prima era bunica la căpătâiul meu, încercând să mă tămăduiască cu câte un descântec băbesc. Pe lângă cuvintele rituale pentru alungarea duhurilor rele și o stupitură simbolică pe frunte, însemnată și cu cruci, ea proceda și la stingerea unor cărbuni într-o farfurie sau o ulcică cu apă, trecând apoi la un fel de cădelnițare în jurul meu. Pe urmă, mă făcea să beau din apa în care fuseseră stinși cărbunii.

Mai târziu, am aflat că același ritual există și în Sardinia, ba am și văzut babe îmbrăcate ca bunica, în sumane negre și marame. Am citit apoi că procedeul are și o explicație chimică, ignorată de babe, dar cu efect miraculos. Nu știu dacă bunica reușea întotdeauna să-mi alunge boala cu descântecul de deochi (care includea mai multe soiuri de maladii), dar cert este că, după săvârșirea lui, terminat cu o îmbrățișare și cu două țucături pe obrajii înfierbântați, parcă mă simțeam mai bine și-i eram recunoscător.

Dacă figura moșului o țin bine minte și azi, tot atât de bine îmi aduc aminte și de povestirile lui din război. Mobilizat în serviciile auxiliare, a însoțit „pecăraiul“ (de la nemțescul Baker), adică brută- ria, până în fundul Macedoniei. Așa a ajuns în orașul Monastir, astăzi Bitolia, nu departe de orașul ras de pe suprafața pământului, Moscopoli, centru comercial aromânesc. Acolo a rămas foarte mirat că întâlnise aromâni, cu care se înțelesese, deși erau diferiți la port și înfățișare și împărțiți pe religii diferite: într-o stradă erau ortodocșii, în alta catolicii, în alta mahomedanii. Întreaga viață moșul s-a minunat de ciudățeniile aromânilor și mi-a cerut uneori să-i explic: „Auzi, tu, nepoate, români turci! Cum e posibil una ca asta?!“

Războiul i-a prilejuit cunoașterea tuturor națiilor din Balcani și, în felul acesta, cu mult înaintea mea, s-a putut socoti un european. Între altele, îmi povestea și de prieteni de-ai lui din Buchini care au slujit pe împăratul, în serviciul militar obișnuit, normal, câte zece ani, detașați pe la Veneția. În felul acesta, li se lua bieților oameni câte o parte din viața de muncă, întârziindu-le înjghebarea sărăcăcioaselor gospodării și formarea familiei.

Moșul avea necazuri cu dinții. Câtă vreme bunica și-a păstrat până la moarte dinții albi ca perlele, pe care îi spăla cu sare și căr-bune zdrobit, moșului i-au căzut dinții unul câte unul, în fiecare an, începând de pe la treizeci și cinci. La bătrânețe rămăsese numai cu un singur colț în față, folosindu-l pentru ciupitul coajei de pâine, pe care o rodea spre a-și întări gingiile. Uneori la holde, la ora prânzului, când frigeam la foc slănina tăiată bucățele până

la șoric, colțul bunicului era din nou folosit. Găurind șoricul în mijloc, înfigea în el o țepușă de lemn și îl pârpălea pe jăratic, stropind în acest timp pâinea cu unsoarea topită. Ajutându-se de brișcă și de singurul dinte, el mesteca și înmuia bucățica de slană, înghițind-o după ce-o molfăia bine. De altfel, tăia alimentele subțire de tot cu briceagul, apreciind mult carnea rasol, fie ea cât de grasă, obicei luat probabil de la turci, în timpul șederii sale în Balcani.

La întorsul fânului, la seceriș și la batoză

Bunicul a lucrat la holde până la adânci bătrâneți. A lucrat la vie și chiar la pădure, mergând uneori cu cocia și pe la târguri, pentru a căra mărfurile ginerelui și, practic, nu s-a lăsat de muncă decât în pragul morții. Programa semănăturile toamna și primăvara, în deplin acord cu tata, se ducea des pe la vii, ca să le păzească de hoții care își făceau drum pe acolo. La culesul viilor, ne strângea pe toți ai casei, deoarece culesul era considerat o sărbătoare, și chiar se făceau invitații, încât uneori totul se încheia cu o serbare câmpenească. Oaspeții duceau mari cotărițe de struguri acasă, în vreme ce cocia ducea căzile umplute cu struguri și must la teascurile din oraș, înlocuite, la un moment dat, cu teascurile proprii. Același lucru se petrecea și la culesul prunelor bistrițe.

La întorsul fânului și la strângerea lui după ce a fost cosit și uscat, la încărcatul trifoiului, de patru și de șapte ani îl însoțeam și noi, nepoții, pe bunicul Iosuvică, și am făcut-o până la cincisprezece ani. Ne întorceam bucuroși seara, cocoțați în vârful carului de fân bine legat cu un ștreang de care ne țineam, căci claia era atât de înaltă, încât, dacă ne-am fi rostogolit de sus, ne-am fi rupt oasele. Trecerea prin oraș era obligatorie, atunci când o apucam pe drumul Buziașului. Aveam trei lanțe de pământ destinate acestei culturi, dincolo de Industria textilă, și chiar dincolo de ștrecă (linia ferată). În mijlocul clăii de fân plăcut mirositor, mai rafinat decât toate parfumurile pariziene, priveam triumfător lumea din centru, priveam apele Timișului de pe podul de fier,

arătându-ne unora, iar altora nu, îndeosebi când era vorba de fete. Primilor voiam să le dovedim hărnicia noastră, celorlalte, care nu înţelegeau rosturile înalte ale existenţei, ci numai laturile ei estetice, le ascundeam aceste bravuri.

După secerişul grâului şi legarea lui în snopi, după aşezarea snopilor în cruci şi formarea clăilor mai mari de către ziuaşii anume angajaţi în acest scop, se făcea strângerea lui de pe câmp şi transportul la maşina de treierat. Acolo grâul era depozitat pe două lungi coloane, în jirezi (clăi) de mărimea unei case. Maşina de treierat sau batoza înainta până la jireadă, iar locomobila rămânea îndărăt, la o distanţă de siguranţă de vreo zece metri, transmiţând forţa mecanică printr-o curea enormă, făcută din talpă tare de bou, cusută bucată cu bucată, stropită din când în când cu ulei şi presărată cu colofoniu. Focul era întreţinut de un haiţăr cu paiele ce ieşeau din batoză. Pleava şi paiele care rămâneau din belşug erau transportate fie la o „măgăzână“ în afara oraşului, unde erau păstrate sub pază, fie la casele oamenilor. De obicei, pleava era amestecată cu tărâţe şi devenea hrană pentru animale, ca şi furajele obţinute din trifoi sau din ciolomac – porumb semănat după seceriş, care ajungea să-şi dezvolte până în toamnă doar tulpina, fără a mai lega rod.

La treierat, moşul era însoţit de fiecare dată de băieţii lui Drăgan. Tata, prins în ocupaţiile lui meşteşugăreşti, trecea numai întâmplător pe acolo. Noi eram de faţă la cântăritul sacilor de grâu, dijmuiţi cu zece la sută pentru treierat. Controlul la cântar trebuia să fie foarte sever, deoarece proprietarul batozei trăgea grâul în profitul lui. Cum moşul nu prea făcea faţă la operaţiunile aritmetice, fiind el puţin certat cu cifrele şi socotelile scrise, întrucât şcoală nu făcuse, lăsa pe seama noastră această răspundere. Aveam astfel prilejul să ne amestecăm printre muncitori şi, sub soarele arzător al verii, transpirând din abundenţă, înecându-ne în praful enorm din jurul batozei, deveneam până în seară negri ca dracii. Recăpătam culoarea, aruncându-ne la sfârşitul zilei de muncă în apele râului Timiş, dar complet nu ne înălbeam decât acasă, unde mama ne vâra sub duş şi ne trecea la săpunit şi la frecat.

Treieratul dura câte două-trei zile, după cantitatea de grâu recoltată în acel an. Când recolta era îmbelşugată, abia aşteptam să ne întoarcem de la batoză şi să-i comunicăm tatei rezultatele: uneori 20, alteori 25 de chintale pe lanţa de grâu, deoarece pământul era fertilizat de apele primăverii. Apele încărcate de mâl ne făceau să ne gândim la străvechile civilizaţii datorate fie Nilului, fie Tigrului şi Eufratului. Inutil să adaug că grâul era de calitate excepţională, grâu tare, sau, cum spun italienii, *grano duro,* bogat în gluten şi bun pentru pastele făinoase. Cultivat fără îngrăşăminte chimice, care dau boabe moi, cu mult amidon, dar sărace în gluten, grâul din Banat era foarte căutat de importatorii italieni, pe vremea când Italia importa cereale. Ulterior, Italia n-a mai cumpărat cereale, ci a făcut şi face schimb, în urma aşa-zisei campanii a grâului, prin care s-a ajuns la recolte destul de mari, spre a satisface necesităţile întregii ţări. Asanând regiunea mlăştinoasă din sudul Romei, Agro Pontinul, şi transformând-o într-un grânar impresionant, Italia a reuşit să facă ceea ce n-au reuşit toţi împăraţii romani.

Sub direcţia agricolă a bunicului meu, culturile din Valea Timişului au fost diversificate, spre a produce toate cele necesare gospodăriei şi întreprinderii noastre artizanale, cu maistori, calfe şi şăgârţi care trebuiau bine hrăniţi. Grâul însă era cultivat în mod precumpănitor. Îl transformam în făină la una din cele trei mori din Lugoj, contra unei dijmuiri de alţi zece la sută. Pâinea pregătită de mama o coceam la brutărie în cantităţi enorme şi o aduceam cu greu acasă, deoarece era de mărimea unei roţi, dacă nu de car, sigur de docar. Pentru a se păstra mai bine, se adăuga în plămădeală şi o anumită cantitate de cartofi fierţi.

Ogoarele noastre mai produceau orz şi ovăz, pentru cai şi pentru vacă. Vaca ne furniza laptele din care mama prepara smântâna şi untul, brânza făcută cu cheag de viţel sau cu extras cumpărat de la farmacie şi, la nevoie, chiar cu oţet. Din brânză se făceau nişte găluşte asemănătoare cu papanaşii. De pe ogoare se strângeau bune recolte de porumb pentru îngrăşatul porcilor, iar din porci se

prepara carne conservată în saramură și păstrată în căzi toată iarna, în pivniță, sub formă de slănină și șuncă afumată, cârnați kilometrici, măieși și sângerece încărcat în mațe sau în stomacul animalului. Așa-zisa tobă se numește, în Banat, șvarchel.

Procedeele de pregătire a porcului sunt aceleași ca și în Spania, cu care avem mai multe asemănări decât cu Italia. La Mallorca se prepară o specialitate numită *sobresada,* din carne de porc fin măcinată și amestecată cu grăsime și mult ardei roșu praf. O apreciez foarte mult, mai ales când provine de pe moșia „virgilianului" filozof profesorul José Font y Trias de la Palma, cinstit fiind de simpatica sa soție, Juanita. Întrucât turcii nu mâncau carne de porc și nici arabii din Spania, singura explicație plauzibilă este aceea că obiceiul preparării acestor specialități l-au avut probabil dacii și populațiile preromanice, pornite de pe meleagurile noastre spre Italia și poate și spre Spania, sau a fost adus în Dacia de legiunea de maiorchini, luptători cu praștia.

Bunicul, care era familist, își iubea casa și, la moartea bunicii, a rămas foarte descumpănit. Nevoind să locuiască la noi, spre a nu da loc unor posibile și, deseori, inevitabile neînțelegeri (în cazul nostru, mai mult închipuite decât reale), moșul a socotit potrivit să-și înceapă o nouă viață și să se însoare a doua oară cu o babă mai bătrână decât el, o văduvă din Buchini, cu casă și pământ, de aceeași stare ca și dânsul. Natural, s-a mutat în casa nevestei, dar căsnicia n-a prea mers, căci se pare că noua bunică era rea și egoistă și nu-l îngrijea pe moșul așa cum fusese el obișnuit de buna Sida. O singură dată am fost în casa lor, la masă, într-o duminică, și atunci am observat duritatea caracterului ei, ce se citea pe față și în privirile-i reci.

După această nereușită experiență matrimonială, moșul s-a decis să revină la noi și s-a instalat în casa mică din strada Alexandrovici, unde aveam și eu rezervată o cameră de învățătură, în cursul anilor de liceu.

PARTEA A DOUA

Fiacărele, podoabe ale oraşului, viile, refugii romantice

Fiacărele sau cupeurile (fr. *fiacre, coupé)* erau adevărate podoabe ale oraşului. Fiacăristul cel mai de seamă al Lugojului era Ion Vărariu, cu locuinţă, grajduri şi şoproane în strada Ion Popovici Bănăţeanu. Vărariu ţinea să conducă el însuşi fiacărul cu doi roibi ce mâncau pământul, şi făcuse un contract de durată cu chirurgul Draislampel, iar mai apoi cu chirurgul Iamandi, ducându-i zilnic de acasă până la spitalul din Strada Jabărului. Îmbrăcat după regula breslei, Vărariu avea un aer grav, solemn, prin care ridica şi mai mult prestigiul şi aşa înalt al chirurgilor noştri. Având mai mulţi cai în grajd şi birje negre, căptuşite cu velur albastru, acestea erau puse pe piaţă şi conduse de birjari angajaţi. O seamă de argaţi râneau grajdurile şi ţesălau caii, până scoteau părul lucios ca mătasea şi apoi imprimau pe crupe pătrăţele, după cum se cuvenea cailor de rasă ai fiacăriştilor de soi. Mai mult decât atât, coama şi moţul de pe frunte şi tot astfel coada erau bine ţesălate şi apoi împletite în cozi care făceau concurenţă codanelor de la liceul de fete.

Unul dintre ajutoarele lui Vărariu era Gârban, vecinul nostru, tată a o droaie de copii, dintre care, pentru mine, au rămas mai însemnaţi Cornel şi Catiţa. Cu Cornel mă jucam în praf, mergeam la pescuit şi la piţărăi, în seara de ajun, când pentru colinzi cu lerului-Doamne ne umpleam trăistele cu nuci şi prune uscate. (Lerul reprezintă, cred, prescurtarea numelui împăratului roman de origine dacă Galerius, de la Romula, din Oltenia, unde i se află şi mormântul. Istoria povesteşte că ar fi prigonit creştinii,

dar, la începutul creştinismului, faima localnicilor se amesteca lesne cu faima personajelor biblice şi pare-se că în Dacia a fost bun cu ai săi, chiar dacă erau creştini, bun cum au fost întotdeauna românii prin însăşi natura lor.)

Cu Catiţa, care la vârsta de cinci ani devenise pentru mine o zână, mă jucam după stânjenii de lemne clădite pe o lungime şi o lăţime corespunzătoare casei lui Nenifeli şi baci Mitru Iacob. Iar aceste jocuri, mai mult sau mai puţin copilăreşti, mi le-am reamintit multă vreme. Mai târziu, Catiţa a trecut în admiraţia lui Radu iblea şi jocurile noastre s-au strămutat prin casa în construcţie a lui George Muscalu. Am reîntâlnit-o apoi pe când eram student în anul întâi la universitate, dar prietenia veche şi admiraţia reciprocă – devenise foarte frumoasă, trasă prin inel, cu ochi verzi, scăpărând de inteligenţă şi amintind de culoarea ochilor unui mâţ al bunicii – nau mai rodit.

Un concurent al lui Vărariu a fost fiacăristul poreclit Ştrulă, cu casă în strada Faur 47, cumpărată de tata pentru bunici, când aceştia şi-o vânduseră pe cea din Strada Tunei. Avea două fete. Pe cea mai mare, Elena, pusesem ochii, deşi mai eram „elev“ la grădiniţă, şi era cât pe ce să-mi pierd... pantalonii. Nepreveniţi de vizita tânărului cavaler, gânsacii s-au năpustit asupra mea, m-au prins de fundul nădragilor şi m-au tras ameninţători, până când ţipetele mele au atras-o pe frumoasa Elena, care a sărit să mă scape din pliscul orătăniilor furioase. De prisos să adaug că Elena era mai mare ca mine, eu însă mă uitam şi la fetele mai mari. De pildă, mă uitam la Ileana, fata casapului baci George din colţ, pe care, cu toate strădaniile mele, n-am izbutit să o conving nici când m-am făcut mare decât la foarte puţine şi neînsemnate concesii.

Fiacăriştii aveau birje, de obicei negre, căptuşite cu pluş albastru, cu arneu de piele, cu roţi de gumă plină, cu scăriţă joasă, în prelungirea aripilor. Birjele erau trase de câte doi cai roibi, negri sau bălani, în contrast cu culoarea de lac negru a trăsurii sau în armonie cu ea, dând ton de eleganţă şi prestigiu, la fel cum dau azi automobilele prin formele şi culorile lor.

De aceea, am fost foarte mândru când tatăl meu a cumpărat o astfel de trăsură, pentru zilele de sărbătoare, când familia mergea

la plimbare şi câte unul din cei trei copii căpăta privilegiul de a sta sus, pe capră, alături de cel care mâna caii. Iar caii, uneori destul de odihniţi în timpul săptămânii, radiau de energie şi de dorinţa de a porni la trap, un trap care putea să facă concurenţă hipodromului. Când se dădea plecarea, roibii suflau puternic pe nări, întocmai ca suflul gazelor de eşapament la o maşină prost condusă, o luau iute din loc, lipindu-ne de spetează dacă stăteam pe canapeaua din spate. Trebuia să ne ţinem bine cu mâinile în acel moment, spre a nu cădea, mai ales când ne aşezam pe băncuţa din spatele caprei, unde forţa inerţiei se exercita în sens invers. Nu rareori cel de pe capră, într-o clipă de neatenţie, se trezea cu picioarele în sus, proiectat în braţele tatălui sau în poalele mamei, peste capul celorlalţi, iar acela ştiu că am fost şi eu.

Mai mult decât atât: tata mai avea şi o a doua trăsură, galbenă, cu roţi cu cerc de fier, trasă de un singur roib sau murg, spre a se armoniza cu tonurile trăsurii. Cu trăsura galbenă ne duceam la holdă şi, mai ales, la cele două vii din Dealul Viilor.

O vie mai mărişoară aveam în Drumul Făgetului şi acolo, pe un dâmb, la cincizeci de metri de la intrare, tata construise o cabană de lemn, unde puteam să luăm gustarea de după-masă, numită iauzen (cuvânt împrumutat de la şvabi). În partea din faţă peretele avea un oblon ce se ridica în sus şi prin el puteai să admiri priveliştea. Acest pavilion a ajuns mai târziu să-mi folosească drept refugiu, când voiam să-i spun vorbe dulci Elvirei, trecută şi ea, în adolescenţă, pe lista cuceririlor mele. Atunci, făcând filozofie inspirată de poeziile lui Eminescu, îi cântam *Zaraza* la mandolină, cu degetele băşicate de exerciţiile preliminare. Curtea mea discretă se desfăşura uneori sub privirile mamei, care culegea struguri proaspeţi pentru cină şi pentru desertul din ziua următoare.

Odată m-am retras în partea de jos a viei şi am trăit izolat câteva zile, supărat cu lumea şi poate decepţionat în dragoste. Făcând pe fachirul indian, am trăit hrănindu-mă doar cu lapte şi orez şi numai într-un târziu, când n-am mai rezistat, am acceptat merindele trimise de mama prin finul meu, Costică Popa. Acesta adusese, între altele, şi câteva ouă. Am aprins un foc mare, să poţi frige un bou, şi deasupra lui am întins o tigaie, în care untul s-a

înfierbântat într-o clipă. Spărgând ouăle, untul a fost împroșcat în aer, mi-a umplut pantalonii și picioarele, provocându-mi arsuri de care mi-am adus aminte timp de săptămâni. De durere, am părăsit refugiul din vie și am renunțat definitiv la sihăstrie.

Cealaltă vie, mai mică, era mai productivă și, fiind mai veche, avea avantajul de a fi fost împrejmuită de piersici, de pruni producători de bistrițe atât de dulci, încât în chisăliță, lecvar sau dulcețuri, spre deosebire de celelalte feluri de magiun și marmelade, nu mai era nevoie să se pună nici o lingură de zahăr. Aceste două vii dădeau o producție suficientă de vin pentru casă. Cei 15–20 de hectolitri de vin rozé, tare de peste 14 grade, erau depozitați în butoaiele din pivnița casei, și tata se socotea dator, din respect pentru podgoriile de viță bună, altoită, să-l consume în timpul anului împreună cu muncitorii și prietenii, căci, în vederea noii producții, butoaiele trebuiau neapărat golite.

Dificultatea se ivea în anii când recolta era mai abundentă. Atunci, pentru a rezolva problema golirii butoaielor, ciorchinii erau storși mai puțin, ceea ce făcea ca vinului să-i sporească simțitor calitatea, iar tescovina să se prefacă în țuică și să se transfere în alt sector al pivniței. Deci aveam țuică nu numai din prune bistrițe, ci și din struguri, ameliorându-se astfel conflictul surve-nit an de an între mama și tata cu privire la rostul prunelor: pentru magiun sau pentru răchie?

Trăsura galbenă, trasă de calul roib cu pete albe pe frunte, avea deci o funcție înaltă pentru legătura cu viile. Ultima sa misiune a fost aceea de a mă duce la gară, când am plecat în Italia și când mama și tata au rămas pe peron, cu ochii în lacrimi.

Hencheșii, vișlării și casapii

Abatorul de la Lugoj părea un castel cu bastioane și turnuri, oferind bietelor dobitoace o ultimă priveliște măreață înainte de a pieri. Era o întreprindere importantă, căci măcelăria cirezilor de vite și a turmelor de berbeci se făcea nu numai pentru lugojenii carnivori, ci și pentru exportul de carne, îndeosebi către Italia,

completând astfel meniul început cu spaghete făcute din *grano duro* bănățenesc. Director, în timpul copilăriei mele, era domnul Dragomir, zis al lui Cocârțău, mai târziu urmat de fostul meu coleg de liceu, Zerweis, robust și gras, care cred că și-a ales această ocupație și din grija pentru supraalimentație.

Pe la vârsta de treisprezece ani, am fost la abator nu numai pentru a recepționa o partidă de piei de bou, piei grele, cumpărate de tata de la măcelarul Iovănescu, dar și pentru a retrage unele cănți mari, asemănătoare cu bidoanele de lapte, cu sânge de vită, necesar pentru pregătirea glanțului la box și șevro. Plasma sângelui, amestecată cu alte produse chimice, întinsă pe piele și trasă cu un sul de sticlă, dădea luciul atât de apreciat de toată lumea. El se mai folosește și la limpezirea vinului rămas încă tulbure, când e trecut din butoiul de fermentare în cel de depozitare. Abia atunci se poate închide butoiul cu un cep de lemn, înfășurat în ghijă de cucuruz, câtă vreme la fermentare butoiul rămâne deschis, spre a degaja bioxidul de carbon de microbul micro... *cerevisiae*.

Într-un rând, am văzut cum sunt sacrificate vitele, lovite fulgerător în frunte cu un topor cu ic, câtă vreme hahamul sinagogii, pentru numeroasa clientelă cușer a orașului, venea cu un cuțit lung cât o sabie și, dintr-o lovitură îndemânatică, pe sub gâtul vitelor, le tăia jugulara. Sângele țâșnea din abundență, și dobitoacele, pierzându-și forța, se clătinau pe picioare și cădeau zguduind pământul. Înainte de a-și da duhul, rămâneau cu privirile fixe, încă vii, ațintite către măcelarul ritual. Hahamul se prezenta de obicei în haine negre și, pe deasupra redingotei trei sferturi, mai avea și un fel de rasă călugărească de aceeași culoare, iar în cap nelipsita pălărie neagră, țeapănă, de filț, înfundată pe frunte și oprită la limită de perciuni. Pentru înnobilarea misiunii lui, în afară de marele cuțit ascuns într-un fel de teacă, spre a nu speria lumea pe stradă, și nici turma dobitoacelor care își așteptau rândul la intrare, mai purta și o tașcă de piele, de o formă indecisă, între servieta de școală și trusa umflată a moașelor. Pătruns de însemnătatea atribuțiilor lui, hahamul era întotdeauna serios, tăcut.

Alţi hahami mai mici, fără a fi angajaţii sinagogii, sacrificau gâşte, raţe şi pui pe socoteala lor şi apoi îi vindeau celor cuşer şi doamnelor care, spre deosebire de măistoriţe şi păoriţe, nu-şi luau hoare vii, căci nu aveau pe cine să pună să le taie gâtul, iar penele le cumpărau gata pregătite tot de la aceştia, fiind ei şi vânzători de pene.

Patronul fiecărei bresle era cusut în fir de aur sau argint pe un stindard în biserică şi membrii acestora se străduiau să păstreze caracterul medieval şi naţional al meşteşugului. Breasla măcelarilor era împărţită în trei subdiviziuni. Henchesii se ocupau de berbeci, oi şi miei. Vişlării, numiţi şi cârnăţari, tăiau porci şi vindeau carne proaspătă şi mezeluri. Casapii, în schimb, tăiau vite mari la abatorul din Strada Timişorii, numit Belitori, de la belitul pieilor.

Mulţi măcelari a avut Lugojul. Între aceştia, Traian Iovănescu avea prăvălia în Palatul Bejan, Rusalin era după podul de fier, vişlărul Iosef Neumayer, ai cărui copii erau colegi cu mine şi fraţii mei, se stabilise în Strada Caransebeşului, casapul Voichescu locuia pe Strada Făgetului, iar Andrei al lu' Crăsamană în strada Tunei. Vişlărul Weber era vecinul nostru şi tatăl Melaniei, care m-a iniţiat în cele juridice.

Un tip reprezentativ al breslei măcelarilor era baci George Muscalu, mic şi îndesat, cum se cade a fi un măcelar, şi aşa cum mi-l amintesc acum. Îl cunoscusem în perioada maturităţii sale. Om simpatic şi bun, deşi îndeletnicirea sa presupune calităţi contrare, n-a avut băieţi şi nutrea o anume simpatie pentru mine. De la prima nevastă, o unguroaică, o avea pe Ileana. Crescută de bunică-sa, frumoasa mea vecină primise o educaţie diferită de a noastră, dar acest lucru n-a fost un motiv de îndepărtare, ci dimpotrivă, de apropiere şi de mai bună cunoaştere a unor trăsături specifice naţionale.

A doua soţie a lui baci George a fost neni Ana, jumătate şvăboaică, jumătate unguroaică, înaltă şi subţire, harnică, bună vânzătoare, de care îmi amintesc însă cu oarecare înfiorare, deoarece, când i se făcea sete, în loc să bea un pahar cu apă, ridica o cană metalică plină de sânge proaspăt de animale şi bea de nădejde, desigur câştigând forţă prin aceasta. La fel, crescătorii de animale din Kenya, faimoşii masai, care prind o vacă sau un viţel, îl ţin de coadă, de coarne şi de urechi, petrec după gâtul animalului un ştreang spre a scoate în relief vâna jugulară şi, înţepând-o cu o săgeată, strâng într-o cană sânge proaspăt şi îl beau de duşcă sau îl sug direct din vână. Cei din Kenya, după ce umplu cana de sânge, lasă animalul liber şi acesta îşi recuperează repede forţele.

În colţul străzii Alexandrovici se afla henchesul baci Mitru Iacob, soţul lui neni Feli şi vecinul nostru. Neavând copii, ori de câte ori mergeam în vizită la dânsul, neni Feli tăia o cărmănară de berbec, o punea pe jarul din soba veşnic aprinsă şi mă aşeza la masă. Ca desert, mai cocea un cucuruz verde dacă era timpul său. Baci Mitru Iacob ţinea oile şi mieii în curte şi în staule, iar ziua le mâna pe insulă la păscut. De câte ori ne apropiam de ele simţeam ciupituri de căpuşă. Din intestinele oilor era preparată hrana pentru cârdul de raţe sau se făceau corzi de vioară, violoncel şi bronci. Pielea trecea la tăbăcăria noastră, căpătând apoi felurite întrebuinţări.

Henchesul Cova era renumit între măcelari nu numai prin cărnurile de berbec, de oaie şi de miel, vândute în prăvălia sa de la răscrucea străzilor Atanasevici şi Măgeruţa, ci şi prin laptele covăsit al oilor. Avea reţete speciale şi dădea laptelui covăsit şi prefăcut în iaurt un gust aparte, căci îl ţinea în căni smălţuite de pământ ars. La Cova mă întâlneam cu fata lui Ion Vidu, care aprecia, ca şi tata, aceste bunătăţi ale henchesului. Între mine şi Lia era o diferenţă de câţiva ani. Îmi plăcea să-i privesc coazile frumoase şi s-o ascult vorbind.

Numele de Cova l-am întâlnit mai târziu în Italia, în faţa Operei Scala, Via Manzoni, colţ cu Via Verdi, unde exista renumita cafenea Cova, cu o vechime de peste o sută de ani. Deci şi Milano avea pe Cova al său, şi tot într-un colţ de stradă, deşi acesta din urmă vindea cafele italieneşti şi mai puţin lapte covăsit. Cum mulţi scriitori au prins firul operelor lor la mesele

barului Cova, cine știe câtă inspirație o fi adus compozitorului lugojean laptele covăsit al lui Cova al nostru!

Ulița Olarilor

Măcelari fără bucătărie nu se poate imagina, după cum bucătărie fără oale nu poate să existe. Dar ce fel de oale și cratițe și tipsii foloseau lugojenii? Desigur, în timpurile moderne, metalul, și îndeosebi metalul smălțuit, a luat locul de cinste. Gospodinele se făleau față de prietenele lor cu colecția de vase ultimul model. Aluminiul era mai puțin folosit în acea epocă, întrucât țara ducea lipsă de acest metal. Deși existau rezerve abundente de bauxită, nu existau uzine și electricitate suficiente pentru valorificarea lor. Electricitatea nu ajungea nici măcar pentru iluminatul satelor și lumânările din ceara de stup, preferate de biserici, și din stearină, pentru iluminatul caselor, aveau încă mare căutare, ceea ce ținea în picioare breasla lumânărarilor și, pe lângă ea, pe cea a frânghierilor, ziși ștrengari. Aceștia răsuceau bumbacul pentru lumânări și feștila lată pentru lămpile de petrol.

Sarmalele bune din carne de porc, uneori amestecată cu carne de vacă, se fierbeau în oale de pământ, la foc mocnit. Pentru acestea, ca și pentru alte bunătăți ale bucătăriei casnice, erau necesari olarii, meșteri artizani cu multă imaginație și gust. Breasla lor căpătase greutate în acest vechi oraș și o stradă le-a purtat numele. Ulița Olarilor era alcătuită din case de veche tradiție, cu ateliere în curte, sub un șopron sau adesea închise cu pereți de zid, pentru a apăra maistorii și calfele lor de frig și zăpezi, căci de apă nu se fereau, fiindcă toată ziulica erau cu mâinile în lutul plămădit cu apă. Când vânzările în Piața Unirii erau bune, marțea și vinerea, și acelea din sate sau la târgurile periodice, adesea cu prilejul vreunui hram, lichidau stocurile, maistorii olari își construiau case mai mari care, de data aceasta, luau altă formă, se desfășurau spre stradă cu două sau trei camere, încheindu-se cu o poartă mare, de obicei acoperită, unde se oprea trăsura. Sub această poartă cobora de sub arneu maistorița venită de la târg, plină de bani, și măcar aici nu risca să fie udată, ca bieții cai, de ploile des invocate de țăranii economi.

Strada Olarilor ducea până la cetate, adică la acea fortăreață care ajungea până la malul Timișului, lângă capătul podului de lemn. Cine știe dacă n-au fost olarii lugojeni primii apărători ai cetății Lugojului, căci, după cum făceau oalele, probabil știau să le și spargă în capul inamicilor, de care orașul a avut întotdeauna parte. Trebuie reamintită distrugerea acestei cetăți în anul 1241 de către tătari, care pârjoliseră toată țara românească. Spre a-și consolida stăpânirea, regele Bela al IV-lea al Ungariei a ordonat, după aceste năvăliri, reconstruirea cetății Lugojului. Tot din acea epocă probabil a început și construirea bisericii Sf. Nicolae. Acest sfânt luase funcția de protector al românilor împotriva năvălitorilor tătari, după cum Maica Domnului a devenit mai târziu protectoarea românilor împotriva năvălirii otomane.

Jocurile noastre, și mai ales cele cu clicăre, ne duceau adesea la olari, spre a ne procura bilele de pământ ars, considerate de clasa a treia, căci cele de clasa a doua erau de sticlă mată, iar categoria întâi o alcătuiau cele de sticlă lucioasă, transparentă, cu fâșii multicolore artistic răsucite în interior. Ne mai trimiteau uneori mamele noastre la olari să cumpărăm olcuțe și cănți sau pocale cu gură de băut, atunci când uitau să le cumpere ele însele marțea și vinerea la piață, alegându-le din grămezile clădite în jurul bisericii unite. Negreșit, când vedeam cum dintr-un pumn de lut se poate fasona cu îndemânare o oală rămâneam cu gura căscată și plini de admirație. Procedeul era cel clasic, știut din toate timpurile și în toate locurile. O roată-volant menținea mișcarea uniformă, sub impulsul piciorului.

Erau mulți olari, dar cel mai cunoscut era Mitru Murariu al lu' Cârnu, care se considera neam cu moșu Iosuvică Murariu și îi ziceam uică. Sucea cu multă îndemânare roata cu piciorul și se pare că oalele sale mai de preț erau acelea pentru dulcețuri de prună fără zahăr, dulcețuri din prune bistrițe în alte părți numite magiun, iar în grai local lecvar, câtă vreme nemții îi spuneau *zwetschenlekwar*. În oalele de pământ făcute de uica Mitru dulcețurile se păstrau foarte bine, căci magiunul cald era pus în

cuptor, unde făcea o pojghiță tare, ferindu-le de împânjeneală. Oalele erau apoi legate cu hârtie pergament, *dunstpapier*. Mama făcea lecvarul în niște căldări de aramă, puse la foc în curte, și îl amesteca tot timpul pentru a nu se prinde la fund. La această clacă eram chemați noi, cei trei copii, căci transformarea prunelor în magiun dura multe ore, metamorfoza prunelor trecând prin diferite faze, între care cea inițială se numea chisăliță. Chisălița era zemoasă și prunele încă întregi abia erau încălzite, dar bune totuși de mâncat și mai dulci decât cele crude. Ne era servită cu linguroiul, în cești, iar noi o mâncam cu pâine caldă. Zilele de pregătire a magiunului ne aduceau multe bucurii, căci ne alegeam cu ceva pe buze. Nu tot astfel era când se pregătea bulionul, adică pătlăgelele fierte și apoi păstrate în sticle obișnuite, bine legate cu hârtie pergament. Bulionul era fiert într-un cazan prin sistemul bain-marie. Destul de acrișor, nu ne ispitea. De altfel, pe atunci nu se introdusese încă moda aperitivului din suc de roșii, condimentat cu piper, cu lămâie și sosuri englezești tari și usturătoare, așa cum se obișnuiește azi la cele mai alese cocteiluri și la mai toate barurile moderne.

Oalele lui Mitru Murariu Cârnu foloseau și altor scopuri în gospodărie. El făcea și tipsii cu fegeie deasupra (capace), făcea cănți și cârcege de apă cu gura strânsă, cu mânerul gol pe dinăuntru, cu un țuțl (biberon) de supt pentru sugacii de vin, când, în loc să transporte apă vulgară, aceste cârcege erau înnobilate cu licoarea zeului nostru Dionysos.

La modernizarea olăritului, la introducerea curelelor de transmisie, a axului metalic cu șaibe de mărimi diferite și motor electric, lugojenii n-au mai ajuns. Asemenea dispozitive perfecționate am văzut însă în Spania, în Insulele Baleare, în orășelul Inca din Mallorca.

Voind să cumpăr un serviciu complet, cu farfurii adânci, plate, mici pentru desert, pentru salată, castroane, cești cu farfurioarele lor, pentru ceai sau cafea cu lapte, am remarcat că olarii din Lugoj se strămutaseră aici cu arta și uneltele lor, dacă nu cumva cei de aici au fost trimiși în Banat ca legionari ai lui Traian. Formele atât de felurite, culorile obținute prin ingrediente rafinate,

smălțuirea policromă a acestor oale m-au entuziasmat atât de mult, că m-am întors la Palma cu mașina încărcată cu tot felul de vase, prevăzându-le și pe cele de rezervă, spre a le înlocui când vor fi sparte de personalul iscusit în desperecherea serviciilor.

Între olarii din Inca (aceștia nu au nimic de-a face cu incașii din America și vasele lor de aur și de lut), impresia cea mai puternică mi-a făcut-o un bătrân de aproape optzeci de ani, orb, considerat cel mai mare maestru. Făcea adevărate capodopere artizanale, deși se bizuia numai pe simțul tactil și pe îndemânarea mâinilor sale. După ani, mă mândresc cu filmul documentar ce i l-am făcut și cu un serviciu complet făurit de meșterul orb din Inca.

Preacinstita breaslă a pantofarilor

Respectată până în zilele noastre, breasla pantofarilor era îndeosebi apreciată în apropierea iernii, când găurile din tălpile pantofilor trebuie ascunse sau încălțămintea înlocuită. Nu mă refer la pantofarii de lux, între care unii au ajuns celebri, transferându-se de la București la Paris și cunoscuți acolo ca Ionesco sau Popesco, *boutiers roumains,* azi înlocuiți de faimoșii creatori italieni, în frunte cu Ferragamo din Firenze, ca și în alte orașe ale Europei, dacă nu și la New York. Mă gândesc mai mult la acei pantofari care produceau încălțăminte în serie pentru populația de la oraș și de la țară, și cu osebire la femeile care treptat și-au înlocuit cu pantofi străvechile opinci latine. Acestea se găsesc nu numai în România, ci și în Italia, sub numele de *cioce,* în regiunea Ciociaria, între Latium și Abruzzo. Regiunea a devenit celebră nu atât prin generalul Graziani, cât mai degrabă prin faimosul film al lui De Sica având-o ca interpretă pe Sophia Loren.

Opincile erau frumoase, după măiestria țăranului care și le pregătea dintr-o bucată dreptunghiulară de piele de vacă, cumpărată de la maistorul argăsitor, cu colțurile din față prinse, într-un unghi alcătuind vârful, și cu partea din spate și cele marginale îndoite în sus și găurite liniar, spre a putea să fie străbătute de

o nojiță. Această încălțăminte legată de pulpă semăna cu sandalele romane care, și ele, erau prinse de picior prin curele. Nu este greu să ne imaginăm azi acest gen de încălțăminte, întrucât moda actuală a readus-o la lumina zilei, și pe multe plaje, în localități balneare, pe drumuri de munte, pot fi admirate pe splendidele picioare ale blondelor și ale brunelor.

Cu tot efortul argăsitorilor de a ameliora produsul, oferind țăranilor opinci mai elaborate, fie deschise, cum le aveam eu, fie acoperite în partea de sus ca să ia forma unui pantof fără toc (așa-zișii șlaiheri), ei au preferat cu timpul bocancii și pantofii și nu o dată cizmele. Cu aceasta, rolul argăsitorilor a scăzut, dar a sporit cel al tăbăcarilor de cromuri, piața lor potențială dezvoltându-se mereu. Pantofarii au început să facă pantofi pentru tinerele țărănci, pantofi cu toc și cu încheietoare deasupra labei piciorului, care se încheie cu un buton de porțelan sau de sticlă, căci plastic nu exista, iar pentru încheiere era folosit un instrument sub forma unui ac de croșetat, care pătrundea în tăietură, agăța butonul, trăgea cureluşa și așa se strângea pantoful pe picior. Cu astfel de pantofi, tinerele se simțeau foarte șic, anticipând moda de mai târziu. Pantofii preferați erau de lac, în culori felurite, chiar și în violaceu.

Pentru mamele fetelor, bravii șusteri făceau ghete mai înalte, cam până la jumătatea pulpei, și le încheieau cu șireturi trecute parte pe copci agățătoare, parte prin găuri. Ghetele de culori mai sobre erau un fel de zestre de familie, deoarece țărăncile erau prevăzătoare și nu le încălțau decât de sărbători și pe vreme bună, iar pe vreme rea le puneau în desagi și veneau până la oraș cu picioarele goale. Opincile rezistau la intemperii, țineau piciorul mai cald. Și totuși, bărbații au început să poarte bocanci asemănători cu cei de munte sau de schi, din piele de toval, adică de vită, de culoare naturală sau vopsită în negru sau roșu. Erau impermeabilizați cu untură de pește numită degras, anume preparată în acest scop.

Mult mai apreciate erau însă cizmele. Erau scumpe, cereau o mai mare cantitate de piele de box. Cei mai puțin avuți se mulțumeau să-și cumpere, pe lângă bocanci, și tureci aplicați pe pulpă, obicei azi pierdut. L-am aflat în Sardinia, unde păstorii nu ies la pășune cu turmele lor de oi fără acest obiect protector al pulpelor. Desigur, turecile protejau pulpele la mers, în marșuri, din moment ce și în armată au fost folosite moletiere tăiate din aceeași stofă ca și mantaua și vestonul, și considerate o nenorocire pentru răcani. Neîndemânatici, răcanii trebuiau să-și înfășoare la repezeală pulpele, iar dacă timpul prescris nu era respectat, atrăgeau asupra lor furia plutonierilor. În Sardinia se poartă și astăzi moletiere. N-am regăsit însă ghetrele de pâslă menite să acopere pantofii. Dacă aș fi avut ghetre, pe gerul cumplit din 24 ianuarie 1932, n-aș fi fost nevoit să joc pițaica pe lespezile înghețate, în timpul ceremoniei religioase, și nu m-aș fi îmbolnăvit atât de grav, încât să ajung în primejdie de moarte.

Între pantofarii cunoscuți în Lugoj era Ion Dincă, de origine cam amestecată, dată fiind culoarea mai închisă a chipului său, nu numai în momentele de supărare, ci și în cele de bucurie, când se întorcea de la piață, în zilele de târg, marțea și vinerea, după o bună vânzare. Era un client serios al tatălui meu, care îi furniza talpă și piei pentru fețe de pantofi. Lui m-am adresat când spiritul meu de întreprinzător precoce m-a determinat să produc portofele în toată legea, pe care le vindeam colegilor. Îl rugam să mi le coasă, uneori pe bani, alteori radaș, adică gratis.

Dar cel mai simpatic dintre toți – și erau destul de mulți – a fost, fără îndoială, baci Ilie Patachi. La începutul carierei locuia la Lugoj, nu departe de noi, pe strada Alexandrovici, lângă casa lui baci George Muscalu, de care îl despărțea un zid. Această despărțitură nu era suficientă pentru a asigura bunul trai al lui baci Ilie și neni Iuli, căci tocmai în acea parte Muscalu își exercita un *hobby:* creșterea de vulpi, cu rămășițele de carne de la măcelărie.

Vulpile, după cum se știe, răspândesc o duhoare insuportabilă, spre nenorocirea lor, căci astfel pot fi găsite de ogari în viziuni. În cazul nostru, nici vorbă de ogari, nici de eleganții levrieri englezi, care trag după ei la spectaculoasa vânătoare pe nobilii

englezi, *gentlemen* şi *ladies*. (M-am întrebat întotdeauna cât contribuie aceşti bravi vânători la răpunerea vulpilor, căci vânătoarea este în întregime efectuată de bieţii levrieri, cărora, de atâta fugă, le iese limba de un cot şi uneori şi „sufletul". Totuşi, vânătoarea vulpii este socotită un sport frumos şi un privilegiu al marilor familii. Bineînţeles al acelora care au reuşit să se menţină mari şi cu *nervum rerum*. Sunt foarte frumoase şi de admirat tablourile şi gravurile reprezentându-i pe aceşti vânători în hainele lor multicolore, cu cai şi ogari şi, dacă nu-i uitată, şi câte o coadă de vulpe...)

Nu ştiu dacă din pricina acestui miros, mai puţin „nobil", pe care îl răspândeau vulpile, s-a decis baci Ilie într-o bună zi să părăsească Lugojul şi să se strămute la Caransebeş, sau poate din pricina concurenţei, căutând o nouă piaţă, ştiut fiind că acolo coboară ţăranii chiaburi de la munte, muncitori de pădure, răzeşi cu chimirul plin de bani, spre a-şi vinde răchia din văile Timişului şi din satele din jur, până la Borlova, satul de origine a generalului-erou Dragalina.

Plecarea lui la Caransebeş a fost spre bucuria mea, căci puteam să mă duc vara, şi uneori iarna, să-l vizitez şi pe baci Ilie şi pe neni Iuli.

În mai toate ţările, oamenii de la munte sunt la fel. În Italia se bucură chiar de o preţuire aparte şi despre ei se spune: *montanaro, scarpa grossa, mente fine*. Aceştia au devenit clienţii lui baci Ilie la Caransebeş. Am avut prilejul să-i cunosc, pe când coborau la târg, o dată pe săptămână, spre a-şi vinde produsele şi a-şi face cumpărături. Tot atunci, am cunoscut şi renumita brânză de Cornereva, pregătită cu ceapă, care îi dă o culoare verzuie. Lăsată puţin să fermenteze în mici putini conice de lemn, prindea un gust cu totul aparte, chiar dacă nu era un rochefort francez, o gorgonzolă sau un *danish blue*. Se întindea pe pâine şi se mânca, desigur, cu o poftă muntenească. Am cunoscut şi alte specialităţi de brânzeturi sărate sau nesărate, caşul proaspăt din lapte de vacă sau de oaie, conservat pentru iarnă în saramură. Nu mai vorbesc de fructele de munte, de afinele delicioase, care îţi înnegreau gura şi dinţii timp de o săptămână.

Banii rezultaţi din negoţul lor, muntenii îi transformau în opinci sau bocanci, aşa cum se cuvine, bani care ajungeau astfel în casa de fier a lui baci Ilie. Afacerile mergeau bine, căci întreprinderea era organizată serios. El se ocupa cu croitul, iar calfele şi ucenicii meştereau încălţămintea într-o cameră mare. De la ei am învăţat cum se fac pantofii şi, într-o zi, pentru a-mi încerca îndemânarea, am făcut şi eu o pereche de şlarfi (papuci) pentru copii şi am fost foarte mândru de acest succes. A fost însă scump plătit, deoarece, în afară de loviturile de ciocan date peste degete, spre a introduce cuiul de lemn în talpă, m-am ales şi cu o durere de picioare, căci calapodul se fixa deasupra genunchilor cu o curea întinsă de laba piciorului. Cine cunoaşte aceste detalii ale meseriei ştie ce înseamnă aceasta şi apreciază valoarea muncii pantofarului, iar cui i se par scumpi pantofii, ar trebui să facă o experienţă şi să-şi confecţioneze singur o pereche. Atunci îşi va da seama cât costă loviturile de ciocan încasate peste degete şi izbitura calapodului pe muşchii picioarelor.

Aici am auzit multe glume, căci, stând toată ziua pe scăunuţul rotund, săpat dintr-un butuc şi prevăzut cu trei picioare, calfele lucrau aproape automat şi îşi descărcau mintea de poveşti, înţepături şi glume. Uneori, ca soldaţii lui Caesar, îl înţepau şi pe maistor, ori pe Bueţi, elevul ţinut în gazdă de pantofar. Într-o zi au pregătit şi o placardă de furnir (furnirul se punea în ghete ca umplutură, ca izolator şi scârţ) cu o inscripţie zeflemitoare, pe care mi-au cerut să o port prin curte în faţa lucrătoarei. De altfel, meseria de pantofar lăsa timp preţios de gândire. Pare-se că un pantofar german a fost acela care, studiind matematicile, a găsit soluţia ecuaţiei lui Fermat, pentru care se atribuia un premiu de valoare. Timp de gândire lăsa şi meseria de argăsitor, de vreme ce un alt german, tăbăcarul Josef Dietzgen, a fost în stare să scrie interesante studii de filozofie.

Tot în strada Alexandrovici locuia, chiar în faţa casei noastre, pantofarul Bugariu. Fusese şăgârt la Pavel Stan şi a ieşit calfă după mulţi ani, lucrând în continuare din zori şi până-n noapte spre a-şi agonisi existenţa. Soldat în timpul celuilalt război, a fost obligat să lupte pe front împotriva italienilor. Împinşi de cauza sfântă a

eliberării regiunilor ocupate încă de Habsburgi la Piave, italienii au ajuns la lupta corp la corp, și astfel s-au trezit bătându-se la baionetă cu inamici austrieci... de origine română. Comandanții i-au pregătit pentru bătălie nu atât cu vorbele, pe care aceștia poate nici nu le înțelegeau, cât cu jumătate de litru de rom pentru fiecare. Și astfel s-au măcelărit oameni în pieptul cărora bătea aceeași inimă, doar că erau îmbrăcați în uniforme diferite. Văzând cum sunt uciși cei din dreapta și din stânga sa, Bugariu a trăsnit și el cu patul puștii în doi italieni, dar n-a făcut moarte de om.

Mocnind de ură împotriva celor care învrăjbiseră lumea, Nicolae Bugariu s-a predat italienilor. Norocul a făcut să dea peste un medic, care s-a priceput să-l folosească de masor, apreciind îndemânarea și vigoarea brațelor sale de pantofar. Când s-a întors acasă, a încercat să lucreze pe cont propriu, dar era complet lipsit de orice mijloace materiale, iar pielarii cu stare nici nu se gândeau să-i acorde credit. Și azi povestește el cu recunoștință despre „omul bun și bunul român, care a fost tatăl dumneavoastră“. Tatăl meu i-a dat și îndemnul de a se apuca de lucru, dar și materialul necesar atelierului. Pantofarul avea să plătească pielea abia după vânzarea produselor sale la târg. „Nu te lăsa, domnule Bugariu, curaj, românii trebuie să înainteze în comerț și în meserii!“ – îi zicea tata. Și, la scurt timp, bucurându-se de ajutorul vecinului tăbăcar, Bugariu și-a luat casă și și-a întemeiat o lucrătoare cu cincizeci de calfe și șăgârți.

În Strada Timișorii trăia familia Berariu, zis Bălmăjel, de două generații pantofari, pe care i-am cunoscut bine. Mă duceam la ei acasă, deoarece Ghiță era coleg și prieten cu mine la școala primară și apoi la gimnaziu. Băieții observaseră că, tot ștergându-și nasul, și l-a strâmbat într-o parte, și băiatul a început s-o abată spre stânga. Acest neajuns temporar nu i-a dăunat. Mai târziu avea să ajungă directorul poștelor din Lugoj, post mare, altădată ocupat de faimosul director Toader.

Ghiță a rămas în memoria colegilor prin farsa pe care i-a jucat-o profesorului Linția, dar și prin faptul că a clasificat broaștele în

regnul vegetal, gândindu-se că există o intimă înfrățire între culoarea verde a acestora și culoarea ierburilor. De unde marea iritare a profesorului Aurel Pițu, care l-a buctat fără șovăire. Mă duceam uneori pe la el acasă, fiindcă părinții și bunicii lui erau plini de bunătate și ne înconjurau cu grijă și dragoste. Ne suiam în pomi, mâncam caise din grădina ce se întindea până la Timiș, în continuarea lucrătorii destul de mari, judecând după cantitatea negoțului expus în șatră, la piață.

Peste drum de fosta casă a lui baci Ilie lucra pantofarul Mardare. El însă se dedicase mai mult reparațiilor și pantofilor de comandă, ceea ce arată că se bucura de un deosebit prestigiu, cu atât mai marcant, cu cât pantofii lui aveau scârț și atrăgeau atenția. Prin scârțâitul lor dovedeau fără tăgadă că sunt făcuți de comandă.

Pantofarul Pavel Stan, de o seriozitate impunătoare, avea o bună reputație și trecea drept un om înțelept. Locuia în fundul străzii Alexandrovici, către Strada Făgetului. Avea o producție mixtă, în sensul că lucra pentru țărani, dar fără a ajunge la cantități exagerate, și făcea și încălțăminte de comandă. Ambiția lui Pavel Stan, ca și a tuturor meseriașilor din breslele Lugojului, era de a-și purta copilul la școală și de a-l face să ajungă domn, pregătindu-i o viață mai bună și mai ușoară decât cea plină de sacrificii a muncitorilor meseriași. Când în familie erau mai mulți copii, unul era oprit acasă, spre a continua meseria părintească. Dar unicul fiu al lui Pavel Stan, Constantin, a devenit avocat, persoană fină și bine educată, distincția lui fiind mărită de țvicherii *(pince-nez)* pe care îi purta pe nas.

În partea nemțească a Lugojului, pantofarii se dedicau mai mult servirii clientelei locale orășenești și nu ajungeau în contact cu specificul românesc-țărănesc, și nici nu îndeplineau această funcție de legătură între diferite straturi sociale.

Croitorii mari și mici

Desigur, și croitorii aveau un prapure frumos la biserică, fiindcă acesta era cusut cu acul, simbolul meseriei lor. Dar cred

că nu există nici un motiv ca ei să nu fi fost la înălțime. Dacă îmi aduc bine aminte, în biserica ortodoxă exista un steag de culoare albăstrie, de mătase, cu franjuri aurite de jur împrejur. Sfântul protector mi-a rămas necunoscut, dar dacă ar fi vorba să-l văd reprezentat, atunci mi l-aş imagina sub chipul lui Ioan Iacobescu, cel veştic bine dispus şi surâzător.

Domnul Ioan Iacobescu a fost mare meşter în Lugojul românesc. Băiat de țăran venit din comuna Var, se căsătorise cu o nemțoaică bună la inimă, socotind după felul cum ne primea, când mergeam în vizită la fiul ei, prietenul Cornel, pe care îl iertasem pentru răutăcioasa remarcă făcută cu privire la încălțămintea mea de şevro câinesc.

Domnul Iacobescu avea mână de artist şi privirea pătrunzătoare de maestru, căci fiecărui client îi găsea linia potrivită, lucru dificil de realizat, mai ales că aceştia erau, în cea mai mare parte, oameni cu „linii“ respectabile. Şi, pentru a le reduce din burtă şi din turul pantalonilor avea, într-adevăr, nevoie de multă măiestrie. Inutil să adaug că printre aceştia se număra şi tata, a cărui autoritate morală, ca preşedinte al corporației argăsitorilor, se exprima fiziceşte printr-o corpolență apreciabilă. Dar tatăl meu era un bărbat elegant de la natură şi, prin calitățile spirituale, prin comunicativitate şi spirit social, se făcuse simpatizat de lume şi chiar cucoanele remarcau trăsăturile sale plăcute, glumele reuşite şi vivacitatea sa tonică.

Pot să certific personal faptul că domnul Iacobescu era un artist în meserie, deoarece, când m-am făcut mare şi am intrat la liceu, am fost trecut de la micul croitor Holaceck la dânsul, făcându-mi-se prin aceasta o reală favoare. Atunci am observat că aici stofele erau de mai bună calitate şi mai frumoase. De altfel, hainele cu care am plecat în Italia mi-au fost făcute de dânsul. Paltonul însă, fiind prea greu pentru climatul dulce al Romei, nu l-am purtat şi a devenit astfel piesă de muzeu şi amintire păstrată până acum câțiva ani.

Domnul Holaceck era mic de statură, la fel ca şi croitorul meu din Milano, napolitanul Alberto, care, prin numele lui, însemnând „arbore“, ar fi trebuit să sugereze ideea de înălțime, dar, când îmi făcea proba, trebuia să se suie pe scaun. La un moment dat, Holaceck a socotit că nu-i suficient să se ocupe doar de croitorie, ci, în vederea croirii unei soarte mai bune pentru el şi pentru copiii lui, mai din convingere, mai din spirit de chiverniseală, poate şi spre a-şi crea un *hobby,* a început să se intereseze de activitatea aşa-zişilor *Volksdeutsche*. Acceptat ca german, poate fiind mai isteț decât alții din grupul minoritar local, a început să capete veleități majoritare, împreună cu ai săi, pe timpul puterii hitleriste. Pentru buna înțelegere şi pacea oraşului, înțe-legând că spiritul momentului o impune, autoritățile române i-au îngăduit lui Holaceck, în timpul războiului, să se manifeste din plin. Îl invitau la loc de cinste la diferite manifestații publice, alături de prefectul județului, un bărbat impozant, doctorul Victor Curuț, cu care micul Holaceck contrasta.

Dar şi acestea au trecut, iar azi nu mai ştiu ce soartă împărtăşeşte croitorul nostru, stabilit din prudență în Germania.

În partea nemțească a oraşului mai erau şi alți doi buni croitori la comandă, cu clientelă aleasă: Kokay şi Faimann.

Căbănicerii şi fărbarii

Bine cunoscută în Banat şi chiar în țară a fost breasla căbănicerilor din Lugoj, croitori care făceau îmbrăcăminte pentru țărani. Căbănița – de unde provine denumirea breslei – este o haină lungă şi largă, din țesătură groasă de lână, prevăzută în partea de sus cu un guler lat ce acoperă umerii sau cu o glugă. ăranii o purtau în anotimpurile ploioase şi friguroase. Mai târziu, căbănicerii au trecut de la căbănița simplă la căputuri (sacouri), laibăre (veste), nădragi (pantaloni), cu țesături de lână mai grosolane sau mai fine, pe care făceau cusături cu ață sau cu şnururi (suitaşuri) de diferite culori, în modele măiestrite. Şubele de lână erau țesute pe războaie manuale, iar apoi erau date de „văiagă“, adică erau spălate în apă fierbinte şi presate cu ajutorul unor

ciocane de lemn numite pive. Pentru confecțiile de serie, șubele și postavurile erau procurate direct de la fabricile din Cisnădie sau de la diferiți comercianți angrosiști din Timișoara, între care firma Roth deținea locul de frunte.

Cu toate că meseria de căbănicer se exercita și în alte localități bănățene, la Timișoara, Lipova și altele, Lugojul deținea supremația și mai toți meseriașii din această breaslă se mutaseră pe Strada Timișorii. Maistorul Avacum Toșici, zis Avan, era socotit patronul breslei, dar de fapt nevastă-sa, maistorița Avan, era cea care avea grijă de lucrătoare pregătind masa pentru calfe și șăgârți și croind confecțiile, pentru a asigura producția pe ziua respectivă. Cu toată strădania depusă de ea, viața de petreceri a lui Avan a dus la irosirea întregului avut și, în cele din urmă, la faliment. Pentru a achita datoriile, li s-a vândut la licitație până și locuința. Cristina Toșici avea s-o sfârșească jalnic, într-un azil de bătrâni.

Alt căbănicer de frunte în Lugoj, concurentul lui Avan, era Axentie Gașpar, țăran din Igriș, căsătorit cu o sârboaică, o femeie slabă și cam tare de urechi. Gașpar nu precupețea eforturile. Priceput și iscusit, a izbutit în scurtă vreme să-și agonisească avere și să se situeze în rândul meseriașilor înstăriți.

Ani de-a rândul, piața Lugojului a fost în plin centru, în fața bisericii cu un singur turn. Târgurile anuale sau bianuale se țineau în alte localități, la Făget, Recaș, Chizătău, Lipova și în aceste locuri căbănicerii veneau plini de speranță, ca să-și desfacă mărfurile. Spre a și le pune la adăpost de ploaie și soare, ei instalau în târg șatre de prelată și cu înverșunare începeau să-și facă reclama produselor. Întrecerea între maistorii Toșici și Gașpar devenise proverbială. Fiind cei mai vechi în branșă, își instalau alături locuri de vânzare, și nu o dată cumpărătorii se vedeau trași de mână în ambele părți. Se pare că niciodată n-au existat, între meșterii lugojeni, relații mai încordate și o concurență mai aprigă decât între căbăniceri. Ei căutau să atragă atenția cumpărătorilor expunându-și modelele și cusăturile ca în adevărate expoziții de artizanat. Uneori înfruntarea dintre ei se

declanșa chiar în drum spre târg: căruțele lor se angajau într-o cursă nebunească și deseori se răsturnau în fundul unui șanț, pe marginea șoselei. De aceea, o condiție a reușitei era angajarea căruțelor cu cai buni și cu roți trainice.

Cu timpul, meșteșugul căbănicerilor s-a pierdut și mulți dintre lucrătorii tineri s-au îndreptat spre alte domenii de activitate. Așa se explică de ce și Aurel Nemeșiu, o dată cu obținerea titlului de calfă de căbănicer, s-a înscris la Liceul Coriolan Brediceanu. Era cu un an înaintea mea, dar, după terminarea studiilor secundare, el și-a satisfăcut stagiul militar, așa că la facultate am ajuns colegi de an și am luat licența în drept împreună.

Acești croitori pentru țărani au luat încet-încet locul țărăncilor care, copleșite de truda agricolă și casnică, au putut în sfârșit să respire mai în voie. Bineînțeles, munca de bază a torsului lânii din caiere, pe furci de lemn bine fasonate și uneori chiar sculptate, cum numai în muzee mai pot fi văzute astăzi, o făceau tot țărăncile. Firul însă, adunat pe fus și trecut apoi pe suveica războiului de casă, nu rămânea totdeauna la culoarea originală, albă sau gri-negricioasă, după cum erau mioarele, ci era dat la vopsit. Alteori însuși țesutul rudimentar făcut în casă, în lungile seri de iarnă, la lumina opaițului sau a lămpii de petrol, era dat la vopsit și apoi la văiagă sau văiugă, pentru spălatul și strângerea țesăturii, cu scoaterea firelor de lână, încât ea lua uneori aspectul unei piei de capră.

Vopsitul deci era un meșteșug care comporta cunoștințe chimice și constituia ocupația unor breslași, cunoscuți în oraș sub numele de fărbari, de la fărburile nemțești, anilinele folosite în acest scop și importate din Germania, Elveția sau Italia. Și acești breslași, ca și argăsitorii, aveau nevoie de multă apă și deci se așezau de obicei pe lângă Timiș, căci atât înainte, pentru spălarea și degresarea lânii, cât mai ales după vopsit, firele și țesăturile trebuiau bine spălate, pentru a pierde excesul de anilină. Anilina era fixată cu produse specifice, dar era totuși prudentă și necesară o spălare temeinică, deoarece altfel puteau ușor să-i transforme

pe bunii noştri ţărani, după o ploaie zdravănă, în arlechini fără voie. Şi ar fi fost păcat ca dalbele lor straie din cânepă sau in, şi uneori din bumbac creţ, cumpărat de la negustorii specializaţi din Piaţa Unirii, să fie prihănite.

Cel mai de seamă fărbar al Lugojului era maistorul Lupea, puţin cam vătămat la ochi, poate din pricina anilinelor otrăvitoare, nu ca ierburile şi plantele folosite în vechime pentru vopsitul lânii şi al bumbacului. Culorile obţinute din plante erau poate mai frumoase şi mai de durată, oricum mai puţin vătămătoare, făcându-ne să ne gândim la valorile lor cromatice atât de bine descrise de bucovineanul Simeon Florea Marian. Maistorul Lupea avea atelierul pe Splaiul Timişului, vizavi de stabilimentul balnear al lui Marţi baci, ba chiar cu vreo cincizeci de metri mai sus, aşa încât cei care se scăldau la acest stabiliment de lux riscau să fie coloraţi după culorile fărbarului, înlesnind uneori bronzatul dorit şi la modă, sub soarele arzător al Lugojului.

Noi, copiii de meşteri, spre deosebire de cei de domni, preferam să ne scăldăm mai sus, spre insulă, sau pe braţele răzleţite de la Moara Şpănească, unde apele erau curate. Stabilimentul cu plată sau ştrandul oraşului era alcătuit dintr-o serie de podeţe de lemn, instalate deasupra apelor, în unele părţi fixate pe pari, în altele pe butoaie plutitoare, lăsând în mijloc un spaţiu dreptunghiular, de dimensiunile unei piscine, în care apa era însă mereu preschimbată de curgerea continuă a râului. Pentru a intra în această instalaţie se cerea o taxă, pe care noi nici nu ne gândeam să o plătim, deşi stabilimentul oferea celor aleşi posibilitatea de a se expune în costumele lor de baie vederii trecătorilor de pe podul de fier, spre a fi admiraţi. Nu întotdeauna spectacolul era atrăgător, îndeosebi atunci când fetele cuminţi ale familiilor bune erau însoţite de mamele lor sau, şi mai rău, de bunicele păzitoare, căci străbunicile dacă ar fi venit, din obligaţie şi afecţiune, ar fi păstrat vechile obiceiuri de a se apăra de soare cu un arhaic parasol. (Termenul, în grai bănăţean, este identic cu cel italian şi cel spaniol, care, din *parasol*, devine *paragua*, într-o traducere liberă „ploier“, când e menit să apere de ploaie.) La acest risc estetic, de vopsire fără voie a pielii şi, poate, chiar a părului, se mai adăuga şi un alt risc potenţial, în cazul când cădeau fire electrice în râu, căci şi uzina Lugojului, producătoare de curent continuu, una din cele mai vechi din România şi pare-se din Europa (deşi Milano îşi revendică prin Societatea Edison această prioritate), era instalată tot pe malul Timişului, lângă ştrandul cu cabinele înşirate până în dreptul canalului pentru descărcarea apelor de răcire a uzinei. Pe atunci lugojenii nu cunoşteau tratatul de pescuit apărut în Franţa, unde există şi un capitol consacrat pescuitului electric. Se arată aici că, introducând doi electrozi în apă, pe o anumită rază peştii înţepenesc şi paralizează, şi aşa pot fi lesne scoşi cu un crâsnic. Când se întrerupe curentul, peştii îşi revin ca prin farmec. Dacă tinerele şi tinerii înotători nu erau preocupaţi de acest pericol, în schimb însoţitoarele şi însoţitorii lor ar fi dorit fără îndoială o „înţepenire electrică“, spre a-şi recăpăta ţinuta şi linia dreaptă de odinioară!

Din fericire, apele Timişului nu erau prea vijelioase şi îmbinarea şuvoiului drept din faţa vopsitoriei lui Lupea, şi a şuvoiului stâng, din partea lui Marţi baci, nu se făcea imediat, ci încet-încet spre vale, ajungând să fie bine amestecate pe la podul de lemn, pe unde se scălda latinistul oraşului, Isac Linţia. Afacerile fărbarului mergeau strună, căci, spre marea sa satisfacţie şi spre mulţumirea prietenilor săi, între care se număra în primul rând tata, a construit, între cele două războaie, un atelier nou şi modern, spaţios, cu ferestre mari, care mai dăinuie şi azi, dând astfel prestanţă meseriei, căci aceasta era adevărata carte de vizită a unui meseriaş. Locuinţa lui Lupea, tot în stil vechi, era constituită din două case de câte trei camere fiecare, după arhitectura caselor de ţară, cu intrare în camera de mijloc, de unde se ajungea în celelalte două, spre stradă şi spre curte. În aceasta eram primit, de obicei, de către fiica lor, Zina, de vârsta mea, la şpriţuitul cu parfum, în a doua zi de Paşti. Mai târziu, tot aici, comentam câte un articol din Codul Civil, ca studenţi în drept la două universităţi diferite, pretext pentru a ne întâlni cu simpatie reciprocă.

Fărbarul Sandi Lupea și măistorița au avut noroc nu numai la afacere, ci și în familie, căci casa le era îmbelșugată și plină de copii, toți școliți și chiar cu studii superioare, în afară de unul ținut să urmeze meseria tatălui. Acesta este Ionel, și el continuă să lucreze ca fărbar în atelierul tatălui, întrucât fratele său mai mare, Iulian, desemnat ca prim succesor, s-a sfârșit înainte de vreme. Zina, prietena mea atât de firavă altădată, mai avea o soră mai mare, care a devenit doctoriță și s-a măritat cu un doctor. Coco însă, ca *primo genito,* a devenit un timp șeful clanului Lupea din Lugoj, îndeplinindu-și cu cinste această funcție delicată și dificilă.

Alți fărbari erau Cesti Dobrin din Strada Timișorii, însurat cu sora pantofarului Pavel Stan, și un neamț cu atelier lângă ștrandul lui Marți baci. Deci și din acea parte cei care se scăldau aveau șansa de a prinde tot felul de culori.

De la cojocarii din Lugoj la cei din Laponia

Breasla cojocarilor se deosebea de cea a argăsitorilor prin aceea că primii tăbăceau numai piei cu blană, iar procesul de producție presupunea folosirea unei chimii aparte, bazate pe zeama de tărâțe, pe alaunuri și alte substanțe. Cojoacele trebuiau să reziste cu partea lor interioară, expusă soarelui și intemperiilor. Colorată în alb, ajungea să semene cu alaunul sau tărâțele. Era însă colorată în brun, mai ales la cojoacele ce urmau să primească o folosință zilnică. O culoare închisă ascundea mai ușor câte o pată de grăsime întinsă pe ele, după o masă bună, cu măieși, sângerece sau slănină din merindea din traistă, și care adăuga un nou strat impermeabil celui existent.

Pe această față a cojocului se exercita vâna artistică a meșterilor cojocari. Ei coseau motive în culori felurite. Aceste motive decorative de toată frumusețea se mai găsesc azi doar la muzeu, deoarece cojocarii adevărați au dispărut și, cu ei, arta lor, după cum mi-am dat seama anul trecut, când, voind să cumpăr pentru soția mea un cojoc, cu toate eforturile ce le-am făcut pentru a obține unul în spirit tradițional, n-am ajuns la nici un rezultat. Am găsit un stil sărăcit, o culoare cam albăstrie, ceea ce denotă utilizarea cromului la tăbăcit, lucru care nu se întâmpla odinioară, pe când se foloseau tărâțele. Puținele motive ornamentale fuseseră dinainte pregătite, cusute cu mașina și lipite apoi pe pielea cojocului.

Văzând această tehnică, am dat dreptate soției doctorului analist Ion Ambruș, originară din Glimboca Banatului, care mi-a spus că ar fi necesară întemeierea unui sat românesc model, cu familii care să mențină și să transmită arta acestor meseriași, pe cale de a se pierde, ca și arta țesutului ponevilor. Faimoasele scoarțe românești trebuie să-și mențină strălucirea, spre a nu ne vedea, într-o bună zi, obligați să le luăm din Sardinia, de la Sassari, unde sunt încă în vânzare, în aceleași culori și motive ca și cele din Banat.

Cojoacele erau diferite ca formă și măsuri, începând cu bunda lungă și călduroasă, pentru iernile geroase și pentru călătoriile în cocie *(cocchio, cocchiere,* it.) cu patru roți, cu loitre, sireghi și câteodată cu coviltir, numit în Banat arneu. Arneul este din lemn sau din metal, acoperit cu o prelată din pânză tare de cânepă, de in sau de bumbac, fierte în ulei de in, spre a deveni impermeabile. Cele mai obișnuite erau cojoacele ce înlocuiau laibărul (duruțul) și deci se purtau sub haină, sau cojocul cu mâneci, care înlocuia haina și avea un scop mai mult utilitar decât artistic. Formele acestor cojoace erau ieșite din imaginația meșterului sau din gusturile clientului.

O remarcă importantă: aceste cojoace simplificate și fără nici un ornament au ajuns la modă în Occident, unde nu numai *hippies,* pentru motive utilitare, dar și alt tineret a început să le poarte și le întâlnești atât la munte, în stațiunile sportive, cât și pe străzile marilor orașe. Mi s-a spus că sunt *made in Romania,* dar erau vândute cu marcă englezească, franceză sau chiar italiană și germană. Gabriele Morello și Achim Berlovan, dentistul bănățean de la Torino, au astfel de cojoace cumpărate în Occident. Există

deci o piață. Ea ar trebui folosită pe scară largă, după cum ar trebui exploatate pe scară industrială iile frumos brodate, cu armonioase culori românești.

Doi cojocari de seamă din Lugoj îmi erau cunoscuți mai mult după porecla ce li se atribuia: frații Costi și Vasi lu' Zamă. Costi avea o fată frumoasă, care, desigur, nu se putea prezenta în lume cu acest cognomen fără a produce ilaritate. Așa cum, la Roma, un american mi-a prezentat-o pe prietena sa, Vacadigiorgio, determinându-mă la multe subterfugii spre a-i afla numele cel mic și a nu-i mai rosti numele de familie. Nume curioase nu sunt numai în România, ci și în Italia, unde fata unui negustor napolitan se numea Cacace, iar cea a unui mare giuvaiergiu sicilian, Fecarotta, nume mult mai greu de rostit decât cel de Zamă.

Blănarii reprezentau o altă categorie, așa cum târșătorii erau cei care pregăteau piei colorate pentru decorarea cojoacelor cu abțibilduri și cusături, tăbăcind pielea într-un mod aparte. De obicei, cojoacele se făceau din piele de miel și de oaie, cu lâna înăuntru. Pentru doamne însă se făceau cu părul pe față. Blănarii prelucrau pieile unor dobitoace mai mult sau mai puțin domestice, ca iepurii, vulpile, jderii, nurca, și țineau de furnizorii vânători, iar produsele lor erau mai scumpe decât azi, când – vorba vine – sălbăticiunile au început să fie domesticite și au apărut crescătorii de vulpi... albastre, de nurci-vizoni și chiar de cincila, un fel de hermelină albă sau pătată, considerată cea mai bună blană, deși seamănă foarte mult cu aceea de iepure de casă. Pisicile și iepurii erau valorificați de blănarii lugojeni, cărora le-am încredințat, când eram mic, un jder vânat în curtea argăsitoriei, unde venise probabil să vâneze șobolani. Ei prelucrau și pieile iepurilor de câmp, pe care țăranii îi aduceau plocon. După ce mâncam carnea, pe care mama o pregătea în paiț, cu verdețuri și oțet, vreme de trei zile, iar apoi o fierbea și o servea cu găluște de pâine (nemțește) și sos acru-dulce, făcut din legumele trecute prin sită și cu zahăr ars, porneam la valorificarea pieii pentru gulere la paltoane, pe care le purtam cu fală lugojeană.

Blănarii vopseau pielea cu chimicale furnizate de un bărbat în puterea vârstei, cu ochelari, cu gâtul lung și capul pleșuv, un pripășit prin părțile noastre numit Amigo. El vindea și lui Lupea, și lui Vasile Barbu al lui Boare, vindea chirșnărului Cerec (chirșnăr înseamnă tot blănar), ca și unui maistor venit de pe la gurile Dunării, de la Chilia. Tot felul de fărburi de anilină ni le procuram și noi de la Amigo, și anume alaun, crom-alaun, crom-caliu, zahăr de cartofi alb ca săpunul, dar dulce și foarte gustos, din care întotdeauna, înainte de a fi topit în căzile argăsitoriei, ne făceam porția. Cu săpunul verde de Marsilia, făcut din reziduuri de untdelemn și din alte uleiuri africane, ne spălam pe mâini.

Blănarii făceau și ei parte din Reuniunea Meseriașilor, o asociație a asociațiilor profesionale, adică a breslelor. La un moment dat, tata a fost ales președintele breslei ledărilor, vicepreședinte al Reuniunii Meseriașilor și vicepreședinte al Camerei de Comerț. Pe atunci, Costi Jucu al lu' Zamă i-a propus și tatei să meargă într-o excursie în Franța, cu prilejul unei expoziții, prin anii 1925–1926, dar el, din motive economice de moment, a renunțat și a pierdut astfel prilejul să vadă Franța și Italia, rezervându-le fiilor săi acest privilegiu.

Cojocarul blănar Ursulescu locuia după colțul străzilor Faur și Împăratul Traian. Îl salutam în fiecare dimineață, în drum spre școală, văzându-l – când nu era în curte sau la Timiș, pregătind pieile – la lucru, la cusut, în fereastră. La aceeași masă de lucru îl ajuta soția, câte un șăgârt sau câte o calfă. El făcea mai mult blănuri fine cu ajutorul iscusitelor mâini ale soției și poate ale fiicei lui, Elena. Ursulescu era un bărbat înalt, brunet, robust, sportiv, ca și băieții săi, mai mari cu cinci și zece ani decât mine, care aveau sandolină, motiv de admirație și respect. Costi a devenit bariton al operei din Cluj, artist emerit, o glorie a Lugojului. În 1968, oaspetele meu în Italia și în Spania, a impresionat prin vocea sa pe cardinalul Eugen Tisserant. Fratele mai mic și părinții săi au pierit înainte de vreme, fără a-mi lăsa alte amintiri.

...Mă întreb cine argăsește pieile cojoacelor ciobănești, croite cloș, cu lâna pe din afară: cojocarii sau ciobanii înșiși? Aceștia

din urmă mă duc cu gândul la laponi, unde femeile tăbăcesc pieile de ren cu ajutorul salivei. Laponele înmoaie în gură pieile şi le mestecă apoi cu dinţii. Ce se fac însă cei care, având neveste fără dinţi, vor totuşi să tăbăcească în casă pieile animalelor polare?

Reabilitarea argăsitorilor de pe Splaiul Timişului

În Banat, argăsitorii îndeplineau o funcţie importantă, deoarece ţăranii umblau foarte rar desculţi şi foloseau întotdeauna opinci făcute din piele groasă de bou, tăbăcită prin procedee vegetale. Pe Splaiul Timişului se găseau mai mulţi argăsitori, atât în partea de sus, adică în faţa insulei, cât şi în partea de jos, pe Strada Timişorii, care ducea spre abator. Aprovizionarea cu piei crude se făcea mai mult prin intermediul a doi mari angrosişti aramei, şi anume prin doamna Klein şi prin domnul Gross. Tata cumpăra adesea direct de la ţărani, Nicolae enchea din Hitiaş fiind unul dintre cei care îi procurau tot felul de piei.

În general, tăbăcăriile sunt prost văzute, mai cu seamă de femei, care spun fără nici un temei că acestea răspândesc miasme caracteristice şi deseori insuportabile. Personal pot să afirm că nu e aşa, că aceste mirosuri nu există şi, dacă există, nu sunt produse de piei, ci de chimicale sulfuroase, ca şi cele de la rafinăriile de ţiţei. Pieile sărate erau aduse de la angrosiştii depozitari şi, după o spălătură în apă – de obicei, argăsitorii lugojeni le spălau direct în apele Timişului –, erau introduse în amuşuri, gropi mari, cimentuite, conţinând lapte de var sau calciu, adică var stins cu apă într-o anume proporţie, pentru a facilita astfel luarea părului de pe piele şi pregătirea ei pentru raderea cărnii rămase în interior.

O operaţie aseptică, întrucât varul distruge orice microb şi ia orice miros, şi a fost, timp de secole, de milenii, dezinfectantul de căpătâi împotriva tuturor bolilor molipsitoare, chiar împotriva holerei şi a ciumei, care raţionalizau sporul populaţiei în Europa şi în lume din timp în timp. Zilnic, pieile erau mişcate cu nişte

scânduri de lemn prevăzute cu o rudă lungă şi legată la bază cu două sfori trase în partea opusă a amuşului.

A treia operaţie era păruitul şi rasul. Păruitul se făcea punând pielea pe un butuc de lemn, tăiat dintr-un copac uşor, tei de regulă. Butucul, de cel puţin cincizeci de centimetri în diametru, era uşurat în greutate prin scobirea interiorului. În felul acesta, putea să fie transportat mai uşor şi semăna cu o covată. Pus cu un capăt jos, la zid, butucul era ridicat de cealaltă parte cu o capră, la aproximativ un metru. În sala mare a amuşurilor, acoperite cu scânduri, pieile începeau să fie întinse pe butuc, depilate cu un instrument de fier curbat, numit copâstău. Nu era tăios, pentru a nu zgâria faţa.

După ce părul era complet îndepărtat, epiderma rămânea curată. Urma spălarea de var cu apă. Apoi pielea era întoarsă cu partea cărnoasă în sus, pe alt butuc, şi un muncitor mai specializat, de obicei o calfă, făcea operaţia de îndepărtare a hipodermei, cu ajutorul unui instrument făcut dintr-o coasă, cu mânere la extremităţi, foarte ascuţită, făcând posibilă tăierea la orizontală a cărnii. Toate resturile erau uscate la soare, în curte sau pe Splaiul Timişului, şi deveneau materie primă pentru fabricile de clei de mobilă, iar uneori erau folosite pentru gelatină, care nu este făcută numai din peşte, ci de multe ori din laimnedăr, un fel de deşeuri de argăsitorie.

Îmi amintesc că materia primă pentru fabricile de clei şi de gelatină era transportată de la Lugoj cu vagoanele. La rândul lui, părul era strâns în coşuri speciale, împletite des din nuiele, şi era spălat cu apă de mai multe ori în căzi, spre a se curăţa şi a deveni materie primă pentru fabricile de pălării, înlocuind în parte părul de iepure, care dădea bine cunoscutul fetru folosit de fabricile Borsalino din Italia şi Lock din Anglia. Numai pălăriile extrem de uşoare erau făcute din păr de iepure, dar toate celelalte obişnuite erau făcute din păr de vite, pretându-se şi la producerea de pâslă pentru ghetre.

Curăţată astfel, pielea era supusă altei spălături intense, temeinice, cu apă, pentru îndepărtarea varului rămas în interior. În

acest scop, era din nou dusă la Timiş, lăsată o noapte în valuri şi scoasă a doua zi, pentru şinăluire cu un şinălău semicircular, un fel de coasă cu mânere ca şi copâstăul, de data asta ascuţit. Şinălăul era împins pe piele de-a-ndoaselea, forţând ieşirea varului din pori. Cu o semilună de ardezie lunecoasă, ţigălăul, se proceda la reînchiderea porilor. Operaţia o făceau calfele, deoarece uşor era să scapi acest instrument ascuţit pe piele şi să tai epiderma, devalorizând produsul. Iar ţăranii erau foarte pretenţioşi şi voiau ca opincile să aibă „faţa curată ca şi obrazul“. După gradul de curăţare a varului, pieile dădeau opinci mai gălbui sau mai închise la culoare.

Toate aceste instrumente se află azi la muzeul oraşului Lugoj, donate de familia Drăgan, ca relicve ale unei meserii dispărute.

Apoi, începea argăsirea cu tanin. Taninul era obţinut prin fierberea într-un cazan mare de aramă a cojii de brad şi a unei cantităţi de gorgoaşă (care nu erau altceva decât ghindă măcinată), ambele conţinând mult tanin, dar şi răşină plăcută la miros. Opăritul scoarţei şi fierberea ei erau urmărite cu atenţie de bolnavii de tuberculoză, care colectau acest extras de tanin. Ei veneau cu sticle la argăsitori, în clipa când scoarţa era opărită în vasul curat de aramă. Se pare că această băutură avea efecte bune şi le ameliora simţitor situaţia.

În sala de argăsire erau aliniate o serie de butoaie de lemn, unele de două mii de litri, altele de trei mii de litri, aşezate în poziţie culcată. În partea superioară, un sfert din numărul doagelor erau îndepărtate, spre a îngădui introducerea pieilor şi a zemei de scoarţă de brad şi gorgoaşă. Treceau câteva săptămâni şi pieile deveneau galbene, pătrunzându-se de tanin. Pentru a facilita impregnarea lor cu argăseală, erau necontenit mişcate, se făcea aşa-zisa tragere, trasul vaselor, cu o scândură de lungimea acestor căzi, prevăzută cu două găuri la extremităţi. Prin aceste găuri argăsitorii vârau o mână, iar cu alta apăsau de la mijloc. Erau de obicei doi care trăgeau vasul, dându-i mişcări ritmice, şi pieile erau amestecate circular. Ca să fie argăsită bine, pielea nu trebuia să mai arate „inima“, când era tăiată o bucăţică de probă. La sfârşit, căpăta un aspect uniform de talpă, aşa cum este ea cunoscută tuturor.

Odată argăsite, pieile erau scoase din vase şi puse cu faţa în jos pe o rudă de brad de patru-cinci metri lungime. Cu peţcuri din beţe lungi de alun, elastice, care se îndoiau sub formă de arc, pieile erau întinse la orizontală. Un capăt al ruzii se proptea în pământ, iar altul se ridica. La o singură piele întinsă la soare şi fixată pe rudă cu un cui la coadă, se puneau peste douăzeci de peţcuri. Astfel atârnate, pieile se uscau în curte sau pe malul Timişului. La fel se uscau scoarţa de brad şi gorgoaşa, care, după folosire, deveneau combustibil pentru cazanul de aramă. Dar nici acum nu se putea socoti încheiat procesul de tăbăcire. Mai rămâneau pe piele un fel de fibre, iar fixarea lor presupunea o ştărcuire (*stark*, „amidon“), adică o impregnare cu făină de grâu şi „curcumel“ galben. Acest amidon era întins cu o bucată de cârpă şi, după uscare, pielea rămânea linsă şi fără fibre rebele. Demontată de pe rudă, cu beţele scoase, după uscare şi ştărcuire, pielea era îndoită cu faţa în afară, de-a lungul şirei spinării, şi pe urmă era dusă la magazie, unde putea să fie croită imediat cu şabloane de lemn şi prefăcută în opinci, sau putea să mai rămână o vreme în grămezi desfăcute.

Când pieile crude sau sărate erau cumpărate, li se marca greutatea cu nişte dălţi cu numere de fier tăioase, spre a servi de indicator la piaţă, preţul fiind făcut în raport cu greutatea originală atunci când erau vândute întregi la Oraviţa, Teregova sau Caransebeş. Alte piei, menite opincilor, erau aşezate pe o masă improvizată, făcută din scânduri puse pe capre, şi aici erau măsurate, dându-li-se cu tăblii de lemn forma opincilor dreptunghiulare şi fiind însemnate cu un băţ ascuţit, care, apăsat, lăsa urme vizibile. Croitul era făcut de obicei de maistori, pentru că ei trebuiau să cugete cum să scoată mai bine opincile din crupon. Tăierea formelor dreptunghiulare de piele, duble, era făcută cu un cuţit anume, cu un cosor foarte ascuţit şi cu colţul încovoiat. Dintr-o tăietură, cosorul spintecа pielea îndoită. Era o operaţie

frumoasă şi maistorul se lăsa aici ajutat de ucenici, de calfe sau chiar de fiii săi. Deseori priveam şi eu cum tata tăia şi croia pielea.

Astfel pregătite, opincile erau vândute la piaţa ce se ţinea, de două ori pe săptămână, lângă biserica unită. Şatrele erau înşirate paralel, în ordinea vechimii maistorilor, începând dinspre primăria veche. În frunte se instalau Porfir Oprişoni, neni Mariţi Bogdan, Blaşko, Ştefan Drăgan, Vişanii, Sântescu, Guţu, Văcărescu, apoi Boitoş şi alţii.

ăranii, pregătindu-şi acasă opincile, tăiau ochiuri pe margine, le îndoiau şi le legau la picioare şi de pulpe cu curele din piele de viţel, tăbăcită cu un procedeu diferit şi unse cu grăsime de peşte. Ei le vopseau în negru spre a se înfăţişa mai bine.

Ca în butoiul lui Regulus

Sper ca toate aceste detalii să poată fi de folos celor care vor naufragia odată într-o insulă ca a lui Robinson, o insulă cu brazi, stejari şi o carieră de var, spre a avea elementele necesare pregătirii rudimentare a pieilor argăsite.

Timp de secole, argăsitorii au furnizat ţăranilor talpă pentru opinci, iar acest obicei, care există încă în Italia, în Ciociaria şi în Latium, dovedeşte continuitatea unor tradiţii străvechi. Mă întreb dacă acest mod de a-şi procura încălţămintea este de origine romană sau dacică. Deoarece dacii, din pricina climei, erau nevoiţi să poarte o astfel de încălţăminte călduroasă. S-ar putea, aşadar, ca obiceiul să fie mult mai străvechi, să dăinuie încă din epoca preromană. Potrivit ultimelor descoperiri, se pare că şi latinii au venit de undeva în Peninsula Italică, şi unii sunt înclinaţi să creadă că au venit din Valea Dunării şi din zona Carpaţilor.

Dar timpul trece şi moda modifică obiceiurile. Orăşenii au introdus noi sisteme în producerea veşmintelor şi a încălţămintei. Au apărut piei lucrate în crom, pentru ghete şi pantofi, şi piei pentru haine de piele, atât de căutate azi de cucoane şi atât de

caracteristice militarilor, mai ales ofiţerilor de tristă memorie, nazişti. Dacă mulţi argăsitori şi-au continuat vechea meserie, unii, mai evoluaţi, s-au adaptat progresului şi au introdus tăbăcitul chimic.

Deschis la tot felul de iniţiative şi procedee moderne, tatăl meu a fost printre primii care s-au străduit să înveţe chimia. Deşi nu avea studii liceale, mintea ageră a acestui autodidact şi a altor breslaşi ca el, a izbutit să rezolve probleme grele. Ce sisteme de tăbăcit a introdus mai întâi? Cel mai simplu, pentru producerea tălpii, căci talpa de pantofi este diferită de cea de opincă. Dacă s-ar folosi talpa de opincă la pantofi, ea s-ar umfla pe timp ploios şi ar deveni alunecoasă, chiar şi pe trotuare asfaltate sau pietruite. Talpa se produce însă printr-un procedeu care urmează întocmai procesul de producere a opincilor, dar, în momentul argăsirii sau după o primă argăsire cu coajă şi absorbirea unei cantităţi de tanin, pieile se introduc în gropile de ciment, puse una peste alta, cu straturi de gorgoaşă şi cu zeamă de tanin *quebracho*, obţinut din lemn de castan, importat din America de Sud. Concentrat, acest produs poate să devină solid. Este furnizat în saci şi ia aspectul colofoniului, culoarea castanelor prăjite.

Taninul era dizolvat în aceleaşi cazane de fiert scoarţa şi lichidul era vărsat în gropi, unde pieile, după multe săptămâni, zăceau în baia de argăseală statică, absorbind maximum de tanin. Aşa, pielea se transforma în talpă tare, care nu mai putea să fie îndoită şi nu se mai umfla în contact cu apa. După tăbăcirea ce dura luni de zile, talpa era bine presată, curăţată, uscată şi apoi vândută.

O altă categorie de piei tăbăcite chimic se obţinea din mânzaţi, adică văcuţe şi viţei, sau din capră, ied sau oaie. Aceste piei sunt supuse unui proces de înmuiere în apă, căci de obicei vin uscate la soare şi se fac tari ca scândura. După aceea sunt unse pe partea interioară, partea cărnoasă, cu o soluţie cu iz sulfuros, de data aceasta fiind vorba de sulfat de natriu. Stocate una peste alta, pieile se înfierbântau şi se umflau, îngăduind îndepărtarea părului. Curăţarea hipodermei se făcea cu maşina de fălţuit, iar după uscarea pe rame din scânduri întinse cu cuie,

se aplica luciul. Maşina de glănţuit cu braţ şi cilindru de sticlă aplica lacul pe bază de albuş de ou şi pielea se făcea ca oglinda. Curăţarea de natriu, tăbăcitul cu cromuri şi alaune, băiţuirea, vopsitul, ungerea şi spălarea se făceau în mod chimic, introducând pieile într-un *valkfas,* adică într-un butoi de dimensiuni enorme, cu diametrul de doi până la patru metri, susţinut la cele două capete de osii metalice, pe două lagăre, în legătură cu o roată dinţată ce învârtea butoiul în permanenţă.

De-a lungul întregii suprafeţe interioare erau montate un fel de ştampuri, bucăţi conice de lemn, înalte de zece la douăzeci de centimetri, care aveau scopul de a facilita mişcarea şi rostogolirea pieilor în tot timpul tăbăcirii chimice. Cu alte cuvinte, era un butoi similar cu cel pregătit de cartaginezi pentru Atilius Regulus când, trimis la Roma pentru a consilia pacea, dar sfătuind contrariul, la întoarcere a fost supus la Cartagina acestei torturi şi morţii oribile. Asemănarea dintre butoiul lui Regulus şi butoiul tăbăcarilor era numai aparentă, cuiele groase de lemn neavând nimic comun cu piroanele menite să producă chinuri şi moarte.

Măsurată şi marcată în fuse (picioare) pătrate, pielea se punea în vânzare ca box-calf, şevro etc.

Corporaţia ledărilor

Corporaţia argăsitorilor din Lugoj a fost patronată, la un moment dat, de tatăl meu. Pe atunci era consilier şi acţionar al Băncii Poporului, din conducerea căreia făcea parte şi venerabilul Titus Popovici. Cum Banca Poporului n-a rămas la funcţia ei specifică şi a cumpărat minele de cărbuni de la Sinersig, de după satul Boldur şi înainte de Dumbravă, fără a prevedea că galeriile nu vor fi deschise fiindcă nu erau copţi cărbunii, capitalul s-a irosit şi ghişeul băncii s-a închis. O vreme, tata a fost şi preşedintele Progresului, societatea corală a sodalilor, adică a calfelor supranumite cu acest termen vechi latin.

În toată Europa, breslele argăsitorilor şi tăbăcarilor erau bine organizate. Germania, ţara cromurilor, cu centrul la Ludwigshafen, avea o reputaţie întemeiată, şi acolo era să mă trimită tata spre a învăţa chimia aplicată la tăbăcărie. Nu erau mai prejos nici alte ţări, ca Italia, unde artizanatul produce şi azi lucruri minunate, pe care orice turist le cumpără la Veneţia şi la Florenţa. Erau vestiţi şi *taneurs*-ii francezi din faimosul Strasburg, sediul Consiliului Europei, oraş-simbol al europeismului. Aici, pe splaiul unui râu, se înşirau tăbăcăriile, azi transformate în case de cultură, între care străluceşte sediul Fundaţiei Goethe, întemeiate de un armator din Hamburg. În Rue de Taneurs există şi restaurante caracteristice, vechi de secole, unde am savurat *tarte à l'oignon* şi am sorbit cu prietenii ceaiuri aromate. Ei au preferat însă vinul alb de Rin, în sunetele unei muzici ieşite dintr-un dulap cu *carillon* şi un ceas cu dansatori, vestigiu din secolele trecute.

Meşteşugul tăbăcăriei comporta utilizarea produselor chimice, iar acestea au fost aduse în oraş de primii experţi în această branşă, nemţi şi adesea alsacieni, hughenoţi fugăriţi în timpul prigoanelor religioase din Franţa, culminate cu Noaptea Sfântului Bartolomeu. Printre aceştia au fost şi unii cu numele Dragon, redevenit Drăgan în forma arhaică, pe care numai românii şi italienii au mai păstrat-o. Aceşti tăbăcari nemţi se numeau lederi, căci în limba germană meseria se numeşte *Lederei*, de unde s-a introdus în graiul bănăţenesc şi cuvântul de ledăr, pentru a indica patronii, maistorii, calfele şi ucenicii cu această îndeletnicire.

Erau mulţi ledări la Lugoj, printre care şi un oarecare Blasko, cel mai bătrân, iar apoi Porfir Oprişoni, fost preşedinte al corporaţiei ledărilor înainte de tata. Pentru buna aducere-aminte, voi pomeni aici numele celor care furnizau ţăranilor opinci: fraţii Vişan, Văcăreştii, Guţu, Toni Boitoş, al lu' Măgariu. Puţini însă îşi extinseseră piaţa dincolo de hotarele Lugojului şi ale satelor din preajmă, mulţumindu-se cu piaţa locală. Tata a avut o viziune mai amplă şi furniza altor ledări *negoţ,* adică opinci deja tăiate şi îngroşate la margini, spre a părea mai solide, după dorinţa clientului. Furniza însă şi piei întregi unor ledări din alte localităţi, ca

Teregova, Oravița sau Caransebeș, care renunțaseră la argăsirea pieilor și se limitau la croitul și tăierea opincilor, la vânzarea lor pe piață. Clientul din Oravița cumpărase așa de mult și avusese un credit atât de mare, că în anul 1930, când s-a impus legea conversiunii datoriilor agricole, a socotit mai bine să se prevaleze de ea, pe motivul că avea și el niște lanțe de pământ, „pingelindu-l“ pe tata, care și-a pierdut creanța aproape în întregime. Astfel, la riscurile comerciale, s-au mai adăugat și riscuri agricole, din partea unui opincar, transformat peste noapte în grădinar. Grădinarii erau serviți și ei de tata, cu opinci cusute, numite slaiheri, care, frumos fasonate, uneori vopsite în culoarea neagră a lui Ford, dar și în altele mai vioaie, erau cusute cu șivaci (curelușe subțiri) din piele de animale mici, trimițându-le până departe în Dobrogea, unde s-a format o piață foarte bună. Expedițiile în saci cusuți și sigilați cu ceară roșie se făceau prin poștă, și în fiecare săptămână pornea un asemenea transport parfumând cu miros de încălțăminte nouă scrisorile romantice ale domnișoarelor. Când producția de șevrouri din piei de ied, capră și oaie a ajuns foarte mare, clienții lugojeni ca Huszar și alții, care făceau căputuri, s-au dovedit insuficienți și pentru desfacerea ei s-a ivit nevoia unei piețe mai mari. Negoțul s-a extins în toată țara și se dezvoltase cu precădere în zona de est a Moldovei, de unde comercianți de veche tradiție veneau să cumpere pieile, să le aleagă după mărimi și culoare, în marea magazie a stocurilor. Plătindu-le înainte, erau apoi expediate în orașele respective și multe chiar în capitala zonei.

Atelierele tatălui meu se aflau în dreptul insulei, unde se încheiau străzile Alexandrovici și Atanasevici. Mai sus se întindeau tăbăcăriile lui Văcărescu, mai jos ale lui Toni Boitoș, care a preluat meseria de la baci Feri, un șvab bătrân, apoi ale lui Lazăr Radoslav, care confecționa mai mult șlaihări, opinci cusute cu obraz de piele neagră, asemănătoare cu cele ale călușarilor. Urma nașul Constantin Tuculia, cu atelier ținut și de baci Adam, apoi Guțu. În partea de jos a Timișului, dincolo de podul de beton, se găseau frații Vișan și foste calfe de-ale noastre, frații Blidariu, deveniți meseriași și specializându-se la rândul lor în cromuri, ba încă foarte bine.

Nici în alte centre din țară nu lipseau tăbăcarii. La București existau frații Alexandrescu și ginerele lor, Mociornița, despre care a auzit toată lumea. Ei aveau anumite combinații cu marile fabrici de pantofi, ca renumita Dermata din Timișoara, care exporta până și în Anglia. La Dermata se fabricau pantofi de calitate superioară, cu care m-am mândrit când am plecat în Italia și care m-au ținut un an întreg, cât a ținut și bursa de studii. Apoi însă s-au ivit găuri în pingele și găuri în buzunare.

După ce-a isprăvit școala din satul Silagiu, tata a devenit ucenic la Constantin Tuculia, apoi calfă, dezvoltându-și cunoștințele profesionale la Budapesta și Viena, unde a lucrat un timp. Ca autodidact, a ajuns să învețe chimia și s-o aplice la tăbăcirea diferitelor soiuri de piei și să o adapteze întregului ciclu. Aici interveneau dibăcia, inteligența, abilitatea și logica lui, pentru corelarea formulelor în condiții schimbătoare. În funcție de „tăria“ apei, era nevoie să fie căutate și găsite alte formule, ceea ce implica riscul de a compromite o întreagă partidă de piei și pierderea capitalului. Nu mai era vorba de simple opinci, cărora li se putea da mai mult sau mai puțin tanin parfumat de coajă de brad și gorgoașă, ci de piei mult mai elaborate și mai scumpe.

Pentru toate aceste motive, tata se bucura de mult prestigiu și era înconjurat cu respect de toți colegii de breaslă, fapt pentru care a rămas multă vreme patronul corporației. Mai mult decât atât, avea mare facilitate oratorică, așa că întotdeauna reușea să reprezinte bine corporația. Era apreciat pentru faptul că nu minimaliza condiția sa de meseriaș și pentru că pe înșiși copiii săi ținea să-i învețe meseria. Înainte de a obține titlurile universitare, am obținut diploma de maistru tăbăcar, dată cu multă exigență de comisia corporației argăsitorilor, încadrată în Reuniunea Meseriașilor Români, cu sediul într-o casă din Strada Poștei, îndărătul prefecturii. Prietenii tatălui meu au apreciat acest gest, deși erau siguri că foarte rar vom avea prilejul să facem uz de titlul acesta.

Adevărul este că, pe la treisprezece ani, am lucrat rămăşiţe de piei, în butoaie mici, dezafectate, în care sosea taninul extras din castane. Am produs, ca „întreprinzător pe cont propriu“, un fel de şevro din piei de iepure, dacă nu chiar de ied sau de câine, şi, din frunţile pieilor de vită aruncate, talpă pentru mici reparaţii. Din şevro făceam portofele şi le vindeam colegilor. Tăbăceam în alaun şi tărâţe „chiesul“ berbecilor, care era dificil de prelucrat şi, de obicei, era aruncat la deşeuri. Eu le recuperam şi le tăbăceam în alb, producând cele mai frumoase pungi de tutun de pipă, întrucât erau moi şi menţineau prospeţimea tabacului, după cum mi-a confirmat bunicul, care folosea mici pachete dreptunghiulare de mahorcă (sau duhan, cum îi spunea el) şi-şi făcea singur ţigările. Bunicul era fericit că nepotul i-a furnizat o pungă atât de frumoasă, cu trei curele care o strângeau la gură. Următorul chies prelucrat l-am oferit fratelui bunicului, lui uica Niţă. Alte chiesuri le-am vândut ţăranilor care veneau să cumpere opinci, iar banii obţinuţi îi puneam într-un „pix“ – cutie metalică încuiată – primit de la Banca Timişeană, cu sediul în Strada Gării, unde aveam pe atunci contul meu, necontenit alimentat cu banii astfel agonisiţi sau economisiţi din puţinii primiţi de la părinţi. Când pixul se umplea, îl duceam la bancă spre a fi deschis, deoarece cheia lui se afla acolo. Negoţul şi tăbăcăria le-am făcut cu mult înainte de a obţine diploma oficială care, la optsprezece ani, nu putea să mai însemne decât un corolar al activităţii mele extraşcolare.

Dacă mie diploma de tăbăcar nu mi-a folosit, în schimb fratelui meu, Jianu, i-a folosit pentru a continua meseria tatălui, după moartea acestuia, şi când i-a fost utilă la obţinerea cotelor, adică a repartiţiilor de piei crude de la O.R.A.P. Zeno însă nu s-a arătat deloc interesat de meseria părinţilor. Intrat la liceul militar din Craiova la unsprezece ani, era mereu plecat, şi vara, cu toate sâcâielile tatălui, care încerca să-l determine să se intereseze de meserie, cerându-i o mână de ajutor, nu s-a înduplecat să pună mâna pe unelte. În loc să răspundă acestor chemări, el prefera să se afunde în lecturi uşoare, să se ducă pe insula Timişului, să se scalde sau să călărească prin luncă, la Moara Şpănească. Viaţa aspră dusă la liceul militar impunea serviciu de santinelă în toiul nopţii, cu schimburi severe, chiar la unsprezece ani, ceea ce îl impresiona pe tata şi-l făcea să fie mai indulgent cu băiatul mai mic, iertându-i aceste absenţe profesionale, iar după bacalaureat, văzându-l că se înscrie la medicină şi arată interes pentru chimie, a fost deplin mulţumit că măcar în această direcţie îl urmează. Zeno a arătat mari aptitudini pentru studiul chimiei şi, încă din liceu, l-a pus pe gânduri pe profesorul său, atunci când i-a expus ideea unei lumi organice bazate pe siliciu, în loc de lumea noastră bazată pe carbon. Întrezărind posibilitatea vieţii organice în alte planete, întemeiată pe siliciul tetravalent, care se comportă ca şi carbonul, el vedea oamenii acestor planete transparenţi, un fel de cefalopode.

Spaţiul activ, cu maistori, calfe şi şăgârţi

În Lugojul economilor aşezaţi în Buchini se ivea nevoia de spaţiu şi de expansiune. Mulţi artizani porneau în alte zone şi se răspândeau în alte cartiere ale oraşului. Acelaşi lucru s-a petrecut şi cu familia noastră.

După ce mama şi buna au dus tratative, tata a cumpărat casa lui Ioviţă, care există şi astăzi. Aici ne-am mutat prin 1920, după primii ani petrecuţi în casa din Buchini a bunicii. La puţină vreme, tata a mai cumpărat casa lui Drugău de pe Splaiul Timişului, unde a fost amenajat atelierul. Apoi casa lui Untură din strada Faur, unde s-au mutat buna şi moşu. Mai târziu, unind proprietăţile, a clădit casa nouă, în anul 1930, unde am locuit până la plecarea în străinătate. În temeliile de beton ale construcţiei, la îndemnul maistrului Behr (Ursu), am cufundat o sticlă sigilată cu un pergament înăuntru, pe care am scris numele tatălui meu şi al meşterului constructor, semnându-mă drept cancelar. În felul acesta am lăsat posterităţii, poate oamenilor din anul 3000, o urmă a civilizaţiei şi tehnicii din epoca noastră bazată pe beton.

Dar spațiul nu era suficient și tata a mai cumpărat un plaț, adică un loc viran, alături de casa lui Iovița, a cărui proprietară era Lela Proasta. Nu era chiar atât de proastă cum se spunea, căci, mai din lucru, mai din orbeție (cerșetorie), a izbutit să-și adune bani și să-și cumpere acest plaț, pe care apoi ni l-a vândut, prețul oferit de tata fiind destul de ridicat și deci atrăgător. În felul acesta, s-a rezolvat intrarea, aici fiind nevoie de o poartă largă pentru mijloacele de transport animal și motorizat.

În cele din urmă, tata a cumpărat și casa lui baci Mitru Iacob, fratele nașei, vecinul henchеș din colț, care, după ce a zăcut timp îndelungat – pare-se de pleurezie apoasă devenită izvor –, s-a lăsat de meserie, cedând la prețul tentant ce i s-a oferit. După comasarea acestor proprietăți, familia locuia în partea de sus, în casa nouă, iar eu, spre sfârșitul liceului, m-am mutat în casa veche cu intrare separată, împreună cu vărul Iulian și cu moșul. Altă intrare era rezervată calfelor și șăgârților. Vechiul șpais (cămară) mi-a fost cedat, pentru a-l transforma în laborator de chimie, fizică, electronică, mecanică (șloserai), dulgherie (tișlărai). L-am pogit singur, punându-i dușumea de scânduri, după ce le-am tras la rindea, umplându-mi mâinile de bășici, căci nu era lucru ușor. Aici repetam experiențele de laborator făcute la liceu și cercetam noi probleme pe cont propriu, inspirat de *Ziarul științelor și al călătoriilor,* încercând uneori invenții sau ameliorări ce mă obsedau și nu mă lăsau să dorm liniștit.

După moartea bunicii, petrecută în anul 1926, în casa ocupată de ea au intrat drept chiriași, în curte, familia Galia. Cei doi copii ai chiriașilor au ajuns: Pipi, doctor veterinar la Paris, căsătorit cu o franțuzoaică, Feri, ofițer de grăniceri în țară, iar apoi ofițer spaniol în Maroc, ocupându-se acum de afaceri la Madrid. Alți chiriași în această casă cu două apartamente au fost moașa și domnul Planchitiu. Fiul acestuia a studiat medicina și este azi doctorul oncolog Ion Planchitiu din Lugoj, cu cercetări proprii și comunicări la congrese internaționale. Familia lui e prietenă cu a mamei și locuiește în strada Victor Vlad Delamarina, fostă Făgetului.

Restul proprietăților a fost folosit pentru instalarea argăsitoriei, cu intrare și de pe Splaiul Timișului. Pentru tăbăcărie au fost cumpărate mașini de la Timișoara de la fabrica Frații Urmeny, aramei care au dat faliment nu se știe cum, cu sau fără dedesubturi. Cu ele a fost adus și maistorul Leopold Pichler, devenit, pentru noi, copiii, Pichler-baci, sas care învățase secretele chimiei prin tăbăcăriile din Germania. Angajat cu un contract de colaborare, el avea o remunerație lunară fixă și un procent de cointeresare la beneficii. După plecarea chiriașilor din casa bunei, în strada Faur, el le-a luat locul cu familia sa. Avea două fete. Cea mare, Lisl, era infirmă de pe urma poliomielitei. De la ea mai păstrez și azi o batistă de buzunar cu o dantelă lată, croșetată cu rară măiestrie. Cea mică, Duți, era slabă și drăcoasă.

Pe locul casei bătrânești a familiei Iacob, au fost construite șoproane mari. În unul se adăposteau uneltele agricole, în altul au fost transferate amușurile și uscătoria. În poduri se depozitau vagoane întregi de scoarță, adică de coajă de brad și gorgoașă, și uneori de frunze numite scumpină. Alături de șoproane se afla grajdul pentru cei doi cai, pentru vacă, o cocină de porci, sacrificați de regulă în preajma Crăciunului. Șaptesprezece lanțe de pământ, ce aparținuseră bunicilor, proprietățile mamei și ale tatei, la care s-au mai adăugat apoi alte lanțe cumpărate între timp, alcătuiau terenul agricol. Moșul Iosuvică avea în seamă „sectorul agricol“, ocupându-se și de cele două vii. După nevoi, angaja ziuași.

Treptat, argăsitoria se completa cu o tăbăcărie și aceasta lua aspectul unei mici întreprinderi chimice. Cerințele de apă cu duritate redusă l-au determinat pe tata să construiască, alături de fântâna cu roată și vadră din mijlocul curții, folosită și ca frigorifer pentru lubeniță, o fântână arteziană care alimenta tăbăcăria. Mai mult decât atât, a făcut și instalații pentru sistemul de apă centralizat al casei noi. În acest scop, a fost construit un mare depozit în pod, un rezervor de beton izolat cu rumeguș de lemn, spre a-l feri de îngheț în timpul iernii. Deoarece fântâna avea apă bună și debit suficient, au început să vină oamenii cu cănțile, chiscanturile și vedrele, pentru a lua apă de băut și de stropit, și așa curtea noastră

a ajuns să fie mereu plină de lume. Atunci, tata s-a decis să tragă o ţeavă prin curte, la marginea Splaiului Timişului, sub bagrinii enormi şi plăcut mirositori, unde a durat din cărămidă şi beton nişte trepte şi un zid cu o gură de apă arteziană. Aşa s-a născut „Fântâna lui Drăgan", ce există şi azi, şi, dacă ar fi curăţată de mâl, ar mai da apă de băut lugojenilor din preajmă.

Casa din strada Faur rămânând separată, celelalte proprietăţi cuprindeau acum într-un singur ansamblu două întreprinderi şi două locuinţe, iar în mijlocul curţii, despărţită de un gard de sârmă, o verandă de lemn vopsită în verde şi acoperită cu ţiglă, împresurată de plante agăţătoare. În timpul verii, aici se întindea masa comună a familiei, cu tata în frunte, mama la dreapta, eu, băiatul cel mare, la stânga şi ceilalţi doi fraţi, Jianu şi Zeno, faţă în faţă, urmând în continuare muncitorii, calfe şi şăgârţi cu care, într-un spirit social de fraternizare, ne înfruptam din aceleaşi bucate zi de zi, cât timp permiteau sezonurile mai calde, retrăgându-ne în casă numai iarna.

Calfele şi şăgârţii aveau locuinţă, întreţinere completă în cadrul marii familii, pe lângă salariul săptămânal sau lunar. Şăgârţii veniţi să înveţe meserie, spre deosebire de băieţii care mergeau la şcoală şi care erau obligaţi să-şi plătească întreţinerea, taxele, cărţile, aveau aici cazare şi masă gratuite, iar duminica primeau un trincghelt *(Drink-Gelt,* bacşiş), pentru a se duce la mozi, adică la cinematograf, a-şi cumpăra bomboane sau alte fleacuri, căci îmbrăcămintea şi încălţămintea o primeau tot de la argăsitorie. După cum se vede, o duceau mai bine decât elevii de liceu!

Atmosfera care caracteriza această colaborare era de respect şi consideraţie, căci calfele, la rândul lor, erau admise ca sodali (lat. *sodalis* – tovarăş, coleg, prieten, ortac) în secţia specială a Reuniunii Meseriaşilor Români, şi puteau să participe la manifestări culturale. Mai mult decât atât, întemeiaseră o societate intitulată Progresul, cu cor, în întrecere cu alte coruri, făcând colinde de Crăciun sau serenade. Societatea avea săli de lectură, biliard şi alte jocuri, iar sodalii stăteau alături de patroni, pe care îi considerau ca maistori-învăţători (de la ei aveau de învăţat meseria şi multe altele în administraţie, comerţ, relaţii sociale) şi la ei lucrau până ce puteau să-şi deschidă un atelier sau o mică întreprindere proprie, de regulă după ce se căsătoreau şi beneficiau de un capital venit prin zestre. Aşa făcuse şi tata, urmând exemplul maistorului Tuculia.

Când şăgârţii aveau doar patru clase primare, erau obligaţi să şi le completeze cu alte trei clase, urmând cursurile serale după ora cinci. Absolvirea studiilor era o condiţie pentru a deveni calfe, după doi-trei ani de ucenicie.

În comunitatea zilnică în care trăiam se stabileau lesne relaţii de prietenie între noi şi calfe sau ucenici. Nu rareori calfele făceau haz, învăţându-ne şi drăcii. Aşa se întâmpla când ungeam pâinea lui Jianu (preferatul tatei) cu puţină piparcă iute, provocându-i proteste şi uneori lacrimi, dacă ajungea să înghită mai repede bucătura de pâine. În timp ce el protesta, părinţii se întrebau ce s-a întâmplat şi-l priveau cu mirare, iar calfele surâdeau pe sub mustaţă. Alteori ne explicau tainele fetelor, îndemnându-ne la cercetări. Descoperirile ne dădeau aceleaşi emoţii pe care le simţeam când ne dădeam în huţulaşe. Fata cea grasă din curtea lui Milcovici era nu o dată ţinta unor glume deşucheate şi deocheate din partea calfelor. Într-un cuvânt, înfrăţirea cu lucrătorii prezenta riscuri pentru educaţia noastră şi lăsa urme de care aveam să-mi amintesc mai târziu, deslușindu-le.

O impresie puternică mi-a făcut pe atunci o întâmplare cu o fată de şvab din Bucova, adusă de mama ei la noi, spre a învăţa la oraş cum se ţine o casă, cum se găteşte mâncarea, fiind acesta un obicei şvăbesc, chiar şi la cele mai bogate familii, menit să ţină generaţiile tinere la zi cu progresul tehnic şi civilizaţia. Fata se numea Tunci, avea cincisprezece ani, era frumoasă şi rumenă, cu forme care păreau să fi ieşit din dalta unui sculptor grec. Se uita la mine ca la un zeu şi nu mă scotea din *Jungeherr,* cu priviri încrezătoare şi pline de speranţa unei tainice apropieri. Nu-mi displăcea, dorinţa fiind reciprocă. Nevoind din scrupule şi respect pentru frumuseţea ei să cedez îndemnurilor ucenicilor, a profitat fără dificultăţi nepotul lui baci Ilie, Ioţi, venit tocmai atunci de la

Băile Herculane. Ioţi avea rude pe la Ada Kaleh şi ştia mai bine decât mine să aprecieze cafeaua turcească şi caimacul ei. Regretele mele de mai târziu au rămas fără rost şi fără folos.

Pentru astfel de snoabe (termenul nu are nimic comun cu cuvântul snob) şi rele învăţături, calfele şi şăgârţii erau consideraţi „becheri“, iar cei mai iscusiţi erau „mari becheri“ care se ţineau, după spusele tatei, de rele şi se duceau seara la „becherii“. Un oarecare Iulian Drăgan Bugeac, fost ucenic şi calfă la noi, s-a ţinut multă vreme de becherii cu Lola din Buchini. Dar eu nu prea ştiam bine pe atunci ce înseamnă aceasta până când a apărut Nicolae Râmneanţu, vărul meu primar, venit de la ţară să deprindă meserie. Fiind el ceva mai tânăr decât ceilalţi şi mai aproape de vârsta mea, a început să-mi dea învăţăminte şi să-mi vorbească în parabole. Lucrurile au început să devină treptat mai clare pentru mine, cu atât mai mult cu cât Râmneanţu avea posibilitatea să-mi exemplifice anumite lucruri pe viu, folosindu-se de Brânduşa, o săteancă foarte înţelegătoare, care a consimţit să contribuie la înfrăţirea generaţiilor...

Comerţul şi industria în incinta cetăţii

Comerţul cu produsele agricole se desfăşura în piaţa de cereale şi lemne, dincolo de uzina electrică, în noroaiele imense de care şi azi îmi aduc aminte, pe locul unde s-au amenajat nu de mult un parc şi un restaurant cu piscină. Sacii de grâu erau ţinuţi în cocie, dezlegaţi la gură, spre a arăta cumpărătorilor conţinutul. Rareori erau coborâţi pe pământ şi numai atunci când locul era uscat. Măsura era metărul, adică suta de kilograme, după cum la lemne era stânjenul, adică o lungime de aproape un metru şi jumătate, măsurat în volum, cu ţăpligele clădite cruciş.

Cumpărătorii de cereale erau puţini, dar ţânzarii lor, adică intermediarii, erau mulţi, dând impresia unei clientele numeroase. Adunat în mari magazine, grâul era clasat şi revândut cu bun beneficiu în alte părţi ale ţării, dar mai ales la export. Preţul de cumpărare la ţărani era la limită şi deseori abia acoperea cheltuielile de producţie. Sfecla se transporta la fabricile de zahăr, dar şi acest produs era vândut la preţuri derizorii. Vinurile erau acumulate de marii angrosişti, care nu le foloseau cu prea multă cucernicie pentru cuminecătură, ci le vindeau la alt preţ în birturi şi la dughene. Când vinurile erau slabe, ei le transformau în spirt prin distilare, completând producţia obţinută la distileriile de lemn de la Margina după Făget, unde se scoteau alcool metilic industrial şi oţet alb din fagii pădurilor.

Comerţul cu ţesături se concentrase în Piaţa Unirii, în jurul bisericii greco-catolice, şi toţi proprietarii firmelor păreau să se fi pus de acord să nu apară nici unul cu numele. Embleme botanice şi zoologice prefăceau piaţa într-un adevărat câmp înflorit şi sub firme ca *Trandafirul Alb, Trandafirul Roşu, Cânele Negru, Cânele Alb* se vindeau bumbacul creţ adus din Italia şi pânza imprimată cu motive florale, iar ţăranii nu ştiau niciodată de la cine cumpără. Proprietarii stăteau departe, în fundul prăvăliei şi la casă, şi nu o dată nici nu vorbeau limba ţării şi a clienţilor lor, întrucât adoptaseră mai de mult maghiara ca limbă comercială. Vânzătorii, calfe şi ucenici, erau aleşi dintre minoritari care ştiau româneşte şi trăiau printre români. Vânzătorii stăteau îndărătul pultului (tejghelei) pe care erau întinse mărfurile şi servite cu metrul, măsură standard, dar poate uneori şi cu o măsură mică. Când un băştinaş a avut curajul să deschidă o prăvălie de stofe, în acest patrulater al oraşului, ajutat de fratele său, a ajuns repede la faliment şi s-a reîntors de unde a plecat, calfă-vânzător la *Trandafirul Roşu*. Şi totuşi, în această redută comercială, trei băcani au reuşit să se menţină şi aceşti negustori lugojeni erau Ion Banciu, Popescu şi Bercea. Mai târziu, în casa nouă din Strada Timişorii, prima casă modernă cu două etaje construită de tata în 1936, s-a instalat vânzătorul de ţucurene şi scoarţă de portocale cu ciocolată Gheorghevici, devenit la însurătoare finul nostru. Atunci am adresat prima mea vorbire în public, dorindu-i fericire şi băieţi.

Comerţul propăşea spre satisfacţia generală, doar că în anumite luni zilele de vânzare se împuţinau, căci la sărbătoarea cea

mare prăvăliile erau închise trei zile, iar proprietarii lor se retrăgeau în pocăinţă şi rugăciune. Trăind în armonie cu naţiile conlocuitoare, românii lugojeni respectau sărbătorile tuturor şi nu socoteau situaţia ca anormală, căci comerţul era considerat ca o activitate bazată pe vicleşug şi înşelăciune şi, deci, era oarecum ruşinos şi lipsit de prestigiu. Românii deştepţi voiau să ajungă preoţi, avocaţi, profesori, medici sau funcţionari la prefectură şi primărie, sau chiar secretari comunali, şi nici nu le trecea prin minte să se consacre schimbului de mărfuri. Fiii de ţărani nu năzuiau şi nu cutezau să ajungă proprietari de firme comerciale, aşa cum fiii de orăşeni se credeau lipsiţi în genere de competenţă, şi asta pentru că erau lipsiţi de ajutoare, de credit, de capitaluri. Situaţia nu era diferită nici în partea nemţească a Lugojului, unde se aflau prăvălii de ţesături, de geamuri, de fierărie şi de mobile.

Până şi profesiunea de farmacist părea rezervată minoritarilor. Singurul reprezentant al românilor, după cum numele nu o arată, era doctorul Turcu, cu farmacie în Piaţa Unirii, unde mergeam să cumpărăm medicamentele trebuitoare casei şi el mă servea cu atenţie şi simpatie, arătându-şi deasupra pultului figura atrăgătoare, cu ochi atenţi şi mari, şi mai mult măriţi de ochelarii distinşi pe care îi purta pe nas. Vocea şi gesturile sale erau măsurate, căci era nevoie de o compensare între vocile vulcanice ale familiei, între care cea a fiicei lui, Pipiţi, putea să atingă cele mai ridicate note ale unei soprane de coloratură. Noroc că buna doamnă Turcu, cu o sănătate robustă, chiar la vârsta de optzeci de ani, încerca şi uneori reuşea să estompeze cu pedala (ca la pian) sau cu surdina (ca la trompetă) acutele.

Medicii erau împărţiţi pe categorii şi se asociau cu farmaciştii, unii având misiunea să-i menţină în viaţă pe lugojeni, alţii să-i ducă mai degrabă la progade, în împărăţia lui Hades, zeul grec al morţilor, bine păziţi de Cerber, ca să nu se mai reîntoarcă cumva pe Stix sau pe Acheron pe canalul Bega sau pe râul Timiş, din nou în urbea lor natală. Toate acestea se petreceau însă numai după ce ei prescriau multe reţepturi complicate şi costisitoare care uşurau buzunarele pacientului, înainte de a-l determina să se îndrepte spre loc cu verdeaţă, unde nu este nici durere, nici scârbă, ci viaţă fără de sfârşit, cum o afirmă cu atâta certitudine prohodul.

Aspiraţia românilor mai era şi aceea de a deveni slujbaşi la prefectură şi primărie, cu leafă sigură, dar fără riscuri, şi cu timp disponibil pentru a merge la vânat sau pescuit. Aşa au gândit şi au făcut domnul Ion Franţ de la prefectură, marele nostru pescar cu crâsnicul botezat de o jună, domnul Gruiţa, văduvul Mătărângă, toţi vecini la răscrucea a patru străzi, sau cei de la primărie, ca Dobrin cu nevasta-i frumoasă, domnul Sarmeş, doctorul Ion Vasile şi alţii, care au preferat administraţia financiară, deşi după război funcţia de perceptor era ţinută mai mult de aşa-zişii regăţeni, care se pare că aveau cunoştinţă de maxima fiului împăratului Vespasian că banii nu au miros.

Funcţia de primar era electivă şi lugojenii au ales şi menţinut vreo cincisprezece ani în această demnitate pe medicul Alexandru Biráiescu din Strada Făgetului colţ cu Măgeruţa. Sacrificându-se pentru binele obştesc, acesta a renunţat până la urmă la profesiunea de medic, primindu-şi răsplata ca mai toţi cei care servesc interesele publice. I-a urmat avocatul doctor Ionel Dobrin, fiul lui uica Gorgoş, care, la rândul său, a chivernisit cu pricepere treburile obşteşti confirmând prin aceasta tradiţia familiei de dăruire pentru interesele societăţii. Seria prefecţilor a început cu un nume mare din familia Mocioni, macedoneni stabiliţi în Banat şi înnobilaţi de împărat, aşa încât au devenit baroni Mocioni de Foieni. Tot aşa, la timpul său a fost înnobilat şi baronul Andrei de Şaguna, devenit mitropolit al Sibiului, cărturar de seamă pornit tot de pe meleagurile bănăţene.

În timpul copilăriei şi al studiilor mele liceale a fost prefect Alexandru Mocioni care, pentru a fi un nobil deplin, s-a dedicat mult vânătoarei, iar pentru virtuţile sale, ca şi pentru fazaneriile organizate pe timpul lui Carol al II-lea, a fost numit mare maestru de vânătoare al curţii regale. În felul acesta a satisfăcut gusturile cinegetice bine cunoscute nu numai ale regelui, ci şi ale fostei regine a Greciei, Elisabeta, sora lui Carol, ce avea o mare fermă la Banloc în Banat.

Au urmat alţi prefecţi, cum a fost colonelul Boldea. Fetele lui au învăţat limba germană o dată cu mine, la tanti Marghit. Cea mai mare, vorba cântecului, era negruţă, viţă de bănăţeancă, simpatică în seriozitatea ei. Ultimul prefect pe care l-am apucat înainte de a pleca în străinătate a fost un avocat cu prestigiu mare, deşi după nume părea mic. Sub unguri se numea Victor Curuţ, sub români a devenit Victor Curuţiu, semnând într-o manieră mai literară deciziile de executare a ordinelor regale.

Bănăţenii nu se dezinteresau de politică. O seamă de deputaţi şi-au îndeplinit mandatul în mod onorabil, cum au fost profesorul Traian Simu şi avocatul doctor Titus Popovici, fiul protopopului, ajuns chiar ministru subsecretar de stat al economiei naţionale. Alt deputat, un tăbăcar din Făget, priceput mai mult în sforărie politică decât în tăbăcărie, a ajuns, prin iscusinţa sa, senator şi apoi preşedinte al O.R.A.P., prin anii 1939, când am fost personal la Bucureşti să-i solicit cota de piei la care avea dreptul tatăl meu. Cel care şi-a făcut însă o profesiune din deputăţie a fost domnul Grigore Alexandrescu, venit nu se ştie din ce parte a ţării şi stabilit pe meleagurile Lugojului, întrucât se căsătorise cu profesoara de limbă franceză, Madame Michaud.

Multe femei, chiar din partea românească, se duceau să lucreze la cunoscuta fabrică de calapoade numită şi fabrica de capte. Fabrica luase o mare dezvoltare şi livra calapoade nu numai în ţară, ci şi în Austria şi Ungaria. ara vecină era lipsită de păduri cu lemn potrivit pentru confecţionarea calapoadelor, un lemn compact, care nu crapă, dar în acelaşi timp e uşor şi moale, cum sunt teiul şi mesteacănul. În zilele noastre, fabrica a fost modernizată şi capacitatea ei mărită în aşa măsură, că în patru luni acoperea toate nevoile ţării, iar în restul anului se odihnea.

Când Gutenberg a inventat tiparul, a început cu un fel de calapoade de lemn în forma literelor. Le-am admirat adesea nu numai în Germania, dar şi la Palma de Mallorca, în muzeul de la Valldemosa, unde se aflau teascurile tiparniţei de gravuri şi scrieri artistice. Tipografiile din Lugoj au început probabil tot cu acest

sistem, dar repede s-au modernizat, adoptând literele de plumb, culese din căsuţe cu atâta măiestrie de mâinile tipografilor jurnalişti Gheorghe ăran, editor al *Răsunetului*, şi de Constantin Danciu, editor al *Acţiunii*, ambii situaţi la cele două laturi ale Birtului lui Donică. Soarta a decis ca acest birt să se nimerească între cele două tiparniţe, spre a le întări forţele cu papricaşuri şi vinuri din Dealul Viilor. Ar fi fost mult mai potrivit pentru ei dacă s-ar fi instalat acolo o lăptărie, căci, după cum se ştie, plumbul este otrăvitor şi tipografii se îmbolnăveau înainte vreme de plămâni şi de ficat şi le cădeau dinţii, dacă nu beau zilnic lapte. Dar la Lugoj laptele era considerat bun pentru copii şi pentru mâţe, căci mârtanii au şi ei alte preferinţe.

Abonată la ambele ziare, tăbăcăria noastră le dădea de lucru acestor tipografii, cerându-le să tipărească note de comandă, facturi, bonuri de livrare şi altele. Aşa se face că am cunoscut doi mari artizani şi patrioţi ai oraşului, care nu câştigau cine ştie ce cu ziarele lor, ci dimpotrivă, pierdeau adesea. Menţinându-le ani de-a rândul, făceau desigur un act util, izvorât dintr-o adâncă şi notabilă conştiinţă naţională. Pentru echilibrarea balanţei, artizanii mai tipăreau calendare pentru săteni şi orăşeni, caiete pe care le vindeau împreună cu alte rechizite şcolare. Mai mult încă, editau şi abecedare. De acolo cumpăram şi eu, servit de doamna Danciu sau de cele două fete ale lui ăran, căci fiul său era ocupat cu culesul literelor. Mă aprovizionam şi de la papetăria din bazar, unde erau înşirate prăvălioare-tip, începând de la Concordia până la intrarea principală a bisericii. Circulam pe sub arcadele susţinute de stâlpi de fier şi priveam la vitrinele celor douăzeci de prăvălii. Bazarul era o relicvă de pe timpul dominaţiei turceşti, când Ungaria, şi cu ea o parte din Banat, a fost transformată în paşalâc turcesc, după lupta de la Mohacs din 29 august 1526. Atunci armata ungară a fost complet distrusă de Soliman Magnificul. Regele Ludovic al II-lea al Ungariei a căzut pe câmpul de luptă, iar ţara sa a stat sub jugul otoman vreme de o sută şaizeci de ani. La plecarea mea din Lugoj, bazarul mai exista, dar a fost dărâmat ulterior, în campania de sistematizare şi

înfrumusețare a orașului. Ori de câte ori revăd în ilustrate bazarul, mă gândesc și la arhitecții Purcariu, văr primar al domnului Văcariu de la primărie, și Ternovits, tatăl lui Mausi și bunicul Rodicăi Popescu, și mă simt emoționat.

Sectorul tipografic s-a dezvoltat bine la Lugoj și a ajuns să capete aspecte industriale, îndeosebi în litografie. Szidon Arameul a creat o întreprindere litografică înfloritoare, folosind toate sistemele pe piatră, zinc și aramă. Efectua lucrări policrome de toată frumusețea, care se puteau prezenta cu cinste pe orice piață. Cunosc unele detalii ale acestei meserii încă din copilărie, când Feri Wendel, vecinul meu, intrat ucenic litograf la Szidon, se întorcea seara de la lucru și îmi povestea pe insulă, la ștric sau la clicăre, tainele meseriei. Mașinile plane tipografice le văzusem cum funcționează și le înțelegeam mecanismul, întrucât toate tipăreau într-o singură culoare, neagră, iar literele în relief transportau vopseaua de pe sul pe hârtie. Nu înțelegeam însă cum o piatră, pare-se marmură, putea să transporte nu numai una ci mai multe culori și să le fixeze pe hârtie cu finețe de fotografie. Partea cea mai delicată erau tonurile slabe și umbrele, iar umbrele lor nu s-au risipit nici azi din mintea mea, căci n-am avut prilejul să intru într-o litografie.

Industria cea mai dezvoltată și de vază, care ocupa sute și chiar mii de muncitori, era industria textilă. Existau mai multe societăți anonime și, ca atare, anonime au rămas și numele proprietarilor lor. Aceștia se ascundeau în anonimat din binecuvântate motive, spre a nu șoca prea mult cu numele apartenența de clasă și originea lor. Ca atare, nu știu cine au fost stăpânii industriei textile din Drumul Buziașului, nici cei ai unității din fața terenului de fotbal al societății sportive „Vulturii". Lugojenii orgolioși erau mult mai preocupați de campionii sportivi, de fotbaliști și de boxeri, de luptători de greco-romane, atât de bine simbolizați de Sandu Blegea Tăbăcarul. Instalată într-o fostă moară, unitatea textilă din vecinătatea „Vulturilor" s-a dezvoltat ulterior, având ca director pe un străin care și-a luat numele de Boer. Pripășit pe meleagurile noastre, cu toată vârsta sa înaintată,

acesta prefera trufandalele și și-a luat de amantă pe o prietenă și o colegă de școală a Margaretei. O plimba prin oraș cu birja, spre stupoarea colegelor ei de șaisprezece ani. Puternică impresie știu că mi-a produs atât mie, cât și Margaretei, acest fapt pe care îl consideram nu numai uluitor, dar și de neînțeles. Ne întrebam cum i s-a putut permite un astfel de lucru, ca și cum pentru înfăptuirea lui ar fi avut nevoie de îngăduința primăriei.

Existau și alte țesătorii mai puțin importante, dar tot atât de eficiente, prin calitate și gust. Se produceau tricotaje pentru o piață întinsă. Industria bumbacului s-a impus la Lugoj, după cum la Timișoara s-a dezvoltat în ultimul secol, sub impulsul italienilor, industria lânii. Fala Lugojului o constituia însă mătăsăria, adică filatura de mătase, singura întreprindere de acest gen din țară. Creată de italieni înainte de Primul Război Mondial, i-a determinat pe economii lugojeni, dar îndeosebi pe sătenii din comunele din jurul orașului, să se ocupe de cultivarea viermilor de mătase și, pentru hrana acestor viermi, de plantarea frăgarilor, numiți în altă parte duzi. Noi, copiii, eram fericiți de preferințele viermilor pentru frunze, căci nouă ne rămâneau fragii, numiți aiurea dude sau agude. În curtea casei cumpărate de la neni Feli aveam un frăgar enorm, mai înalt decât toate casele. La rădăcina lui era instalată cușca lui Mops, buldogul care, în locul fragilor ce-i cădeau din belșug peste urechile tăiate, prefera bucăți de carne și oasele ce atârnau de piei.

Filatura de mătase absorbea mai multă mână de lucru, deoarece descleierea gogoașelor galbene sau albe cu apă fierbinte cerea operații minuțioase, efectuate de femei, care adesea își opăreau degetele lor delicate, cum am văzut chiar eu la Cuța, o mătușă de-a mea angajată la filatură împreună cu o oarecare Ghizela, o altă rubedenie. Îndeosebi în Oltenia, țărăncile produceau borangic în casă pentru trebuințele gospodăriei, făcându-și din el marame înguste și lungi, ca în cunoscutele tablouri ale lui Grigorescu. La Lugoj însă, borangicul se producea pe scară industrială și putea să satisfacă o bună parte din nevoile țării, fără să pălească alături

de ţesăturile importate din cele două mari mătăsării ale Europei: Como, în Italia, şi Lyon, în Franţa.

Aşadar, viaţa economică a Lugojului nu se limita la activitatea paorilor economi şi nici la aceea a numeroşilor artizani organizaţi în bresle, ci era reprezentată în mare măsură de comerţul intens şi de activitatea industrială. Existau aici vechi tradiţii, deoarece industrializarea Banatului începuse de prin anii 1700. Ofiţerii împărătesei Maria Tereza au semnalat, după deschiderea minelor de cărbune şi fier din regiunea Banatului, şi fertilitatea excepţională a pământului, format din cernoziom şi bogat în humus. Produsele fiind abundente şi de primă calitate, ei au evidenţiat necesitatea întăririi şi multiplicării mijloacelor de comunicaţii, propunând construirea unui canal de apă care să servească pentru transportul produselor pe Dunăre, până la Viena. Atunci au început mari lucrări de stăvilire a apelor, de construire a canalului Bega, de deviere a unei părţi din Timiş etc. Când s-a descoperit forţa mecanică a aburului şi au apărut locomotivele şi căile ferate, prima regiune care a beneficiat de ele a fost Banatul. Sistemul feroviar cu noduri importante la Lugoj şi Timişoara a fost proiectat în aşa fel încât să lege în primul rând satele şvăbeşti. Împărăteasa a colonizat Banatul cu şvabi aduşi din Swabenland, din regiunea Stuttgart, datorită aceloraşi raţiuni: pământurile bogate pentru agricultură şi industrie erau socotite insuficient populate. Aşa s-a dezvoltat industria minieră şi siderurgică de la Anina, Reşiţa, Titan, Călan, Nădrag, folosindu-se minereuri de fier şi huilă, precum şi antracitul ce se găseşte numai în această parte a ţării. Treptat, produsul furnalelor s-a transformat în lingouri, laminate, profile, numeroase varietăţi de tablă groasă etc. Încă de la începutul secolului, Reşiţa a ajuns să construiască locomotive. Cu aceste baze erau uşor de bănuit dezvoltarea ulterioară masivă şi performanţele mondiale realizate aici în special pentru agregate de hidrocentrală. Grupurile motor şi elementele de bază pentru locomotivele Diesel-electrice şi electrice tot de aici pleacă, spre a fi asamblate la Craiova.

Ateliere minore s-au dezvoltat în număr mare în toată regiunea Banatului, ajungând până aproape a confunda noţiunea de şloser cu cea de bănăţean. De aici îşi trag originea mentalitatea industrială în această regiune şi obişnuinţele tehnice care nu pot fi improvizate şi au nevoie de tradiţie şi de timp spre a se afirma.

Dezvoltată în diferite zone de sud-est ale ţării, industria materialelor de construcţii era şi ea reprezentată la Lugoj de fabrica de cărămizi şi ţigle Muschong. Ea s-a extins şi la Buziaş, unde a pus în valoare apa acră, feruginoasă, cu calităţi terapeutice pentru bolile de inimă. În timpul copilăriei, mergeam cu multă bucurie duminica să bem apă acră şi să petrecem ziua plimbându-ne prin parcul îngrijit, cu pavilioane deschise. Fiecare cu o altă sursă de apă, cu gust diferit. Prin gangurile deschise ce uneau pavilioanele, lumea putea să circule şi să se plimbe pe timp ploios.

iglele Muschong aveau căutare, dovadă că erau folosite şi în alte regiuni. Palatul Muschong era situat în partea nemţească a Lugojului. Proprietarul îl locuia iarna, iar vara se ducea la reşedinţa din Buziaş, localitate atât de fericit aşezată, la poalele colinelor Silagiului. O staţiune de joasă altitudine e un caz rar, aproape unic în Europa.

Banatul se mândrea cu o puternică industrie a morăritului, pentru că, în afară de grâu tare, cu înaltă greutate hectolitrică, se exporta şi făină de diferite calităţi. După conţinutul de tărâţe şi după fineţe, făina era clasificată de la unu la trei zerouri. În Lugoj existau trei mori: una de apă, în Lunca Timişului, alte două mecanice, situate respectiv în Strada Făgetului, în faţa progadei, în străduţa ce duce la Caştelă, şi cealaltă în drumul Buziaşului, înainte de a ajunge la ştrecă şi la cantonul unde locuia vectărul cu familia.

Am dus grâu împreună cu moşul la toate trei morile, după moment şi după planul lor de măciniş. Am adus acasă saci plini de făină încă fierbinte, depozitând-o în lada enormă din podul casei celei noi, în cantitate proporţională cu ritmul consumului. Dacă îmbătrânea prea mult, intrau în ea gărgăriţele, nişte goange de făină, care, când brutăriile nu treceau prea bine făina prin sită,

înainte de panificare, decorau pâinea ca stafidele cozonacul. Sacii cu făină, livraţi de obicei de la etajul superior al morii, erau descărcaţi printr-un vălău făcut din trei scânduri groase, montat pieziş. Prin el lunecau sacii direct în căruţă. Eu stăteam în partea de sus, în moară, şi îi împingeam spre lunecuş, iar moşul aştepta în cocie, îi oprea cu mâinile şi îmbrăţişa sacul, depunându-l la locul potrivit, pe cele două osii. Odată, fiind eu mai grăbit şi neatent la ritmul stabilit, am trimis înainte de vreme sacul pe vălău. Negăsindu-l pe moşul pregătit, sacul l-a izbit în umăr şi l-a trântit jos din cocie. Lovit la cap, moşul s-a ridicat anevoie şi s-a scuturat de praf, fără să-mi spună nici un cuvânt de reproş. Căderea lui m-a pus pe gânduri şi m-a amărât atât de mult, încât n-am mai dormit toată noaptea. Teama mea era să nu se ivească vreo complicaţie, căci vârsta lui era destul de înaintată. Noroc de sticluţa cu răchie primită chiar pe drumul întoarcerii spre casă. Dovedindu-se o dată mai mult a fi pentru el un panaceu universal, ea şi-a făcut fără întârziere efectul salutar.

Moară vestită, de mari dimensiuni şi cu mai multe unităţi, era cea a lui Prohaska de la Timişoara. În vremea din urmă, proprietarul ei se îndrepta către formula panificării şi distribuţiei la consumator, după sistemul atât de reuşit al morilor şi brutăriilor Herdan şi Gagel de la Bucureşti.

La răscrucea celor patru străzi

Venind din centru, după ce laşi cea mai frumoasă stradă a oraşului, Strada Făgetului, cu casele lui Brediceanu, Victor Vlad Delamarina, Traian Grozăvescu, Virgil Simonescu, Valeriu Branişte şi sediul ziarului *Drapelul,* ajungi la casa noastră, care se găsea la răscrucea a patru străzi: Alexandrovici, Faur, Atanasevici şi Splaiul Timişului. Strada Alexandrovici începea cu casa domnului Ion Franţ unde locuia şi Feri Wendel. Urmau casa lui Bugariu, a lui Csapo, a lui Oprea zis Laici, econom cu multe lanţe de pământ, a fraţilor Andrei zişi Năvligă, a pantofarului

Mardare, chiriaşul pemului (odată bătrâna soacră a acestui pem se ruga lui Dumnezeu, când am trecut printr-o cumpănă, să moară ea ca să trăiesc eu...). Veneau la rând casa Jurconilor, cu brazi în faţă, casa construită de domnul Văcărescu de la primărie, tatăl fraţilor Nelu, Pilu şi Niţa, pe care-i vizitam deseori. Alături de casa părintelui Jigoria, devenită faimoasă prin Stela, Domniţa şi Lala, a fost, la timpul său, aşa-zisa Ovoda, adică grădiniţa de copii a doamnei Dragomir, unde mi-am început „studiile“, la vârsta de trei ani. Mai târziu, în acest imobil frumos cu o curte mare, s-a extins Şcoala Comercială de Băieţi din Strada Făgetului. Era bine organizată, dezvoltându-se desigur datorită directorului Vrăbiescu, dar şi faptului că Liceul Coriolan Brediceanu era prea sever şi, la examenul de admitere în cursul superior, se prefăcea într-o vale a plângerii. Rămaşi de căruţă, mulţi elevi treceau în mod fatal la Şcoala Comercială. Pe atunci nu se cunoştea la Lugoj povestea „carului de la Caracal“. În consecinţă, Şcoala Comercială s-a văzut nevoită să-şi extindă localurile.

În continuarea Ovodei era atelierul pantofarului Pavel Stan, om distins şi bun, cu însuşiri pe care le-a transmis fiului său, devenit avocat, şi acesta, la rândul său, le-a transmis fetei sale Ametista, căsătorită cu un profesor universitar. Strada Alexandrovici se termina pe această latură cu casa familiei Galici, familie cu mulţi băieţi din altă generaţie decât a mea, toţi deveniţi „domni“, datorită bunăstării lor materiale: aveau pământuri şi vii.

Dar casa cea mai importantă din strada Alexandrovici, pe latura opusă, făcând colţ cu Strada Făgetului, era cea a preacinstitului protopop Ion Popovici, patriot, luptător naţionalist şi istoric, cunoscător profund al perioadei preromantice a istoriei româneşti. Prin el, Lugojul se înscrie cu preocupări moderne în domeniul cercetărilor privind trecutul. Ion Popovici cunoştea bine civilizaţia tracă, celtică şi greco-romană, care au lăsat importante vestigii în Balcani. Străvechea naţie tracă a dat Imperiului Roman patruzeci de împăraţi. O confirmă profesorul Alexandru Randa, care a publicat în limba germană un volum intitulat *Balcanii, cheia istoriei europene* vorbind de traci şi de întreaga lor civilizaţie, despre zeii

Dionysos şi Ares, preluaţi de greci, împreună cu multe alte elemente culturale şi toponimii, ca Samo-Tracia.

Impresionată şi chiar speriată de cei patruzeci de împăraţi a fost soţia mea, Teresa, când profesorul Randa, oaspete la vila noastră din Palma, ne-a propus să comandăm efigiile în piatră ale acestor împăraţi traco-romani şi să-i expunem pe zidul semicircular, care dă spre Paseo Maritimo. Bunul meu prieten a riscat să fie expulzat din casă de Teresa, care nu găsea compatibilă ideea valorificării istorice cu estetica vilei. Apariţia primului medalion de probă, cu diametrul de peste un metru, reprezentându-l pe Maximinus Trax, a prilejuit o zi de mare tensiune. Atmosfera s-a mai înseninat după ce ne-am decis ca Maximinus Tracul să rămână la intrare, în holul Fundaţiei. Până când Teresa se va obişnui cu ideea celor patruzeci de împăraţi, am comandat o hartă sculptată în piatră de Santanyi, iar această hartă reprezintă Imperiul Roman pe timpul lui Traian. Ea va fi montată pe zidul vilei, alături de Fundaţie.

Astfel, tracologia protopopului Popovici a început să dea roade departe, peste mări şi ţări, în Spania, graţie studiilor prezentate de profesorul Randa. Autoritatea lui nu poate fi contestată. Ea a sporit între timp, deoarece Alexandru Randa a fost proclamat *doctor honoris causa* al Universităţii din Madrid, într-o ceremonie medievală plină de culoare, la care am asistat, în vechile localuri de la cvasiperiferia capitalei, în localitatea Alcala de Henares.

Alături de locuinţa protopopului, urma o casă fără istorie, pe care o văzusem numai din exterior, când stam de vorbă cu domnişoara Jebeleanu, care locuia acolo. În schimb, alături de aceasta, se afla noua grădiniţă de copii, frecventată de fraţii mei mai mici şi condusă de doamna Morariu, venită din Careii Mari. Prin ea am cunoscut pe arhiereul Alexandru Boroş, mare istoric al Lugojului. Acest vice-episcop greco-catolic se dedica mai mult istoriei decât bisericii, iar manuscrisul privind monografia oraşului natal l-am avut în mână şi l-am completat cu fotografii arheologice, pe care preasfinţia sa mă rugase să i le procur. Am căutat, prin prietenii mei din Lugoj şi din Timişoara, am încercat şi prin strănepoata sa, Letiţia Murariu, căsătorită Petrescu, să regăsesc acest manuscris, dar eforturile mele au rămas fără nici un rezultat, deoarece manuscrisul a fost transportat, o dată cu arhivele episcopiei unite, undeva la Timişoara sau la Cluj. Nu mi-am pierdut speranţa de a-l regăsi şi de a-l valorifica, ştiind că istoricul Boroş i-a dedicat o bună parte din viaţa sa. I-am revăzut, incidental, figura pictată în bisericuţa cimitirului unit din Lugoj, cimitir unificat cu cel ortodox după dărâmarea zidului despărţitor*.

Strada Alexandrovici colţ cu strada Udrea era străjuită de Palatul Milcovici, ocupat mai mult de străini, dar care, la timpul său, avea o fântână arteziană în curte, de unde lumea lua apă, după cum mai târziu cei din partea locului au luat apă de la fântâna lui Drăgan. După palat, era casa domnului Gruiţa, renumit prin funcţia lui de la prefectură, dar mai ales prin fata lui, Lia, pe care o şpriţuiam cu parfum a doua zi de Paşti, ca şi pe celelalte vecine, potrivit obiceiului pământului. În schimb, familiile fetelor ne cinsteau cu ouă roşii, colaci şi prăjituri. Într-un an, tot şpriţuind fetele de pe cele patru străzi, am ajuns acasă cu două basmale pline de ouă şi colaci. Mama, în loc să se bucure, s-a supărat văzând cum trofeul meu – încredinţat în aceeaşi clipă prietenului meu Cornel Gârban – mi-a murdărit mâinile şi mi-a colorat de sus până jos hainele albe „de marinar“. Cu greu am scăpat atunci de pedeapsă.

Pentru parfumarea fetelor, băieţii se pregăteau cu săptămâni înainte. Îşi procurau butelii metalice rotunde şi plate, prevăzute cu un orificiu uneori simplu, alteori fasonat, după modelul monumentului naţional Manekenpis, din Bruxelles, pentru a putea împroşca parfumul.

Pornind mai departe, dăm de alt plaţ, al Lelei, şi de casa croitorului şvab Hoffmann. Ajungem apoi la casa lui baci Ilie Patachi, pe când se mai afla la Lugoj, iar de acolo, la casa lui baci George

* Între timp, revenind la Lugoj, am găsit manuscrisul frumos legat în mâinile directorului muzeului orăşenesc. Îl procurase de la familia fostului secretar general al primăriei, dr. Ion Vasile.

Muscalu, cel cu vulpile roşii şi argintii. Prăvălia lui Mişca, birt economic şi băcănie în acelaşi timp, o aflai trecând spre strada Faur. Pe sora lui Mişca, Gheluş, o curta vărul meu, Caesar, care se instalase în casa noastră după moartea bunicii. Încercând să-şi cucerească vecina, îi cânta cu multă dibăcie, de la fereastră, serenade din flaut. Casa fraţilor Buciu avea, în prelungire, o grădină cu caişi ce dădeau fructe mari şi parfumate. Colţul se deschidea spre strada Împăratul Traian, cu prăvălia la stradă a traclărului (strungar în lemn) Hacker şi, în curte, cu atelierul de blănărie al lui Ursulescu, predestinat prin nume meseriei sale.

În faţa casei lui Ion Vidu locuiau antreprenorul Cocoşilă şi familia prietenului meu Tică Popa, al cărui tată căra cu cocia pietriş şi nisip din albia Timişului, pentru constructorii de case. Apoi, tatăl Olgăi Stoicănescu, electricianul zonei. Între domnul Vidu şi noi, pe strada Faur, era casa lui Kobi, filatelist care nici azi nu s-a vindecat de această patimă şi-mi scrie să-i trimit timbre, peste drum casa familiei Feilinger (cu unul din cei doisprezece copii eram prieten şi, pe la paisprezece ani, practicam împreună hipnotismul, după cartea unui oarecare Ott), casa naşei mele Iuliana Tuculia şi a lui neni Ana cea bătrână, care se pare că era şi ceva rudă cu noi. Venea casa şnaiderului ceho-german Holaceck, frumoasa casă a fostului ginere a lui neni Mariţi a lui Bogdan, văduvul Mătărângă de la primărie. Neni Mariţi mă privea, în fiecare dimineaţă, cu multă dragoste, aşteptându-mă la fereastră când treceam, spre a răspunde la reverenţiosul meu „sărut mâna". Cum avea două case identice, despărţite de o mare intrare, în întregime acoperită cu un şpalir de viţă americană nealtoită, cu struguri negri delicioşi, casa alăturată a închiriat-o familiei germano-maghiare Gutenberg, tipografi de meserie, spre a-şi da îndreptăţire numelui celebru. Strada Faur se încheia la numărul 47 cu casa lui Unturǎ, cumpărată de noi pentru buna.

Strada Atanasevici se deschidea cu casa vişlărului Weber, tatăl lui Ioani şi al Melaniei, care îmi vindeau mezeluri (aufşnituri). După o locuinţă necunoscută, venea imobilul lui Văcărescu, argăsitori tată şi fiu, închiriat în parte mai târziu colonelului Hidu.

În faţă era vărăriţa care vindea cu kilogramul var nestins pentru spoitul caselor. La colţ – henchesul şi producătorul de lapte covăsit, Cova. Şirul caselor era întrerupt de strada Măgeruţa, care ducea până în Timiş şi continua până la bifurcaţia Tunei-Guşata (azi Libertăţii) cu casele băcanului cu birt economic Dămian, ale rotarului ungur Kovacs, ultimul având un băiat devenit ofiţer în armata română şi o fată frumoasă, Bela. Dugheana lui Crăsamână şi apoi casa vişlărului Andrei încheiau strada. Revenim pe cealaltă parte, de la Traian Şosdean zis „cel mare", pentru că era mic, la casa moaşei mele, doamna Maria Cornut, rămasă văduvă de soţul dintâi, proprietar al unei fabrici de sifoane şi cracăl (un fel de limonade dulci), în sticle tip Coca-Coca, prilej de plăcute opriri. Aceste sticle de limonadă aveau un clicăr înăuntru, pentru închiderea şi reglarea fluxului, şi el aluneca pe un mic vălău interior. Cu toate acestea, după împingerea clicărului înăuntru, cum ai împinge un dop, limonada efervescentă ne ajungea cam întotdeauna în nas. Paiul natural de orez sau cel artificial de plastic nu fusese introdus la Lugoj. Văduva s-a recăsătorit cu bărbierul Cătescu, la care mă tundeam şi eu uneori. La câţiva paşi era o dugheană cu trepte la intrare şi, la colţ, cu o parte spre Măgeruţa, o altă dugheană aparţinând unor bătrâni nemţi.

Splaiul Timişului era practic ocupat numai de argăsitori, cu excepţia casei sărăcăcioase a poştaşului Cârnat, care avea o droaie de copii şi o nevastă harnică. Aceasta venea la noi cu ziua şi spăla rufele. Casa lui Cobi şi grădina domnului Ion Vidu atingeau şi ele malul Timişului, oglindindu-se în apele paşnice ale râului.

Limbile străine şi italienii de la Dunăre

Cele patru străzi locuite de oameni de profesiuni şi de naţionalităţi diferite mi-au deschis de timpuriu o viziune largă asupra lumii, a oamenilor şi caracterelor. Numai printr-o bună cunoaştere a psihologiei şi a sociologiei altor naţii ne putem forma

convingeri umaniste şi putem ajunge la mai multă înţelegere şi înţelepciune. Această cunoaştere a diferitelor culturi specifice devine, într-adevăr, posibilă atunci când sunt cunoscute şi limbile străine, căci numai pe această cale se poate pătrunde sensul civilizaţiei şi al mentalităţii popoarelor. Prin traduceri putem să ne familiarizăm cu ideile scriitorului, dar nu cu opera în totalitatea ei, deoarece cel mai bun traducător traduce cuvintele, sensul, dar rareori mentalitatea şi spiritul. E cunoscut, de altfel, dictonul italian *traduttore-traditore*. Adică mai toţi traducătorii trădează în parte originalul. De aceea este foarte importantă cunoaşterea şi însuşirea limbilor încă din copilărie, cu metoda directă, aceea a vorbirii fără studiul gramaticii, rezervată etapelor mai evoluate, după cum au probat-o ultimele descoperiri în materie de învăţământ lingvistic.

A învăţa nemţeşte era firesc pentru mine, deoarece primele cuvinte le-am auzit de la prietenii mei nemţi, respectiv şvabi, şi la fel s-a petrecut şi cu limba maghiară, din care, din păcate, am reţinut puţine cuvinte, desigur cele pe care le reţii mai întâi, dar care nu pot fi exprimate întotdeauna, deoarece sunt „prea puţin sociale şi prea intime". M-a izbit un cuvânt unguresc cu dublă valenţă: *szepség*, care înseamnă frumuseţe. Schimbându-i accentul ascuţit în accent grav, cuvântul capătă înţelesul de c... frumos. Aceste echivocuri m-au contrariat întotdeauna şi de aceea am socotit că limba maghiară este mult prea dificilă şi mai greu de învăţat decât limbile europene, neavând cu ele nici o legătură, poate doar cu limba finlandeză.

În Banat, limba franceză a prins mai târziu, prin şcoli, iar răspândirea ei a fost mult înlesnită de opera Misiunii Franceze, care a trimis mulţi profesori în ţară, între care şi pe profesorul meu, Fernande Dionne. Cea engleză era limbă facultativă la liceu şi era predată de profesorul Ciufecu, macedonean de origine, în trecere prin Lugoj, care i-a oferit fetei sale, Stela, mări tată cu Achim Berlovan, prilejul şi onoarea să se nască în oraşul de pe Timiş. Totuşi, această limbă n-a prea fost aleasă,

preferându-i-se germana, cu toate că limba comerţului în lume a fost şi a rămas engleza.

În schimb, italiana, prin legăturile permanente ce-au existat între Banat şi Italia, a fost preţuită şi studiată de mulţi, îndeosebi la Timişoara, unde funcţiona unul din centrele Institutului de Cultură Italiană din România. Mai mult decât atât, Banatul a fost întotdeauna vizitat de comercianţi italieni, care au introdus mătasea, orezul şi macaroanele. Mulţi italieni se stabileau aici ca funcţionari ai Imperiului Austro-Ungar, imperiu ce cuprindea şi marea regiune a celor trei Veneţii, a Trentinului şi chiar Lombardia cu Milano. De altfel, de pe timpul stăpânirii Mariei Tereza au rămas clopotele Domului din Milano, care sună şi azi.

Banatul a fost îndrăgit nu numai de condotierul Enea Silvio Piccolomini, ci şi de istoricul Grissellini, de altfel primul istoriograf al acestei regiuni. Italia se simte mai apropiată de această zonă a României, aflată la aceeaşi distanţă aeriană de Milano ca şi Palermo sau Catania. Mai mult decât atât, aş spune că la aceeaşi distanţă spirituală se află insulele Sardinia şi Sicilia, ca şi întreaga insulă de romanitate din Valea Dunării. Marx vorbeşte, în scrierile sale până mai ieri inedite, despre „italienii de la Dunăre". Reuniţi, italienii din peninsulă şi cei de la Dunăre ar alcătui cea mai mare naţie din Europa şi ar depăşi şaptezeci şi cinci de milioane de locuitori.

Vătaf al căluşarilor la şcoala lui tanti Marghit

Pe lângă şcolile de stat, Lugojul avea multe şcoli particulare. Unele erau trecute sub controlul statului, dar ţineau de diferite confesiuni şi funcţionau pe lângă bisericile respective. În afară de biserica ortodoxă, cea cu două turnuri, de biserica unită, cu un singur turn, mai erau biserica catolică, de aspect exotic, biserica reformată calvină, sinagoga mare şi frumoasă, precum şi multe bisericuţe de pocăiţi.

Toate aceste biserici din Lugoj aveau şcolile lor primare, iar unele continuau cu alte trei clase, cum a fost şcoala ortodoxă română de şapte ani, de sub direcţia lui Constantin Liuba şi apoi a doamnei Florescu, unde era învăţător Gheorghe Onae. Mai existau gimnazii ţinute de călugăriţe, aşa-zisele klosteruri, precum cel din Strada Gării, unde a urmat şi mama şi de unde a fost apoi eliminată, în împrejurările descrise, apoi şcolile germane, ungureşti şi arameice.

De mare utilitate erau cursurile particulare de limbi străine, precum cel al lui tanti Marghit, nemţoaica descălugărită. Gurile rele spuneau că ieşirea ei din călugărie s-ar fi datorat confesorului ei, un preot maghiar, căruia i s-a confesat prea des. Tanti Marghit preda limba germană într-o şcoală pe care a inaugurat-o cu Zita Herlo, fata preotului unit din Lugoj, şi cu fratele acesteia, Iancu, azi medic în Bucureşti. Prietenia părinţilor mei cu familia părintelui Herlo i-a procurat lui tanti Marghit pe cel de-al treilea elev al şcolii sale, adică pe mine. Iar eu, la rândul meu, am adus-o pe Stela Jigoria, fata preotului ortodox de pe strada Alexandrovici. Mai pe urmă au venit Delia Bârlea, fata canonicului profesor doctor Victor Bârlea, directorul Şcolii Normale de fete, Puiu Bârlea, Coco Bistriţeanu, Felicia Brânzeu, şi aşa mai departe, numărul elevilor înmulţindu-se în aşa măsură, încât nu mai încăpeam în sala de lecţii, instalată într-o casă din Strada Caransebeşului.

Am învăţat aici nu numai limba germană, ci şi alfabetul gotic, iar la sfârşit de an, tanti Marghit a pregătit cu noi, potrivit bunelor obiceiuri din Lugoj, un spectacol. Ne-am prezentat astfel, în chip de actori amatori, la Casa Germană, Deutsches Heim. Prologul îmi revenise mie, ca unei Paiazze, şi apăream cu o tobă în chip de crainic.

Problema cea mare s-a ivit în ziua când, în vederea acestei serbări, tanti Marghit s-a gândit că, pe lângă piesa de teatru germană, să introducă şi câteva dansuri româneşti. După multe probe, eu şi Stela am fost aleşi să dansăm căluşarii. O simpatie reciprocă s-a stabilit imediat între noi. Această simpatie s-a prefăcut apoi în pasiune, iar eu simţeam că prind foc la picioare şi că scot flăcări din opincile de căluşar. Dar, între timp, tanti Marghit a voit să mai adauge la acest cuplu încă unul, şi atunci a găsit că Delia, prea înaltă pentru partenerul ei, ar fi mai potrivită pentru mine. În felul acesta m-am văzut despărţit de Stela. Cu toate că nu aveam mai mult de opt ani, am dat dovadă de fermitate şi fidelitate, şi am făcut prima contestaţie (contestatar *ante litteram)*, refuzând, cu plânsete şi cereri de intervenţie din partea părinţilor, să execut dansul. Cu toate eforturile lui tanti Marghit şi ale consilierului ei, preotul maghiar aflat în permanenţă în preajma enoriaşei sale, nu m-am lăsat convins, aşa că n-a rămas altă soluţie decât să-mi fie redată partenera şi să figurez eu ca vătaf al jocului.

Faptul că tanti Marghit avea un consilier îşi are o explicaţie simplă şi omenească. Tot aşa cum simplă şi firească era şi preocuparea pastorului bisericii reformate calvine pentru viaţa mondenă. Acesta îşi câştigase un adevărat renume prin cuceririle făcute pe Corso, unde îl întâlneam adesea în faţa prăvăliei de biciclete a lui Istvan Csorba. Pastorul era bărbat frumos, între treizeci şi cinci şi patruzeci de ani, îmbrăcat la cel mai bun şnaider din oraş şi încă de pe atunci purtând haina de *clergyman*. Haina a fost adoptată de reformaţi cu mult înainte de biserica catolică din America. Această biserică însă, spre a se reface de întârzierea survenită, a admis haina neagră de iarnă şi cea gri de vară, diversificând astfel garderoba *clergymen*-ilor americani şi oferindu-le mai multe posibilităţi... chiar de cucerire. Căci problema cea mare a bisericii catolice în lume, azi, şi îndeosebi în America, este cea a căsătoriei preoţilor. Neputând să trăiască singuri şi nici să fie ajutaţi de o „perpetuă“ (bătrână de cel puţin patruzeci de ani, potrivit canoanelor), prea costisitoare, chiar dacă e negresă, ei socotesc mai economic, pe bună dreptate, să se însoare cu fete tinere, care să le împărtăşească soarta, aşa cum scria deunăzi *Stampa* din Torino: un episcop în vizită pastorală de inspecţie a atras atenţia unui preot că nu respectă canonul referitor la vârsta „perpetuei“. Acesta s-a justificat, spunând că a căutat peste tot una de patruzeci, dar, negăsind, a luat două de câte douăzeci de ani, ceea ce face tot patruzeci.

Povestea cu dansul se petrecea la opt ani. La nouă ani însă, m-am decis să-i fac curte serioasă Stelei, întrucât era vecina mea. Când plecam sau când ne întorceam de la şcoală, ne ţineam de mână. Uneori, pentru a mă impune, o scoteam din grajd pe Linda (o iapă bătrână şi mare cât caii de Mecklenburg) şi, în chip de cavaler călărind pe deşălate, treceam de multe ori la trap prin faţa casei ei, îndeosebi duminica şi în zilele când iapa era liberă, umplându-mi obrazul din spate de băşici, încât lunea nu mă mai puteam aşeza bine pe scaun. Nenorocirea căpăta proporţii când mă întâlneam cu spanişerolul învăţătorului Onae, care nu mă întreba nimic despre lecţiile de călărie inspirate de Stela, şi nici nu se milostivea de părţile pline de usturimi cavalereşti ale trupului meu!

Rivali de moarte şi apoi prieteni nedespărţiţi

Alţi băieţi din Lugoj se duceau, în schimb, la şcoala franceză a lui Madame Michaud-Alexandrescu, franţuzoaică sau mai degrabă elveţiană stabilită în România şi căsătorită cu avocatul Alexandrescu din Vechiul Regat, aciuit şi el în Banat, în calitate de deputat al unui partid istoric. Tot la această şcoală urmau cursurile băieţii doctorului Bejan, Vasile şi Tiberiu Lohan, Puiu Secoşan din Strada Timişorii, băiatul directorului Băncii Albina şi alţii.

Nu-mi dau seama în ce împrejurări Puiu Secoşan a avut prilejul s-o cunoască pe Stela, să-i cadă cu tronc şi să se apuce a-i face curte, plimbându-se prin faţa casei ei. Nutrea speranţa de a o scoate din casă la plimbare, pe strada Alexandrovici, strada mea, unde mă socoteam stăpân absolut. O astfel de iniţiativă nu putea fi socotită decât ca o provocare. De la o zi la alta, am devenit rivali de moarte. Îi purtam gânduri negre şi, când ne-am aflat faţă-n faţă pe strada Împăratul Traian, într-o după-amiază, i-am cerut socoteala şi involuntar, ridicând braţul, i-am atins nasul sensibil, care a sângerat imediat. Nici vorbă de bătaie! Era doar gestul de avertizare, cu care îţi stârneşti de obicei adversarul!

Cel care s-a speriat mai tare am fost eu, cunoscut ca băiat paşnic şi liniştit, stând în faţa casei în duminicile calme, împreună cu bunicul Iosuvică, aşezaţi pe tulpina groasă a viţei-de-vie plantate de domnul Ioviţă. Şi iată că m-am trezit, fără voie, într-o poziţie agresivă, pe care imediat am regretat-o amarnic. Din ameninţătoare, starea mea sufletească s-a prefăcut în milă. Am scos batista, l-am ajutat să-şi oprească sângele şi să-şi şteargă obrazul, şi ne-am împăcat.

Mai târziu, am dat cu totul uitării acest incident. Mai mult, am uitat-o chiar şi pe Stela şi, în cursul liceului, am devenit cei mai buni prieteni, prieteni la cataramă. Ceva mai dezvoltat decât mine, Puiu avea părul blond şi întotdeauna lins într-o frizură impecabilă. Ochii lui albaştri, străvezii, deschişi şi sinceri, lăsau o poartă deschisă către inima sa bună şi sentimentală, de care te apropiai uşor. Educaţia primită acasă era aleasă şi completă. Fiind singurul băiat în familie, sentimentele tatălui său se revărsau din belşug asupră-i, manifestându-se prin împlinirea tuturor dorinţelor şi prin însoţirea lui la liceu cu maşina, pentru ca bietul copil să nu răcească, să nu îngheţe, să nu-şi roadă pingelele. Nu ştiu dacă răsfăţul l-a avantajat la liceu şi mai târziu la universitate şi în viaţă! Familia directorului de bancă făcea multe excursii prin pădurea Binişului, unde, câteodată, mă invitau şi pe mine, făcându-mi loc în maşina lor încăpătoare.

Bun, blând, Puiu Secoşan a fost protejatul unor profesori în cursul liceului, mai ales al acelora care făceau curte surorii sale. Începând însă din clasa a patra, apele s-au limpezit şi prietenia noastră s-a întărit şi mai mult, căci era bazată pe o comună tendinţă şi plăcere de a efectua experienţe de laborator şi de a construi maşini. Ne-a dat multă bătaie de cap un motoraş electric rudimentar, care nu s-a învârtit niciodată decât acţionat manual. La un moment dat, ne-am pus în cap să construim împreună şi un submarin în miniatură, utilizând material uşor de aluminiu, la care am socotit nimerit să asociem şi alt inginer şi constructor în perspectivă, coleg şi prieten, pe Guido Hodoş, care, cu talent literar în primele clase de liceu, a manifestat porniri tehnice

îndată ce-a ajuns într-a patra. Tabla de aluminiu a rămas netăiată, căci faza de proiectare începută atunci mai durează şi astăzi.

Într-o bună zi, tatăl lui Puiu a început să se intereseze de politică şi pare-se a şi candidat, fără rezultat. Aceasta a trezit şi în fiul său aceleaşi ambiţii. Puiu a început să citească ziarul preferat al familiei şi să mi-l tălmăcească şi mie, şi unui alt coleg, care se apropiase de noi, devenit apoi bun prieten, Alexandru Peţa zis Sandu. Dacă tălmăcirile sale nu s-au prins de mine prea mult, în schimb de bietul Sandu s-au prins ca sticleţii fraţilor Csapo de cleiul vâscos. Aceşti doi buni prieteni ai mei au început astfel să discute probleme privind destinele şi conducerea ţării şi, deşi nu ajunseseră încă la o fază de pregătire de optsprezece carate, corespunzătoare celor optsprezece ani ai lor, deveniseră suficient de pricepuţi şi se simţeau gata să fie chemaţi la cârma ţării. Dar, din păcate, chemarea a întârziat. Cu timpul, ideile politice evoluând, au evoluat şi ei o dată cu ele şi au ajuns la o răscruce de unde fiecare a luat-o în sens diferit. Discuţiile au căpătat caracter agitat şi contradictoriu. Ajungând să se certe şi să se acuze cu înverşunare, m-am văzut pus în situaţia, la cererea lor, de a face un arbitraj. Cu toată chibzuinţa şi dorinţa de a da o judecată dreaptă, punând în relief părţile pozitive ale fiecăruia, strădania mea de a-i împăca nu a dus la nici un rezultat. Până la urmă, m-am văzut nevoit să mă întâlnesc separat cu fiecare şi să evit discuţiile pentru care se despărţiseră.

Între timp, Puiu se specializase în alt domeniu, devenind mai sensibil la chemările sentimentale decât la cele politice şi, schimbând mai multe subiecte, ajunsese la rezultate foarte interesante. Chipeş, bine şi cu gust îmbrăcat, cu pantofii întotdeauna oglindă, solid şi sportiv, fără a fi nici slab, nici durduliu, el se distingea printre ceilalţi colegi şi atrăgea atenţia asupra sa. La studii era silitor şi, ca şi mine, avea o poziţie mijlocie şi stabilă în clasă.

Sandu Peţa, în schimb, şi-a urmat calea aleasă şi şi-a dedicat mai puţin timp fetelor. Cu ajutorul surorii sale, a izbutit totuşi să cucerească pe o colegă a acesteia, dar, după promenada obişnuită, o săruta patern în creştetul capului. Stângaci cu fetele, cu părul creţ şi roşu, caracteristic familiei (sora lui era pistruiată pe faţă), avea aerul unui gânditor cu capul mare. Prefera discuţiile peripatetice şi mă stârnea la comentarii nesfârşite asupra lui Platon şi Aristotel. Conversaţiile cu Sandu erau mai profunde, dar neconcludente şi au rămas deschise până în prezent, când am primit scrisori de la dânsul în care relua anumite teze, dându-mi dreptate în unele privinţe.

Pescari la râu şi la mare

Domnul Ioan Franţiu, funcţionar la prefectură, căsătorit cu o nemţoaică foarte respectabilă, avea doi fii, Ioani şi Aţi, şi locuia într-o casă mare, vizavi de noi, la capătul străzii Alexandrovici. Ca şi foştii noştri chiriaşi, fraţii Galea, Ioani şi Aţi erau sportivi şi se duceau la Timiş cu sandolina, o barcă uşoară, alcătuită din scânduri subţiri, de şapte până la zece metri lungime, dar foarte îngustă. Făcută anume pentru două persoane, echilibrul ţi-l ţineai cu muşchii laterali, şezând cu picioarele lungite şi vâslind cu o singură vâslă dublă. Aceste mişcări întăreau muşchii pectorali şi abdominali, iar eforturile din coapse aveau ca rezultat dezvoltarea unui trup armonios. Natural, acestea au fost motivările cu care l-am încântat pe tata să-mi cumpere şi mie o sandolină, ceea ce s-a întâmplat la scurtă vreme.

Ca şi vecinii mei, aduceam seara sandolina împreună cu unul din fraţi, ţinând-o cu câte o mână, unul de pupă şi altul de proră. Sandolina, repet, era uşoară, semăna cu un caiac laponez, cu deosebirea că era deschisă şi, ca atare, în caz că ne pierdeam echilibrul, se putea răsturna. Nu o dată intram la apă dându-ne cu capul în jos, ceea ce nu era nici o nenorocire, deoarece, ca toţi copiii de pe Splaiul Timişului (care vara înoată şi iarna fac patinaj pe oglinda de gheaţă), ştiam să înot bine. Toată ziulica o petreceam pe insulă, la Timiş, înotam cu ochii deschişi sub apă, cu toate că râul nu era întotdeauna limpede şi, după astfel de exerciţii, mă întorceam acasă cu ochii înroşiţi de nisipul fin în suspensie.

Domnul Franţ bătrânul, bun vânător şi pescar, ne învăţa tot felul de lucruri. De la vânat se întorcea întotdeauna cu tolba plină

de iepuri, prepelițe și potârnichi, deși prietenii săi de la *Vipera,* și îndeosebi cei de la *Scorpionul* lăsau să se înțeleagă că nu el era întotdeauna cel care răpunea prada, ci se lăsa „cinstit“ de țărani și primari din satele județului, care aveau nevoie de diferite servicii la prefectură. Personal, l-am socotit întotdeauna un mare vânător, deși nu participasem la bătăile sale vânătorești. În schimb, l-am însoțit la pescuit, îndeosebi la acela cu crâsnicul (cum era denumit cristașul, adică plasa dreptunghiulară, ținută de două bețe încrucișate, legate la centru de o rudă, adică de o pârghie lungă, groasă, de lemn ușor de brad sau tei) pe care îl afunda în Timiș și-l scotea încărcat cu pești, mai ales când apele erau tulburi, primăvara și toamna. Secretul succesului la pește avea să mi-l destăinuie într-o zi. El consta în a „boteza“ crâsnicul într-un chip destul de original. Chema o tânără țigancă și-i cerea să i-l „ude“ la mijloc, operație la care aceste fete negricioase și destul de îndemânatice se pretau cu multă bucurie. Erau ușor de găsit, căci umblau prin oraș fie cu cititul în palmă, fie cu vânzarea vaselor de aramă cositorite, iar când se ivea prilejul se îndeletniceau și cu mici furtișaguri.

Ca și în alte țări din Europa, țiganii trăiau la marginea orașelor și satelor, într-o stare de seminomadism. Cu toate eforturile făcute de a-i lega de pământ și de a-i introduce în case, țiganii continuă să viețuiască după străvechile lor obiceiuri tribale și, când s-au lăsat pentru scurtă vreme vârâți în apartamente, au transformat lavabourile în răsadnițe, bideul în cuibar pentru cloșcă, iar baia în vălău de lături pentru purcel. Așa au făcut și localnicii din Tanger, în Maroc, când orașul internațional a trecut în mâna statului marocan. De altfel, prietenul meu Petru Dejica mi-a confirmat rezistența acestora la tot ce presupune civilizația modernă. Când se îmbolnăvea unul dintre ei, mai întâi epuizau toate descântecele și leacurile băbești, și numai văzând că acestea nu aveau nici un efect se îndurau să cheme un medic.

Cu mult mai multă ușurință se lăsa, în schimb, „examinată“ pentru bani câte o țigancă tânără și frumoasă, fie pentru a servi de model vreunui pictor, fie spre a servi ca muză inspiratoare vreunui visător cu vie imaginație, cum a fost un colonel-poet

care, ori de câte ori îi lipsea soția și când fata se afla la școală – după spusele prietenilor săi –, nu pregeta să se lase inspirat de câte o brunetă, pe care o vâra mai întâi în baie, învingându-i cu dibăcie și suprapreț împotrivirile întru această acțiune salutară.

De altfel, obiceiul nu exista numai la Lugoj, ci și în Italia, unde un renumit ziarist a fost acuzat și arestat pentru prestațiile contra plată ale unei nostime țigănci de paisprezece ani, care a fost atât de abilă, încât a știut să profite de foarte aspra lege italiană de protecție a „minorelor“. Ziaristul n-a izbutit să scape de condamnare și de temniță decât prin căsătorie. Și așa, micuța țigancă a devenit în fața legii o „signora“, deși a continuat să trăiască în cort cu șătrarii ei, finanțați de data aceasta de soțul jurnalist, ulterior devenit cineast celebru prin două filme, dintre care unul dedicat Africii Negre. Istoria însurătorii lui poate fi povestită, deoarece a devenit de domeniul public și despre ea au scris toate ziarele, punând în relief viclenia milenară a nomazilor, care au știut să profite de rigorile legilor, rămase în urmă. Astăzi în toată lumea cunoștințele în materie erotică ale minorelor *teen agers,* cum numesc americanii tinerii de la unsprezece la nouăsprezece ani, le depășesc uneori pe cele ale majorelor.

Revenind la pescuit, adaug că participam cu tot sufletul la succesele pescarilor de pe Splaiul Timișului. Domnul Franț nu se mulțumea să afunde crâsnicul doar de pe mal, ci, cu pantaloni sufulcați, intra și în albie și arunca mreaja. Doi pescari de la Lugojel scobiseră trunchiuri de copac, făcuseră din ele un fel de caiace și, împreună, navigând paralel în josul râului, trăgeau pe fund o plasă cu sac, afundând-o cu două prăjini, și o scoteau plină de pește. Mai târziu, am văzut că și în Sardinia sau în Mallorca *motopescherecci* trag pe fundul mării astfel de plase cu niște coarde de oțel, ajungând la sute și chiar la o mie de metri adâncime, pe platouri netede de nisip sau de alge.

Pescarii din Lugoj mai foloseau și o mreajă rotundă, cu diametrul de cinci metri, cu plumb de jur împrejur, legată în centru cu o sfoară. Era adunată sub forma unui sac. Aruncată în aer cu putere, se desfăcea toată și cădea întinsă pe suprafața râului, iar peștii rămâneau prizonieri în această plasă iscusită. Același fel de

pescuit l-am mai văzut apoi şi la Caransebeş, unde pescarii prindeau peşte în Timiş, în faţa casei lui baci Ilie Patachi, dar am văzut şi în Africa, iar ultima oară pe coasta Oceanului Indian, de la Mombasa spre nord, până la Kalindi. Şi e firesc ca pescuitul să fie răspândit pe toată suprafaţa pământului, căci a fost una din primele ocupaţii ale omului primitiv, un mijloc de procurare a hranei de-a lungul mileniilor, iar serviciul cel mai bun pe care poţi să i-l aduci cuiva este de a-l invita să pescuiască... nu în ape tulburi, ci în ape limpezi. Adică, în sens bun, urmând faimoasa maximă a unui înţelept chinez, care a trăit cu 2 500 de ani înainte de Cristos şi care spunea: „Dacă dai un peşte unui om, îl ajuţi să se hrănească o zi, dacă îl înveţi să pescuiască, se va hrăni singur toată viaţa.“

Urmând exemplul domnului Franţ, am devenit şi eu un bun pescar şi am pescuit încă din fragedă copilărie, de pe când eram elev la şcoala primară. La primele experienţe, puneam seara de-a curmezişul Timişului un *grundangel* (cuvânt împrumutat de la nemţi, în italieneşte *palimiti),* o sfoară lungă cât lărgimea râului, pe care o fixam cu două mari pietroaie. De această sfoară legam, cu fire de aţă sau din coadă de cal, colţuri (cârlige) pe care puneam ca nadă râme sau coropişniţe. Pe atunci nu exista nailonul. Cu toate că uneori peştii se zbăteau şi izbuteau să taie aţa şi să scape, nu mică îmi era bucuria dimineaţa, când găseam atârnând câte zece sau chiar cincisprezece mrene, cu mustăţi şi cu câte o gură groasă, parcă anume crescută pentru a ţine colţul. Le aduceam acasă în buzunarele pantalonilor şi bunicul se omenea cu ele, prăjite cu pesmet şi ou. Carnea lor era albă, delicioasă şi consistentă, uşor de mestecat şi de aceea preferată de moşul.

Dar pescuitul obişnuit îl făceam cu undiţa de alun, cu fir de aţă sau de păr de cal, înnodat, care se termina cu un cârlig. Negru sau alb, firul era prevăzut cu o plută din tulei de tătar fixată la diferite distanţe, în funcţie de adâncimea vizată. O prindeam la capete cu inele tăiate din pană groasă de gâscă. Pluta arăta dacă peştele „trage“, de unde şi întrebarea celor care chibiţau: „trage peştele sau nu trage?“ Printre aceşti chibiţi sau ghibiţi, într-o zi s-a găsit să fie şi Jianu. Mic, gras, cu picioarele lui strâmbe, Jianu

avea patru ani mai puţin decât mine. Se instalase îndărătul meu, pe puntea de lemn numită flos şi construită în albia râului, deasupra apei, pentru trebuinţele argăsitoriei. Răspunzând unui clean mai mare, care buzărea la undiţa mea, am tras cu toată puterea, îndoind băţul de alun, şi am scăpat peştele rupându-i gura. Undiţa cu aţă s-a învârtit prin spate şi colţul l-a prins pe Jianu de pleoapă.

ipete, plânsete, până ce, cu mare greutate, am izbutit să scot cârligul din pleoapa fratelui meu şi apoi să urcăm împreună în fugă spre casă. Îmi amintesc că atunci am folosit pentru prima oară substanţa antiseptică numită dachin şi nelipsită la toate operaţiile făcute de mama în decursul anilor.

Desigur, acest incident nu m-a făcut să-mi pierd plăcerea pescuitului, dar n-am mai admis chibiţi în jurul meu. Mai târziu aveam să văd că astfel de întâmplări se petrec nu numai în lumea copiilor, ci şi în lumea celor mari, în mai toate părţile continentului. Nu mai tâziu decât în anul 1970, unul din marinarii mei de pe *Drăganul mărilor*, bunul Pepe Blanco, preparându-mi o undiţă şi legând un colţ cu firul de nailon, a strâns în dinţi nodul pescăresc, colţul i-a scăpat şi i-a străpuns falca. Pepe a rămas împietrit ca un peşte, neştiind ce să facă. Mi s-a raportat că marinarul s-a prins în propria-i undiţă şi mi s-a cerut să rezolv problema. Ar fi trebuit să chem un medic şi să-i taie obrazul, pentru a extrage cârligul. Bietul Pepe aştepta mohorât decizia comandantului şi aflarea unei soluţii practice şi imediate, fără complicaţii. Atunci a intervenit Tonino Copolecchia, marinarul-dulgher de fel din Sardinia, care, cu o mişcare fulgerătoare, a smuls oţelul din carne. Dezinfectată cu alcool, rana s-a închis în două zile, fără medic şi fără bătaie de cap, aşa cum s-a vindecat cu ani înainte rana lui Jianu, dezinfectată cu dachin.

Cam toţi lugojenii sunt pescari, şi nici nu se putea să fie altfel, întrucât sunt făloşi, iar pescuitul, ca şi vânătoarea, oferă un vast teren pentru ca unii să se fălească faţă de alţii şi toţi faţă de ceilalţi. În plus, Timişul era un râu bogat în peşte foarte variat, de la cei de suprafaţă, cum sunt clenii (chefali mici), babuştele, la cei de fund, ca mrenele, somnii afundaţi în noroi şi ţiparii, printre

care avea grijă ca să menţină un echilibru ecologic faimoasa ştiucă răpitoare. Probabil că erau multe ştiuci în Banat, de vreme ce există şi un pârâu cu acest nume, care pornea din fundul lanţelor noastre de pământ, din drumul Buziaşului şi, trecând dincolo de ţesătoriile din drumul Bocşei şi al fabricii de calapoade, se vărsa – când avea apă, căci era mai mult sec în timpul verii – în Timiş, în dreptul locului denumit La Unguri, formând vâltori care, în fiecare an, înghiţeau câte un neprevăzător. Acolo exista un podeţ de lemn, îngăduind trecerea peste Ştiuca în cealaltă luncă a Timişului, cuprinsă între râu şi drumul Caransebeşului. De aici se aprovizionau şantierele de construcţii cu nisip şi prundiş. Poate tocmai la gurile Ştiucii să fi fost şi baza de atac a acestor peşti răpitori, cu carnea tare şi dulce, dar spinoasă.

Ştiucile se găseau pe piaţa de peşte proaspăt de lângă biserică, alăturea de alţi peşti de dimensiuni mai mici, din familia crapilor şi a chefalilor, aduşi de pescarii de meserie. Printre aceştia erau doi ţărani pescari din Lugojel, un sat la câţiva kilometri de Lugoj, care inventaseră un sistem de pescuit propriu, nemaivăzut în alte părţi. Scobiseră din trunchiuri de arbore două bărcuţe nu mai lungi de doi metri şi jumătate, în care stăteau îngenuncheaţi şi, navigând duşi de curent, se ţineau paralel la o distanţă de trei metri unul de altul, afundând cu două prăjini un crâsnic sub formă de pâlnie şi trăgându-l pe fundul râului. Din când în când îl scoteau şi culegeau peştii, care, înotând de obicei contra curentului, spre izvoare, intrau ca proştii în sacul pescarilor noştri. Nu-mi amintesc numele lor, dar cine îi cunoaşte cu siguranţă este Tibi Alexandrescu din Lugojel, licenţiat în drept şi angajat la oficiul juridic I.G.O.L. Eu însă mi-aduc aminte de marele pescar profesionist baci Ion al lu' Buboni, care a furnizat întreaga-i viaţă peşte proaspăt nu numai gospodinelor, ci şi pescarilor amatori. Vânzarea nu o făceau numai el şi muierea sa, ci şi pilăriţele, precupeţe care se îndeletniceau cu comerţul de alimente şi legume cumpărate de la ţăranii de la sat sau de la economii din Buchini. Pilăriţele apăreau dis-de-dimineaţă la piaţă şi stăteau până la spartul târgului. Rolul lor de intermediare era justificat de

faptul că cei care aveau grădini producătoare de verdeţuri, hoare şi câte o vacă erau ocupaţi în gospodărie, şi nu-şi puteau sacrifica întreaga zi cu comerţul.

Un mare pilar de peşte a fost domnul Furcheţ. El ducea acasă peştele proaspăt nevândut şi îl săra, după ce-l curăţa şi-l despica în două, pentru ca sarea să-l pătrundă mai bine. Îl punea apoi la presat în butoaie mari până la o mie de litri sau chiar mai mult. Bineînţeles că la piaţă aducea marţea şi vinerea şi peşte proaspăt şi peşte sărat, importat uneori tocmai de la Orşova, Turnu-Severin, Moldova, Drencova şi Baziaş.   ăranii cumpărau îndeosebi peşte sărat, pentru a se cinsti miercurea şi vinerea, în ultima zi de post şi de târg, când îl consumau chiar crud şi verde, după o expresie locală, de unde şi porecla: al lu' Peşteverde. Tatăl meu cerea şi el să i se pregătească vinerea peşte sărat, bine spălat de sare, înfundat, cu cartofi tăiaţi felii dedesubt şi deasupra, într-o tipsie de lut smălţuită, sub forma unei mari căni tăiate la jumătate, căreia i s-a aplicat un mâner pe fund, pentru a fi vârâtă în cuptor, iar în partea opusă gâtul înjumătăţit servind pentru scurgerea grăsimii şi sosului peste porţia fiecăruia. Toţi apreciau mult această mâncare şi mi-a rămas adânc întipărită în minte, încât în anul 1960, când am sosit cu *Drăganul mărilor* pentru prima oară la Mallorca, punând năvodul *trimaglio* între insulă şi stânca numită Colomer, am prins douăzeci şi cinci de kilograme de peşti numit corbali, de mărimea obleţilor lui Furcheţ, i-am sărat şi conservat, pentru a putea să-i prepar la cuptor, aşa cum mâncam peştele acasă la Lugoj. Pentru a-i pătrunde cât mai iute cu sare şi a-i usca, i-am întins şi la soare pe pupă, cu tot protestul gălăgios al soţiei şi mamei, şi cel mult, dar expresiv, al marinarilor, care – culmea! – erau carnivori, dar nu mâncau peşte.

Câteva dimensiuni ale societăţii piramidale

Abonat la *Ziarul ştiinţelor şi al călătoriilor,* păstram cu gelozie şi cu mare grijă colecţiile pe care, la sfârşitul anului, mi le legam singur în coperte de carton gros, decorat cu hârtie lucioasă,

multicoloră, câtă vreme cotorul îl îmbrăcam în pânză sau piele, aşa cum învăţasem la şcoala primară, în orele de lucru manual. Tot în orele de lucru manual am învăţat să fac rame mari din lemn de tei, ornamentându-le cu motive geometrice preluate din scoarţele ţărăneşti. Le făceam cu ajutorul unei dălţi, apoi le coloram şi le acopeream cu lac, spre a se păstra mai bine. Făcusem şi tăvi de lemn de tei sculptate. Desenele le copiam cu indigo, apoi scoteam cu cuţitul în relief motive decorative de tot felul. Uneori lăsam tava în culoare naturală, alteori o vopseam cu baiţ cumpărat sau extras de mine din coaja de nucă şi o lustruiam cu lac transparent, asemănător cu cel de unghii. Ceea ce învăţam la şcoală în orele de lucru manual sau de laborator aplicam şi verificam acasă, unde aveam tot felul de substanţe chimice, scule de dulgher şi de mecanic electrician. Mai mult decât atât, mama mă ajuta să-mi completez aceste cunoştinţe practice, punându-mă să cos la goblenul ei, interminabil ca al Penelopei, ce urma să devină faţă de masă. Completam fondul maro, câtă vreme mama se dedica ghirlandei ovale de roze multicolore.

Şcoala primară, cu elevi din toate stările colectivităţii, îmi oferea un câmp de observaţie socială foarte variat şi multilateral. Găsesc că şcolile primare de stat trebuie să fie urmate de toţi copiii, pentru mai multe motive, între care cel mai însemnat este stabilirea aceluiaşi limbaj şi cunoaşterea societăţii, sub aspectele sale reale, nu artificiale, cum s-ar întâmpla dacă elevii ar urma şcoli separate, speciale, trăind într-un fel de cuibare cu ouă din aceeaşi specie. Şcolile primare de stat oferă, în primul rând, un eşantion reprezentativ şi stratificat al colectivităţii din care fiecare face parte. Astfel, încă de mic, copilul ia cunoştinţă, prin colegii săi, de existenţa diferitelor vocaţii şi mentalităţi, cu care aceştia sunt dotaţi de părinţii lor. În fond, este vorba de un prim contact cu aşa-zisa democraţie, de care toată lumea vorbeşte, dar puţini o înţeleg şi o aplică în esenţa ei.

Contactul cu colegi provenind din familii cu ocupaţii diferite dă, de la primul pas în viaţă, o imagine a societăţii aşa cum este ea. Unii de la alţii aud lucruri noi şi fac schimb de experienţe, modelându-şi reciproc viziunea. E adevărat că toţi se structurează

până la urmă în baza legii selecţiei şi a formei piramidale a societăţii, piramidă în care fiecare îşi are locul potrivit talentelor şi calităţilor cu care l-au dotat părinţii şi natura. Societatea politico-juridică, oferind aceleaşi posibilităţi de studiu şi de formare profesională, încearcă să egalizeze pe cât posibil aceste disparităţi, dar niciodată – cred eu – nu va ajunge să le anuleze, pentru că ar fi să lupte împotriva unei legi de bază a naturii. Egalitate în natură nu există, şi numai societatea umană, spre deosebire de cea animală, încearcă să modifice cât de cât această lege, fără multe rezultate concrete, deseori şi acestea iluzorii. Tot ceea ce poate să facă societatea este să asigure o existenţă materială medie tuturor componenţilor săi, chiar celor mai puţin dotaţi, existenţă compatibilă cu epoca şi progresul tehnic şi social impus de istorie. Niciodată însă nu vom putea ajunge la o completă egalizare de valori, căci valorile, când există cu adevărat, în orice categorie socială s-ar ivi, se impun de la sine în chip firesc. Scara valorilor deci trebuie respectată în orice societate ce se bazează pe principii realiste şi numai atunci aceasta poate privi cu încredere viitorul.

Urmând şcoala primară într-un mediu democrat, ca şi Jianu, socotesc că am fost mai avantajat faţă de fratele mai mic, Zeno, care a fost dat la Şcoala de Aplicaţie ce funcţiona pe lângă Şcoala Normală de fete. A avea învăţători aleşi pe sprânceană, cu metode aparte, era un lucru bun, dar admiterea elevilor se făcea arbitrar, creându-se o ambianţă artificială. Mai târziu, Zeno a obţinut o viziune a vieţii diferită de a mea şi înseşi principiile luate ca norme de comportare în societate l-au dezavantajat în raportul cu semenii săi, mai ales după ce a trecut şi prin educaţia severă a liceului militar de la Craiova. Judecăţile lui difereau mult de judecăţile altora. Deseori ne găseam pe poziţii opuse, deşi semănam foarte mult, şi, în timpul studenţiei, purtam discuţii interminabile, până după miezul nopţii. Cu toate acestea, nu am izbutit să modific nimic din structura gândirii sale, căci toate principiile însuşite încă din copilărie se înrădăcinaseră foarte adânc. Zeno a cunoscut mai puţin oamenii şi deseori a apreciat eronat situaţiile: pornind de la premise greşite, ajungea la concluzii false. Naufragiile lui de mai târziu

(matrimoniale şi în afaceri) mi le-am explicat prin educaţia şi viziunea diferite primite în copilărie.

Spre deosebire de Zeno, eu am avut colegi de tot felul în şcoala primară. Erau fii de agricultori, de paori din Buchini, cum au fost Gaşpar şi Mioc, despre care am auzit că ar fi murit. Erau fii de meşteşugari, ca Dragomir al lui Covaciu şi Cornel Duma. Aveam coleg pe Hercu, băiatul unui brutar, corpolent ca pâinea dospită ce ieşea din cuptorul tatălui său. Păstrându-şi rotunjimea şi azi, îl revăd de fiecare dată cu plăcere. L-am avut coleg pe Pepici, înalt atunci ca şi acum. În copilărie îl comparam cu pipirigul, acum însă, când am aflat că este directorul unei fabrici de lumânări, găsesc mai potrivit să-l compar cu o lumânare. La fel, simpaticul şi delicatul Doboşan, de o fineţe aproape feminină, blând ca un miel, fiul ştrengarului Doboşan, în atelierul căruia se făceau frânghii şi ştreanguri pentru animale, sub formă de căpestre şi funii pentru trebuinţele gospodăriei. De Doboşan-tatăl îmi amintesc prea bine, mai ales că de la dânsul cumpăram sfoară sau aţă subţire pentru pescuit. Erau apoi Bercea, băiatul băcanului din piaţă, cu firma „La câinele negru“, şi, fireşte, Cornel Iacobescu, băiatul croitorului de renume al Lugojului. Am fost coleg şi cu Ghiţă Berariu Bălmăjel, băiatul pantofarului din Strada Timişorii. Virgil Stan, nepotul directorului Băncii Severinului, ţin minte că avea, pe lângă alte calităţi, o soră foarte frumoasă, care frecventa Şcoala Normală. Nu se cuvine să omit, pentru motive umanitare, nici pe Mişi al lui Cuplerneni, deşi el era în altă clasă. Prezenţa lui aducea în şcoală un element de un realism brutal şi dureros, pe care numai după ani aveam să-l înţeleg în toată adâncimea.

Eşantionul făcut dovedeşte cât de amestecat era mediul în care mă dezvoltam, societatea în care mă pregăteam să intru după „condiţia“ iniţială a familiei. Această societate mi s-a înfăţişat de la bun început aşa cum era, fără deformări şi fără artificiale „viziuni“ didactice.

În fond, omul este produsul societăţii, căci societatea ia în sarcină, încă de la naştere, fiecare individ. Ea trebuie bine cunoscută, evitând crearea de distincţii de clasă şi fumurile unor diferenţe, ale unei superiorităţi din naştere, fapte care au mai târziu repercusiuni defavorabile asupra individului şi colectivităţii. Aşa, de pildă, selecţia severă la care fusese supus Zeno, după examenul de admitere la liceul militar din Craiova, unde s-au prezentat o mie două sute de candidaţi şi au fost aleşi numai şaptezeci, crease în mintea copiilor ideea de elită. Această elită există în societate, dar nu trebuie pusă excesiv în relief, şi nici să i se atribuie o greutate exagerată, sursă de conflicte viitoare.

Aspectele exterioare contribuie la crearea unei imagini-forţă în mintea copiilor. Adevărul este că lui Zeno i-a venit ideea de a urma liceul militar numai după ce l-a văzut pe Emil Herbay plimbându-se pe Corso îmbrăcat în uniformă, cu chipiul de elev sub formă de calotă retezată dreptunghiular. Chipiul avea un pompon roşu, ca o ţepuşă, cu păr de cal vopsit, ce se ţinea ţeapăn, ca o perie sau mai degrabă ca o pensulă rămasă nespălată pe paleta unui pictor grăbit. Amintirea colonelului-erou Herbay dădea şi fiului său, Emil, o alură de erou (nerealizat nici pe front, căci a devenit medic şi cercetător) în ochii fetelor din oraş, cărora le lăsa gura apă după dânsul şi visau să se poată plimba cu el. Desigur, această imagine s-a imprimat puternic în mintea fratelui meu, încât, deşi a fost sfătuit de tata şi de unchiul Gavrilă Ionescu să abandoneze ideea milităriei, el a răzbit singur, s-a prezentat bine şi s-a plasat printre primii la admitere.

Duritatea educaţiei la liceul militar asprea caracterele şi le dădea puterea de a înfrunta adversităţi şi violenţe, şi nu înţelepciunea de a le evita sau diminua. Eram impresionat de faptul că fratele meu mai mic ieşea în toiul nopţii în ger, învelit peste pijama cu mantaua militară folosită drept halat, pe care o agăţa de poalele din spate într-un cui anume bătut în zid, spre a evita riscuri uşor de închipuit. Problema retragerii lui de la liceul militar s-a pus la terminarea primelor patru clase şi, dacă tata ar fi fost de acord şi Zeno ar fi vrut, transferul la liceul din Lugoj se putea face fără dificultate. Aceasta ar fi ameliorat principiile fratelui meu, dar el a continuat până la bacalaureat, asimilând metodele, meschinăriile, lucrăturile, toate acele raporturi de dezumanizare pe care educaţia din multe licee militare de atunci le impuneau,

sub pretextul adoptării principiilor spartane. Dar Sparta a educat fizicul tinerilor, eliminându-i de la bun început pe cei inapţi, debili, rahitici, pe care i-a şi zdrobit de stânca cetăţii, câtă vreme Atena s-a impus în lume prin şlefuirea spiritului, ceea ce a dus la înflorirea ştiinţelor, artelor, filozofiei. Atena a rămas, Sparta a dispărut fără urme. Personal, sunt pentru o educaţie fără prea multe comodităţi, fără îndeplinirea tuturor mofturilor. În felul acesta, copiii se învaţă să respecte mai mult autoritatea paternă şi colectivitatea. Realizarea dorinţelor poate fi programată pe vârste şi după merite. Bizuindu-se pe principii stoice, dar umaniste, educaţia nu trebuie să cadă în extreme, ci să evite hedonismul, adică dedicarea exclusivă satisfacerii plăcerilor de tot felul.

Ca şi odinioară, educaţia este problema cea mai importantă a oricărei societăţi organizate, impunând deosebită atenţie cercetării metodelor noi, corespunzătoare progresului multilateral. De aceea, investiţia pe care o face o colectivitate în tineret, prin finanţarea studiilor (căci taxele reprezintă în medie abia 1-3 la sută din cheltuieli), este investiţia sa cea mai însemnată. Oamenii formaţi reprezintă capitalul unei ţări. După gradul de investiţii în acest domeniu se judecă nivelul de dezvoltare şi posibilităţile de viitor ale naţiei respective.

Revenind la Zeno, vreau să arăt că, obişnuindu-se de mic cu adversităţile, într-o lume de străini care arătau, fie pe plan colegial, fie profesional, numai aspectele negative ale existenţei, el a ajuns mai târziu un om dispus mai degrabă să renunţe decât să înfrunte, neîncrezător în oameni, chiar mizantrop. În orice caz, un pesimist. Or, în viaţă e bine să ai şi momente de pesimism, dar numai optimismul aşază temeliile trainice, stimulând spiritul creator, pentru a ajunge la rezultate utile pentru sine şi pentru colectivitate.

În felul acesta, drumurile şi atitudinile s-au diversificat în viaţă şi au dus la rezultate diferite. În opoziţie cu Zeno, eu am fost întotdeauna un optimist. Am avut încredere în mine şi în oameni, iar melancolia, de care uneori sunt cuprins şi care îmi proiectează în acel moment o imagine întunecată a tuturor acţiunilor mele, o folosesc spre a vedea mai bine contrastele realităţii derivând din această suprapunere de culori. Melancolia te

predispune la gândire şi la încercare. Deci poate să devină o sursă de noi idei şi imagini. La aceasta însă se cuvine să adăugăm încrederea ce decurge din sănătatea fizică şi din viziunea dinamică despre lume, singurele ce duc la acţiuni de curaj şi voinţă. Şi cel care ştie să aplice formula nu se va plânge. Melancolia mea poate să dureze o zi, două, dar am observat că deseori stă în directă legătură cu oboseala. Şi dispare ca prin minune îndată ce m-am odihnit. Atunci mă trezesc fortificat, cu o încredere nebună, explozivă, în acţiune. Deseori, dimineaţa, zăbovind în pat după ce m-am trezit, simt cum năvălesc ideile bune, adăugându-se la cele de cu seară, care m-au împiedicat să adorm. Aşa că, în faţa oglinzii, la bărbierit, vorbesc cu mine însumi şi îmi verific ideile şi strategia. Sunt momentele mele de creaţie, când fac cele mai multe asociaţii de idei, menite să devină apoi idei-forţă, surse de iniţiative şi acţiuni, teme de lucru pentru colaboratorii mei. Poziţia orizontală prelungită mă avantajează. E firesc poate să fie aşa, deoarece corpul se află în relaxare şi toate energiile se concentrează în focarul luminos al minţii.

Limbajul muzical al oraşului

O caracteristică a ambianţei multinaţionale în care m-am născut şi am copilărit era şi aceea a democratismului său, legat de sentimentul patriotic. Iar acest spirit era întreţinut nu numai de numeroşii meseriaşi reuniţi în corporaţii, în bresle, ci mai cu seamă de intelectualii care activau în şcoli, în diferite instituţii, în barou, în preajma redacţiilor de ziare etc. Unul dintre ei era Ion Vidu, vecinul nostru din strada Faur, poet, jurnalist şi compozitor de renume. Venit de la seminarul Şcolii Normale din Arad, ca profesor de muzică şi dirijor al corului bisericii ortodoxe române, el a ştiut să dea o funcţie socială cântecului, să-i atribuie o semnificaţie naţională de însufleţire şi unire a românilor subjugaţi în Imperiul Austro-Ungar. Iar cântecele lui au contribuit la menţinerea credinţei în eliberarea şi unirea neamului într-o singură ţară. În acelaşi timp, Vidu a cultivat şi relaţiile cu celelalte naţii,

stimulând şi ajutând dezvoltarea corului maghiar şi contribuind la afirmarea altor unităţi corale minoritare din oraş.

După nereuşita sau eşecul Revoluţiei de la 1848 şi adunarea de la Dealul Viilor, în frunte cu Eftimie Murgu, cojocarul Constantin Udrea a găsit, în corul bisericesc şi în repetiţiile pe care le făcea, un prilej de întâlniri periodice şi de clarificare a gândurilor românilor bănăţeni. Dar prigoana dezlănţuită de autorităţi a atins şi corul românesc, desfiinţându-l. S-a salvat doar un cvartet vocal, apoi un sextet, care a continuat să cultive atât cântecul bisericesc, cât şi cel laic. Abia în 1869, corul a fost reînfiinţat *de facto,* prin angajarea unui dirijor ceh, care asigura şi direcţia corului societăţii şvăbeşti *Lugoschermusikverein.* Dirijorul ceh încerca să vâre în mintea coriştilor ideea că numai muzica nemţească şi clasică are valoare, în timp ce „mocăniile“ de pe Dealul Viilor sunt *keine Musik.*

Când a sosit la Lugoj, Vidu a găsit o atmosferă culturală „poluată“ de dirijorul străin, mulţi din bunii bănăţeni luând drept *oro colato* („aur curat“) afirmaţiile predecesorului său. Încercările de a introduce în repertoriu piese româneşti de valoare au rămas fără rezultat, până când lugojenii, după turnelul corului ieşean Gavriil Musicescu, au avut revelaţia cântecului nostru popular. Concertele corale ale lui Musicescu au rămas proverbiale în tot Banatul şi în toată Transilvania. Turneul n-ar fi fost posibil, dacă nu se făcea prin grija bisericii, fiind vorba de un cor metropolitan din capitala Moldovei. Serbarea câmpenească oferită de Coriolan Brediceanu la via sa a încununat succesul Corului Musicescu şi a deschis o nouă perspectivă vieţii muzicale din Lugoj.

După 1890 şi sub imboldurile venite din Vechiul Regat, s-au constituit şi alte coruri la sate (vestitul cor de la Chizătău din Banat era un model: înfiinţat în 1857, era alcătuit numai din plugari), aşa încât s-a ajuns la făurirea versului ce exprimă cu multă exactitate spiritul vremii:

Mândră ţară e Banatu',
Că la noi cântă tăt natu'.

Natu, cuvânt latin, înseamnă fiecare fiinţă născută, toţi cei născuţi. Mă gândesc că limba română, fiind o limbă deschisă, în plină evoluţie, ar putea să introducă şi să accepte cu mai multă generozitate termeni proveniţi din diferite provincii ale ţării, îndeosebi din zonele unde specificul daco-roman s-a păstrat mai bine.

Grija lui Ion Vidu a fost să dezvolte cât mai mult legăturile cu celelalte coruri etnice, propovăduind înfrăţirea între naţii. La jubileul de zece ani al corului meseriaşilor germani, *Gewerbeliederkranz,* a organizat concerte cu concursul tuturor coriştilor din localitate, iar beneficiul acestor concerte a fost destinat sinistraţilor de pe urma unui mare incendiu, care distrusese multe case şi gospodării, cu tot efortul depus de cloanfări (pompieri) spre a-l localiza. Colaborarea s-a extins ulterior şi, în acelaşi spirit de înfrăţire între naţii, s-au stabilit legături cu *Lugosi Magyar Darlada.* În scurt timp, Reuniunea Română de Cântări şi Muzică a reuşit, astfel, să devină o instituţie de prestigiu, capabilă să ia iniţiative şi să sprijine evoluţia spirituală a oraşului.

La începutul secolului, Ion Vidu a invitat Corul Dacia din Turnu-Severin, iar la gară acest cor a fost primit nu numai de Corul Vidu şi de Corul Lyra, ci şi de *Lugoscher Gesang und Music Verein,* de *Lugosi Magyar Darlada es Zenegylot,* de *Gewerbeliederkranz,* de fanfara cloanfărilor şi de mare mulţime de lugojeni. Politica de largi vederi şi omenia, spiritul de colaborare loială făceau ca nu o dată Vidu să împrumute cei mai buni cântăreţi ai săi pentru concertele corului maghiar. Acest cor a participat apoi la un concurs la Budapesta, obţinând premiul întâi. Şi cu toate acestea, politicienii şi autorităţile austro-ungare au ajuns să-l acţioneze în judecată pe Ion Vidu, pentru faptul de a fi pus pe note *Marşul lui Iancu* şi *Haideţi, fraţi,* partituri tipărite la tipografia eparhială din Caransebeş. Din fericire, Vidu a fost achitat, negăsindu-i-se nici o vină reală.

Rămân memorabile cuvintele scrise de el cu privire la atmosfera politică a vremii: „Şi până când politicienii îşi frământă creierii cu destinele patriei, subjugând popoare sub popoare, fiii dezmierdaţi ai muzei fac să răsune cântecele lor. Tot degeaba! Nu

cei dintâi vor croi soarta popoarelor, ci popoarele își vor croi soarta lor prin progresul în cultură.“

Vizionar, Ion Vidu formula încă de pe atunci o convingere clară asupra comunității culturale europene, unite prin înfrățirea și solidaritatea în cântec și în artă, în genere.

Legăturile lui Vidu cu Musicescu au continuat să se dezvolte. Între prietenii Lugojului se numărau însă și alți muzicieni de valoare: Chiriac, Paulescu, Velceanu. Patrioți ca George Dobrin și Alexandru Mocioni au făcut ca lugojenii să participe cu corul lor la expoziția jubiliară de la București, în 1907. Cu acest prilej, Ion Vidu ceruse pictorului Virgil Simonescu să pregătească un tablou simbolic, spre a întregi astfel aportul celor din Banat la definirea chipului țării. Căpătând amploare, inițiativa a mers mai departe, așa că la expoziția din București au participat șase sute șaizeci și șase de cântăreți din Banat, la care s-au adăugat trei sute șaisprezece dascăli aflați în acel moment la adunarea generală a Asociației Învățătorilor Confesionali, adunare ce avea loc la Băile Herculane. În felul acesta, Vidu a condus un cor imens și a lansat faimoasa sa compoziție *Ana Lugojana,* fredonată apoi în toată țara, ca și cântecul patriotic *Pui de lei,* rămas până azi în repertoriul tuturor formațiilor artistice.

În toate acțiunile sale, Ion Vidu se bizuia pe talente provenind din toate clasele sociale: intelectuali, negustori, meseriași, plugari. În realitate, aștepta mai mult de la țărani și meseriași și de aceea căuta să le pună în valoare aptitudinile. Pentru aceste idei, șovinii locali l-au urmărit și i-au creat un nou proces, pe baza unui denunț făcut de un inspector școlar, care îl învinuia „pentru crima de a se fi născut român“, învinuire pe care primul procuror județean a fost nevoit să o respingă „din lipsă de dovezi“!

La declanșarea Primului Război Mondial, Ion Vidu a fost percheziționat de un detectiv și douăzeci de jandarmi. I s-a ridicat toată arhiva personală și a corului. A fost arestat și internat la Sopron, lângă frontiera cu Austria de azi. Suferințele îndurate în temniță i-au lăsat multe beteșuguri, așa că, după terminarea războiului, lugojenii l-au regăsit mult mai îmbătrânit, purtând baston, tăcut și trist. La scurtă vreme, el și-a reorganizat ansamblul și i-a întâmpinat cum se cuvine pe generalii eliberatori Berthelot și Franchet d'Esperey, Tournade și Lemoigne, care au trecut prin Banat.

În 1919, Ion Vidu a devenit titularul catedrei de muzică a Liceului Coriolan Brediceanu, iar în 1926 a întemeiat Asociația Corurilor și a Fanfarelor Române din Banat, care număra o sută șaizeci de coruri, patruzeci de fanfare și zece mii de artiști amatori. Ca o recunoaștere supremă a talentului și a politicii sale muzicale de înfrățire între popoare, în 1929, la Bayreuth, dirijorul Kittel a introdus în programul concertului său trei piese populare, compoziții de Vidu: *Vraja, Andaluza* și *Arcașul.*

Dacă Ion Vidu a fost simbolul viu al limbajului muzical al orașului, nu putem trece cu vederea celelalte talente muzicale manifestate la Lugoj și în Banat. Apropiindu-se mult de viziunea și concepția lui Vidu, Tiberiu Brediceanu a colecționat folclor și a scris compoziții proprii inspirate din melosul popular, în spirit folcloric. În genere, a scris cântece, balade și jocuri și mai puțin muzică simfonică, după cum a făcut odinioară Franz Liszt cu *Rapsodia transilvană,* pe care impropriu a numit-o maghiară. Chiar dacă a introdus ceardașurile, ușor de identificat sunt ritmuri, frânturi melodice și expresii ale muzicii populare românești. Bela Bartok, adânc legat de tradițiile noastre, căsătorit cu o româncă, a pus în valoare imensele resurse folclorice românești, care, îndeosebi astăzi, au rezonanțe și disonanțe foarte moderne. E suficient să ne gândim la *Balada ursului* care, prin acorduri armonioase și prin disonanțe, sugerează imagini și sentimente pline de dramatism și zbucium, cum am simțit în momentul în care, după o masă oferită la Milano prietenului Sergiu Celibidache, acesta a trecut la pianul Bechstein vertical, care aștepta un astfel de maestru și astfel de melodii, fiind considerat cel mai bun instrument pentru gamele joase, cum Steinway este apreciat, pentru gamele înalte, un *summum* al pianului. Compozițiile lui Tiberiu Brediceanu, executate la pian, sunt de mare efect, așa cum impresionante sunt compozițiile altui muzician bănățean de seamă, Sabin Drăgoi.

Lugojul a dat numeroși cântăreți de operă, între care a excelat Traian Grozăvescu, care s-a impus la Opera din Viena și era comparat cu Caruso. Cariera sa briliantă ar fi putut să ajungă la culmi

nebănuite, dacă soţia sa nu l-ar fi împuşcat în pragul casei, când se pregătea să meargă la un spectacol. Teatrul municipal, loc de întâlnire al lugojenilor, îi poartă azi numele, şi o statuie în faţa edificiului îi permanentizează memoria, asemenea busturilor lui Coriolan Brediceanu şi Ion Vidu, instalate pe malul Timişului.

Bariton de renume, maestrul emerit al artei Constantin Ursulescu, fiul blănarului din răscrucea celor patru străzi, a continuat tradiţia cântăreţilor de operă lugojeni. Pe acelaşi drum a pornit-o şi fata doctorului Şepeţan, care a venit la Scala din Milano pentru studii şi cântec, dar, fiind suferindă şi în cură la Davos, în Elveţia, a cunoscut un diplomat libanez de culoare cam închisă şi şi-a schimbat gândurile. Acest lucru l-a întristat pe tatăl ei, atât de simpatizat pentru umorul său. Arătând fotografia ginerelui prietenilor săi de la Masa Poganilor, ţinea s-o ia înaintea celor care aveau obiceiul să boteze fără popă şi cristelniţă şi îl prezenta singur pe diplomatul nostru drept harap...

În cele trei coruri româneşti ale Lugojului s-au impus mulţi solişti. Printre aceştia impresiona cu vocea sa de bas profund un oarecare Iorga. Am avut prilejul să ascult de multe ori aceste coruri, fie la Teatrul Grozăvescu, fie la biserică, fie la serenade şi colinzi, la înmormântări, iar recent, la funeraliile moaşei Ecaterina Plauchitiu, la progade. Am revăzut figuri cunoscute în tinereţe, în fond rămase aceleaşi, doar cu vălul vremii aşternut pe chip. Am revăzut-o pe domnişoara ăranu, i-am privit lung pe Ionel Lupu, pe Costi Dragomir al lu' Covaciu, iar alături de ei, pe doctorul Barbu, pe domnul Sarmeş, pe profesorul Cojocaru, pe Tavi Bacău, pe Ioviţă, fostul meu camarad de oaste, pe Ion Ardelean al lui Năvligă, pe sora lui Ursulescu şi pe părintele Sintescu. Cu imaginaţia, cu privirea întristată, i-am petrecut şi pe cei dispăruţi în lipsa mea.

Cloanfării

Nu o dată, celor care uitau să studieze *magistra vitae*, cum numea el istoria, profesorul Simu le recomanda să se lase de şcoală şi

să se angajeze cloanfări în fanfara faierleşarilor din Lugoj, adică a pompierilor voluntari, care formau un corp ales al oraşului, iar printre aceştia şi mai aleşi erau cei destinaţi să alcătuiască fanfara de paradă a unităţii. Constituită îndeosebi din instrumente de suflat – trompete, clarinete, flaute, piculine, eufoniu, tromboane, bas, cu câteva instrumente de percuţie, ca tobele mari şi mici, cu talgere (fegeiele, de la cuvântul care indică şi capacele de bucătărie), cu trianglu – poate din cauza atâtor alămuri, muzicanţii preferaţi erau şpenglerii, adică tinichigiii, care, obişnuiţi în viaţa de toate zilele cu burlanele drepte şi cotite, cu tablele fixate pe acoperiş, cu construirea de chiscandluri, adică stropitori sau căni de tablă pentru flori, tăvi de băgat în renuri, adică în cuptoare, ştiau să scoată melodii mai iscusite din aceste alămuri, dând totodată şi denumirea de cloanfări tuturor membrilor fanfarei.

Când sunau pe stradă în formaţie, circulaţia se oprea şi copiii se luau droaie după ei, căci un astfel de spectacol era rar de văzut, mai ales că toţi cloanfării erau îmbrăcaţi în uniforme de paradă de culoare kaki, prevăzute cu şnur roşu peste tot la cusături, ca să se ştie că este vorba de stingătorii de foc. Era mare cinste să fii acceptat ca voluntar în acest corp ales al oraşului, cu un serviciu civic atât de important ca acela al incendiilor. Printre faierleşari era şi unchiul meu, Ioţa Covaciu din Buchini, şi el considera această activitate drept un lucru de mare cinste. Ca şi alţii, când auzea trâmbiţa sunând din balconul turnului bisericii unite, lăsa totul baltă şi se îndrepta în fugă mare spre locul de adunare, care, pe timpul primei mele copilării, era în curtea casei devenite mai târziu Şcoala Comercială. De acolo, cu caii biciuiţi cu străşnicie, urneau din loc şi purtau în goana mare cisterna cu pompa prevăzută cu două braţe acţionate de mână, cu scările şi cu spriţurile, cu maţul de pânză de cânepă încolăcit, în timp ce alţii sunau clopotul de alarmă, cerând deschiderea drumului. Era şi acesta un alt fel de spectacol dat în faţa oraşului, când pompierii, cu centironul strâns la mijloc, cu corzile necesare spre a se agăţa de copaci, de stâlpi şi de ferestre, cu toporişca la şold, se arătau pătrunşi de simţul datoriei şi de spirit de sacrificiu.

Într-o noapte, am asistat eu însumi la stingerea incendiului de la moara șpănească, de care ne legau atâtea amintiri. Nu s-a știut niciodată dacă moara luase foc din neglijență sau focul fusese pus. Se zvonea însă că moara fusese bine asigurată și că proprietarul ei, domnul Schwartz, dacă nu mă înșel, voia să iasă din afaceri și să se transfere pe alte meleaguri. Privind flăcările, mă gândeam la zilele când veneam cu bunicul la măcinat de grâu și mă durea văzând-o că arde, de parcă ar fi fost a mea. Pietrele cu un diametru de un metru și jumătate, ca și valțurile moderne, pentru făină mai fină, cu două zerouri și fără urmă de nisip care să scrâșnească în dinți, se rostogoleau printre grinzi prefăcute în jăratic. Toate acestea fuseseră acționate de marea roată de scoc, mișcată de apele Timișului, parțial deviate printr-un canal de câteva sute de metri, începând de la Ciornoboara. Pe atunci, Timișul avea ape abundente, căci partea dată timișorenilor pentru alimentarea canalului Bega, ce începea de la Coștei, era captată dincolo de oraș, la marile stăvilare, câtă vreme astăzi, după câte am aflat, încă din munți sunt captate și deviate parte din apele Timișului pentru marile uzine siderurgice de la Reșița.

Cu tot efortul bravilor pompieri din Lugoj, moara șpănească a ars în întregime și n-a fost salvată decât roata cu scoc. Fiind în apă, aceasta n-a putut să ardă. Bineînțeles, au mai rămas zidurile groase și afumate care, nefiind bune de foc, s-au salvat singure. Nici podul peste canal, lângă scoc, n-a rămas întreg, iar după o vreme gârla morii a secat, prefăcându-se într-o vale a plângerii. Aceasta însă n-a știrbit cu nimic prestigiul cloanfărilor. Ei aveau un restaurant propriu, în Strada Bocșei, nu departe de societatea sportivă „Vulturii“, și continuau să cânte aici și să facă exerciții, îndeosebi la trompeta denumită mai adesea trâmbiță.

Spre deosebire de Lugojul de pe timpuri, în Italia, serviciul pompierilor este asigurat de un corp militar și aici răcanii își îndeplinesc serviciul ceva mai prelungit, dar ferit de instrucție și front. Şeful biroului de reclamă al ButanGas-ului, talentatul desenator și pictor Emilio de Silva, dintr-o ramură necunoscută a marii familii a contelui de Alba din Spania, și-a satisfăcut serviciul militar în această armă, și m-a bucurat mult când am aflat aceasta, deoarece gazul butan fiind inflamabil, toți muncitorii sunt organizați în echipe de stingere a focului, în caz de pericol. Aveam astfel un priceput în materie, gata să sune sirena și fluierul. Deși arhitectul de Silva a trecut apoi la serviciul de reclame al Uzinelor Fiat, îi păstrez și acum o bună amintire pentru stilul său cald și sensibil, ca și pentru pictura executată pentru *Drăganul Mărilor,* reprezentând un pescar subacvatic și sirene, de data aceasta adevărate, cu trupul întreg și dalbele picioare prefăcute în cozi de pește. Se știe că pescarii, când le prind în năvoadele lor trase prin mările calde, le scot din apă, le privesc, le admiră și le aruncă din nou în mare, spunând: „Nu folosesc, pentru că n-au ce trebuie!“

În schimb, pompierii din Palma de Mallorca erau recrutați dintre zidari, nu dintre tinichigii, ca la Lugoj. Fostul primar al orașului, colonelul Maximo Alomar, care scrie o carte despre istoria pompierilor maiorchini, spune că, la un moment dat, a recurs la polițiștii-muzicanți, deoarece zidarii-pompieri erau mai puțin pricepuți ca șpenglării din orașul meu natal. Cu ani în urmă, cei cincizeci de zidari-pompieri acționau sub supravegherea unui... zidar mai mare, însărcinat cu supravegherea șantierelor de construcții edilitare. Când suna clopotul de la En Figuera, din foișorul de foc, dând alarma de primejdie, pompierii știau în care parte a orașului a izbucnit focul după felul dăngănitului și se adunau în grabă mare la Ayuntamiento, adică la primărie, de unde, de sub Scara regală, scoteau uneltele, îndreptându-se spre *el lugar deh hecho*, adică spre locul întâmplării.

Astăzi, la un secol de la întemeierea acestui nobil „serviciu de abnegație“, alarma se comunică prin telefonul roșu de la centrala parcului pompieresc, situată, pentru similitudine de culoare, lângă abatorul comunal, unde sunt aduși taurii coridelor duminicale, ca să fie măcelăriți de-a binelea, desăvârșindu-se astfel opera măiastră a matadorilor din arenă, *a la cinco de la tarde*. Așa se face că sergentul comandant al pompierilor ajuns la cel mai înalt grad

după douăzeci şi cinci de ani de pompierie şi patruzeci de ani de activitate în serviciul municipalităţii, sergentul Vicente Mari, şi-a putut face de curând bilanţul activităţii, stabilind o mie optsprezece intervenţii numai în cursul anului 1971, în care n-au fost calculate însă chemările telefonice în glumă, numeroase altă-dată, mult mai reduse acum, de când s-a introdus sistemul de control al chemărilor.

Masa Poganilor

Imaginea oraşului Lugoj, ca oraş cultural naţional şi european, nu poate fi completă, dacă nu vorbim de ceea ce a reprezentat „motorul“ multor activităţi şi iniţiative, adică de faimoasa societate fără statute şi fără forme scrise, dar mult mai reală şi eficientă decât multe alte asociaţii create pe hârtie şi rămase literă moartă, şi anume: Masa Poganilor.

Această curioasă instituţie bănăţeană şi lugojeană, teoretic, era considerată după război ca o anexă a cazinoului din Lugoj. Se afla instalată într-un frumos palat din Strada Caransebeşului, cu intrare printr-o poartă mare, sub un balcon susţinut de două coloane dorice, de piatră, azi dispărute. Palatul a devenit acum un valoros muzeu al oraşului. Aici se desfăşura viaţa oficială şi socială, marcată şi de participarea numeroşilor ofiţeri. Bine cotaţi în ambianţa feminină, multe tinere aspirau la un soţ cu epoleţi şi bumbi aurii. În felul acesta, cine ştie câte frumuseţi lugojene au fost „furate“ de ofiţerii veniţi din toate colţurile ţării! Dar cazinoul român nu era totuşi atât de vechi şi atât de însemnat ca Masa Poganilor, unde nu existau nici o regulă şi nici un criteriu de selecţie, dar existau oameni unul şi unul. Funcţiona din primăvară până-n toamnă, în grădina restaurantului şi hotelului Concordia.

Situată îndărătul bisericii ortodoxe cu două turnuri, înconjurată de arbori enormi, de arţari şi hipocastani, grădina Concordiei beneficia de răcoarea vegetaţiei bogate, care „condiţiona“ în chip natural aerul şi temperatura. La o masă întotdeauna întinsă se întâlneau uniţi în cuget şi în simţiri, încă de la sfârşitul secolului trecut, românii şi, sub pretextul unui papricaş, topit cu o bere rece, se iscau discuţii culturale şi politice. După dispariţia restaurantului Concordia, masa s-a strămutat la Dacia, dar nici un intrus nu cuteza să se aşeze la ea, din pricina unui avertisment scris pe carton: „Aici e Masa Poganilor. Cine se aşază la ea seamănă cu noi. Iar noi semănăm cu c...“ Nimic de spus, Poganii erau oameni cu cuget tare, cu simţul umorului şi între ei erau destui... scorpioni de-ai doctorului Şepeţan, capabili să înfrunte orice adversităţi, zeflemele şi muşcături otrăvite de-ale celor de la *Vipera*.

O iniţiativă de toată lauda a Mesei Poganilor a fost trimiterea la studii, la Paris, în anul 1901, a tânărului inginer Traian Vuia care, cu această bursă, a putut să-şi desăvârşească studiile aeronautice, ajungând apoi să realizeze acolo cu avionul său prima decolare cu mijloace proprii, deci primul zbor efectiv din lume, cu un aparat mai greu decât aerul. Acest fapt senzaţional a fost constatat şi omologat de către autorităţile pariziene şi este considerat – deşi nu e cunoscut pretutindeni – drept primul zbor adevărat din istoria aviaţiei moderne. Zbor realizat de un român neaoş, fiu de ţăran din Banat, din satul Surducul Mic, ce-i poartă azi numele. Fraţii Wright, zburând în anul 1903, s-au menţinut în aer numai după ce-au fost catapultaţi de pe o pistă, adică traşi de un alt mijloc de locomoţie, la fel cum se procedează azi cu planoarele. Interesante detalii, în acest sens, le-am primit cu ani în urmă la Paris de la inginerul Henry Coandă. Istoriile aviaţiei, deşi îl citează pe „austro-ungarul“ Traian Vuia, evită să precizeze acest fapt, făcând să revină gloria începutului şi succesului în aviaţie inventatorilor americani, la dispoziţia cărora au stat cu totul alte mijloace decât cele avute de bănăţeanul Vuia, ajuns la Paris pe cheltuiala Poganilor. Mai târziu, urmând acest exemplu, Reuniunea Română de Cântări şi Muzică a trimis şi ea inginerului Traian Vuia două sute de coroane, spre a-l scoate din impas.

În cadrul Mesei Poganilor (cei mari şi tari, cum s-ar înţelege termenul unguresc *pogany*, devenit şi nume, ca în celebrul portret de Brâncuşi, *Domnişoara Pogany)* s-au pus bazele ziarului *Drapelul* condus de Valeriu Branişte, în 1901. Tot la Masa Poganilor s-a discutat – aşa cum am mai arătat – participarea românilor bănăţeni la expoziţia jubiliară din Bucureşti, realizându-se acest lucru sub imboldul personalităţilor de frunte ale Lugojului. Nimic important din viaţa socială nu scăpa acestei asociaţii şi multe din activităţile ei le-am cunoscut eu însumi, din lectura revistelor satirice *Vipera* lui Ion Puşu şi *Scorpionul* lui Ion Şepeţan. Parcă mă şi văd acum în podul casei, unde depozitam colecţiile vechi ale acestor reviste. Pe prima pagină apărea, de regulă, omul zilei. Adesea acest om al zilei era taica Vidu, după chef, înfăţişat într-o mare caricatură, cu picioarele încrucişate, ca un paşă, cu aluniţa pe nas şi cu ţvicherii strâmbaţi, după un nou succes.

Nimeni nu scăpa de critica *Scorpionului,* nici chiar Poganii înşişi, prezentaţi sub aspect comic şi satiric, ceea ce îi făcea simpatici şi populari. Redactorul, doctorul Ion Şepeţan, era otorinolaringolog şi îşi făcea singur reclamă în chipul următor: „scoate urdori din ochi, clei din urechi şi viermi din nas“. Mai explicit decât aşa şi mai pe înţelesul tuturor cred că nu putea să fie. Şi se pare că acesta a fost unul din motivele succesului său profesional. Lui taica Vidu i se puneau în lumină ultimele creaţii, scriindu-se mereu despre compoziţiile ce le lansa, iar acestea se numărau cu sutele, despre numeroasele coruri şi fanfare organizate de dânsul, dar şi de porţiile de papricaş devorate. Bineînţeles, nu erau uitate butiile de vin ce se scurgeau pentru dizolvarea acestei mâncări grase şi grele, de origine maghiară.

Când Masa Poganilor s-a transferat la restaurantul Dacia, serviciul a fost asigurat de domnul Vlădău, ajutat de soţia sa, Mărioara, ea însăşi fata unui birtaş de bună condiţie, Donică. Localul lui Donică a dispărut, împreună cu tipografia lui Danciu, instalată alături, unde se imprima *Acţiunea* (în acest ziar am publicat şi eu note din Italia). A dispărut apoi şi tipografia lui ăranu, care scotea *Răsunetul* şi unde am trimis un articol, în 1940. Unii membri ai Mesei Poganilor mergeau şi la cafeneaua Bristol, unde jucau domino şi table. Aici se ducea şi tata, iar de succesele sale la joc ne dădeam seama după darurile pe care ni le aducea seara: castane răscoapte. Niciodată însă n-am aflat nimic despre insuccesele sale, care, fatal, ca la orişice joc cavaleresc, nu puteau să lipsească.

Nu o dată Masa Pogarilor accepta lectura unor condeieri, şi tot aici a fost citit pentru prima oară studiul folcloric consacrat poreclelor lugojeneşti. Fenomenul a fost studiat şi pus în lumină mai târziu de doctorul Aurel Cosma, de N. Ivan şi alţii, iar în primii ani de război, entuziastul Gabriel epelea a editat un volum de-a dreptul senzaţional, intitulat *Plugarii condeieri din Banat*. Extrag din prefaţa volumului câteva rânduri revelatoare:

„ ărani care scriu sonete, romane, piese de teatru, ţărani directori de gazetă, prea mirosea a senzaţie literară!

În 1941 am conferenţiat la Teatrul din Sibiu în cadrul Asociaţiei Scriitorilor Ardeleni despre plugarii condeieri din Banat, am publicat articole în *România Nouă*, în *Luceafărul,* despre această problemă, fără a avea ecoul dorit. Erau unii care mă bănuiau că eu sunt în realitate acel Ion Frumosu, ţăran de nouăsprezece ani, pe care îl prezentam în articolele mele.

În 1942, toamna, am venit la Bucureşti. Mă durea sufletul ca o problemă cu perspective atât de largi pentru cultura poporului nostru să rămână îngropată într-un colţ de provincie şi să fie ignorată de masele cititorilor. Le-am vorbit prietenilor, am republicat articolele de la Sibiu în săptămânalele *Vremea* şi *Universul literar*. Entuziasm şi neîncredere totodată. Calitatea celor care-au ştiut să aprecieze marea dragoste de cultură a plugarilor bănăţeni, efortul lor spre creaţie, ca şi aspectul naţional-politic, sociologic şi literar al problemei apăsa mai mult în balanţă. (...) Problema a ajuns astfel discutată în cercurile culturale din capitală. Nu mă pot opri să nu inserez aici entuziasmul unui mare scriitor actual, care, citindu-mi articolele, spunea:

– Păi, dacă scriu aşa de frumos ţăranii dumitale, noi, ăştia culţii, trebuie să ne lăsăm de meserie!

(...) Evident, pentru a aprecia după cum se cuvine opera plugarilor condeieri, trebuie să ne gândim la mediul din care vin, la cele câteva clase primare pe care le au, la cultura acumulată pe furiş, între o opintire la munca câmpului şi alta. Dacă se va aprecia că problema nu prezintă un interes literar, ea prezintă în orice caz un interes social şi naţional" etc.

Printre aceşti ţărani, foarte puţini au fost cei care au scris în grai bănăţean, căci aceasta cere multă virtuozitate şi pregătire, iar rimele nu sunt uşor de găsit. ăranii condeieri scriau în limba literară şi în limba vorbită, adresându-se prin numeroase foi şi reviste în primul rând ţăranilor şi deci trebuiau să fie pe înţelesul tuturor. Între cele două războaie mondiale, ca şi în timpul dominaţiei austro-ungare, ei au menţinut vii limba şi cultura românească, alături de studenţi şi intelectuali. Aşa a fost Ioan Murgu-Cucu din comuna Berlişte, care a publicat versuri în *Foaia ilustrată,* precum şi în revista de satiră *Cucu* din Budapesta. La aceasta din urmă a mai publicat cu succes şi Aurel Novac din satul Vasiova, având de suferit închisoare pentru curajul său. Tot aşa Dumitru Brânzei, prozator din comuna Ciclova Română. Publicând articole şi evocări de personaje şi fapte din viaţa Banatului, el a avut onoarea de a fi vizitat acasă de însuşi ministrul Instrucţiunii Publice, Dimitrie Gusti. Alte nume demne de amintit: Ilie Crăciunel, Ioan Ciucurel din Şosdea, Pavel Blidariu din Chevereşul Mare, Petru Petrică din Cârnecea, Ion Frumosu din Cinchici. La mare cinste merită să fie pus tata Oancea din Bocşa Montană, sculptor în lemn, decorator de biserici, poet liric şi umorist de cea mai autentică factură. Biblioteca lui poate să stârnească invidia oricărui scriitor, acum, când tata Oancea a depăşit vârsta de nouăzeci de ani. Despre Maria Dogaru, prima ţărancă scriitoare şi publicistă din ţara noastră, s-a vorbit şi s-a scris elogios de multe ori.

Ceea ce poate fi considerat drept un fenomen unic în Europa este faptul că ţăranii din Banat nu s-au mulţumit să transmită producţiile lor pe cale orală, ci au avut cutezanţa să ia condeiul în mână, să scrie, să publice cu succes şi să scoată pe cheltuiala lor cărţi şi reviste, lipsindu-se adesea, cum s-a întâmplat cu tata Oancea, de bruma de avere pentru plata tiparului. El însuşi povesteşte cu umor cum şi-a vândut vitele ca să-şi imprime cărţile. Un film de televiziune ni-l prezintă ca pe o figură patriarhală şi pitorească, ca pictor, sculptor şi poet.

Deşi cărturari, o seamă de scriitori bănăţeni se socoteau Pogani. Între ei figurează Ion Popovici-Bănăţeanu, apreciat de Titu Maiorescu, unul dintre primii prozatori care a scris despre viaţa meseriaşilor tăbăcari. Victor Vlad Delamarina a prezentat şi el figura lui Sandu Blegea Tăbăcaru ca „ăl mai tare om din lume", poezie prin care s-a consacrat şi care îl reprezintă în istoriile literare. A scris în grai bănăţean, ca şi avocatul George Gârda din Făget, originar din satul Mănăştiur, care îşi lua cu predilecţie eroii dintre foştii săi prieteni din copilărie. Între aceştia ni l-a prezentat şi pe Nicolae Dejica la teatru stând *pup,* adică pe vine, deoarece nu s-a priceput să aplece scaunul mobil. La fel de şugubeţe sunt poeziile sale Aizânbanu, Trăivanul, condus de boactări cu căpiţă, *Honveţii şi bica, Poganii de altădată.* În rândul scriitorilor cunoscuţi se află, de asemenea, Cassian Munteanu, protopopul Gheorghe Popovici, doctorul Ion Sârbu din Rudăria, autor al valoroasei istorii a lui Mihai Viteazul, profesorul nostru Aurel Peteanu şi alţii.

Masa Poganilor mă duce uneori cu gândul la americani. Ei şi-au dat seama de utilitatea reuniunilor, a discuţiilor în jurul unei mese, prilej spre a declanşa adesea iniţiative culturale şi ştiinţifice de valoare. Ei au instituit aşa-zisa *brain storming,* adică „furtuna de creieri". O instituţie care reuneşte pe specialităţi persoanele reprezentative ale oraşelor şi este cunoscută sub numele de *Rotary Club.* Instituţia s-a răspândit pe toată suprafaţa pământului, cu organizaţii naţionale şi un sediu central mondial în SUA. În felul acesta, membrii *Rotary Club,* oriunde s-ar duce, în orice oraş din lume, sunt bine primiţi, introduşi şi prezentaţi localnicilor. Întâlnirile lor sunt săptămânale, la o masă convivială, unde cineva dezbate o temă de interes general, referitoare la viaţa oraşului, în colaborare cu autorităţile. Cam aşa făceau şi Poganii noştri.

Figurile lor impunătoare, obiceiurile şi faptele lor au trecut de mult în legendă şi au prins contur sub pana hazlie a unor poeţi bănăţeni ca George Gârda, Virgil Şchiopescu şi alţii.

Eftimie Murgu şi Aurel C. Popovici

Întotdeauna m-au interesat oamenii care au fost. Bunicul era o imagine a trecutului, cu el apunea o lume, amintirile lui erau legende. Am avut din copilărie nu numai respect pentru cei în vârstă, ci şi o atracţie în care se amestecau şi curiozitatea, şi bucuria descoperirii unei viziuni diferite. Înţelegeam treptat că există autorităţi sociale întrupate fie de oameni de mare prestigiu, fie de asociaţii ca Masa Poganilor, care nu ţineau de formele obişnuite ale administraţiei de stat.

Pe străzile care nu reprezentaseră până la o anumită vârstă decât spaţiul copilăriei, al jocurilor şi al relaţiilor noastre directe cu lumea, am început să păşesc uneori îngândurat şi să-mi imaginez existenţa oamenilor de odinioară. Învăţând la şcoală, citind în reviste, figura lui Eftimie Murgu începea să prindă pentru mine forme reale. Încercam să-mi închipui cum, la 3 mai 1848, pe Câmpia Libertăţii, la poalele viilor, unde ajungeam fie prin Strada Tunei şi de acolo prin Drumul Tapiei, fie prin Strada Libertăţii, zisă Guşata, mult frecventată de vărul meu Caesar, sau pe Drumul Făgetului, prin Caştelă, s-au revărsat ţăranii şi orăşenii, animaţi de ideea revoluţiei. În fruntea acestei mişcări se afla Eftimie Murgu, om politic al baroului din Lugoj, jurist bine cunoscut în Principate, unde a contribuit la formarea lui Nicolae Bălcescu şi a ţinut lecţii de filozofie în diferite centre.

Viaţa dramatică a lui Eftimie Murgu mă cucerea. Treptat aflam noi date despre participarea lui la conjuraţia de la Bucureşti, alături de Nicolae Filipescu şi alţi fruntaşi revoluţionari. Expulzat din Principate, el a revenit la locul său de baştină şi a luat parte activă la lupta pentru înlăturarea injustiţiilor sociale şi desfiinţarea iobăgiei, *adscriptio glebae*. Încercase să aducă înţelegere între

revoluţionari, indiferent de naţionalitatea lor, libertatea fiind bunul cel mai de preţ ce trebuia obţinut. Dar, după eşuarea acţiunii sale, Eftimie Murgu a fost condamnat şi şi-a ispăşit pedeapsa departe de Lugoj. Mormântul i-a rămas printre străini, până când, în al treilea deceniu al veacului nostru, un comitet de iniţiativă a luat hotărârea să i se aducă osemintele la Lugoj, unde i s-au organizat funeralii. Îmi aduc bine aminte de aceste funeralii, cu atât mai mult cu cât tatăl meu a făcut parte dintre cei patru care au purtat coşciugul pe umeri. Atunci s-a petrecut un lucru pe care tata l-a ţinut minte toată viaţa: când să coboare coşciugul în criptă, fruntea lui a înfruntat o grindă şi n-a lipsit mult să rămână el însuşi acolo, spre a ţine de urât marelui patriot.

După ani, între primărie şi fosta prefectură, bustul în bronz al lui Eftimie Murgu îl înfăţişează în toată măreţia, înfăşurat în barba sa bogată.

Ca Pogan adevărat, tata discuta despre drepturile şi datoriile omului nu numai în oraş, ci şi acasă, cu lucrătorii şi cu rudele. Îl ascultam şi eu uneori, lăsând lecţiile şi amestecându-mă în vorbă. Dacă ar fi să reproduc acum conţinutul acelor discuţii, cred că ele s-ar referi la multe lucruri actuale şi azi. Tata vedea însemnătatea unor măsuri politice, căuta să le înţeleagă subtextul şi să le ghicească evoluţia ulterioară. În limbajul său bogat în snoabe şi împestriţat cu arhaisme, tata se străduia să lămurească rolul micilor producători şi să priceapă cauzele ce determinau cererea şi oferta, legile pieţei în legătură cu munca micilor meseriaşi. Întrezărea existenţa unei pieţe de dimensiuni largi şi îşi punea problema frontierelor care împiedică circulaţia mărfurilor.

Nu ştiu dacă tata cunoştea cât de cât ideile lui Aurel C. Popovici şi dacă va fi aflat ceva despre existenţa şi opera acestui Pogan de vază, născut la Lugoj în 1863 din părinţi cojocari. Sigur este însă că opera lui, destrămată o dată cu Imperiul Austro-Ungar, a preocupat pe lugojeni. Fiind dotat cu o inteligenţă strălucită, Aurel C. Popovici şi-a însuşit o vastă cultură şi a ajuns astfel la sinteze proprii, originale. Deşi studiase medicina, s-a consacrat adevăratei sale vocaţii, jurnalismul şi politica, devenind

unul dintre cei mai mari gânditori şi doctrinari constituţionalişti ai Europei. Cercuri influente din Anglia, Germania, Franţa aveau deosebită consideraţie pentru scrierile şi ideile sale, care l-au adus alături de viitorul împărat, arhiducele Franz Ferdinand.

Ca şi pentru Pogani, şi pentru mine figura lui Aurel C. Popovici a devenit cu timpul nu numai o frumoasă legendă, ci şi o realitate cu multe rezonanţe actuale, deoarece cooperarea şi apropierea dintre popoare s-au dovedit a fi necesităţi ale vieţii moderne şi, pe zi ce trece, se impun.

Ca lugojean, nu se poate să nu subliniez, ori de câte ori am prilejul, că Aurel C. Popovici (bucurându-se şi el, ca toţi ceilalţi Pogani, de o poreclă: Dixi) a meditat asupra acestor probleme şi a publicat la Lipsca, în 1906, tratatul său asupra *Statelor unite ale Europei danubiene*. Deşi o privea cu ochi critic, însuşi Nicolae Iorga avea să vorbească despre opera de sinteză a lui Aurel C. Popovici ca despre „o carte puternică".

După ani, ţăranii condeieri şi breslaşii intelectuali, continuând spiritul celor care se numeau Poganii Poganilor, au ajuns să-şi spună cuvântul în marile confruntări internaţionale şi să militeze pentru viitorul Europei.

Gândindu-mă că mormântul acestui Pogan din cimitirul Saint George de la Geneva ar merita să constituie un loc de meditaţie şi de pelerinaj, am luat un teren de patru măsuri, spre a putea fi amenajat, şi aici este în curs instalarea unui monument semnat de Ina Popescu din Timişoara, sub auspiciile fundaţiei noastre şi sub privirile pioase ale celor care l-au cunoscut şi admirat.

PARTEA A TREIA

Pui de lei

Afluenţa elevilor la liceu era tot mai mare, deoarece în anii 1927 ţăranii ajunseseră să-şi organizeze gospodăriile şi anii mănoşi le-au îngăduit să adune bani pentru copiii care studiau la oraş. Fiii ţăranilor erau daţi în „vipt“, adică în gazdă la diferite familii, iar plata se făcea după vinderea unor metări (un metăr = 100 kg) de grâu, pe piaţa din Lugoj. Când grâul nu putea să fie vândut, plata se făcea în natură.

În afară de motivele economice, afluenţa elevilor era o expresie a dorinţei şi a râvnei ţăranilor de a-şi vedea fiii devenind cărturari, spre a ocupa funcţii publice şi private. La meserii ajunseseră mai demult, căci breslele, după cum am arătat, erau alcătuite în majoritate din români proveniţi din mediul rural, foarte pricepuţi în artizanat, poate mai puţin pricepuţi la negustorii şi la valorificarea produselor lor, ce treceau prin mâini intermediare. Apăruse o categorie de negustori numiţi „cerealişti“, care cumpărau grâul la preţuri slabe şi apoi îl valorificau direct la export, expediindu-l în vagoane, peste hotare. Alteori, grâul era valorificat în aceleaşi condiţii de proprietarii celor trei mori, aflate şi ele în mâinile cerealiştilor.

Aceasta era situaţia de atunci, dar formele de valorificare comercială ce persistau în unele domenii ale economiei se cereau schimbate şi ameliorate, şi mulţi vedeau progresul printr-o largă instruire, prin trimiterea copiilor la şcolile secundare. Grele sacrificii au făcut părinţii ţărani în acest scop, deoarece studiile secundare nu erau pe atunci oferite gratuit de către stat, ca astăzi, şi totul era suportat de cei interesaţi. Dacă într-o familie erau doi

copii de şcoală, deseori al doilea putea să înceapă învăţătura numai după ce termina cel dintâi, pierzând astfel ani preţioşi de studiu, ani pe care încerca să-i recupereze apoi prin cursuri particulare, dând examenele a două clase simultan. Exemplul cel mai concludent în acest sens îl oferă Nichi Dejica din Mănăştiur, sat renumit pentru producţia de varză albă, numită curechi. De aici era originar şi poetul bănăţean, avocatul George Gârda. După ce-l trimisese la şcoli pe fiul cel mare, pe Ion, să devină doftor de marve, adică veterinar, abia când acesta a terminat studiile, a fost trimis la şcoli şi cel de-al doilea fiu, Petru, un an da, un an ba. Petru, azi foarte bun chirurg, venea deseori pe la noi. Îl alintam cu numele de Petrică, ne ajutam la exerciţii şi îi împrumutam cărţile pe care nu şi le putea cumpăra.

Alături de mulţi colegi de la ţară, am început clasa întâi la Liceul Coriolan Brediceanu şi am urmat-o împreună cu şaizeci şi cinci de elevi. Ocupam sala de la parter, din fundul aripii stângi, ale cărei ferestre dădeau spre curte şi erau acoperite în parte de castani sălbatici şi arţari. Băncile cu scaune şi pupitre formau un singur bloc. Erau vopsite într-o culoare brun-cafenie, roasă de pantalonii predecesorilor noştri. Aceştia avuseseră grijă să lase şi alte urme după ei, efectuând unele inscripţii mai mult sau mai puţin atrăgătoare, dar în genere limitate, deoarece fuseseră educaţi în spiritul respectului pentru avutul public. Sala de clasă era mică, insuficient iluminată şi prost oxigenată pentru plămânii celor şaizeci şi cinci de băieţi.

Lângă uşă se afla catedra, instalată pe un podium larg şi încăpător, suficient de spaţios chiar şi pentru unele repetiţii corale. Pe perete era întinsă o mare tablă neagră, ca toate tablele negre din lume. Lecţiile erau predate de buni profesori la mai toate materiile. Îmi aduc aminte cu mai multă uşurinţă şi plăcere de cele de muzică, predate de maestrul Ioan Caba. Pe atunci, profesorii de muzică nu obţinuseră încă recunoaşterea calităţii lor şi se numeau maeştri. Aşadar, maestrul Caba a înjghebat primul cor al clasei, socotind că, în acest chip, ne va face să îndrăgim şi să ne însuşim cu mai multă uşurinţă muzica. Singura problemă pe care şi-o punea, când era vorba de repetiţii, suna ca în cărţile sacre: „Că care cântare, că cum şi că când s-o cântăm?“ Iar această expresie l-a caracterizat şi l-a însoţit până la moarte. Iar moartea nu s-a lăsat mult aşteptată, după astfel de eforturi şi de indecizii. Cred că, trecând în lumea celor drepţi, s-a dus în rai, căci era un om bun şi credincios, fapt pentru care Sfântul Petru l-a agreat desigur în cer, însărcinându-l să organizeze şi acolo cetele de voci albe ale îngerilor.

Noi ne simţeam pui de lei, mai ales după ce iubitul nostru profesor Caba ne-a învăţat compoziţiile patriotice ale inspectorului general (rang la care fusese ridicat între timp) Ion Vidu. Lecţiilor teoretice de învăţare a notelor, a solfegiilor, a cheilor şi tonalităţilor, noi le preferam corul, devenit deseori prilej pentru năzbâtii şi hârjoane.

Uniforma

Regulamentul Liceului Coriolan Brediceanu prevedea, ca şi al celorlalte licee din ţară, o uniformă de culoare verde-kaki, ce semăna cu uniforma ofiţerească. Forma gulerului nu se deosebea de gulerul tunicii fostului prim-ministru indian Jawaharlal Nehru, ascunzând dedesubt o cămaşă fără guler; un colet scrobit sau un celuloid alb erau deseori folosite spre a simula gulerul ce ieşea de sub stofa aspră. Alteori o eşarfă îngustă de pichet de câţiva milimetri era înfăşurată în jurul gâtului. După felul cum reuşeam să fixăm şi să legăm această cravată *sui generis* se nota îngrijirea, dacă nu eleganţa elevului. O astfel de piesă era utilă, căci, în lipsa ei, pe stofa uniformei se aduna nu numai seul produs în chip natural de gât (cu toate spălările zilnice, dimineaţa şi seara, cu apă şi săpun), dar şi grăsimea degetului sau cerneala de pe falange, deget folosit spre a lărgi şi înlesni întinderea gulerului şi mai buna circulaţie a sângelui prin carotidă, până la sosirea inspiraţiei ce întârzia să vină în timpul examinării, în cele mai grele momente ale zilei.

Pe braţul stâng era cusut, pe fond albastru, numărul matricolei de înregistrare. Era necesar pentru identificarea elevului, în caz că făcea snoabe sau becherii. Proba funcţionalităţii acestui sistem de marcare a dat-o însuşi fratele meu, Jianu, care, într-o zi, venind nu ştiu de unde, din Strada Caransebeşului, şi trecând prin

faţa casei generalului Bucică, vajnic comandant al diviziei locale, a văzut câteva pisici siameze în fereastra deschisă, le-a suflat în nas şi s-a stropşit la ele. Pisicile, care priveau liniştite trecătorii de pe stradă, făcând comentarii motăneşti asupra bărbaţilor, dar mai ales asupra femeilor, luate pe neaşteptate, au sărit ca arse, tocmai pe masa care nu fusese strânsă, şi au spart câteva pahare din serviciul de duminică al casei Bucică. Auzind cioburile sunând armonios, asemeni celui mai bun cristal de Boemia, Jianu s-a simţit străbătut de reci fiori. S-a sesizat fulgerător şi ordonanţa, care a raportat doamnei, iar aceasta, la rându-i, a prezentat raportul însuşi generalului. Ascultând relatarea tristei întâmplări şi cugetând asupra cauzelor care au determinat dezastrul, generalul a dat imediat ordin ordonanţei să alerge şi să pună mâna pe neastâmpărat şi să-l identifice. Ordonanţa s-a executat cu promptitudine, fugărindu-l pe bietul Jianu ca în „hoţii şi jandarmii". Când l-a ajuns – dat fiind că paşii săi erau mai lungi şi zelul depus în executarea importantului ordin militar nu putea fi pus în comparaţie cu teama de pedeapsă a fratelui meu –, l-a înşfăcat de guler şi i-a luat numărul, căci de dus la raport în faţa generalului nici vorbă nu putea fi: Jianu nu s-ar fi lăsat nici mort, iar în braţe, pe sus, nu putea fi dus în acea perioadă, căci era încă gras şi greu, dar mai ales s-ar fi zbătut, ar fi muşcat şi zgâriat, iar tânărul răcan nu se arăta dispus să înfrunte atâta vrăjmăşie.

Sistemul deci a funcţionat perfect. Chiar în după-amiaza zilei, generalul a şi comunicat la cancelarie faptele elevului. După numărul de matricolă uşor s-au descoperit numele şi adresa celui care a cutezat să stupească mâţele. Neînduplecat, ofiţerul superior a cerut pedeapsa cuvenită pentru scandaloasa purtare a elevului de la Liceul Coriolan Brediceanu, liceu atât de bine cotat în oraş şi unde însuşi fiul vrednicului nostru militar, numit Nicuşor, urma cursurile şi era coleg cu mine. Apoi a cerut despăgubire deplină, morală şi materială, pentru daune şi perturbări în familie. Generalul pretindea nu numai cumpărarea întregului serviciu (din cristal veritabil), dar şi reparaţie morală, prin scuze din partea părinţilor pentru ofensa adusă casei şi indirect necuvântătoarelor

sale pisici. Probabil că în casa generalului, ca şi în simandicoasele case englezeşti, mâţele erau tratate ca membre ale familiei.

În clasele gimnaziale purtam cu toţii pantaloni scurţi, pantalonii lungi fiind rezervaţi câte unui vlăjgan îmbătrânit în repetarea claselor. (Asemenea vlăjgani erau pescuiţi de la un an la altul, compensând pierderea suferită de clasă prin propriii repetenţi, la sfârşit de an şcolar.) Pe cap purtam şapcă cu cozoroc tare, cu lac deasupra, ce lucea de parcă ar fi fost lustruit cu vax, reflectând soarele ca în oglindă. Utilizându-l uneori pentru a trimite fascicule de raze solare în ochii vreunei eleve, cu prilejul manifestărilor corale mixte, al defilărilor, al înmormântărilor, cozorocul se dovedea a fi necesar, ca o unealtă de comunicaţie şi de cuceriri. Cu acest chipiu pus ştrengăreşte pe-o parte, ne simţeam distinşi şi mândri, deoarece el dovedea fără tăgadă apartenenţa la o instituţie de grad secundar.

Iarna nu erau obligatorii paltoanele de culoarea uniformei, deoarece, făcute din stofă grea, ofiţerească, ar fi costat mult şi ar fi îngreunat peste măsură bugetul celor săraci sau al fiilor de ţărani, cărora şi aşa, numai cu uniforma, le venea greu să facă faţă cheltuielilor. În picioare aveam ghete, cum se purtau altădată. Ghete întregi. Abia mai târziu am adoptat pantofii „halşbu". O dată cu lăsarea frigului, ei trebuiau completaţi cu ghetre de pâslă, care, fără pantaloni lungi, apăreau ca nişte mufuri la picioare, făcându-ne să ne simţim ca nişte cai împiedicaţi. Când iarna era grea, apăreau şoşonii în care ne introduceam ciozvârtele astfel împachetate şi deveneam şi mai greoi la mers, corectându-ne apoi stilul în adolescenţă, când se impunea purtarea pantalonilor largi, cu linii mai suple.

Primăvara, în schimb, când se topeau zăpezile şi Timişul se umfla până la bordurile digului din centrul oraşului, inundând insula, trebuia să folosim galoşi, spre a nu lua apă la... pantofi. Dar şi la galoşi tot luam apă, când vreun coleg binevoitor ne împingea într-o baltă sau când noi înşine, orbecăind seara pe la casa adoratelor, nimeream în câte o groapă. Nu se întâmpla niciodată să circulăm prin oraş altcumva decât pe jos, cu excepţia lui Puiu Secoşan. Drumurile erau scurte. De câteva ori pe zi treceam

peste podul de fier, spre a ne duce la liceu ori spre a ajunge acasă. Ne bucuram de libertate, noi, cei din oraş, în timp ce elevii din convicte sau cei de la internate circulau *in corpore,* încolonaţi câte doi, cu cărţile subsuoară. Mare diferenţă între cele două categorii de elevi nu era, căci toţi ne sculam dis-de-dimineaţă, pe la ora cinci, atât doar că cei de la convictul unit trebuiau să asculte şi slujba (de care scăpau cei de la internatul Fundaţiei Liviu Marcu) şi abia apoi să ia micul dejun şi să treacă la învăţătură, cu mintea proaspătă, care se zice că dimineaţa prinde mai bine decât seara.

Mă trezeam cu un ceas deşteptător, în formă cubică, îmbrăcat în fildeş. Era ceasul câştigat în ziua de 13 august la o tombolă, la Băile Herculane, unde îl însoţeam pe tata la cura de băi termale, pentru lecuirea reumatismelor pasagere nevindecate de vinul casei. Avea un sunet acut, ce nu numai pe mine mă trezea, ci şi pe Jianu, care dormea în patul alăturat. Urmând şcoala primară, el nu era obligat să se trezească atât de dimineaţă. Dar, cum spun italienii, *mal comune mezzo gaudio,* o neplăcere comună e aproape o bucurie, aceasta parcă mă îmbărbăta şi mai mult la studii, văzându-l supărat şi nemulţumit.

După ce mă spălam în mare grabă, mai mult cu apă rece decât cu apă caldă (spre a mă trezi mai bine), studiam două ore, apoi mă îmbrăcam în uniformă, dejunam şi o luam la picior, cale de douăzeci de minute, prin străzile Alexandrovici, Faur, Împăratul Traian, prin Piaţa Unirii, peste Podul de Fier. De aici, pe malul râului, pe Splaiul Timişului dominat acum de figuri de bronz, ajungeam la liceu. Deseori dădeam cu ochii de directorul Vasile Lohan, când ieşea din casa sa oficială, instalată chiar în corpul liceului, la ora opt fără cinci. Îl salutam reverenţios, scoţând chipiul. Directorul locuia la etaj, câtă vreme la parter se instalase profesorul de limba franceză, Fernand Dionne. Înainte de a veni la Lugoj, Dionne fusese la Harkov şi se căsătorise cu o rusoaică, una care îndrăgise, probabil, barba lui destul de lungă, de culoare gri-argintie, înălbită înainte de vreme şi colorată în galben de fumul ţigărilor. Învăţase şi româneşte, deşi vorbea cam prost, explicându-ne astfel mai mult pe franţuzeşte, spre binele nostru, căci

numai aşa se învaţă cum trebuie o limbă. Dotat cu un acut spirit de observaţie, întotdeauna pândea ca un detectiv, format prin ţările de pe unde venise şi, pare-se, din această pricină purta întotdeauna pantofi cu talpă de gumă, spre a nu fi auzit, când se apropia tiptil, pe la spate, spre a-i surprinde pe elevi în neregulă. Aceasta era una din plăcerile lui, compensată însă de o rară înţelegere şi de un spirit umoristic specific franţuzesc.

Una din victimile profesorului de franceză a fost şi prietenul meu Ion enchea, venit de la Hitiaş, un sat între Buziaş şi Timişoara, ca să studieze la liceul din Lugoj. Era internat în lagărul fără zăbrele al convictului unit şi ţinut în frâu de cei doi călugări asunţionişti, în frunte cu Père Leandru care, la fel ca şi tata, pentru a-i pedepsi pe cei năzdrăvani, îşi descingea sfânta curea franciscană, folosind-o în întregime pentru pedepse grele şi numai în parte (capătul cel atârnat până la pământ, în faţă) pentru pedepse mai uşoare.

Flăcăul nostru era foarte vioi şi cu trecere la fete. Prinsese gustul romanelor în fascicule, al acelor romane numite sexy în zilele noastre. Precocitatea lui se manifesta prin felurite curiozităţi şi efuziuni verbale. Într-o zi se afla cufundat în lectura unui roman captivant, în fascicule, cu deznodământul frivol expus de regulă în numărul viitor. Tocmai atunci, profesorul Dionne, venit în vizită la compatrioţii săi, călugării, a socotit oportun să arunce o privire iscoditoare asupra studioşilor elevi, adunaţi în sala de lectură. Venind pe la spate, nimeni nu l-a simţit şi cu atât mai puţin Ionică, plutind cu imaginaţia prin Place Pigalle, trezindu-se numai când a simţit mâna profesorului bătându-l pe spate, cu următoarea recomandare:

– Dacă-ţi plac astfel de lecturi (căci reuşise să citească peste capul lui câteva fraze), îţi recomand o carte şi mai tare, care te va distra cu adevărat. Ia *Vechiul Testament,* citeşte-l cu atenţie din scoarţă-n scoarţă, şi vei afla acolo mai multe întâmplări şi poveşti cu femei, decât în acest mizerabil foileton.

Nu ştiu dacă Ionică i-a urmat sfatul şi dacă, a doua zi, în timpul slujbei, a participat la rugăciunile rituale, sau a pus mâna pe

Vechiul Testament. Sigur însă este că o anumită cultură şi-o făcuse şi că se simţea tare pe situaţie.

Ridicarea la pătrat

Teama cea mare, în preajma trecerii în clasa a doua, era să nu cădem pe mâna profesorului de matematică Ion Crâştiu, care căpătase faima unei sperietori de păsări. Se zicea că pe mulţi elevi i-ar fi trântit în repetate rânduri, obligându-i să repete anul, dacă elevul nu fugea la alt liceu, uşurând presiunea demografică manifestată în acei ani. Am fost fericit, de aceea, când, începând clasa a doua A, tot cu cei şaizeci şi patru de colegi, am aflat că profesorul nostru de matematică va fi domnul Ion Curea, câtă vreme Ion Crâştiu fusese destinat să-i fericească pe cei dintr-a doua B, fie cu explicaţiile-i hermetice, fie cu examinarea-i necruţătoare, când avea obiceiul să se inspire la întrebări învârtindu-şi policele unul în jurul altuia.

Profesor de matematică şi astronomie la Universitatea din Cluj, Ion Curea acceptase temporar o catedră de liceu la Lugoj, urmându-şi soţia lugojeancă, la rândul ei profesoară la Liceul Iulia Hasdeu. Băiat de ţăran, foarte silitor, dedicându-şi tot timpul studiilor, profesorul Curea trăia drama omului silit, din pricina unui accident, să-şi restrângă activităţile sociale şi să se claustreze. Prezenţa sa în corpul profesoral al Liceului Coriolan Brediceanu dădea o nouă strălucire acestei instituţii. De la dânsul am învăţat multă şi temeinică algebră şi geometrie, pentru că metoda lui era excelentă şi pentru că eu însumi aveam deja o bază solidă, din clasa a cincea primară, de la învăţătorul Gheorghe Onae.

Venise ziua să ne explice ridicarea la pătrat a binomului, de care auzeam pentru întâia oară. După ce ne-a explicat, în limbajul său clar şi atrăgător, regula de bază, ne-a dat un exemplu din două cifre, din care am prins mecanismul acestei operaţii.

– Aţi înţeles, băieţi? a întrebat profesorul, potrivit obişnuinţei.

– Daaa! a fost răspunsul în cor al întregii clase.

– Ei bine, acum să luăm un exemplu mai mare, din şapte cifre.

Zis şi făcut. A scris cu creta pe tablă cifrele şi a început să aplice regula mai sus enunţată. Când a ajuns la cifra a patra, n-a mai înmulţit primul cu al doilea şi, continuând operaţia până la sfârşit, a obţinut un rezultat egal cu rezultatul obţinut de băieţii din clasă. Mai puţin al meu, care era diferit. Observasem foarte bine această scăpare. Convins că profesorul va reveni, nu am ţinut seama de rezultatele obţinute la tablă şi am continuat să aplic în caiet regula enunţată cu câteva minute mai înainte. Profesorul ne-a întrebat iarăşi dacă înţelesesem.

– Daa, domnule profesor! s-a auzit corul elevilor, în afară de glasul unui prichindel, ascuns într-o bancă mai către fundul clasei, care, foarte contrariat de cele două rezultate, dar absolut sigur de al său, cu oarecare sfială justificată în faţa unei asemenea întâmplări, a ridicat două degete şi a cerut cuvântul.

– Ce doreşti, Drăgane?

– Domnule profesor, eu am ajuns la un rezultat diferit.

– Cum se poate? Unde-ai greşit?

– Mă iertaţi, domnule profesor, dar mi se pare că dumneavoastră aţi săvârşit o eroare, evitând să înmulţiţi primul cu al doilea, potrivit regulei enunţate, când aţi ajuns la cifra a patra.

Măsurându-mă din cap până-n picioare, cu neîncredere, dar cu calmul omului de ştiinţă, el s-a supus bucuros unei verificări şi mi-a spus:

– Hai să refacem socoteala împreună!

Când s-a ajuns la punctul cu pricina, s-a văzut că lipsea întregul rând al rezultatelor ce urmau să fie adunate. A intuit imediat scăparea, a continuat până la capăt şi, cu corectura făcută, a obţinut rezultatul meu. Acest caz excepţional, pentru întâia oară întâlnit în cariera sa de profesor, l-a uimit din cale-afară. Nu i se întâmplase niciodată ca un elev să aplice fără greş o regulă, chiar în ora în care o învăţase. M-a chemat la catedră şi acolo m-a lăudat şi m-a dat ca exemplu întregii clase, îmbrăţişându-mă.

Întâmplarea a fost pusă în discuţia consiliului profesoral şi comentată cu aprindere. Rezultatul a fost nota zece în catalog şi creşterea prestigiului meu. Căci, deşi nu eram premiantul clasei,

eram cel mai bun la matematică, iar notele la materiile grele aveau, după cum se știe, efecte și asupra celorlalte discipline.

Pedepsirea mâțelor care se înfruptau din stolul de columbi

Preocupările mele, în acea perioadă, mă țineau departe de bucuriile celorlalți prieteni și se îndreptau spre lecturi, aparate tehnice și creșterea columbilor. Gustul pentru columbofilie îl prinsesem la Vucova, unde vărul meu Ion avea diferite feluri de columbi. Cunoștințele în acest domeniu aveau să-mi sporească în urma discuțiilor avute cu prietenul meu, Feilinger. Cu el făceam nu numai experiențe de sugestie, telepatie și hipnotism, ci și experiențe cu păsările domestice, pe care el reușea uneori să le adoarmă în curte și în cotețe.

În scurtă vreme, mi-am procurat nu numai porumbei obișnuiți, asemenea celor care se găsesc în toate piețele din Italia, îndeosebi piețele populate cu multe monumente, palate și biserici, desăvârșind funcția de distrugere a marmurii cu aciditatea găinațului lor, ci și porumbei de clasă, cu moț în cap sau cu coadă înfoiată, numiți cu un cuvânt local *purțl*, de la purțâlpamul ce-l făceam noi, copiii, când ne dădeam peste cap în iarbă. Ei se răsturnau lăsându-se pe coadă de mai multe ori, ceea ce atrăgea atenția și asupra lor, și asupra mea, ca proprietar.

Plăcerea mea, întocmai ca a abatelui Mendel care încrucișa felurite soiuri de mazăre, punând bazele unei noi științe (după versiuni mai noi și spre mirarea Occidentului, aceste științe ar fi fost întemeiate de ingenioșii orientali), a fost să încrucișez porumbei din familii și de culori diferite, spre a obține un stol cât mai pestriț. Operația era destul de rapidă, căci porumbeii sunt foarte fecunzi, ca și iepurii de casă și șobolanii, fapt pentru care orașele din Apus au trebuit să ia măsuri pentru reducerea numărului lor. Printre acestea, este de remarcat orașul Geneva, care servește porumbeilor, amestecate cu grăunțe, faimoasele pilule anticoncepționale, adaptate acestor viețuitoare, reducându-le astfel numărul în mod considerabil.

Îi țineam în hambarele construite sub streșinile numeroaselor poduri din curte. Fixasem de căpriorii prelungiți niște scânduri, după ce tăiasem câte o portiță, cu ferăstrău subțire de traforaj, văruindu-le apoi în culoarea zidului. Ar fi fost de presupus că porumbeii, astfel suspendați, vor trăi în deplină siguranță. Și totuși, la scurtă vreme, mi-am dat seama că nu numai chițoranii ajungeau acolo, ci și mâțele, care păreau decise să reducă înmulțirea excesivă a columbilor. Înțeleg, chițoranii voiau să-și mai schimbe meniul în zilele de sărbătoare și treceau din podul cu cereale și alimente, în cuibarele porumbeilor, unde găseau ouă proaspete. Dar, pe negândite, la această operă s-au asociat și mâții, foarte numeroși în curtea noastră, și care considerau că e mai simplu să se înfrupte cu porumbei, decât să prindă șoareci și chițorani mai mici. Deci, tot din dorința de diversificare a hranei, îmi mâncau și câte un pui de porumbel, deoarece, săracul, gol cum l-a făcut maică-sa, fără pene, nu putea să zboare, nici să fugă și nici să se apere.

N-am reușit să-mi explic pe unde puteau să pătrundă în columbare, dar, fiind ele acrobate și dând concerte pe acoperiș, unde făceau și dragoste, mieunând obsedant în nopțile cu lună, desigur că nu le-a fost greu să găsească o cale oricât de întortocheată spre porumbei și să-i înfulece pe loc. Numărându-i din vreme în vreme, constatam lipsa și asta îmi dădea de gândit. Suindu-mă într-o zi cu o scară lungă până sus, sub streașină, la control, am remarcat lipsa la apel a unui tânăr purțl. Mi-am amintit atunci de pedeapsa dată unui câine găinar, la Vucova. Povestea vărul meu Ion că sluga popii Avram descoperise câinele mâncând găini. Spre a-l învăța minte, i-a pus sub coadă benzină, iar câinele, împins de arsuri, a plecat cu viteza unui jet prin sat și nu s-a mai întors niciodată acasă.

În acest scop, m-am dus la prăvălia lui Dămian să cumpăr un deț (decilitru) de benzină. Doamna Ștefania Dămian ori n-a auzit, ori n-a înțeles bine și, în loc de benzină, mi-a dat terebentină. Mi-a turnat într-o sticluță cantitatea cerută, adică atât cât socoteam eu suficient pentru a pune în mișcare armata de pisici din curte. Întors acasă, am adunat toată suflarea pisicească, pentru a nu face injustiții, și le-am dat de mâncare în bucătăria de vară. Apoi,

luând câte o mâţă, o duceam sus, în capul scării lângă columbare, îi arătam intrarea, o lăsam să miroasă porumbeii şi găinaţul lor, îi explicam în grai bănăţean că nu are dreptul să devoreze aceste păsări fără apărare, explicaţia însoţind-o de nişte pălmi bine plasate peste cap şi peste urechi, şi pe urmă, prinzând-o de coadă, îi vărsam porţia cuvenită de combustibil şi îi dădeam drumul de la înălţimea streşinii, ca să nu fiu zgâriat. Nu era nici un pericol de a-şi frânge oasele, deoarece, după cum se ştie, ca şi unii indivizi, mâţele cad întotdeauna în picioare.

Aşa au fost rebotezaţi, nu la cap, ci la coadă, toţi pisicii casei, pe care îi chemam pe numele lor. Dacă formula ar fi fost aplicată în versiunea originală şi aş fi folosit benzina, pedeapsa ar fi fost de scurtă durată, deoarece benzina s-ar fi evaporat repede. Neînţelegerea doamnei Dămian le-a fost nefastă mâţelor, deoarece terebentina este mai uleioasă, miroase frumos a brad, dar se evaporă mai greu şi are mult mai mare durată şi eficienţă. Şi, ca atare, efectul ei a ţinut câteva zile. În acest timp, mâţele nu numai că ţâşneau ca din puşcă la vederea oamenilor, dar, neştiind cum să scape de focul propulsor, au început să se frece de pământ cu partea interesată, ridicând labele dindărăt şi trăgându-le cu labele din faţă. Dădeau astfel un spectacol cu totul neobişnuit în curte.

Când a văzut una ca asta, tata s-a mirat şi nu ştia ce să creadă, bănuind că au înnebunit mâţele arând toată curtea. În timp ce el căuta o explicaţie (preferinţele lui se îndreptau spre mâţi, nu spre columbii ce mâncau grăunţe), m-am prefăcut la rândul meu mirat.

– Dar ce-i cu mâţii, Costică?

– Nu ştiu, tată! am zis. I-o fi apucat strechea.

Tata s-a uitat lung la mine, gata să scoată cureaua de la pantaloni, corespondentul de acasă al şpanişerolului. Eu însă mă ţineam la distanţă prudentă şi, întrucât nimeni nu asistase la operaţia de lansare a mâţelor, cu numărătoarea inversă a palmelor, nu puteam să fiu învinuit, deşi existau indicii şi bănuieli foarte întemeiate.

De atunci, mâţii au învăţat lecţia şi o bună bucată de vreme au prins un mare respect nu numai de columbi, dar şi de mine, căci, în clipa când, întorcându-mă de la şcoală, cu gândul de a mirosi prin oale, deschideam uşa la bucătăria de vară, din paşnice vieţuitoare ce se tolăneau pe sub marele şporhert (de la nemţescul *Herdbaken,* adică bucătărie economică, sau cum spun italienii, *cucina economica),* se trezeau subit, auzindu-mi glasul, şi ţâşneau ca din puşcă asemenea unor animale de curse. Bineînţeles, năvăleau către uşă în pragul căreia apăream. Din pricina excesului de viteză, nu puteau să înainteze, ci lunecau pe ciment şi rămâneau pe loc, primindu-şi astfel „salutul“ respectiv. Alţii, căutând căi ocolite, săreau peste scaune şi peste masă, se aruncau cu capul de-a dreptul în geam, năzuind să scape prin fereastră. Noroc că geamurile noastre erau groase şi tari, căci altfel bieţii mâţi s-ar fi rănit, câtă vreme aşa, se alegeau numai cu lovitura pe care singuri şi-o dădeau, căzând apoi la verticală şi făcându-şi cel mult un cucui, drept amintire. Asta nu înseamnă însă că scăpau numai cu atât. Obligaţi să străbată trecătoarea uşii, din care nu mă clinteam, se vedeau ajutaţi cu vârful pantofului în elanul lor, şi astfel izbuteau să scape din câmpul de concentrare în care se transformase bucătăria.

În felul acesta, mâţele casei, dintre care unele s-au mai sprânjit pe la vecini, au fost dresate şi au învăţat respectul pentru columbi şi, totodată, şi pentru sutele de pui de găină, ce ieşeau din găoace în fiecare primăvară şi umpleau curtea. Atunci m-am convins că nu numai leii, tigrii şi leoparzii, ci şi toate celelalte feline, între care şi felinele mici, pot fi dresate şi domesticite după voia omului.

O bizară vânătoare de pisici părăsite, la Veneţia

La ţară, animalelor domestice li se aplică uneori un tratament mai dur, potrivit cu viaţa dură a ţăranilor. Aici, copiii, jucându-se cu pisicile şi cu câinii, îi mai încalţă uneori cu coajă de nucă, fixată cu puţină ceară topită sau smoală (pec sau bitum). Dacă mănâncă pui, sunt daţi pakistanilor, iar aceştia, punându-le piciorul pe gât, trag animalul de coadă cu putere şi-i rup şira spinării. Asemenea obiceiuri nu ajung la oraş, unde tratamentul dobitoacelor este mai blând. Mai mult decât atât, câinii şi pisicile,

care trăiesc pe lângă casă, în Anglia se bucură de o grijă deosebită. Când e vorba de ei, nu se foloseşte pronumele *it*, dat în genere animalelor şi obiectelor, ci pronumele personal *he* sau *she*, ca şi când ar fi membri ai familiei. E drept că, în realitate, folosesc spre a ţine companie copiilor şi bătrânilor, dar mai ales cucoanelor care, la moartea domesticilor prieteni, le fac morminte cu pietre sepulcrale şi inscripţii, la cimitir. Dar aceasta numai în ţările anglo-saxone, unde bunul tratament al prietenilor omului s-a transformat într-un adevărat cult.

Cu acest spirit duios şi de comprehensiune motănească, s-au prezentat într-o zi la Veneţia două babe din buna societate englezească. Instalându-se într-o pensiune comodă, au angajat câţiva băieţi, transformându-i în hingheri de pisici. Profesiune uşor de practicat la Veneţia, întrucât de fiecare locuitor există, în acest oraş, plin de şoareci şi şobolani, cel puţin câte o pisică. După colectarea frumoşilor motani şi mâţe, hingherii amatori erau însărcinaţi să-i extermine, după imaginaţia lor. Pentru aceste servicii primeau o remuneraţie convenabilă de fiecare cap de felină. Motivul sacrificiului: aceşti bieţi pisici orfani, fără familie, sunt în suferinţă, aşa că, din spirit umanist şi din iubire pentru dobitoacele necuvântătoare (ziua, căci noaptea miorlăitul lor umple oraşul cu concerte sub clar de lună, adăugând un nou element de pitoresc acestui oraş pe ape), era mai bine să moară decât să trăiască. Serviciul pe care cele două bătrâne londoneze voiau să-l aducă umanităţii şi lumii pisicilor ar fi fost util, în parte, pentru acele străzi înguste, unde aerul nu prea pătrunde şi mirosul motănesc, distribuit cu dărnicie prin stropirea de la distanţă a zidurilor străvechi, strâmbă nasul turiştilor. Paşnicii veneţieni nu s-au gândit însă niciodată să renunţe la pisici şi cu atât mai puţin să ceară concursul unor societăţi de binefacere din străinătate. Ei continuă să hrănească pisicile ce aparţin domeniului public cu rămăşiţele de la masă, pe care le pun la colţ de stradă, în hârtii sau cioburi.

Desigur, englezoaicele au atras curând atenţia poliţiei asupra lor şi astfel au fost interogate cu privire la opera macabră ce-o săvârşeau. Autorităţile şi-au dat repede seama că e vorba de două

zeloase care trecuseră toate probele în Anglia şi, după epuizarea pisicilor vagabonde din propria ţară, s-au deplasat în mănoasa Veneţie. Dar opera lor a fost aici de scurtă durată. „Împachetate“, au fost expediate din oraşul lagunar, spre norocul pisicilor ce au rămas în continuare stăpâne pe străvechile palate. De secole, în misiunea lor, motanii veneţieni nu s-au plâns niciodată, nici guvernului italian, nici guvernului englez, de lipsă de hrană, şi nici n-au invocat euthanasia sau execuţia în masă.

E drept că, uneori, li se mai întâmplă şi accidente în cariera lor de pisici, vânători de şoareci şi porumbei, mai ales când pătrund în labirintul palatelor părăsite şi, rătăcindu-se pe scări şi coridoare sau prin saloane şi odăi, sunt oprite de stăvilarul porţilor şi ferestrelor zăvorâte de ani de zile. Atunci riscă să moară de inaniţie, cum s-a întâmplat cu un mic pisoi rătăcit în fosta înfloritoare instituţie Nicolae Iorga, desfiinţată cu vreun sfert de secol în urmă. Biblioteca s-a risipit, iar portretul lui Iorga a ajuns, desigur, pe cine ştie ce mâini de anticar. Numai un basorelief de bronz, montat pe o placă de marmură zidită în peretele de la intrare, oferit marelui istoric de studenţii Universităţii de vară din Vălenii de Munte, a rămas ca pază în această clădire, alături de trupul mumificat al motanului rătăcit. Descoperirea am făcut-o acum câţiva ani, când, însoţit de Teresa şi de un avocat veneţian, însărcinat cu administraţia palatului, am ţinut să văd acest edificiu.

Scoşi din noroaie cu două perechi de boi

De Ispas ne duceam la Silagiu să participăm la rugă, adică la sărbătorirea hramului bisericii, ospătându-ne cu toate bunătăţile în casa mătuşii Finica şi a unchiului Tudor Râmneanţu al lu' Craiu. Mergeam şi la progade să vedem mormintele cu crucile de marmură făcute de părinţi pentru bunicii paterni. Ispasul, Înălţarea Domnului, cădea deseori în perioada ploilor şi atunci accesul la Silagiu cu trăsura cea mare, neagră, sau cu cea înaltă, galbenă, pe drumul nepietruit de secole, era destul de anevoios. Când familia noastră a încercat să adapteze mijloacele de locomoţie moderne,

tata închiria mașina de la o verișoară a mamei, Any, al cărei soț de-al doilea, după pierderea lui Draghinov, era mare mecanic și închiria mașini. De câte ori foloseam mijloacele tradiționale de locomoție, ajungeam în mod sigur și la timp la „ruga“ satului, străbătând cei treizeci și doi de kilometri în decursul dimineții. Plecam în zorii zilei și treceam prin dumbrava frumoasă și verde de stejar dintre cele două localități, și izbuteam să mai prindem slujba preotului din sat, însoțit în asemenea împrejurare de alți câțiva preoți din satele din preajmă. Treceam apoi la gostie și de acolo la dans.

Când însă mergeam la Vucova, de Sântămăria Mică, la 8 septembrie, ploile desfundau lutul străzilor (rămase și azi în aceeași stare, din păcate, deși s-au făcut mereu proiecte și toate șoselele din jur au fost asfaltate) și sosirea noastră devenea problematică. Totuși, caii reușeau să ne scoată din noroi și ajungeam cel mult feșteliți la Vucova. Într-un an însă am vrut să mergem cu mașina, invitând-o la rugă și pe mătușa Any cu unchiul prin alianță, dar ne-am împotmolit cu automobilul între Buziaș și Vucova, și acolo am rămas. Am fost nevoit să mă transform în ștafetă, să-mi sufulc pantalonii lungi, puși anume pentru această sărbătoare, căci altfel purtam pantaloni scurți, și să străbat câțiva kilometri înotând efectiv prin mlaștini, încât am ajuns la uica Pătru într-o stare de plâns.

Atunci am înțeles și am apreciat avantajul opincilor și al obielelor, față de pantofii „halbșu“, așa cum odinioară Ion Creangă făcuse aceeași constatare filozofico-practică în drumul spre Broșteni.

La primirea misivei-ștafete, uica Pătru a înjugat o pereche de boi, a mai împrumutat și boii vecinului și, pregătit cu ștreanguri și funii la jug și la ruda carului, s-a îndreptat spre locul indicat de mine, ca spre un naufragiu terestru, lângă o fântână cu cumpănă, la răscrucea drumului către Nichișoara, comună din care făcea parte și satul Vucova. În timp ce el salva naufragiații, eu mă curățam de noroi, mă uscam la cuptorul încălzit pentru pregătirea bucatelor. Spre a-i descărca de imală (noroi, tină), pantofii erau rași cu cuțitul pe talpă și spălați, iar apoi frecați cu peria de podele și puși în călcâi la uscat, la marginea cuptorului. Mătușa Lena m-a vârât apoi în sobă, dar nu spre coacere, ci spre a mă încălzi: în Transilvania și Banat, prin sobă se înțelege și odaie.

După slujba cu sobor de preoți urma, firesc, ritualul sacrificiului, mai exact devorarea bucatelor abundente, cu găini, rațe fripte, vițel, purcel, deși acesta ajungea în septembrie la dimensiuni ce nu mai îngăduiau folosirea diminutivului. Numărul oaspeților și neamurilor era întotdeauna foarte mare și masa căpăta aspect pantagruelic. Mesenii onorau cum se cuvine truda mătușilor, verișoarelor și babelor împrumutate din vecini, pentru pregătirea bucatelor, și se tolăneau după cuptor și pe iarbă ca șarpele boa după ce a înghițit vițelul. Așa își înlesneau digestia, dizolvând în tihnă, cu vin din abundență, bucatele pregătite pentru rugă. Toate aceste rituri întindeau prânzul până spre orele cinci-șase, când, mai pe răcoare, începea jocul în preajma bisericii sau la umbra unor copaci, lângă birtul satului. La Vucova era o fanfară bine instruită, având ca dirijor un țăran priceput. Vărul meu Ion cânta la piculină. Toți știau să citească notele.

Pentru autoritatea sa indiscutabilă, tatei îi revenea uneori cinstea de a începe jocul ba cu o horă, ba, mai târziu, cu o bătută, învârtită sau un dans pe loc, deși burta îi căpătase dimensiuni respectabile. Tata era om de societate și nu numai că știa să vorbească frumos în public, improvizând, dar era și vesel, înveselindu-i și pe alții cu glume și snoave, cu povestiri pe care nu știu de unde le aduna și când le născocea. De aceea, societatea lui era căutată și de colegii de breaslă, și de cărturari, și de funcționari sau de profesorii liceului de băieți. Nu mai vorbesc de neamurile și prietenii din satele străbunilor noștri!

Mai târziu, când vărul meu Ion a împlinit șaptesprezece ani și s-a decis să se însoare, s-a gândit la mine și m-a luat givăr. Cu două lungi prosoape încrucișate și două plosce de răchie și țuică, din care ofeream invitaților, umblam călare pe cal prin sat și aveam de îndeplinit funcții însemnate în timpul jocului. Aș fi fost foarte mândru și fericit dacă atribuțiile mele ar fi fost răsplătite cum se cuvine. Mi-a rămas însă legat de deget refuzul fetei dascălului din Vucova de a dansa cu mine sau de a mă țuca în compensație. Așa că am fost obligat de naș să plătesc o „gloabă“,

adică o amendă constând dintr-o sumă de bani, adăugată la grămada ce se aduna pe masă, drept cadou pentru miri. Ciuda mea a fost cu atât mai mare, cu cât fata era foarte grasă, deşi abia intrase în adolescenţă, şi pare-se că aşa a rămas şi azi, când e doctoriţă de copii. În timp ce eu socoteam că-i fac o favoare, ea s-a găsit să-mi dea „un coş" – cum se zice –, ceea ce pentru un givăr era o supremă ofensă şi provocare.

Pentru că uica Pătru mă îndrăgise, mergeam la Vucova deseori şi în vacanţele de vară. Pământul drumului era tare atunci şi puteam să ajung fără a mă împotmoli în noroaie. Uica mă lua de la halta Vucovei, unde trenul oprea la cerere, înainte de staţia obligatorie de la Nichişoara. Mergeam la holde şi, în timp ce unchiul şi mătuşa lucrau, eu cu vărul Ion mă repezeam la Pogoniş să pescuim, fără prea mari rezultate. Mâncarea de la prânz, când nu era simplă zeamă de cartofi, păsulă flecită sau sungulie cu ceapă friptă în ulei negru de floarea-soarelui, era întărită de proteine constând în peştişori numiţi ruşi şi conservaţi în oţet, piper şi ceapă. Dacă se mai nimerea să fie prins câte un iepure-pui, atunci acesta se transforma în zeamă papricaş.

Mult mă înveselea râşniţa instalată în pridvorul cletului, de un diametru de cincizeci de centimetri. Piatra de deasupra se rotea pe un ax. Piatra de dedesubt era mai largă, cu borduri şi o mică gaură în faţă, pe unde se scurgea făina de cucuruz, când îl măcinam eu singur, pentru ca mătuşa Lena să facă mămăligă sau mălai la cuptor.

În clet era măgăzâna de alimente, unde grâul era adunat grămadă pe pământ, oprit de scânduri ca să nu se risipească. Aici mătuşa Lena înfunda oalele de pământ cumpărate de la vânzătorii ambulanţi, al căror preţ era măsura lor în grâu. Cred că preţul era destul de ridicat, căci grâul era mai scump decât lutul. Tot acolo erau întinse pe sfori şuncile, cârnaţii, sângerecii, măieşii şi slăninele sărate şi afumate, iar în căni mari de pământ, înfundaţi în unsoare, erau cârnaţii proaspeţi fripţi ce se conservau şi se păstrau aşa cu lunile de zile. Aveau cu totul alt gust decât cei afumaţi, cum am constatat din nou la ultima mea vizită la Silagiu,

la văruica mea Mărie a lu' Craiu, care m-a ospătat cu colăcei, cârnaţi fripţi şi castraveţi muraţi, topiţi la sfârşit într-un vin de Silagiu, produs din buciumii din grădină. În cletul destul de răcoros se păstrau şi vinul, ţuica şi secărica. El era separat de casă şi constituia un fel de cămară, combinată cu crama şi cu hambarul de cereale, căci hambarul de porumb era aparte, făcut din lemn şi lăteţuri şi se numea cotarcă. Aici, în cotarcă, lăsat pe ştiulete, se usca în suflarea vântului cucuruzul şi nu se împânjenea, căci porumbul cu pânjeneală se vindea la preţ mai slab. Separată era şi plevăria, construită în grădină, dincolo de gardul ce despărţea casa, cletul, grajdul şi ocolul, şi acolo erau păstrate pleava şi alte furaje destinate cailor, boilor şi vacilor. Pleava amestecată cu tărâţe era un bun aliment, care completa furajele obţinute din fân, din tulei de ciolomac sau ciolomade (porumbul crescut pentru furaj din a doua recoltă); pălăriile şi turtele de floarea-soarelui, ludăii pentru porci şi vite (dovleci-ludăi) şi, în anii răi, tuleii de la porumb, care, după cules, erau tăiaţi, legaţi în snopi şi păstraţi tot în plevărie, ca furaje de rezervă îndeosebi pentru vite, căci şi aceşti tulei conţin celuloză bogată în pentozani (zahăr cu cinci carboni).

Despre înţărcarea copiilor şi înţărcarea de vin a colonelului

Una din calităţile tatălui meu a fost şi gustul ales şi priceperea, ca adevărat fiu al Silagiului, în aprecierea vinurilor şi a distilatelor sub formă mai concentrată, adică ţuica, răchia şi coniacul. Primea însă cu toată rezerva, socotindu-le bune numai pentru femei şi pentru unii oaspeţi, lichiorurile dulci, pregătite de mama cu multă măiestrie, după reţete savante, cu esenţe cumpărate de la farmacie şi cu alcool pur, cumpărat de la Fabrica de spirt Besco din Lugoj, alcoolul fiind diluat în apă, spre a fi evitate incendiile în casă. Nouă, copiilor, ni se îngăduia să gustăm, la zile mari, câte o vişinată slabă, făcută din vişine stătute la soare şi întărite cu alcool.

Natural că la Masa Poganilor și la Dacia nu se comentau lichiorurile galbene sau verzi, ci vinurile albe sau roșii de altădată, precum cel alb de Silagiu sau cel formidabil de Recaş, produs acum în mari cantităţi uniforme de Gostat, cu mare avantaj pentru export. Pe timpuri, conștiința exportului de vinuri nu era prea dezvoltată. Faptul era explicabil, de altfel, căci producătorii-consumatori și prietenii lor preferau să-l „importe“ în propriile lor burdufuri, unde, cum se știe, vinul bun se ține bine. Vinurile producţie proprie ale casei Ştefan Drăgan, deși nu erau vândute în afară, totuși, în baza cadourilor făcute prietenilor și cunoscuților, își stabiliseră o reputație de toată lauda, chiar dacă nu au câștigat medalii la expoziții internaționale.

Cine se obişnuise să aprecieze mai temeinic aceste calităţi ale vinului rozé, transparent, de o culoare cu totul deosebită, era colonelul comandant al Cercului de recrutare din Lugoj. Acesta și-a dat seama că prietenia cu Ştefan Drăgan era mult mai utilă și mai veselă decât cu alții și, ca atare, în mod periodic, dacă nu venea personal, trimitea ordonanța cu o ladă plină de sticle, spre a primi cuminecătura săptămânală, între cincisprezece și optsprezece litri. Dacă pe tata nu-l deranja acest omagiu, pe mine, în schimb, a început să mă supere ofranda săptămânală adusă molohului, în chip de reprezentant al lui Bacchus pe pământ. Fără știrea nimănui, la un moment dat, am socotit că sosise vremea (cum se întâmplă cu copiii sugaci) să-l înțărcăm pe marele nostru prieten, deși sentimentul era contrazis de admirația pe care o aveam pentru el ca scriitor, și pentru alte acte de vitejie împlinite de dânsul pe frontul orășenesc, ca să nu mai pomenesc despre simpatia nutrită față de Oltea, fata sa frumoasă, elevă la Liceul Iulia Hasdeu.

Într-o zi, când l-am văzut că vine în vizită spre a face cu tata comentariul evenimentelor săptămânii, mi-am făcut de lucru prin casă, așa că am fost însărcinat pe dată să joc rolul pivnicerului și să pregătesc lada de vin, adică să umplu sticlele goale pe care le adusese cu sine. Am socotit că era momentul cel mai potrivit pentru a pune în practică planul de înțărcare.

După cum se știe, înțărcarea copiilor nu este o operație simplă și durează mai multe zile și uneori chiar săptămâni. Mamele obosite de multele preocupări pe care li le dau copiii mici, dar, din fericire pentru ele, considerate plăceri rezervate femeilor de însăși natura, în nemărginita-i înțelepciune, la un moment dat socotesc că alimentarea cu propriile resurse se cere oprită, îndeosebi când copiii au crescut și au ajuns la vârsta celor care merg la grădiniță. Atunci încearcă diferite mijloace pentru a-i îndepărta, stricându-le gustul laptelui, fie ungând sânii cu ceva amar, fie colorând partea deja colorată, ajungând uneori până la vulgara utilizare a cremei de ghete. Copilul, dezgustat de aceste noi impresii, începe să asocieze ideea laptelui cu a mirosului sau a gustului neplăcut și apropierea de sânul matern devine o repulsie. El se abține deci să mai recurgă la această sursă de hrană și preferă alimentele pregătite de însăși gura mamei (care mestecă hrana și o dă apoi în gura celui mic, întocmai ca în povestea cu para mălăiață în gura lui nătăfleață). În felul acesta, el nu are altceva de făcut decât să înghită și să tacă.

Procedee de felul acesta nici pe departe nu mi le puteam închipui aplicabile prietenului nostru, căci, după informațiile primite, dânsul vinul nu-l sugea cu biberonul, ci îl bea în pahare mari, asemeni celor utilizate în genere pentru apă, dacă nu de-a dreptul din halbele de bere. Nici procedee chimice nu puteam să aplic pentru înțărcarea sugaciului militar, deoarece medicamentele respective se cumpărau de la farmacie, costau bani și nu erau ușor de procurat.

Se știe că familiile acelora care au îndrăgit în mod cu totul deosebit băutura, după cum și tutunul, recurg deseori la un tratament special, obţinând rezultate neaşteptate, după cum a obţinut neni Iuli Patachi de la Caransebeș cu mama sa, care era cam certată cu apa de ani de zile, singurele lichide ce le sorbea fiind vinul și rachia. Iar rachia, prin Banat, se mai confundă cu țuica și, când este prefriptă, ajunge până la șaizeci de grade. Cred că, deschizând gura plină cu un șlug de prefriptă, dându-i foc, ușor poți deveni fachir. Reacția celor supuși acestui tratament chimic este de dezgust și, când e vorba de tutun, se creează o repulsie

acută ce poate să ducă la vărsături. Cel care devine conștient de daunele patimei sale le suportă cu stoicism, până la totala eliminare a toxinelor din corp și, prin aceasta, consimte a renunța la plăcerile oferite de Bacchus sau de Jean Nicot, cel care a introdus în Europa tabacul adus din America.

Nici la asemenea excese nu puteam să ajung, pentru că totuși îi simpatizam pe colonel și, mai ales, pe fata sa. La urma urmei era și chiriașul nostru, deși, făcând bine socotelile, cred că chiria se compensa de multe ori cu omagiile enologice primite în schimb. Trebuia găsită o soluție intermediară. Aceasta, deși ar fi contribuit la scăderea prestigiului mărcii vinurilor Drăgan, putea să fie socotită cea mai nimerită.

Întâmplarea făcea ca, tocmai atunci, să vină în vizită la mine colegul și prietenul meu din copilărie Cornel Iacobescu, poznaș înnăscut care, după expunerea problemei făcută în prealabil în pivniță, cu tot entuziasmul și satisfacția anticipată a succesului scontat, cu admirație reciprocă la ideea ce ne-a venit, și-a asumat rolul Sfântului Ioan Botezătorul. (Rolul se potrivea numelui său adevărat, Ion. Cornel era numit numai între prieteni, câtă vreme mamă-sa îl alinta cu numele de Pubi, care nu-mi plăcea, deoarece se dădea și la căței.) În timp ce eu umpleam sticlele sub șaităul de lemn aplicat butoiului în curs de golire, lăsându-le goale cam de patru degete, Cornel se învrednicea să le completeze, punându-le la șaităul metalic din bronz de la *wasserleitung*-ul din podrum, adică la sistemul centralizat de distribuție a apei în casă.

În felul acesta, tăria vinului a scăzut subit de la paisprezece la unsprezece sau chiar la zece grade, iar lichidul a devenit mai puțin atrăgător pentru oamenii pricepuți în materie, cum se dovedise a fi de atâta vreme colonelul-scriitor. În Italia, ca și în alte părți, vinul se taie deseori cu apă, dar aceasta o face consumatorul la masă, și el însuși își drămuiește gradația după gust. Nu știu dacă eu și Cornel am drămuit tăierea vinului după gustul de zile negre al colonelului. Fapt cert este că, după ce a încercat porția de vin astfel preparată, colonelul n-a mai dat pe la noi să-și

primească ofranda. E posibil să fi comentat schimbarea calității vinului în acel an, poate cam ploios, să fi bănuit că presupusa variație meteorologică a înrâurit direct viile și ciorchinii, dar nu cred să fi gândit că variația s-a produs tocmai în pivniță, când strugurii se află concentrați sub formă de must și licoare sau mai pe urmă, când mustul devine tulburel și apoi vin curat, transparent, după ce s-a decantat și și-a depus drojdia. Şi nici în ultima fază, când vinul este trecut în alt butoi bine țâmporit (țâmpor: sulf, pucioasă) cu ajutorul unui șumuiog îmbibat cu galbena substanță ce se arde în interior.

După acest an ploios, în pivnițele producătorului Ştefan Drăgan, care ignora total botezul vinului și n-a aflat despre el decât cu mulți ani mai târziu, când orice reparație și explicație nu mai erau posibile, deoarece colonelul fusese strămutat, înțărcarea s-a produs ca prin minune. Aveam un sugaci mai puțin și butoaiele au rămas în greaua sarcină a tatălui și a muncitorilor, care primeau în continuare porția lor obișnuită, până la deșertarea obligatorie. Rareori trebuiau să facă un efort special pentru ducerea la bun sfârșit a misiunii lor, căci totul era planificat, încă de pe vremea când acest cuvânt nu exista în limbajul țării românești. Marea, teribila problemă a economiștilor, de a face să coincidă producția cu consumul, nu exista pentru noi, deoarece economia domestică era perfect echilibrată, fără marketing și fără management, sau, mai bine zis, fără această denumire a lor, fiindcă, în realitate, întotdeauna au existat și erau exercitate aceste operațiuni de oamenii harnici, prevăzători și cu simțul răspunderii efective.

Dacă tata ar fi știut, poate că ar fi decretat pedepsirea mea pentru astfel de inițiative atât de îndrăznețe, fiind vorba de un personaj al orașului și de prestigiul său de viticultor într-o materie atât de delicată. E drept, mă aflam între două vârste și pedeapsa corporală încetase, fiind înlocuită numai de reproșuri și amenințări. Socotesc, totuși, pentru completarea documentației asupra metodelor educative de atunci, că acestea erau mult mai eficiente decât metodele moderne, de inspirație americană. Probă că pe

atunci nu existau hippy şi că autoritatea paternă nu era pusă în discuţie, fiind absolută.

Un ponei, sultanul Marocului şi altele

Tocmai în acel an, mama făcuse vreo trei operaţii şi zilnic mă duceam s-o vizitez la spital şi să petrec după-amiezile cu dânsa. S-a mai adăugat apoi şi o operaţie făcută de bunicul Iosuvică, cel care nu fusese niciodată în viaţă bolnav. Nu ştiu cum s-a făcut că a adunat nişte pungi de puroi la coate, poate unde a stat prea mult pe coate la fereastră, în zilele de sărbătoare. Şi cum ţineam foarte mult la moşul, am petrecut cu el după-amiezile, câtă vreme a zăcut în spital. Din această pricină, am început să întâmpin dificultăţi la unele materii, de pildă la botanică, deşi mă pricepeam la agricultură. Botanica noastră însă se ocupa de specii mai rare, ce nu se găseau prin grânarele şi trifoiurile holdelor din preajma Lugojului. Până la urmă, totul s-a îndreptat. Mai ales că în viaţă, în ultimul moment, şi mai ales la învăţătură, multe pot fi îndreptate şi drese.

Aşadar, începând din clasa a doua, în afară de disciplinele cu caracter ştiinţific, marcând tendinţa mea – întreruptă apoi – spre secţia reală, devenisem specialist în medicamente şi bandaje. Din păcate, acestea nu erau luate în seamă la examene. Cunoştinţele medicale mi le-am perfecţionat în anul următor, de data aceasta datorită lui Jianu. Într-o noapte de primăvară, m-am trezit auzind văicărelile fratelui meu, căruia o apendicită îi căşuna suferinţe insuportabile. Criza a durat întreaga noapte şi eu, milos şi săritor, nu ştiam ce să fac spre a-i veni în ajutor. Dimineaţa, pe la ora şase, am cerut unui şăgârt să pună caii la căruţă şi, trimis de mama, m-am dus la chirurgul Draislampel acasă, rugându-l să se pregătească pentru intervenţie urgentă. Apoi l-am însoţit pe Jianu la spital, unde a fost operat la ora opt dimineaţa. Mă treceau sudori reci, în sala spitalului, aşteptând rezultatul. Trăgeam cu urechea şi auzeam, dincolo de uşa sălii de operaţii, gemetele fratelui meu, care nu fusese adormit, ci i se practicase doar o injecţie rahidiană. Emoţiile îmi dădeau o stare de greaţă, aproape ca a pacientului, şi n-a lipsit mult să leşin din pricina mirosului de eter, care exala în tot spitalul.

Instrucţia extraşcolară mi-a folosit mai mult decât m-aş fi aşteptat. Pe atunci, tata cumpărase un ponei roşcat, cu copite ascuţite, nepotcovit încă, pentru a-i face pe plac lui Jianu. Scoţându-l într-o zi din grajd, pe când Jianu nu era acasă, şi ţinându-l de căpăstru, eu şi Zeno, în lipsa stăpânului său, îi dădeam zahăr în mijlocul străzii, lângă crucea de lemn de la răscruce. Aflându-se, la un moment dat, pe la coada calului, Zeno a primit pe neaşteptate o sfântă lovitură de copită în faţă, care i-a tăiat obrazul sub ochi, pe o lungime de vreo şapte centimetri. Lăsând calul să se întoarcă singur acasă, l-am ridicat repede pe Zeno de jos şi i-am acoperit faţa cu batista. Apoi am scotocit prin dulapuri, căutând dachinul obţinut de la spital. L-am spălat frumos cu tifoane umezite, prevenind o infecţie de tetanos, şi i-am oprit sângele care curgea şuvoi. După această intervenţie de prim ajutor, Zeno a fost cusut estetic şi şi-a recăpătat înfăţişarea normală. Rămăsese numai cu un mic semn, azi aproape invizibil. Eram mândru că doctorul a apreciat prezenţa mea de spirit, declarând că rezultatul final se datora primelor mele îngrijiri. E drept că şi Zeno s-a purtat bărbăteşte, n-a plâns şi nici n-a ţipat. Pe de o parte, arăta buimăcit de lovitura năprasnică, pe de altă parte, ca stoic, cu disciplină militară bine înrădăcinată, a găsit resurse de voinţă şi tărie spre a se împotrivi disperării şi suferinţei.

Cunoştinţele medicale mi-au fost de folos şi cu alt prilej, când, jucându-se într-o lucrătoare unde se coseau şlaihării cu nojiţe colorate şi luând în mână un cosor ascuţit ca briciul ca să taie în două un şivaci (cureluşă subţire de cusut opinci), Zeno a tras spre sine şi şi-a înfipt vârful cosorului în ochi, tăindu-şi sclerotica şi corneea. Şi în acest caz, prompta intervenţie cu dachinul i-a salvat ochiul şi vederea. Tratat de un oculist bun de la Timişoara, el a rămas numai cu o parţială atrofiere a muşchiului pupilei, care, la lumină, ori sub efectul stropilor de beladona, se deschide mai încet şi mai puţin, fără însă a-i dăuna vederii.

Între doisprezece şi treisprezece ani, eu însumi mi-am pierdut vigoarea şi pofta de lucru şi învăţătură. Aveam dureri de cap, însoţite de o dificultate la citit. Căpătasem o neobişnuită încruntare a sprâncenelor. S-a observat, la un moment dat, că nu mai respiram pe nas, ci pe gură, fapt ce i-a determinat pe ai mei să mă ducă la doctorul Corcan de la Timişoara. Cercetându-mi ochii, de care mă plângeam, el a descoperit obturarea foselor nazale: un polip pe stânga, o excrescenţă a osului nazal pe dreapta. Nu rămânea altceva decât să mi se facă o operaţie urgentă, cu anestezie locală. Am suportat-o fără crâcnire, ignorând delicateţea şi periculozitatea unei asemenea intervenţii, care a dus la mormânt pe sultanul Marocului, Mahomed al V-lea, în anii protectoratului francez. Cazul din urmă ar fi dus la un conflict politic internaţional, cu grave consecinţe, dacă medicul curant ar fi fost francez. Din fericire, medicul era un elveţian, în afară de bănuieli.

Într-adevăr, partea de sus a maxilarului, nasul, ochii, urechile, toate duc la marele trigemen şi iritarea lor poate să producă moartea, chiar dintr-o simplă inflamare a nasului. Acum zece ani, mi s-a întâmplat un lucru asemănător. Teresa, medicul casei, eliminând o mică pungă de puroi ce mă stânjenea într-o nară, m-a făcut să simt o durere acută până în creştetul capului. După ce s-a încheiat intervenţia şi totul a fost dezinfectat, în timp ce stăteam în pat, am pus mâna pe o revistă. Întâmplător, am dat peste un articol ce atrăgea atenţia asupra gingăşiei nasului, citându-se, cu lux de amănunte, mai multe cazuri similare mortale. Mi s-a oprit ceasul de spaimă. Noroc că inima, spre deosebire de cea a sultanului din Maroc, nu mi s-a oprit, ci şi-a accelerat bătăile.

De la unsprezece până la treisprezece ani, lucru foarte curios, am fost atins de o boală caracteristică bătrânilor: reumatismul. O căpătasem din prea multă energie şi tinereţe, jucându-mă cu zăpada şi devenind sculptor în nea. Reumatismul poliarticular m-a ţintuit în pat vreme de o săptămână. Beam laptele cu salicilat şi carbonat de sodiu. Mă trezeam dimineaţa şi braţele îmi erau pline de furnicături. Ca să-mi recapăt sensibilitatea şi să repun sângele în mişcare, trebuia să mă frec minute în şir cu o mănuşă de lână şi, uneori, chiar cu alcool sau răchie prefriptă, deviată de la destinaţia ei firească. Şi astăzi mai apar manifestări de acest fel, dar într-o formă mai atenuată, deoarece m-am obişnuit să acumulez soare la mare, în tot decursul verii. Remediul din urmă l-am descoperit după ce am îndrăgit marea şi Teresa m-a convins să devin marinar.

Adevărul e că navigator de apă dulce am fost încă de la Lugoj, de pe apele Timişului, de pe când am început să navighez cu troaca cea mare în care se curăţau porcii, la tăiere, în preajma Crăciunului, fiind fără folosinţă vara. Apoi cu o plută făcută din sertarul unei credenţe vechi rămase de la bunica. Acestui sertar i-am aplicat patru grinzi de brad şi i-am pus drept pânză o veche prelată, fixată pe două leţuri verticale, unite sus cu o stinghie orizontală. Navigam pe această primitivă ambarcaţie împins de vânt, tras de şuvoaie, ajutându-mă cu o vâslă dublă destul de necioplită.

... Sandolina a apărut mai târziu.

Linii drepte şi strâmbe

Cel care ne-a învăţat să tragem linii drepte şi strâmbe, să încercăm a desena o floare sau un cap de ipsos, copii după celebre figuri clasice, a fost bunul nostru profesor Virgil Simonescu. Spre mirarea şi satisfacţia noastră, aveam parte de un profesor pictor, deoarece, în genere, profesorii de desen nu ştiu să deseneze şi învaţă pe alţii pictura fără a şti să picteze. Virgil Simonescu era un pictor veritabil şi un caricaturist care publica multe gravuri în *Scorpionul*. Ca pictor, făcuse fresca din biserica unită, precum şi cea de la progade. A mai pictat biserici prin Banat şi în alte colţuri de ţară, în satele mai bogate, care puteau să-l plătească. Avea doi fii, dar ei nu i-au moştenit talentul şi au studiat alte discipline.

Nici unul dintre colegii mei nu poate să spună vreun lucru rău despre profesorul nostru de desen, căci, în marea sa înţelepciune, ştiind că desenul este mai mult o vocaţie şi o artă, decât o ştiinţă, nu trântea pe nimeni, cum se întâmpla prin alte licee. Singurul lui

corigent, rămas de pomină în arhivele liceului, a fost Nicolae Ursu, muzicolog şi colecţionar de folclor azi. Surprins am fost, nu demult, când Chiara de la Milano, la care ţin şi care se socoteşte fiica mea adoptivă, mi-a descris coşmarurile avute de pe urma desenului, deşi azi e mai greu să trânteşti un elev la această disciplină, fiindcă pictura modernă e deseori infantilă, face chiar concurenţă copiilor de la şcoala primară şi de la grădiniţă, înşişi copiii fiind uneori puşi să deseneze, iar maeştrii învaţă sau se inspiră din opera acestora.

Glume triste cu pictori moderni, dar îndeosebi cu critici de artă, s-au făcut nenumărate. Păstrez unele tăieturi din ziare şi reviste cu reproduceri după tablourile executate de câte un cimpanzeu care, după cum se ştie, imită omul în toate activităţile sale şi a învăţat chiar să fumeze şi să tragă la măsea. Aceste opere de cimpanzeu au fost calificate de critici ca veritabile creaţii ale unor pictori de mare valoare, necunoscuţi. Cazul cel mai comic a fost acela al unei picturi pe pânză executate de coada unui măgar, prefăcută în pensulă. Încărcată de culori, coada plesnea pânza viitoarei capodopere, creând figuri sau simboluri arcane, mult mai inteligibile însă decât acelea ale artiştilor ermetici moderni. Iar când aceeaşi experienţă a fost repetată cu o vacă ce picta în timpul mulsului, ea a devenit pentru glumeţi simbolul creaţiei plastice de după război.

O bogată documentare în materie se poate obţine de la maestru Cristian Krecovici, de origine croat, cetăţean de onoare peruvian, stabilit la Palma, unde a deschis un muzeu cu pânze de dimensiuni mari, reprezentând tipuri caracteristice ale civilizaţiei inca. Aceste personaje străvechi se pare că erau mai bine informate decât noi, având ca zeu suprem Soarele şi ca reprezentant al său pe pământ împăratul. Mâna sa măiastră, antrenată în largi mişcări, ca ale lui Michelangelo, printr-un exerciţiu zilnic de la patru până la şase dimineaţa, a creat un Moise enorm, cu cele douăsprezece table ale legii ţâşnindu-i din cap, căci aceea a fost originea lor adevărată. Tabloul-gigant urma să ornamenteze o sinagogă din New York, care lansase un concurs în acest scop. Cei două mii de credincioşi israeliţi au fost entuziasmaţi de opera lui Krecovici, dar preşedintele şi consiliul comunităţii au refuzat-o, pentru că autorul era creştin şi, pe deasupra, semna chiar Cristian. Acum, această operă excepţională poate fi admirată la Muzeul din Palma, iar muzeul însuşi merită să fie vizitat pentru singularitatea sa.

În ceea ce mă priveşte, dacă m-am ales cu câteva clare idei în materie de artă plastică încă de la început, o datorez în primul rând profesorului Virgil Simonescu.

Spre bucuria părinţilor mei, atât la şcoala primară, cât şi la primele clase de liceu, obţineam cele mai bune note la religie. Până într-o bună zi, când am început să studiem botanica şi zoologia şi mai pe urmă biologia, cu toate teoriile evoluţiei şi ale metamorfozelor speciilor de pe pământ. Atunci, spiritul lui Darwin şi al lui Lamarck, morţi de un secol şi reintraţi de mult în circulaţia elementelor din natură, s-au reaprins viu în mintea mea şi m-au împins să pun o serie nesfârşită de întrebări simpaticului şi bunului profesor, părintele-doctor Silviu Voştinar, care studiase la Colegiul De Propaganda Fide şi se întorsese de curând, în misiune educativă, la Lugoj.

La început, părintele Voştinar a socotit binevenite întrebările mele. Eram un tinerel dornic de cunoaştere şi îi ofeream prilejul să explice mai pe larg anumite lucruri, şi mai ales acele părţi obscure ale epistemologiei creştine ce ţineau de *Vechiul Testament*. Dar miile de ani ai *Vechiului Testament* îngreuiau destul de mult perceperea acestor adevăruri primite direct de la Iehova, prin intermediul lui Moise, care a adus pe pământ tablele legii, simbolul şi obiectul credinţei izraelite. Dar, când aceste întrebări s-au înmulţit şi popa n-a mai prididit cu răspunsurile, sentimentele profesorului faţă de mine au început să se schimbe. Îl găseam tot mai puţin dispus să facă digresiuni, iar în trimestrul doi, a venit şi momentul când enervarea lui a ajuns la culme. Deşi până atunci îmi arătase multă prietenie, mai cu seamă când ne întâlneam la spital (unde mergeam s-o văd pe mama, iar el venea să-şi îngrijească plămânii), mi-a trântit nota unu în catalog, lucru

rar şi deosebit de periculos. Fiind religia în fruntea materiilor, dacă nu obţineai nota de trecere la religie, erai declarat nu corigent, ci direct repetent.

În faţa teribilului pericol de a lua clasa de la capăt, am învăţat pe de rost tot catehismul şi răspunsurile date de aici încolo au fost după carte, fără nici un dubiu şi fără nici un comentariu personal. Cu greu am izbutit să obţin la sfârşit de an nota cinci, la limita de trecere, ajungând la liman precum câinele prin apă. Şi cu toate acestea, l-am iubit mult pe părintele Voştinar (Dumnezeu să-l ierte, căci a murit curând după aceea), iar aceste sentimente s-au răsfrânt apoi asupra unui văr al său, alt părinte, doctorul Teodor Voştinar, care studiase de asemenea la Roma, rămânând aici în continuare, spre a-şi lua doctoratul *utriusque iuris,* în 1942.

Desigur, pe atunci nu se aflau în circulaţie scrierile preţioase pentru evoluţia doctrinei bisericii creştine ale lui Teilhard de Chardin, către care mă îndreptam din instinct, pentru că el fusese imediat pus la index. Abia azi este studiat şi, deci, reaşezat în drepturi, ca şi teoriile lui Darwin, mai apropiate de adevăr şi de înţelegerea noastră. Auzind despre tendinţele faustice ale posibilului teolog Drăgan, episcopul Alexandru Nicolescu n-a fost deloc încântat, ci, dimpotrivă, deranjat de înclinaţia acestuia spre ştiinţe şi cercetare, tulburând şi dezorientând elevii mai mult sau mai puţin gânditori, la orele de clasă. Aşa că, în anii următori, cu prilejul Crăciunului, de Sfântul Ştefan, părea să fi uitat de preferinţele şi dorinţele lui dintâi şi nu mai vedea pe rătăcitorii fii ai lui Drăgan studiind teologia la Roma.

Din păcate, reputaţia de odinioară n-am mai fost în stare s-o refac nici în ochii succesorului episcopului Nicolescu, preasfinţitul Ioan Bălan, care continua să facă vizite tatei de Sfântul Ştefan şi chiar să-l onoreze cu vizite în plus, îndeosebi după culesul viilor, când mustul începea să fiarbă şi se transforma în vin rozé, cu o tărie de 13–14, şi deci putea să fie oferit spre apreciere, în vederea unei oferte pentru cuminecătură. Spre a nu greşi în verdictul său, preasfinţitul venea însoţit nu numai de secretari (între care figura şi părintele Ion Raţiu), ci şi de câţiva preoţi şi canonici, oameni cu multă experienţă în materie. De altfel, după

Primul Război Mondial, *Scorpionul* descria, printre figurile supuse analizei sale, şi câte o preacinstită faţă bisericească, aşa cum a fost aceea a protopopului Ion ucu, bunicul Deliei şi al fraţilor săi, cei doi Pui, Puiu Mare şi Puiu Mic, unul coleg cu mine, altul coleg cu Zeno la Şcoala primară de aplicaţie de pe lângă Şcoala Normală.

Dealul Viilor era renumit pentru vinurile sale şi, din fericire, legea aspră a lui Deceneu, de a scoate viţele şi de a le pune cu rădăcina la soare, n-a fost aplicată în întregime la timpul său, iar după înfrângerea eroului Decebal de către aprigul Traian, legea a căzut în desuetudine, pentru că şi romanii erau împotriva ei, ştiind să aprecieze şi atunci, ca şi acum, un vin bun de pe coline. Când le-am cunoscut şi eu, am găsit multe asemănări între colinele lugojene şi cele din jurul Romei, aşa-zisele Coli Romani, cu faimoasele centre Marino, Genzano, Castel G'andolfo şi Grotta Ferrata, unde se găsesc reşedinţele de vară ale studenţilor de la teologie şi chiar ale celor de la Institutul Oriental, care, în mod firesc, îşi petreceau vacanţele pe lângă abaţia greco-catolică de la Grotta Ferrata, localitatea care dă vinul cel mai bun dintre vinurile bune.

Canonicii noştri studioşi şi respectabili, ca doctorul Fireza, canonicul Brânzeu (tatăl rectorului Institutului de Medicină din Timişoara, doctorul Pius Brânzeu) şi alţi preoţi mai tineri au studiat cu toţii la Roma şi cunoşteau miracolele colinelor romane. Aşa că ar fi fost o mare ofensă pentru lugojeni să nu înţeleagă şi să nu aprecieze cum se cuvine dealurile lor cu vii. Ba, mi se pare că şi Episcopia Unită poseda o vie la Lugoj, care furniza şi produse agricole convictului de băieţi condus de Père Leandru şi instalat în localurile episcopiei.

Latina şi năstruşnicul Linţia

Figura reprezentativă a profesorului român format la şcolile ungureşti a fost profesorul de limbă latină, Isac Linţia, originar din comuna Iertof, tipicar, cu metehne şi obişnuinţe stereotipe.

Devenise spaima liceului şi trecerea în clasa a treia ne făcea să avem insomnii, chiar de la fragedă vârstă, la gândul că, în curând, vom începe studiul limbii strămoşeşti. Limbile neolatine, descinzând din latina vulgară, cea vorbită de cetăţenii Imperiului Roman, au simplificat regulile sintaxei şi morfologia clasică, făcându-le mai accesibile. Uneori, am găsit în structura limbii şi topica frazelor mai multă asemănare între latină şi germană, ambele caracterizate prin plasarea la urmă a verbului ce defineşte acţiunea principală.

Latina predată de profesorul Linţia era însă cea grea, cea clasică, şi încă după metoda greoaie, ungurească, folosită pe când acesta debutase ca profesor, înainte de război. Ca şi la Crâştiu, mulţi trebuiau să repete anul din pricina latinei. Mi-l amintesc cum intra în clasă, într-o linişte mormântală. Se aşeza pe scaun la catedră, depunea marele catalog albastru, bine cartonat, îl deschidea, apoi scotea din buzunar un carneţel, copie a catalogului, parcurgea numele elevilor şi-i alegea pe sărite, chemându-i la examinare. Operaţia se desfăşura în tic-tacul ceasului de buzunar, de mărimea unui vecăr (deşteptător), pe care, cu ritual religios, îl aşeza la catedră, pe partea stângă a catalogului.

Înşiraţi în flanc, elevii, ţapii ispăşitori, aşteptau resemnaţi, în timp ce atmosfera clasei se schimba cu desăvârşire şi un „aaah“ răsuna din fundul inimii, exprimând satisfacţia celor care scăpaseră de iminentul pericol. Restul lecţiei devenea o plăcere şi un amuzament pe seama celor proscrişi. Într-adevăr, tremurau cu toţii de frica profesorului, atât cei pregătiţi, cât şi cei nepregătiţi, căci felul cum formula întrebările era năstruşnic, dar pretindea răspunsuri clare şi precise. De aceea, ambele categorii erau deopotrivă preocupate. Fapt este că examinaţii se fâstâceau şi aceasta îl enerva teribil pe profesor. El le adresa tot felul de ocări neaoşe româneşti, aduse din preajma Oraviţei, din satul său natal, Iertof.

– De ce n-ai învăţat, bată-mi-te maica lui Dumnezeu, şi vii aicea să-mi mânci zilele?! Uite de ce nu pot eu dormi noaptea! Şi mă chinui cu voi...

La aceste frumoase cuvinte de mângâiere şi încurajare, mai adăuga şi o ameninţare, mai mult sau mai puţin simbolică, atunci când furia lui ajungea la culme. Lua de lângă sobă câte o buturugă de lemn şi, punând-o pe catedră, ameninţa s-o transforme în obuz şi s-o arunce în capul gol de latină al nenorocitului, amuţit şi mai mult de spaimă. Într-o zi, când Krişovanzky l-a scos din sărite, ameninţarea simbolică a devenit reală, căci, după ce a studiat traiectoria posibilă a buturugii, a aruncat-o alăturea de el, mai mult ca să-l înspăimânte decât ca să-l omoare. Clasa, care în aceste ocazii era alăturea de profesor, încurajându-i iniţiativele întocmai ca pe timpul romanilor, când se dădeau lupte de gladiatori în arene, a exultat că, în sfârşit, faimoasa promisiune s-a realizat, deşi fără urmări tragice.

Aveam să beneficiez şi eu de o pedeapsă scornită de el într-o noapte anterioară examinării mele. Din pricina columbofiliei, nu dedicasem timpul necesar latinei, sperând, după calcule cabalistice, că n-ar fi fost rândul meu la ascultare. Dar, cu toate previziunile mele, bazate pe formule savante, tocmai atunci s-a produs o excepţie. Iar nenorocul meu a fost ca excepţia să se producă şi în ziua când eram nepregătit. E drept, ceva tot ştiam, dar nu eram sigur pe forma exactă a cuvintelor şi de aceea le pronunţam cu gura mai închisă, dându-le o terminaţie aproximativă, pe care nu reuşea s-o perceapă nici el, dar nici eu.

– Zi-i mai tare, bată-mi-te maica lui Dumnezeu! Iar mă enervezi? Zi tare, să se audă, că doar mâncat-ai azi-dimineaţă!

Câtă vreme eu mormăiam mai departe, cu acelaşi volum redus, trimiţând sunetele parcă mai mult înlăuntrul pieptului, decât afară, către profesor, el îşi mărea suprafaţa de captare a sunetelor, plasându-şi palma făcută pâlnie la ureche. Nimic. N-a fost chip să audă mai mult şi, neştiind ce să facă, m-a chemat la tablă, îndărătul catedrei, trăgându-se cu scaunul deoparte şi cerându-mi să scriu cuvântul, pentru a-l recunoaşte cel puţin în formă grafică şi vizuală. A început alt teatru, căci, după ce-am scris prima jumătate a cuvântului, de care eram sigur, m-am oprit în act de reflecţie. La fiecare îmboldire delicată şi duioasă, în limbajul său colorat, adăugam câte o literă, oprindu-mă la fiecare, cu o pauză din ce în ce mai îndelungată cu cât mă apropiam de sfârşit. Întâmplarea a făcut ca literele bâjbâite şi transpuse pe

tablă din greu, scoase una câte una cu cleştele dentistului, să corespundă realităţii, fapt care l-a mai domolit puţin şi l-a făcut să creadă că, în realitate, eram pregătit, dar poate din timiditate şi din prea mult respect pentru metodele sale severe aveam aceste lungi reţineri.

Cu un sentiment reciproc de eliberare din tortura ce durase destul de mult şi încordase nervii profesorului, ne-am privit lung în ochi. Atunci, l-am văzut că se scoală de pe scaun, se repede la mine, mă apucă de umeri, mă ridică în aer şi mă pune pe catedră, pe sfântul catalog deschis, ţipând:

– Dacă ştii, de ce-mi mănci zilele, nenorocitule?

Şi, ca să fie mai completă expresia sa plastică, a întins mâna la tablă, a luat buretele plin de cretă şi a început să-mi spele faţa, mai bine zis să-mi văruiască obrajii, rumeniţi de atâta efort. Întorcându-mă în bancă, arătam ca o stafie sau ca un tânăr dintr-un trib african care, în ritualurile de iniţiere, este vopsit în alb, după cum fetele sunt vopsite în ocru. Eu, mai degrabă, mă simţeam un fel de derviş sudanez, după ce-a executat dansul focului până la sleire, pe punctul de a leşina.

Cu astfel de metode didactice convingătoare, am învăţat cu toţii suficientă latină pentru a trece la sfârşitul anului ca raţa prin apă, fără să se prindă prea mult latinism de noi. Numai rareori, când cineva se simţea foarte bine pregătit, se arăta mai curajos în faţa profesorului Linţia şi, în acest caz, angaja un dialog sub forma unei coride, în care nu numai taurul, dar şi matadorul ştia să încaseze.

Nici elevii nu s-au dat în lături să-i facă figuri severului profesor. Într-o zi de vară, Linţia s-a dus să se scalde în Timiş, dincolo de podul de lemn, devenit apoi de beton, către Belitori, unde se întindeau domeniile fiului directorului, colegul meu de clasă Ionuţ Dragomir al lu' Cocârţău, zis Besha. (Acesta vorbea despre soru-sa de parcă ar fi fost sora întregii clase şi-i spunea Neli-noastră.) Alegându-şi drept cabină o holdă de cucuruz, distinsul nostru profesor s-a dezbrăcat, crezându-se singur şi nevăzut de nimeni, în chip de premergător al nudiştilor. Şi astfel s-a decis să se scalde în râu gol puşcă, mai exact spus, în pielea goală.

Hainele strânse grămadă, cu izmene lungi prevăzute cu şnururi la glezne depuse deasupra, în chip de pavilion, pentru a fi recunoscute de departe, le-a aşezat lângă muşuroiul unui tulei de cucuruz.

Între timp, ştafetele zonei organizate de Ionuţ Dragomir au semnalat prezenţa în luncă a profesorului şi, raportându-i lui Ghiţă Berariu-Bălmăjel, acesta a hotărât să-i joace o farsă, ascunzându-i hainele. Zis şi făcut. Când profesorul se lăfăia în apele radioactive ale Timişului, mai mult sau mai puţin străvezii, la momentul oportun, când se îndepărtase suficient din raza de observaţie, derbedeii i-au luat hainele şi le-au suit într-un copac mai depărtat, lăsând albul stindard la iveală, să atârne ca în *Pădurea Spânzuraţilor*. Pitulându-se la locuri sigure, spre a contempla scena ieşirii din ape, băieţii au fost martori la un spectacol unic. Să înnebunească latinistul Linţia când, îndreptându-se spre locul ştiut, n-a mai găsit ţoalele! Ştia bine unde le lăsase, pentru că, în dimineaţa acelei zile, nu trăsese nici o duşcă de răchie reconfortantă şi dezinfectantă, în vederea contactului cu apele încă nepoluate, căci avusese precauţia să se scalde dincoace de abator şi nu la vale, unde se scurgeau sângele şi murdăria bietelor dobitoace.

Turbând de furie la gândul că vreun pungaş de duzină nu găsise altceva mai bun de furat decât hainele sale, a început să colinde toată holda, în costumul lui Adam, zgâriat până la sânge de frunzele tăioase ale porumbului ce dădea în copt. În acest chip, a străbătut câţiva kilometri, practicând fără voie cunoscutul sport american footing, fără nici un rezultat. Sub broboanele de sudoare, fruntea i se încreţea la gândul că va trebui să cutreiere oraşul în pielea goală, spre a ajunge acasă, cu riscul de a fi luat la poliţie dacă o făcea ziua, sau de a fi luat drept stafie dacă era văzut noaptea, sau, în cel mai bun caz, dacă era prins, să se creadă că a scăpat de la balamucul din Strada Joabărului. Îi chiorăia stomacul, căci ora prânzului trecuse de mult şi bietul profesor, dacă n-ar fi rezistat foamei, s-ar fi văzut pus în situaţia de a se momi la porumb crud, cum fac fiinţele puse la îngrăşat şi cu al căror nume ne definea adesea, în cursul lecţiilor sale de latină.

Nu ne-a fost dat să știm exact ce cuvinte, ocări și înjurături a pronunțat prin holde, dar Ghiță Berariu-Bălmăjel, Ionuț Dragomir și ștafetele lor, care crăpau de râs, spuneau că ar fi auzit numai niște sunete nearticulate, foarte asemănătoare cu cele ale mâncătorilor de cucuruz și ale colegilor lor din pădure, care se hrănesc cu ghindă, grohăind de bucurie. De bucurie nu putea fi vorba, în cazul nostru, el devenind din ce în ce mai zbuciumat. Către apusul soarelui, năucit de atâta alergătură, Linția a căzut la umbra unui arbore, spre a cugeta ce să mai facă. Pe când se pregătea să adreseze o ultimă imprecație cerului, ridicând spre tărie ochii săi fulgerați de mânie, el a zărit, în sfârșit, drapelul alb ce spânzura deasupra sa. Descoperindu-și astfel straiele, și-a putut acoperi rușinea și s-a întors acasă, la familia îngrijorată de absența sa îndelungată.

Întâmplarea l-a făcut să fie cătrănit mai bine de o lună, timp în care umbla foarte morocănos. Nu mai vorbea cu nimeni și toți profesorii se întrebau de ce i s-or fi înecat corăbiile. Nu mai vorbesc de bieții corigenți din toamnă, care au plătit în septembrie cu un an din viață trista întâmplare pe care începuse s-o atribuie elevilor săi, deoarece, până la urmă, de un hoț glumeț și șugubăț nu putea fi vorba. Și mare a fost hazul când profesorii și întreg liceul au aflat, încet-încet, din culise, întâmplarea comică de pe valea istoricului Timiș. Adevărul este că de atunci elevii n-au mai fost atât de înspăimântați de profesorul lor, reușind să transforme încremenirea lor într-o stare de spirit mai degajată, chiar cu un surâs foarte controlat, văzându-l în imaginația lor mult mai uman, îmbrăcat numai în piele, cutreierând printre tulei, ca și copiii în joaca lor de-a v-ați ascunselea. De atunci, i-au scos și vorba că asfaltul trotuarului sub balconul casei sale (Piața Unirii, colț cu strada cu brânză Hunaide) s-ar fi afundat. Motivul? Linția, bântuit de grele gânduri, fuma fără întrerupere, spre a-și mai potoli focul, și cum era moda altădată la fumători, scuipa de sus cu dispreț și scârbă.

Cu Linția aveam să mă reîntâlnesc și mai des în clasa a șasea când ne-au fost adăugate câte două ore săptămânal de greacă antică, și astfel aveam plăcerea de a-l vedea de cinci ori pe săptămână. Dacă latina ne dădea de furcă, cu gramatica, morfologia și sintaxa, și îndeosebi cu topica, limba greacă ne aducea noutatea alfabetului, pe care și acum mi-l amintesc în întregime, căci, dacă nu-l cântam în ton major sau minor, după toanele profesorului nostru, nici nu mai stătea de vorbă cu noi. Nu mai pomenesc de timpurile în plus, la conjugări, ca aoristul și alte complicații tipice grecești, pe care am avut mai târziu prilejul să le remarc chiar în Grecia, această țară ce nu se consideră a face parte din Europa.

Din fericire, ceea ce mai îndulcea lecțiile atât de amare de greacă a fost mitologia. Fantezia greacă reușise să atribuie fiecărui zeu, propriu sau împrumutat, cum au fost Dionysos și Ares, luați de la străbunii noștri traci, apucături și metehne, încurcându-i între ei și punând în cârca fiecăruia câte o legendă amoroasă și câte o năzdrăvănie. Umanizarea zeilor a fost un proces de imaginație tipic grecesc. Coborâți din Olimp, ei au fost încurcați chiar cu câte o muritoare de rând și astfel s-au procreat semizei. La fel, li s-a atribuit obiceiul de a petrece la ospețe, încheiate cu câte o aventură.

Profesorul Linția ne povestea și ne explica toate aceste caractere și aventuri ale zeilor, cu multă precizie. Uneori se găsea în dificultate, dar nu-și pierdea capul. Vorbind despre Hebe, care aducea ambrozie și nectar, împreună cu Adonis, la masa zeilor, el arăta cum a fost izgonită pentru că, grăbindu-se sau ciupită fiind de vreun zeu mai vioi și cu mai multă inițiativă, „a căzut într-o poziție rușinoasă“.

Întreaga clasă a strigat atunci în gura mare:

– Nu înțelegem, domnule profesor! Explicați-ne mai bine.

– Duce-vă-ți dracului, c-ați înțăles foarte bine! Ce mai voiți să știți?

– Nu înțelegem... Cum a fost această poziție rușinoasă?

După câteva momente de gândire, chibzuind cum să iasă din această întrebare capțioasă, s-a decis, în sfârșit, mai în glumă, mai în serios, să ne spună:

– Poziţie ruşinoasă înseamnează că i-au văzut zeii ruşinea. Pentru că, pe atunci, nu era obiceiul să se poarte de către femei, ca acuma, anumite ţoale.

– Nu înţelegem, domnule profesor! Cum se numesc aceste ţoale?

Adevărul este că toţi le cunoşteam, pentru că eram deja în clasa a şasea, măgari bătrâni, care se plimbau pe Splaiul Timişului în vizite săptămânale.

– Ia mai duceţi-vă dracului, că ştiţi voi mai bine ca mine cum se cheamă „bugii“ ăştia!

După care toată clasa a izbucnit în hohote triumfătoare, bucurându-se că l-au silit să cadă în cursă şi să pronunţe cuvântul tainic. În Transilvania se mai folosea şi cuvântul nădragi, pentru a-i indica şi pe cei exteriori, la bărbaţi, dar şi pe cei intimi, la femei. De unde şi expresia: „No, tunie dracu' în nădragii ei de mătasă!“

De atunci, la începutul fiecărei lecţii de greacă, îi ceream profesorului Linţia să ne repete povestea lui Hebe şi Adonis, căci „le-am uitat, domnu' profesor!“

Nemilosul car al veteranilor

Materiile erau multe şi examenele grele şi, încă din primul trimestru, se pregătea trecerea prin ciurul cel mare al examenelor de sfârşit de an, apoi prin sita mai deasă, după clasa a treia, a examenului de admitere în cursul superior. În acest fel se pregătea şi marele car, ce urma să fie încărcat cu cei chemaţi – întocmai ca la biserică, într-un moment al liturghiei: „Ieşiţi toţi cei chemaţi de Domnul!“ – spre a fi trecuţi în alte şcoli ale oraşului. Şi anume, la Şcoala de Arte şi Meserii, la Şcoala de Silvicultură, la Şcoala de Notari (care însă cerea o vârstă mai ridicată şi pregătea secretari comunali). Dar exista, mai ales, Şcoala Comercială, foarte încăpătoare şi de mare prestigiu, unde se descărca an de an nemilosul car al naufragiaţilor de la liceu, fără ca, prin aceasta, noi, elevii, să pierdem prietenia cu ei ori să-i socotim de speţă inferioară. Iar cei cu suflet mai blând puteau să aleagă şi cariera

ecleziastică, fie ea catolică, fie ea ortodoxă, la seminariile ce existau în Banat, mai ales, cel din Caransebeş. Aici trona ca episcop ortodox Vlădica Lăzărescu, tânăr robust, cu barbă neagră, plăcând multor femei, dar mai puţin stăpânirii, când s-a dovedit că nu făcea nici o deosebire între bunurile proprii şi avuţiile episcopiei, ajungând astfel sub cheie.

Pentru dezvoltarea trupului, Ministerul Educaţiei Naţionale a repartizat şi la liceul nostru un profesor de gimnastică în persoana lui Ioan Drinca, fost ofiţer în armata austro-ungară şi văr primar cu învăţătorul Drinca de la Vucova, isteţ nevoie mare, cumsecade, mititel şi gras, în contrast cu ofiţeraşul-profesor subţire şi înalt. Gimnastul nu mânca prea mult, căci stomacul său prefera să şi-l rezerve pentru lichide, preţuindu-le şi consumându-le din abundenţă, ca un bun sportiv ce era. Sec în obraji, era învăţat cu tot felul de exerciţii, pe care le executa cu multă dexteritate în marea palestră a liceului, cu tot felul de aparate de acrobaţie, sală unde se ţineau şi festivităţile. Noi nu ne prea înduram să ne rostogolim, de teamă să nu ne frângem grumazul, iar la săritul caprei se întâmpla să cădem adesea în nas, ceea ce ne cam tăia avântul. Primăvara şi toamna, exerciţiile se făceau în curtea plină de copaci. Între doi arbori, adesea lega o plasă de volei, organizându-ne în echipe, mai ales când, mahmur după vreo dispută prin saloanele de noapte ale Daciei sau ale Imperialului, profesorul nu prea avea poftă de gimnastică suedeză. Pentru dânsul, partidele nocturne erau combinate cu alte metehne, căci, spre nefericirea lui, era şi morfinoman. Întreaga leafă şi-o cheltuia pentru procurarea drogurilor, care încet-încet i-au provocat moartea în mare mizerie, abandonat de familie.

Cei trei ani de gimnaziu au trecut destul de repede, cu peripeţii de tot felul şi, pe nesimţite, am încheiat primul ciclu al liceului de şapte ani, unificat, ca o ultimă experienţă pe pielea noastră făcută de Ministerul Educaţiei Naţionale. Deşi promoţia mea a fost ultima cu şapte clase, să nu se creadă însă că programul a fost mai redus. În asemenea condiţii, dacă nu era cineva dotat sau superdotat pentru învăţătură, nu putea să urmeze clasele superioare. Criteriile după care erau verificate cunoştinţele

acumulate în primii trei ani, între care şi două limbi, una moartă şi una vie, au fost deci severe, ţinând seama de capacitatea necesară pentru asimilarea materiilor din anii viitori. De altfel, aşa se şi numea examenul ce ne aştepta: capacitatea sau micul bacalaureat. Şi dacă nu avea cineva capacitate... îl aştepta carul!

Examenul a umplut de jale culoarele liceului. Căzuseră cu duiumul, aşa încât dimensiunea sălilor de la ultimul etaj nu mai părea insuficientă. Spaţiul din colţul aripii stângi a imobilului ne primea fără dificultate, căci rămăseserăm la mai puţin de jumătate, dacă nu-i mai punem la socoteală pe veteranii blazaţi. Aceştia ocupaseră sala şi anul precedent, fiind mai înalţi decât noi şi mai bătrâni. Importanţa ce şi-o dădeau prevalându-se de vârstă (un an în adolescenţă însemnând extrem de mult) a fost repede pierdută, o dată cu creasta tăiată la primele examinări.

Între alţii, mi-l amintesc pe Gross, cu care mă nimerisem în bancă. În timpul anului, se îmbolnăvise de pneumonie şi l-am vizitat acasă, în apartamentul luxos din Palatul Cazinoului. Mamă-sa, o femeie frumoasă, distinsă şi de gust, îl îngrijea cu multă dragoste şi atenţie. La sosire, îmi dădea să mă spăl cu alcool pe mâini, ca şi la plecare, spre a evita aducerea sau preluarea vreunui microb. Am vorbit nemţeşte cu dânsa, căci minorităţile atunci nu făceau efortul de a învăţa limba ţării, şi germana, ca şi maghiara, erau limbile folosite de aramei în casă. Natural, colegul Gross avea zece la limba germană, ca şi mine, fiind apreciaţi cum se cuvine de profesorul Blumenfeld.

În timpul unei ore de germană, prietenul meu Gross avea să mă uimească şi să mă cutremure. Când profesorul se ocupa de începători, am tras cu coada ochiului şi am surprins în caietul de exerciţii şi locuţiuni al lui Gross o frază pe care o scrisese tocmai atunci: *Liebe Mutti, Häng dich auf!* Adică: „Dragă mamă, spânzură-te!“ M-am uitat stupefiat la dânsul şi nu-mi venea să cred, cu atât mai mult cu cât îl socoteam deja vindecat de microbii care îi atacaseră nu capul, ci plămânii. Deseori m-am gândit la tensiunea din unele familii şi la degenerescenţa sentimentelor fundamentale. Se dovedea posibil în cazul de faţă, ceea ce mi s-a părut întotdeauna absurd şi monstruos.

În acelaşi fel l-am moştenit şi pe Ştefan Szöny, care se numea István Szöny, un nume imposibil de pronunţat pentru profesorul de română, Bistriţeanu, care îi spunea Şoni. Folosind nu numai arta culorilor, pe care încă de pe atunci ştia să le amestece, dar şi arta învârtelii lor după situaţie, Szöny avea să ajungă mai târziu pictor, şi chiar un pictor cu oarecare faimă provincială.

În postura de scăpătaţi mai erau şi alţi câţiva băieţi, mari şi tari ca atleţii de greco-romane sau gladiatorii, şi toţi stăteau retraşi şi solidari în fundul clasei, în ultimele bănci; pe care le stăpâneau cu tenacitate de câţiva ani şi erau decişi să nu le cedeze cu nici un preţ, dar pentru moment numele lor îmi scapă, şi nu cred că e cazul să întreprind o cercetare exhaustivă, pentru descoperirea urmelor lor în arheologia memoriei. La timpul lor, îndepliniseră totuşi o funcţie precisă, ca tablourile de pe perete sau statuile-sperietori, stimulând râvna celor înclinaţi să se lase pe tânjeală, mărind şi mai mult zelul celor harnici.

Singurele ore la care dispărea oarecum diferenţa dintre noi erau orele de muzică, de gimnastică – aici mulţi stârneau chiar sinceră invidie prin îndemânarea şi forţa lor atletică – şi cele de educaţie civică sau cercetăşie.

La muzică, maestrul Caba fusese înlocuit cu profesorul Dumitru Stan, înalt şi slab, cu ţvicări pe nas, de la care n-am învăţat prea multe lucruri, căci a stat puţin şi a fost înlocuit de bine cunoscutul profesor Filaret Barbu. Succesor la direcţia Corului Vidu, compozitor şi, mai târziu, fondator al Academiei de Muzică şi Artă Dramatică din Lugoj, Filaret Barbu a fost un demn urmaş al lui Vidu. Trecut printre Pogani de poetul Şchiopescu, versurile ni-l înfăţişează astfel: copilul lui Iosuvică şi nepotul lui Hazi Barbu, cel cu birt mare şi vinuri bune, îndărătul prefecturii, în faţa fostei şcoli unite a domnului Văcărescu. Păcat că fiul său, care a arătat încă de timpuriu reale însuşiri artistice şi deosebit talent de balerin, a intrat în viaţă călcând cu stângul.

Profesorul Vasile Popescu, cel care a luat locul lui Domuţa, la geografie, era corpolent, cu o forţă taurină, foarte potrivit în căsătoria lui cu Lia Vidu. În afară de geografia teoretică, Vasile

Popescu făcea și geografie aplicată, organizând în calitate de comandant de cercetași excursii în toată țara. De aceste excursii a beneficiat îndeosebi Jianu care a călătorit cu un vagon închiriat, prefăcut în cameră de locuit, în dormitor, sală de mese și de ședințe, tras noaptea pe liniile moarte ale gărilor. A vizitat toate colțurile îndepărtate ale țării și a petrecut câteva zile în Delta Dunării cea plină de pești și păsări rare, fapt pentru care l-am invidiat mult.

Dacă preda bine lecțiile de geografie, nu făcea deloc educație civică. Dovadă că fratele său mai mic, coleg cu Jianu, îi învățase pe cercetașii făcători de fapte bune să taie curelele de crupon cu care se ridicau geamurile de la vagoanele de călători și să le transforme în centuri de proveniență ceferistă. Am rămas surprins și dezgustat când l-am văzut pe Jianu, la întoarcerea din excursie, fălindu-se cu cureaua ce și-a făcut-o, distrugând avutul public. I-am făcut o aspră morală, de care el nu s-a sinchisit, căci a purtat cureaua încă multă vreme după aceea.

Vasile Popescu avea voce bună și, la un moment dat, a ajuns să dirijeze corul ce purta numele socrului său. Avea inimă largă și simpatia mea pentru dânsul a sporit când, ca profesor și vecin de casă, venea să mă vadă în timpul grelei boli care m-a țintuit la pat luni de zile.

Ca și cercetaș, eu l-am avut comandant o vreme pe profesorul Nicolae Grivu de la fizico-chimice. Era prietenos și apropiat de elevi. Terminase de curând universitatea. El mi l-a făcut simpatic și pe cumnatul său, Stoichiță, cel cu ochii deschiși doar pe jumătate, ca pisicii până la nouă zile. În timpul unei excursii organizate la Margina și la Ruschița Montana, la faimoasa carieră de marmură ce se exportă până și în Italia, ca varietate europeană unică, după o cină cu abundente libațiuni, profesorul Grivu mi-a acordat onoarea de a mă lua în cortul său, pe lângă Stoichiță, preferându-mă altor colegi. Şi dacă în anii aceia i-am oferit un portofel din producția mea, mai târziu, când s-a operat de laringe, i-am oferit un laringofon, pe care îl folosește și astăzi, ca amintire de la fostul său elev.

Sub comanda lui am vizitat, într-o excursie de sfârșit de an, mănăstirea Tismana, trecătoarea Lotru și Baia de Aramă. În marș spre trecătoare, am cronometrat pasul și am constatat că ne deplasasem cu o viteză de cinci kilometri pe oră. Dar experiența cea mai teribilă trăită atunci a fost întâlnirea și lupta cu o armată de pureci, în sălile școlii primare din Baia de Aramă, unde am fost găzduiți pe paie. Aproape întreaga noapte am stat cu ochii deschiși și doar către ziuă am căzut răpuși de pureci și de somn. Ne întrebam dacă nu cumva faimosul Aprod Purice nu trecuse prin părțile locului, spre a întemeia aici o tradiție care să-i perpetueze memoria. Glumele noastre vizau și minele de aramă de pe urma cărora beneficiau podgorenii, știut fiind că piatra vânătă (sulfatul de cupru) pentru stropitul viilor, spre a le feri de filoxeră, provenea de la aceste mine. În naivitatea noastră ne întrebam de ce oare arameii nu foloseau piatra vânătă și pentru distrugerea purecilor.

Neplăcuta amintire din Baia de Aramă ne-a făcut să-i atribuim, ca vrednici lugojeni ce eram, porecla de Baia Purecilor, cu toate că locuitorii ne primiseră bine și, lucru demn de apreciat, ascultaseră și prețuiseră cum se cuvine poeziile bănățenești ale lui George Gârda, citite de mine, seara. Deși țineam la volumul lui Gârda, am fost nevoit să-l las la minerii din munți, atât de mult doreau ei să-l aibă și să-l mai citească. De aici, și din multe alte impresii culese în excursie, am tras concluzia că oltenii sunt, în fond, un fel de bănățeni răzlețiți. La această concluzie mă conduceau și observațiile făcute la Craiova, la unchiul Gavrilă, unde îmi petreceam uneori vacanța, în cășile-vagon ale arhivarului Ion Popescu, unde rudele mele locuiau cu chirie. Spun cășile, pentru că așa se exprimau oltenii, folosind cu predilecție pluralul în cele mai multe împrejurări, spre a se arăta mai vrednici, mai avuți, mai arătoși și, prin aceasta, mai făloși, chiar decât bănățenii (ei nu spun Jiu, ci Jii, nu spun casă, ci cășì, nu spun vie, ci vii etc).

Deci cășile erau alcătuite din trei apartamente de câte două camere, iar în fund se întindea o grădină cu corcoduși. În această

grădină am cunoscut atunci familia Popescu şi m-am împrietenit cu cei doi băieţi, Mişu şi Nelu. Ne jucam adesea şi, împreună cu Jean, fiul adoptiv al unchiului, făceam şezători în pomi, instalaţi pe blăni, pe pătuiugi. Într-o zi s-au rupt crăcile şi am căzut cu toţii, întâmplându-se ca unuia să-i pătrundă o ţeapă ca pe vremea lui Vlad epeş... Dar în corcoduşi nu făceam numai şezători. Când mama prietenilor noştri scotea lipia din ţestul de pământ (o pâine subţire ca o turtă), ne suiam în pomi şi mâncam lipie cu corcoduşe recoltate direct de pe ramuri. Nelu, azi tenor liric la Opera din Timişoara, şi-a obţinut pe atunci o necuviincioasă poreclă din pricina acestor corcoduşe, nu întotdeauna prielnice pentru stomac.

Olteancă prin adopţiune, mătuşa din Craiova începuse şi ea să facă glume olteneşti, despre care n-aş putea spune că erau prea reuşite. Într-un rând, m-a pus să număr dinţii unei ştiuci şi, când am vârât degetul în gura peştelui încă viu, ştiuca a strâns subit pliscul ei de raţă. Speriat, mi-am smuls degetul şi mi l-am sfâşiat până la sânge. Socotind că atâta nu e de-ajuns pentru ziua respectivă, mătuşa m-a întrebat dacă sunt în stare să plesnesc cu palma mămăliga abia răsturnată din ceaun. Pentru „curajul“ astfel dovedit, îmi promitea cinci lei. Bucuros să fiu pus la încercare, chiar dacă aceste încercări nu dovedeau decât permanenta mea disponibilitate pentru acţiune, am plesnit mămăliga fierbinte, pricepând în aceeaşi clipă că gluma mătuşii mele era departe de a fi fost sărată. Am început să sar şi să joc piţaica, ducând palma la gură, suflând în ea, spre a-mi potoli arsura şi durerea băşicilor apărute într-o clipă. Cei cinci lei primiţi atunci au fost cei mai arzători lei câştigaţi vreodată.

O vreme n-am mai dat prin Oltenia, iar când am revenit, am nimerit – aşa cum am arătat – peste purecii de la Baia de Aramă. Ca şi cercetaş, nu-mi amintesc să fi văzut undeva trecută, pe lista exemplificatoare a regulamentului întocmit de Baden Powel, fondatorul acestei mişcări de tineret, drept faptă bună hrănirea purecilor cu propriul sânge sau sacrificiul de sine astfel înţeles. O probă de răbdare şi de stăpânire de sine tot am

trecut însă cu acel prilej, care, în timp, s-a prefăcut într-o veselă păţanie din cercetăşie.

Istoria, marele Simu sau câte sterline face un mire

La repetenţi se mai adăugau şi imprudenţii care, grăbindu-se să scape de profesorii care îi „persecutaseră“ în altă parte, veneau la Liceul Coriolan Brediceanu din Lugoj ca spre o insulă a salvării, fără a lua suficiente informaţii cu privire la regimul sever de aici. Printre aceştia a fost şi un anume Dumitru Popescu de prin judeţul Gorj. El avea să ne stârnească multă milă şi compasiune în cursul anului, când am aflat că nişte hoţi din orăşelul unde locuia i-au jefuit casa şi i-au ucis în chip oribil părinţii, lăsându-l orfan. Acest lucru ne punea, pentru prima oară în viaţă, în faţa unor aspecte atât de crâncene şi de crude ale existenţei sociale. Parcă-l văd şi acum, în uniforma sa kaki, din stofă şerg, întrucât părinţii săi fuseseră oameni cu stare, totdeauna serios, cu o expresie întristată, presimţind parcă tragedia ce-i pândea, nemiloasă, familia.

La fel, într-o uniformă de stofă groasă, militărească, de tip cazon, apăruse în clasă Cornel Poenaru, precum şi Rică Zimţea, copil de trupă, acesta venind însă nu din alte localităţi, ci din alte clase... ceea ce, în cazul său, era de înţeles, date fiind condiţiile neprielnice din cazarmă. Iubitor de muzică, idealul vieţii sale a fost să devină căpitan şi şef de fanfară militară, iar soarta şi dârza sa voinţă l-au ajutat să-şi realizeze visul, ba chiar să-l şi depăşească, fiindcă a ajuns colonel, dirijor militar în Bucureşti. Mai mult decât atât, şi soţia sa, Victoria Drăgănescu-Zimţea, după ce s-a perfecţionat cu diferiţi maeştri în ţară şi străinătate, ajutată de fundaţia noastră, a ajuns reputată cântăreaţă de operă şi s-a afirmat cu succes la Innsbruck, la Saarbrücken şi pe alte scene.

Cel care îi lua în primire pe nou-veniţi era marele, la propriu şi la figurat, Traian Simu, profesor de istorie, originar din satul Ramna. Ca strănepot al lui Traian, cum se socotea, acesta a făcut numeroase cercetări istorice şi săpături arheologice, decoperind o sumedenie de cioburi, depuse, catalogate şi interpretate la muzeul

Prefecturii. Se bizuia pe doi istorici de vază ai țării, Nicolae Iorga și... Traian Simu, iar ideile îi veneau, după cum singur o spune în unica sa carte, *Drumuri romane în Banat,* pe când sta cu mâinile la spate, în fața cuptorului încins iarna până la roșu, cu riscul de a se înfierbânta uneori prea mult și de a-și pârli fundul pantalonilor. Revista satirică *Scorpionul* afirma că mare parte din obiectele descoperite de dânsul erau papuci vechi din timpuri moderne și nici vorbă de sandale romane. Descoperirea cea mai senzațională – tot după părerea competentă a revistei de mai sus – ar fi constituit-o șerblul (țucalul de noapte) împăratului Traian. Cu tot comicul informațiilor date de revistă, ideea existenței unui șerbl al lui Traian prin acele părți poate să fie verosimilă, deoarece se știe că acest mare împărat – chiar cel mai mare, întrucât a fost unicul căruia senatul i-a acordat, cu vot unanim, titlul de Optimus Princeps –, a suferit de mațe și de foale. După înființarea în Tracia a orașului Traianopolis, existent și astăzi, unde recent fundația noastră a depus o coroană, el a trecut în Asia Mică și acolo i s-a tras moartea, la Selinunt, în 117 A. D., tot de la o astfel de maladie. Profesorul Simu pretindea că istoria este mama tuturor științelor și, ca atare, trebuia învățată *à fond,* și la examene „fluierată ca mierloiul". Severitatea lui era îndulcită însă de faptul că știa să ne cultive gustul pentru istorie. Așa am reușit să învăț de pe rost, și chiar să memorez datele biografice ale tuturor voievozilor români din cele două principate, căci cu cei din al treilea principat, Transilvania, cu nume grele, unguresti și poloneze, profesorul Simu era cam certat.

Nu e lucru ușor să faci un asemenea efort. Studiul istoriei ne răpea mult timp, din puținul pe care îl aveam, împărțit între atâtea materii și ocupații extrașcolare: columbi, radio, fotografie, fete, pescuit, călărie, săniat, patinaj, filatelie, pian, corurile colindelor de Crăciun, construcția submarinului în miniatură, Societatea Franceză de Cultură, ce înlocuia lecțiile particulare ale lui Rojineni, și altele. Cu toate acestea, metodele mnemotehnice predate de profesorul Simu m-au făcut ca și astăzi să-mi amintesc, în orice moment din zi și din noapte, ordinea cronologică a năvălirii barbarilor: goții, hunii, gepizii, avarii, slavii, bulgarii, ungurii, pecenegii, cumanii, tătarii și turcii, și strânse în trei cuvinte: gohugea, slabulung, pecutatu.

Adâncit în cercetările sale științifice, Traian Simu care, între descoperirile sale, o adăugase și pe aceea că era burlac (nu pentru că uitase să se însoare, ci, probabil, pentru că limbajul său arheologic nu izbutea să fascineze imaginația tinerelor lugojence, care preferau să li se vorbească nu despre forme din trecut, ci despre formele lor din prezent), s-a adresat prietenilor, printre care se număra și tata, cerându-le să-i găsească o partidă potrivită situației sale. Avea totuși preferințe pentru o fată mai înstărită, dacă nu chiar bogată. Astfel, într-o duminică, tata a decis să ne ducem în pețit, ca să-l însurăm pe domnul profesor Simu. L-am invitat în trăsura noastră și i-am spus că mergem la Silagiu, unde tata pusese ochii pe Iconie, fata unui țăran bogat, școlită la oraș, de o vârstă incertă, ca un fruct răscopt și necules la timp. Aceasta i se părea potrivită pentru profesorul care tot din țărani se trăgea și deci putea să aprecieze mai bine proprietățile rurale ce alcătuiau dota. Eu nu eram ținut la curent, în mod oficial, cu aceste demersuri. Aflasem însă destule din auzite, cu privire la calitățile pecuniare ale viitoarei mirese.

Așa erau obiceiurile strămoșești ale regiunii, iar pețitorii îndeplineau o funcție bine determinată, expunând celor două părți ofertele, iar ofertele erau apoi dezbătute de cei interesați, în momentul când se făcea apropierea, în vederea încheierii convenției matrimoniale care preceda nunta. Obiceiul, în Grecia, este de a exprima dota în lire sterline-aur și de a o mări sau micșora în funcție de mire. Mirele are o anume cotă pe piață și peste ea nu se poate trece. Unii tineri sunt cotați la cinci mii de sterline, la zece mii de sterline, iar pretendentul la mâna unei principese a fost cotat la treizeci de mii. Parlamentul grec, după dezbateri și presiuni subterane de palat (contând pe o sumă mai mare, pare-se de un milion de dolari) a votat-o și a pus-o la dispoziția tinerilor însurăței, confirmând astfel tradițiile adânc înrădăcinate în moravuri.

N-aș putea să apreciez la ce cotă a fost situat profesorul Simu și nici nu știu dacă a fost sau nu subestimat de părinții fetei. Fapt este că am petrecut o duminică frumoasă, cu acest prilej, pentru

că eu m-am dus prin sat împreună cu „intelectualele“. Tocmai atunci descoperisem o verişoară de gradul trei, Lucreţia, alintată Cheţi, bucurându-mă de interesul şi simpatia ei. Mai degrabă era să mă însor eu, căci profesorul a rămas neînsurat, întâlnirea istorică cu fata din Silagiu neavând roadele dorite. Nu s-au plăcut, nu s-au înţeles la socoteli, asta nu o mai ştiu. Până la urmă, după câţiva ani, profesorul meu s-a însurat totuşi cu o distinsă profesoară şi împreună s-au mutat pe strada Udrea, nu departe de casa părintelui Olde, profesorul de religie al Liceului Coriolan Brediceanu.

Luându-l în primire pe imprudentul nou-venit Carlo Mazzocchi chiar de la începutul anului şcolar, profesorul Simu i-a spus:

– Ascultă, măi băiete! Tu ai auzit de profesorul Simu ca de un profesor slab, şi de Liceul Brediceanu ca de un liceu de rând? Crezi tu că îţi va fi mai comod aici ca la liceul din Turnu-Severin? Îţi închipui că aici ai să treci cu „vâşca“ (expresie de el inventată)? Măi băiete, fă-ţi bine socotelile, şi mai degrabă întoarce-te de pe acuma acasă şi nu-ţi mai pierde vremea! La Lugoj nu umblă câinii cu colacii în coadă.

La aceste foarte încurajatoare cuvinte, bietul Mazzocchi, care stătea în poziţie de drepţi, fără a cunoaşte pe nimeni, n-a fost în stare decât să spună:

– Am înţeles, să trăiţi!

Atunci, profesorul Simu, ca să-i creeze atmosferă, s-a adresat clasei cu cuvintele:

– Ia închideţi repede fereastra, măi băieţi, că talianul ăsta e în stare să prindă şi să mănânce vrăbecele ăla!

Întâmplarea făcea ca, pe fereastra deschisă, să se fi aşezat tocmai în clipa aceea o biată vrăbioară, care nu cunoştea obiceiurile din Italia, unde carnea lor se mănâncă cu polenta. Un hohot de râs a cuprins clasa şi, în felul acesta, noul nostru coleg de prin părţile dunărene s-a văzut prezentat şi acceptat. N-a rezistat mai mult de un an şi nu ştiu dacă a fost promovat la încheierea ultimului trimestru. Mai târziu, am aflat că îşi îndreptase paşii către ştiinţele comerciale şi a izbutit să treacă licenţa la Academia Comercială din Bucureşti.

L-am pierdut din vedere pe Mazzocchi timp de optsprezece ani, până într-o zi, când a venit la Milano, însoţit de directorul filialei de la Mantova a societăţii petroliere Dacia, unde fusese angajat ca mic funcţionar. Nu aflasem de el şi nici el nu-şi putuse închipui la ce stăpân intrase, crezând că patronul întreprinderii este un om bătrân, cu burtă şi barbă, şi că cei doi fraţi ai acestuia, lucrând, de asemenea, în întreprindere, ar fi fost fiii lui. Era angajatul nostru de un an şi jumătate şi, într-o zi, venind vorba despre şef, directorul filialei, inginerul Roger Slăniceanu, plecat ulterior în Canada, i-a spus că patronul este tânăr, nu cum şi-l închipuia el, că e român din Banat, din Lugoj. În acel moment s-au răscolit amintirile lui Mazzocchi şi el s-a întrebat dacă n-o fi fiind vorba tocmai de colegul său, Constantin Drăgan. S-a repezit în casa ce-i fusese pusă la dispoziţie şi a adus de acolo o fotografie de sfârşit de an, cu toţi colegii, în frunte cu dirigintele, profesorul Aurel Cuşniriuc. Arătând-o directorului, acesta m-a recunoscut, deşi eram în pantaloni scurţi. Mare i-a fost mirarea şi emoţia lui Carlo! După scurt timp de la această întâmplare, a venit să mă vadă la Milano.

L-am primit cu toată căldura, l-am reţinut la masă şi, tratându-l cum se cuvine, l-am tutuit. Cu toate eforturile lui şi insistenţele mele, nici până azi, când el însuşi a devenit director, nu poate să-mi spună pe nume, atât de mult i-au intrat în oase respectul şi sensul ierarhiei piramidale. Soţia sa era româncă. Tatăl său, căruia i-am îngăduit să se mute în locuinţa depozitului, îndrăgostit mai mult de România, de codrii din ţară şi de râurile ei, decât de peisajul italian, nu mai ştie bine italieneşte şi, rămânând singur duminica, răspunde la telefon: *mi sum foresto!* („eu sunt străin!“) Curând, m-au convins să mai angajez în întreprindere şi alţi membri ai familiei, începând cu fratele lui Carlo, Gheorghe, devenit aici Giorgio. L-am numit şef de depozit la Catania, deşi are diplomă de tehnician geometru. La rândul lui căsătorit cu o româncă, formează, împreună cu bunul meu prieten, părintele doctor Gheorghe Ignat, profesor de filozofie la liceul din Catania, mica şi pitoreasca noastră colonie de români în Sicilia Orientală, unde mă primesc cu tot felul de bunătăţi româneşti, de Paştele ortodox, oferindu-mi ouă roşii şi cozonac.

Cel de-al treilea fiu al bătrânului Mazzocchi angajat de mine poartă acasă numele de Martini. În România era cunoscut însă sub numele de Lancia şi este unul şi acelaşi cu faimosul boxer. Faimos şi în ring, cu nasul rupt şi urmele unor pumni bine plasaţi în ţeastă, dar faimos şi la depozit, prin cunoştinţele de specialitate în domeniul vinurilor şi ţuicii, ca antidoţi ai gazului, cunoştinţe dezvoltate tot mai mult la Porto Torres, Sardinia. Se justifica pentru setea resimţită zi şi noapte prin aceea că descărcarea navei butaniere *Cornelia* îi produce multe melancolii. Văzând vaporul ce aduce butanul şi propanul de la rafinăriile din sudul Franţei, de la Marsilia, Laverá sau Port-de-Bouc, simţea cum i se trezeşte dorul de România şi nu şi-l putea astâmpăra decât închinând paharul chiar de unul singur.

Dascăli şi întâmplări noi în cursul superior

Printre profesorii cei noi din cursul superior, am avut norocul să-l am la limba română pe Ion Bistriţeanu, om fin, plin de umor, de o vie inteligenţă, care utiliza manualul lui Loghin. Mititel de statură, puţin încovoiat, transformase lecţiile de română într-o adevărată desfătare. După cum expunea lecţia şi grija de a plasa şi câte o vorbă şugubeaţă, râzând după aceea el însuşi pe sub mustaţă şi ştergându-şi nasul de umezeală, nas abundent, roşu nu de la natură, pentru care folosea o batistă scoasă din buzunarul drept al pantalonilor, trăgând-o de un colţ şi lungind-o pe distanţă de un metru, pe măsura serviciilor ce trebuia să aducă, se vedea firea şi temperamentul său. Ajungând la speciile literare, proverbe şi ghicitori, într-o bună zi ne-a pus isteţimea la încercare: „Cine după moarte s-a întors în zgăul mâne-sii?“

Surâdea cu şiretenie, dar reţinut, şi aştepta răspunsul, care întârzia din pricina nedumeririi noastre, uşor explicabile, deoarece pentru întâia oară ni se prezenta la şcoală, sub forma ghicitorii, o astfel de problemă. Tot de la el am aflat răspunsul, foarte simplu, de altfel, date fiind studiile noastre de religie şi de istorie a omului: „Adam!“

Prin felul său plăcut şi deschis de a fi, care ne îndemna la studiu, examenele erau întotdeauna uşor de pregătit şi nu-l puneau în situaţia de a ne bucta, adică de a ne lăsa corigenţi sau repetenţi. Era prieten cu Linţia şi amândoi, apucând-o spre casă, făceau câte o haltă la bodega aşezată, din pură întâmplare, tocmai lângă biblioteca diocezei. În loc să intre aici, să-l vadă pe directorul Moisă, să se afunde în studiul cărţilor latineşti şi în teoriile scolasticilor, ei nimereau alături. Uşa bibliotecii şi cea a bodegii fiind lipite una de alta, confuzia era uşor de făcut.

Potrivit legii circulaţiei elementelor în natură, la catedra de fizico-chimice s-au perindat mai mulţi profesori: doamna Budişteanu, Nicolae Grivu, Aurel Cuşniriuc, cu numele său original Cojocaru, la care avea să revină. Bărbat înalt şi frumos, acesta din urmă era un profesor model. Atrăgea atenţia nu numai elevilor, care îl ascultau cu sfinţenie, dar şi profesoarelor de la Iulia Hasdeu, dispuse să pună repede ochii pe bărbaţii de succes. Cea care a izbutit să-l prindă în mrejele sale, căci până la urmă tot femeia este aceea care alege şi decide, deşi aparenţele arată contrariul, a fost profesoara Ofelia. Cu ea, de altfel, s-a şi căsătorit curând. Doamna Ofelia preda gimnastica şi, sub mâna ei măiastră, fetele ajungeau suple ca nişte trestii.

Aurel Cuşniriuc-Cojocaru a fost desemnat dirigintele clasei noastre. În această calitate s-a priceput să ne păzească şi să ne apere clasa în toate interesele ei specifice sau în întrecerea cu alte clase. Pentru toţi elevii avea câte un cuvânt bun de spus şi, prin metoda lui pedagogică, a convins băieţii să studieze fizica şi chimia, faţă de care cei cu aplicaţie mai multă spre disciplinele umaniste resimţeau o firească repulsie. Neexistând două secţii, cu toţii erau obligaţi să studieze şi această materie. Unii o memorau ca papagalii, fără să înţeleagă esenţa şi secretul formulelor chimice, atât de simpatice, deschizându-se ca un evantai în toată chimia organică. Îmi plăceau atât chimia, cât şi fizica, şi experienţele pregătite în laboratorul-anexă le repetam apoi acasă, în laboratorul propriu.

Remarcându-mă încă de la început, am fost luat, împreună cu Tibi Lohan, drept asistenţi la laboratorul şcolii şi însărcinaţi cu pregătirea experienţelor. De aceea aveam şi un regim special şi

uneori puteam chiar să întârzii în laborator, fără a asista la lecția pe care o știam dinainte. Acolo am studiat cu Tibi, zis și Bubu, primele scheme de radio, atât cu galenă, cât și cu lămpi, ajungând să înțelegem până și supereterodina (radio cu cinci lămpi, model dintre cele mai reușite în acea epocă), după ce am studiat temeinic și teoretic lămpile, dioda și trioda, ca elemente de amplificare. Prin construcțiile mele radiofonice ajunsesem vestit la răscrucea celor patru străzi, ba chiar și la mari depărtări, la Vucova, unde l-am înzestrat cu un radio-galenă pe uica Pătru.

Dintre profesorii de liceu, Cușniriuc-Cojocaru și Aurel Pițu sunt singurii în viață, ca fiind cei mai tineri. Îmbrățișându-i cu prilejul primei mele vizite la Lugoj, am avut impresia că îi îmbrățișez pe toți profesorii de odinioară.

Ce ți-i scris în frunte ți-i pus, zice o vorbă bănățeană. Așa ne-a fost scris și nouă să nu scăpăm de profesorul Ion Crâștiu, la matematici, pe care pronia cerească și directorul ni l-au hărăzit, ca să ne învețe algebra și geometria. A trebuit, deci, să ne resemnăm și să ne punem cu burta pe carte. Nu știu dacă această faimă și severitate derivau din exigența profesorului sau din lipsa de explicații din partea sa, pentru buna înțelegere a lecțiilor. Fapt este că el pretindea să știm și ceea ce nu ne predase, căci – zicea el – de aceea există manuale, ca să completeze știința profesorului. Uneori ele folosesc profesorului însuși, ca să-și pregătească lecția. La examen, primele lui întrebări se refereau nu la știința elevului, ci la proprietățile părinților: câte lanțe de pământ are tatăl tău? câtă vie? câți pruni? câte acoave (hectolitri) de rachie face? etc., stând cu brațele împletite și răsucindu-și degetele mari unul în jurul celuilalt.

Problema cea mare, în acest an, era introducerea într-o materie cu totul nouă, cum era algebra, disciplină cu alfabet și limbaj proprii, deosebite de cele ale aritmeticii din clasele inferioare. Cum lesne e de imaginat, nimeni nu poate să devină literat și nici citi, dacă nu cunoaște alfabetul. Algebra și ecuațiile cu una, cu două sau cu mai multe necunoscute constituiau un nou alfabet, care, dacă nu era bine însușit de la început, nu era posibil nici să înțelegi, nici să rezolvi problemele, chiar dacă avea cineva vână de matematician, cum era cazul meu. În trimestrul întâi al clasei a patra nu dădusem importanță acestui fapt și, ocupat cu chestiunile extrașcolare, între care și plimbările romantice pe sub ferestrele Feliciei și audițiile muzicale în casa Elvirei, am neglijat învățarea alfabetului algebric. Eram convins că mai puteam încă să cheltuiesc din resursele acumulate la învățătorul Onae și mă bizuiam prea mult pe vocația mea în acest domeniu. Plăcerea încercată de succesul în construirea unui aparat de radio cu o lampă, cu care mă făleam față de Elvira în laboratorul meu, pe când în oraș aparatele de radio se numărau pe degete, rezultatele obținute cu încrucișarea porumbeilor purțl au dispărut când, la încheierea primului trimestru, m-am trezit – lucru incredibil, de neauzit și de neînchipuit! – cu un patru la matematică. Tata nu mai știa ce să creadă despre mine, căci mă considera elev studios și, ca atare, se limita să mă îmbărbăteze cu puține cuvinte pentru îndeplinirea temelor primite pentru acasă.

Negru de supărare, nici nu mai ieșeam din casă. Îmi era rușine să dau ochii cu colegii, și mai ales cu colegele, preocupat de gândul de a mă reface din această cădere și de a șterge o astfel de pată. Tot profesorul Crâștiu avea să-mi întindă o mână de ajutor. Ca și pe ceilalți profesori, tata îl cunoștea din Consiliul de administrație al liceului, unde reprezenta părinții elevilor. Profesorul i-a sugerat să angajeze un meditator, în persoana unui student sărac, de la Politehnică. Acesta avea nevoie de bani și era dispus să mă mediteze în cele două săptămâni ale vacanței de Crăciun, încercând o rapidă încărcare a ordinatorului neglijat, întocmai ca acea încărcare rapidă a bateriei de la automobil, înainte de plecare, când vezi că ai rămas pe geantă. La zero eram și eu cu principiile de bază ale algebrei. Studentul a început să vină și dimineața, și după-amiaza și să-mi toarne în cap cu pâlnia noțiunile algebrei. Când, după două săptămâni, am prins secretele acestei noi discipline, însușindu-mi bine noțiunile de bază pentru a o înțelege, m-am simțit călare pe situație. Cu o nouă încredere în forțele și talentele mele, am început trimestrul doi trăgând bine cu urechea, de data aceasta, la explicațiile profesorului.

Către Paști, s-a apropiat sfârșitul trimestrului doi și, o dată cu acesta, teza pe care fiecare o scria într-un caiet special, dat în păstrare la cancelarie. Ni s-au dat două teme, una de algebră, cu

patru necunoscute, alta de geometrie. Tema de algebră ne-a fost dictată şi expusă în cuvinte clare. Consista în calcularea cantităţii totale de făină pe care o macină patru coşuri de moară, în timpi şi cantităţi diferite. Trebuia să o punem în ecuaţie şi să o rezolvăm. Am recitit textul, am reflectat şi, cu logică, în cinci minute am şi rezolvat mental problema. Apoi am trecut-o pe curat, fără greşeală. La fel am procedat şi cu problema de geometrie. După un sfert de oră, mi-am putut îngădui să observ cum îşi băteau capul, îşi scărpinau ridichea şi se uitau din ce în ce mai disperaţi colegii mei, în căutarea unei salvări. Se simţeau părăsiţi în mijlocul valurilor, gata să se agaţe şi de un fir de pai. Temperatura clasei se mărise şi premiantul, Valeriu Degan (nume destul de răspândit în Veneţia, deşi colegul meu era fiul preotului din Budinţi), ca şi premiantul doi, Tiberiu Lohan, ajunseseră la febră. Nu era chip să rezolve temele. Liniştit şi triumfător, priveam la profesorul Crâştiu, care s-a apropiat de mine şi m-a întrebat de ce nu lucrez. I-am răspuns:

– Am şi terminat, domnule profesor!

Iar el, ripostând, a stăruit:

– Cum asta? Atât de repede?!

Mi-a luat caietul, a verificat rapid conţinutul şi pe urmă nu m-a mai scăpat din ochi, împiedicându-mă să devin sufleur ca la teatru. Socoteam că nu ar fi fost de demnitatea mea să devin sufleur şi, în afară de asta, aveam o mie şi unu de motive de răfuială cu clasa. Primind nota zece, în timp ce restul clasei, inclusiv premianţii, au primit nota unu, căci zero nu exista, toţi profesorii s-au întrebat dacă tema a fost bine formulată şi dacă elevii au izbutit să o înţeleagă. Dacă nici un elev n-ar fi rezolvat problemele, teza ar fi fost anulată şi s-ar fi dat o nouă lucrare scrisă, cu probleme mai pe înţelesul prostimii. Faptul curios care împiedica aplicarea acestei decizii, şi, deci, salvarea clasei din naufragiul algebric, era că unul înţelesese foarte bine tema şi, nu numai atât, dar o şi rezolvase într-un timp-record, cu toate că asupra sa mai plana încă dezonoarea eşecului din primul trimestru. Nu numai atât, dar şi profesorii, citind ecuaţia şi punându-se la încercare, au reuşit să o rezolve, fapt cu totul neobişnuit în

analele liceelor, căci profesorii de altă specialitate, dedicându-se propriei lor discipline şi din deformare profesională, se simţeau obligaţi să uite celelalte ştiinţe şi discipline pedagogice.

După discuţii care au durat zile întregi, căci la necazul elevilor s-au mai adăugat şi acţiunea profesorilor simpatizanţi în apărarea premianţilor clasei, precum şi ambiţiile paterne, ca a fostului director Vasile Lohan, care se simţea el însuşi ofensat, teza a fost considerată valabilă. Spre marea mea satisfacţie, eram acum lăudat şi invidiat, în timp ce colegii rămăseseră feşteliţi ca nişte mâţe plouate. De aici se observă un lucru: am avut şi am darul, de altfel întotdeauna cultivat, de a gândi în chip logic, de a fi raţional în toate, logică ce, din păcate, cum foarte bine spune Carnegie, e foarte puţin utilizată. El a ajuns chiar să declare că omul este fiinţa cea mai ilogică din natură, întrucât majoritatea acţiunilor sale sunt determinate de sentimente, de motivări psihologice, de dorinţe, de gânduri refulate, şi numai în douăzeci la sută din acţiunile sale, chiar atunci când este vorba de ingineri şi de specialişti, omul foloseşte logica. Dacă logica mi-a fost de folos la rezolvarea temelor, tot ea mi-a dat sentimentul că văd de aici înainte pe profesorul meu într-o altă lumină şi, în fond, ca pe un om obiectiv şi drept.

Venit din Bucovina, profesorul de ştiinţe naturale Aurel Piţu ne era simpatic, ca tot ce venea din Moldova lui Ştefan cel Mare, deşi era sever şi introdusese un limbaj nou, la orice vorbă adăugând un „bre“. Fiind cam mic de statură, într-o zi, la Teatrul Grozăvescu, la galerie, s-a găsit să-i tragă o palmă peste cap lui Cornel-Nelu Văcariu, spre a-l face să se aşeze jos. Nelu, care trecuse la Şcoala Comercială, nu şi-a mai recunoscut profesorul şi, crezând că e vorba de un fost coleg, i-a întors palma, stârnind mare scandal în oraş.

Aurel Piţu făcea cu noi şi lecţii practice, scoţându-ne la câmp, nu la „păscut“, ci pentru recunoaşterea plantelor şi umplerea ierbarelor. Ionică, zărind o broscuţă, i s-a adesat lui Bălmăjel, reamintindu-i inocenta scăpare: „Ia-o şi pune-o la ierbar!“ În timpul acestor excursii, continuam să vorbim despre elevi şi profesori, despre figurile celor mai mari care dominaseră liceul înaintea

noastră: Paiuşan, Pătruţ, Roşu şi alţii, între care unii ca Pătruţ s-au realizat la nivel universitar.

Uscăţiv, cu obrajii traşi, de parcă ar fi făcut un efort să vorbească, poate din pricina vreunei slăbiciuni pulmonare (de o astfel de boală nu avea să scape al doilea fiu al său), profesorul Vasile Lohan din Maramureş, un timp director al liceului, ne preda psihologia, sociologia şi logica. Ştia să ne facă să îndrăgim aceste discipline, aşa cum ştia să se facă iubit de elevi, lăsându-mi pentru totdeauna gustul şi un sentiment de ataşament pentru domenii în care am ţinut ulterior să mă pregătesc, ba chiar intenţionam să le studiez la universitate.

În cursul superior, director al liceului era Aurel Peteanu, pe care eu îl cunoşteam mai mult din discursurile de fine de an, într-un stil ales, cu incursiuni în istoria Banatului şi a ţării. Studiase teologia împotriva voinţei sale, pentru a se putea instrui. Era înalt, slab, privea de la înălţimea lui cu multă demnitate, dar şi cu multă bunătate şi înţelepciune. Profesor de limba română şi ziarist, conducea revista literară *Semenicul,* dar s-a desăvârşit ca literat prin fata sa, prin Anişoara Odeanu, pseudonim sub care publicase pe atunci primul ei roman de succes, *Într-un cămin de domnişoare*. O priveam ca pe o minune şi citindu-i cartea, foarte impresionaţi de confesiunea cam decoltată făcută la persoana întâi, ne simţeam înclinaţi să credem că autoarea era personajul principal, zugrăvit cu un realism frust.

Lecţiile de pian, lângă casa lui Cuplerneni

Spre a-mi fi mai uşor, mama nu m-a dat la şcoala de franceză a lui Madame Michaud, ci mi-a găsit o profesoară particulară, care venea acasă: domnişoara Roji Steiner, nemţoaică din Lugoj, pe care noi o chemam Rojineni, nume mai potrivit fragedei ei vârste de sexagenară, deşi plină de vigoare, căci se deplasa cu uşurinţă în ghetele ei înalte şi negre, venind acasă la elevi spre a le preda cu conştiinciozitate şi pisălogeală lecţiile de franceză. Pot spune că a fost o foarte bună profesoară şi că am învăţat cu mult spor franceza de la dânsa, aşa încât la liceu, chiar din prima clasă, am fost remarcat de profesorul Fernand Dionne.

În afară de cei care veneau la elevi spre a le preda lecţii de limbi străine, mai erau şi profesorii de pian, care, evident, neputând să umble cu instrumentul după ei, puneau elevii pe drumuri şi le dădeau lecţii la domiciliu. E drept că elevii preferau ca maeştrii să-i viziteze, spre a-i scuti de drumuri, şi deseori părinţii le cumpărau pian. Înalt şi slab, profesorul german Koch era cunoscut în tot oraşul pentru faptul că, după ce expunea lecţia teoretică, îl punea pe elev să execute exerciţiul şi apoi adormea subit alături pe scaun. Sau cel puţin dădea această impresie, căci, la cea mai mică greşeală, deşi cu ochii închişi, te nimerea cu o lovitură de creion dată cu nădejde peste degete. Părea mirat că elevul, deşi cu notele în faţă, nu le vedea şi greşea, iar acesta nu se dumirea cum, fără să citească, profesorul urmărea partitura, observând nu numai greşelile de intonaţie, ci şi cele de expresie, de nuanţare, de pedală.

Vreo trei ani de zile am luat şi eu lecţii de pian. Îmi plăcea muzica şi adesea exersam la pianul nostru din prânzitor. Gustul mi-l dăduseră Elvira, cu *Menuetul* lui Paderewsky, şi Mary. Pianul cu coadă fusese cumpărat de la cinematograful din Strada Caransebeşului, când patronul lui a dat faliment. În vremea copilăriei, aici ne-am delectat cu filmele mute, cu câinele-lup Rin-Tin-Tin, cu Maciste, cu Pat şi Patachon şi alţii. Din păcate, mâinile mele nu aveau aceeaşi îndemânare şi nu obţineau aceleaşi sonorităţi ca pianista de la cinematograf, deşi profesorul Koch îşi dădea cea mai mare silinţă, dormind lângă mine mai mult decât îi îngăduia durata lecţiei.

Programele încărcate de la liceu îmi răpeau răgazul repetiţiilor. De aceea, cu regret, am fost nevoit să renunţ la pian, după ce am studiat doi ani cu profesorul Koch şi un an cu o arameică mică de statură şi mare iubitoare de animale. Casa în care mergeam să iau lecţii era plină de câini şi pisici. Din fericire, atmosfera şi izurile ambianţei le mai schimba o tânără unguroaică de şaptesprezece ani, colegă de pian, care venea înaintea mea la ore. Era frumoasă, blondă, trasă prin inel. Mai de fiecare dată, pe

primele acorduri ce le făcea profesoara la pian, improviza dansuri de scenă ce comportau ridicarea picioarelor al căror farmec, până atunci, nu-l înţelesesem, cu toate explicaţiile lui Puiu Secoşan, îndrăgostit turtă de o elevă de la Şcoala Normală şi dornic să-mi deschidă şi mie ochii asupra frumuseţii unor linii feminine. Colega mea de pian îmi oferea prilejul de a aprecia nu numai pulpele, ci chiar mai mult. Îmi arăta parte din coapse, sub privirile surâzătoare, comprehensive şi poate chiar complice ale profesoarei care dorea, probabil, să-mi completeze în acest fel cultura muzicală cu cea a Terpsichorei. Dar, din motivele arătate, lecţiile de pian s-au terminat înainte de vreme şi astfel am scăpat din mrejele fetei.

Deoarece pentru a ajunge la profesoara de pian era obligatoriu pasajul pe Splaiul Timişului, treceam prin faţa unei case cu ferestrele închise, cu o lampă roşie la intrare, care îmi amintea de un fost coleg de la şcoala primară, Mişu al lui Cuplerneni, băiat scund şi viguros. Picioarele lui curbate, moştenite de la un tată necunoscut, arătau mai degrabă o origine huno-maghiară. De altfel, el vorbea limba maghiară, ca şi patroana localului care îl creştea, cu profundă comprehensiune umană şi risc profesional, în cadrul acestei vechi ocupaţii, despre care vorbeşte însuşi Vechiul Testament. Fiind vorba de o problemă de care toţi elevii din toate liceele din ţară se simţeau atraşi la o anumită vârstă, ca orice oraş care se respectă, Lugojul mai avea şi alt „stabiliment“, aparţinând unui localnic, ceva mai bine organizat, pe cealaltă parte a Timişului, lângă Uzina electrică, unde, în genere, se iniţiau în ale lumii elevii Liceului Coriolan Brediceanu. Elevii de la Convictul unit, sub conducerea celor doi călugări franciscani, la rândul lor conduşi de directorul Père Leandru, erau obligaţi, o dată cu scularea la cinci dimineaţa şi ascultarea slujbei religioase, şi la cuminecarea, dacă nu zilnică, cel puţin o dată pe săptămână. De aceea băieţii, spre a avea ceva păcate şi motive de căinţă, se duceau sâmbăta in corpore să săvârşească păcatul lumesc, ca a doua zi, potrivit regulamentului stabilit la convict, să se poată spovedi şi cumineca.

Băieţii erau mulţi, coloana lungă, dar toţi aşteptau cu răbdare să le vină rândul, sâmbăta după-amiază fiind dedicată sporturilor de tot felul. Nici unul dintre colegii de clasă nu a scăpat acestei reguli. Unora li s-au întâmplat şi neplăceri, povestite apoi cu mult haz. Aşa, de pildă, colegul nostru Costel, urmând să săvârşească marele pas al intrării în viaţă, se pare că n-a corespuns prompt solicitărilor maestrei. Aceasta – din prea mult zel şi conştiinţă profesională, şi, poate, ca să-l înveţe minte – i-a dat o muşcătură pe obrazul cel din spate, că şi-a adus aminte Costel timp de două săptămâni de năstruşnica scenă. Cel puţin aşa povestea Rică, cel care, fiind lipsit de parale, chibiţa prin curte. Alţi băieţi mai prevăzători, spre a evita asemenea riscuri în învăţarea alfabetului, aşteptau chiar lângă uşă şi trăgeau cu coada ochiului prin gaura cheii.

Chipuri mitologice: vărul Caesar

În toate aceste etape, mărturisesc că am neglijat sectorul estetic şi vărul Caesar mi-a fost foarte util cu poveţele şi aplicaţiile practice, încă de la paisprezece ani. L-am admirat întotdeauna şi îi sunt recunoscător, şi dragostea mea pentru el continuă să se manifeste şi acum, prin susţinerea celor trei copii ai săi, frumoşi şi cuminţi, la studii în străinătate.

Putea să mă înveţe multe, căci experienţă a avut nu numai în cele două meserii de mecanic de precizie, ajustor, care lucra la sutimi de milimetru, cum o făcea la Baza Aeronautică din Bucureşti, iar mai târziu la Uzina de strunguri de la Arad, sau în arta tăbăcăriei, pe care apoi n-a mai practicat-o, dar mai ales în arta cuceririlor sentimentale. Aici ajunsese un adevărat maestru. De cucerirea lui Gheluş, sora lui Mişca, băcanul din strada Faur, căreia îi cânta serenade din flaut, am mai vorbit. Cine ştie însă câte alte cuceriri a mai avut în viaţa sa de holtei bunul meu văr Caesar, şi mai cu seamă în vremea când era călăraş cu schimbul şi trecea ţanţoş pe străzile Lugojului! Încununate de succes, multe din aceste întâmplări petrecute în cruciadele sale romantice i-au

adus riscuri și neplăceri, iar cea care m-a impresionat cel mai mult a fost o glumă sinistră a bărbierului Sibla.

Cea mai modernă frizerie din Lugoj era instalată pe Corso, în fața hotelului Dacia. Aparținea unui bun meseriaș, foarte întreprinzător, cu mai mulți frizeri și chiar cu serviciu de manichiură, abia atunci introdus în oraș. Bărbierul Sibla, șvab de origine, se dovedea foarte întreprinzător și în sânul familiei sale. Rămas văduv, se însurase a doua oară cu o tânără brunetă, frumoasă, de aceeași vârstă cu fata sa cea mai mare; douăzeci și patru de ani. Sora ei, Margareta, de vârsta mea, fusese la ovoda împreună cu mine, la domnișoara Dragomir.

Vărul Caesar frecventa familia Sibla, făcându-i curte fetei celei mari, care era arătoasă și pe care o cunoscusem și eu destul de bine. Între trei fete, vărul Caesar s-a cam pierdut și poate că a încurcat borcanele, uitând pentru cine venea în vizită. Începuse să iasă cu toate trei și nu-i exclus să fi ieșit și cu câte una, fără să pot preciza cu care anume dintre ele. Felurite aprecieri generale făcuse el și asupra mășteoanei (mamei vitrege). De aceea, nu pot pune mâna în foc, ca Mucius Scaevola, pentru acțiunile lui mai îndrăznețe. Fapt este că, într-o zi, ducându-se să se bărbierească la frizeria lui Sibla, deși aici erau tarifele cele mai ridicate – contând poate pe un rabat special, ca membru potențial și poate ocult al familiei – patronul a vrut să-l servească el însuși, cu mâna lui. După ce l-a săpunit de-a binelea, ca să-l poată bărbieri cu perdaf, fără durere, i-a ras jumătate de față și, când a ajuns la mărul lui Adam, curățându-i-l cu îndemânare și fără a îndepărta briciul, l-a întrebat senin:

– Ei, spune-mi cum te-ai distrat sâmbătă seara cu nevastă-mea?! lăsând o pauză pentru răspuns.

Caesar, care stătea întins în fotoliul comod, ca la dentist (a nu se uita că, pe timpuri, bărbierii scoteau și dinți și slobozeau sânge), părând ultimul vlăstar al grofului de la Lugoj, adică scund și puternic ca o rădăcină de nuc, și-a dat fulgerător seama de situația de prizonier în care se afla, la discreția vlăjganului de bărbier, stăpân pe pielea victimei sale eventuale. Desigur, Caesar se simțea cu musca pe căciulă, și atunci a sărit ca ars de pe tron și

luându-și șervetul, și-a șters grăbit restul de săpun, îndreptându-se spre ușă, cu jumătate de barbă nerasă, aspră tare și neagră. Din prag, Caesar s-a adresat cu glas răgușit bărbierului rămas în expectativă:

– Astfel de întrebări sunt de făcut? Să știi că m-ai pierdut de client!

Cred că în noaptea aceea Caesar n-a dormit prea liniștit, bântuit de coșmaruri, în care, probabil, figura lui Sibla i-a ținut companie, încercând să-l convingă să rămână, spre a-i rade și partea cealaltă de obraz și să-i facă și perdaful. De atunci, bănuiesc că vărul Caesar nu s-a mai dus în vizită la fetele bărbierului și întâlnirile le va fi organizat departe de strada Gușata din Buchini, al cărei nume suna atât de distonant în urechile sale muzicale, răsfățate adesea cu sunetul de flaut.

Dar admirația mea și mai mare pentru el – și cred că a tuturor bărbaților din țară, din Europa și din lume – a culminat astă-vară în clipa în care, pe punctul de a părăsi Bucureștiul, mi s-a adresat să-mi ceară niște medicamente de urgență, pentru a scăpa de urmările tragice ale unei boli necruțătoare. Impresionat, i-am promis de îndată medicamentele necesare și am așteptat scrisoarea cu rețeta medicului. Când am primit plicul secret și sigilat, nu-mi venea să cred ochilor, căci o astfel de boală e dorită de toți cei peste șaizeci de ani, iar el, în vârstă de șaizeci și patru, având-o, voia să scape de ea...

Glumele și obiectul de discuție, începând de la această vârstă, se orientează în căutarea mijloacelor de întărire a sufletului, pentru care chinezii, în străvechea lor civilizație, au descoperit că ar fi făcătoare de minuni aripile rechinului, vânzându-le la preț ridicat și servindu-le sub formă de supă, în toate restaurantele renumite, și chiar la hotelul Hilton din Hong Kong, unde am locuit în anul 1966, când am întreprins o călătorie în jurul pământului.

Bunul meu văr și prieten Caesar îmi trimitea rețeta necazurilor sale și pe ea scria „induratio plastica“, boală bine cunoscută de medici, dar de care nu auzisem până atunci. Dacă fostul meu prieten Silvio Marino, mort acum câțiva ani la Bruxelles și obsedat de acest aspect al vieții, chiar la vârsta de peste șaptezeci

de ani, ar fi cunoscut existenţa acestei maladii, sunt sigur că ar fi căutat microbul şi s-ar fi inoculat cu el, spre a obţine aceleaşi rezultate plastice, care vărului meu i-au venit din cer, ca o mană cerească, şi pe care el nu le mai apreciază. Preferă acum mâncărurile bune şi grele, deşi se consideră suferind de câteva decenii de colită, şi nu renunţă pentru nimic în lume la sarmale şi cartaboşi, şi cu atât mai puţin la vinul bun de Silagiu.

La felicitările mele transmise prin telefon şi faţă de sincera mea admiraţie pentru singularitatea maladiei sale, mândru de a avea în familie un reprezentant atât de invidiat şi comparabil doar cu mitologicul personaj Priap, vărul Caesar nefiind la curent cu mitologia grecească, studiile lui clasice fiind foarte limitate, mi-a cerut să nu mai râd de dânsul şi să-i trimit cât mai curând medicamentele pe care, prin zelul meu, le-am găsit imediat... chiar în ţară.

Ultimele veşti primite sunt îmbucurătoare pentru mine, căci pare-se că a renunţat la medicamente, la sfaturile unui medic mai priceput în treburile lumeşti şi îndoctrinat de cultura elenistă, baza medicinei fondate de Esculap, înlocuindu-le pentru moment cu vitamine domolitoare, dar nu întru totul lecuitoare, lăsând astfel ca plăcutul inconvenient să fie remediabil şi pe cale naturală.

La un pas de moarte

Fusesem promovat în ciclul superior, lăsând în urmă o întreagă falangă să stăpânească în continuare băncile repetenţilor. Sala clasei a cincea mi se părea acum mai mică, cuprinzând doar vreo treizeci de elevi, număr din nou redus în clasa următoare, spre a ajunge la finele liceului numai şaptesprezece. Dar şi din aceştia, şapte aveau să rămână mai departe elevi de meserie. Selecţiile severe, spiritul de solidaritate născut cu vârsta stabileau o coeziune şi creau un corp unitar. Cred că acest sentiment se năştea şi din pricina noilor probleme, nu numai sentimentale, dar şi de altă natură, pe care pubertatea le aduce cu sine şi deci şi

rezolvarea lor se producea în comun, mai ales când săvârşeam unele păcate spre care ne duceam în pluton.

Dar sentimentul de solidaritate l-am resimţit mai cu seamă în timpul gravei mele boli, urmărite cu compasiune de toţi colegii şi chiar de către profesori. Atunci pot spune că am trecut la un pas de moarte, şi iată cum.

Sărbătoarea de 24 ianuarie, din anul 1932, începuse printr-o slujbă la biserică, urmată apoi de defilare. Un frig nemaipomenit s-a abătut atunci asupra Lugojului. Termometrul atinsese minus treizeci şi cinci de grade. Biserica nu era încălzită şi lespezile de piatră pe care stăteam în grup, în timpul tedeumului, acumulaseră atâtea frigorii, reflectându-le asupra gleznelor fără ghetre, încât ele treceau prin pingele, prin ciorapi şi ajungeau la oase. La un moment dat, îmi era atât de frig, încât am început să dansez, mai întâi discret, apoi din ce în ce mai frenetic. Din vreme în vreme, stăteam cu pantofii în cant, spre a micşora suprafaţa de contact cu piatra.

La prima lovitură a gerului din acel an s-au mai adăugat probabil şi câteva alergări prin curte, numai în haină. Mai întâi, drept urmare, m-am ales cu o nefrită îndărătnică şi am trecut prin câteva faze critice. Mi-au fost imediat interzise alimentele sărate şi mi s-a dat un surogat de sare, amăgindu-mi gustul. Medicii au devenit preocupaţi de evoluţia bolii. După o săptămână, doctorul Zeno Bejan mi-a descoperit o pneumonie. Pentru tratamentul pneumoniei (o primă „aprindere de plămâni“ avusesem cam pe la cinci ani), nu existau nici sulfamide, nici antibiotice, şi singurul leac era rezistenţa fizică, mai cu seamă în ziua a şaptea, când boala atingea punctul culminant şi când se aştepta deznodământul fatal. Ca paleative, erau folosite prişniţele cu apă rece, ceaiurile cu rom şi frecţiile cu alcool. Alcoolul însă era cu totul interzis în cazul meu, din pricina nefritei, fiind considerat o substanţă vătămătoare. Starea mea se agrava de la o zi la alta. Îmi pierdeam cunoştinţa în clipa când febra se ridica prea mult. Era limpede că mă pierd, şi medicii, întruniţi în consiliu, au şi declarat că nu mai există nici o speranţă. Ei înşişi socoteau că numai o minune cerească ar putea să fie salvatoare, aşa că au invocat intervenţia

lui Père Leandru. Nu ştiu cine mi-a adus şi nişte moaşte, punându-le sub pernă. Apoi, am luat împărtăşania şi mi s-a dat maslul cel de pe urmă, pregătindu-mi-se calea spre ceruri. Îmi aminteam, în timpul acesta, procesiunile şi bocetele la care eu însumi participasem de atâtea ori, şi versurile cu care erau mângâiate sufletele şi purtate spre porţile raiului îmi sunau obsesiv în urechi. Mai târziu aveam să le regăsesc în Ale Mortului, aşa cum au fost culese de savantul Constantin Brăiloiu:

Zorilor, zorilor,
Voi surorilor,
Voi să nu pripiţi
Să ne năvăliţi,
Până şi-o găti
Dalbul de pribeag
Un car cărător,
Doi boi trăgători,
Că e călător
Dintr-o lume-ntr-alta,
Dintr-o ţară-ntr-alta,
Din ţara cu dor
În cea fără dor
Din ţara cu milă
În cea fără milă.

Am adormit câteva ore, în timpul cărora aveam să aflu că am delirat. Trezindu-mă, m-am văzut în celălalt pat (erau două în cameră), în dormitorul părinţilor, transformat în infirmerie. La picioarele patului erau mama şi tata, cu ochii plini de lacrimi, lacrimi pe care se sileau să şi le ascundă. I-am întrebat de ce plâng şi am adăugat:

– Voi trăi, fiţi siguri, nu plângeţi!

I-am încremenit cu atâta hotărâre şi voinţă de viaţă. Se vede că exerciţiile de voinţă făcute cu un an înainte, împreună cu Feilinger şi cu un alt mentor în materie de sugestie şi hipnotism,

mi-au folosit spre a-mi mobiliza şi întări toate resursele organismului, încât să-mi exprim cu atâta dârzenie hotărârea de a trăi. După acest moment de încordare, mi-am pierdut cunoştinţa de-a binelea şi temperatura a scăzut până la treizeci şi cinci de grade. Corpul se înţepenise de tot, păream în agonie, la un pas de moarte.

Situaţia era disperată, arsenalul medical epuizat. Interdicţia de folosire a alcoolului era superfluă, aşa că, la sugestia unei călugăriţe, venite de la spital să mă asiste noapte de noapte, mama s-a decis să aplice leacuri băbeşti. Abandonat de medici, rămăsesem pe seama alor mei. Mama a rupt în două cămaşa de noapte, ce nu mai putea să fie scoasă de pe trupul rigid şi, cu răchie prefriptă de şaizeci de grade, mi-a făcut o frecţie temeinică, de la cap la picioare, frecându-mă cu mâna şi cu o cârpă, spre a-mi pune sângele în mişcare şi a-mi reactiva circulaţia. Tata pregătise, între timp, un ceai fierbinte, turnând în ceaşcă şi o bună măsură de rom tare de Cuba, folosit în casă pentru corijarea gustului anost al ceaiului „rusesc“. Frecţia teribilă m-a trezit din somnul cel de moarte, căci expresia corespundea, într-adevăr, situaţiei şi în această stare am fost în măsură să beau ceaşca de ceai şi leacul. Tata avea cea mai deplină încredere în acest tratament, el însuşi folosindu-l deseori, chiar şi atunci când nu era grav bolnav, ci doar răcit. La aceasta a mai adăugat un pahar de şampanie franţuzească pe care a deschis-o cu pocnet festiv, prevestitor al succesului. După ce l-am băut şi pe acesta, mi-au pus o cărămidă fierbinte înfăşurată într-un ştergar, la picioare. M-au acoperit cu o dricală de pene (cuvântul nu vine de la „dric“, în alte părţi se numeşte pilotă sau chilotă) şi, cu religioasă încredere, s-au aşezat cu toţii să aştepte efectul. Se prea poate ca mama, care îşi aşternea spini în pat să nu adoarmă, şi călugăriţa să fi rostit în gând şi vreo rugăciune, iar sfântul căruia i s-au adresat să le fi auzit.

După vreo oră, minunea s-a produs: microbul pneumoniei a fost învins, lupta câştigată şi semnele biruinţei au apărut treptat, sub forma creşterii temperaturii şi reapariţiei broboanelor de sudoare pe frunte, pe faţă şi pe tot corpul. O dată cu aceste manifestări externe, am simţit cum îmi revine în întregime cunoştinţa

şi, până dimineaţa, am putut să mă socot în afară de pericol. La ora opt, medicul de familie, doctorul Zeno Bejan, a venit ca de obicei în vizită, dar de astă dată convins că urma să constate moartea şi să redacteze certificatul de deces. Neîndrăznind să adreseze nici un cuvânt părinţilor, întreba parcă numai din priviri, mohorât cum era, şi nu mică i-a fost mirarea când tata şi mama i-au spus că mai eram în viaţă. Mai mult decât atât, că am trecut prin criza de regulă considerată fatală. Ridicând ochii spre cer, doctorul Bejan a exclamat:

– Dacă-i aşa, atunci punem noi mâna din nou pe frâu şi-l însănătoşim complet!

A intrat în camera mea bucuros, mi-a luat temperatura şi m-a mângâiat. Preocuparea cea nouă a devenit, de aici încolo, alimentaţia, spre a-mi redresa forţele, foarte greu încercate în timpul celor şapte zile. Pentru susţinerea inimii, mi s-au dat, la fiecare două ore, câte o injecţie mare de ulei camforat şi de două ori pe zi câte o injecţie de cafeină, în coapse. Am primit aproape o sută de injecţii, care mi-au lăsat noduri sub piele şi muşchi. Biata naşa, Iuliana Tuculia, abia reuşea să le disperseze prin masaje zilnice, timp de o lună.

Cu acest tratament, au trecut şi nefrita, şi pneumonia, şi de aici înainte refacerea a devenit doar o chestiune de timp. Apetitul îmi revenise şi făceam progrese. Totuşi, era ceva în neregulă, ţintuindu-mă la pat şi provocându-mi febră intermitentă. Doctorul Bejan nu era în stare să pună un diagnostic. Diagnosticul mi l-a pus însă călugăriţa, sora Augusta. Graţie experienţei şi practicii îndelungate de la spital, identificase simptomele unei pleurezii purulente, îndemnând-o pe mama să ceară o puncţie toracică, spre a verifica prezenţa puroiului. Mama o cerea cu jumătate de gură, iar doctorul Bejan refuza de fiecare dată, susţinând că nu era cazul. I-a cerut şi călugăriţa-soră să facă această încercare, dar şi ea s-a lovit de refuzul autoritar al doctorului, care nu voia să se lase influenţat de o simplă practicantă.

Trecuse o săptămână, boala progresase până la limitele supreme, iar puroiul, nefiind evacuat, putea să se difuzeze, să ajungă la inimă şi să ducă la septicemie, provocând moartea. Teama de această complicaţie a determinat-o pe călugăriţă să-şi susţină bănuiala prin anumite argumente convingătoare, aşa că, într-o dimineaţă, mama l-a obligat pe doctor să-mi facă puncţia, spunându-i:

– De o sută de ori a fost înţepat şi n-a murit. N-o să moară dacă îl mai înţepi încă o dată. Te rog să faci ce-ţi spun!

În această situaţie, doctorul a luat prompt seringa şi a practicat puncţia, supărat, pentru a scăpa de insistenţele zilnice ale mamei. În timp ce trăgea pistonul, puroiul galben a început să înainteze, făcându-l şi pe medic să îngălbenească în faţa acestei noi realităţi dureroase. N-a mai rostit nici un cuvânt, iar după ce şi-a strâns instrumentele, a spus:

– Trebuie operat chiar azi. Mâine va fi prea târziu. Mă duc imediat să vorbesc cu chirurgul Dreislampel. Vorbeşte şi tu, Livia, cu dânsul, ca să-l convingi să vină şi să facă operaţia acasă.

În starea în care zăceam, cu gerul extraordinar din acele zile, cu ţurţuri de gheaţă la streşini şi promoroacă pe mustăţile bărbaţilor, nu exista altă soluţie practică decât aceea de a pregăti o cameră curată şi de a improviza o sală de operaţii. Orice transport era imposibil. Şi aşa, sufrageria a devenit cameră operatorie. Aici urma să mi se facă rezecţia costală şi pleurotomia, pentru extragerea puroiului. Masa rotundă a fost acoperită cu o mare pânză impermeabilă, un fel de prelată, în centrul căreia se plasase un hoclu de bucătărie (scăunel în formă de taburet), pe care am fost instalat, ţinând braţele în jurul gâtului tatei.

Doctorul Dreislampel, asistat de doctorul Bejan şi de două călugăriţe, mi-a făcut o serie de injecţii pentru anestezia locală, în jurul punctului ales pentru incizie, şi a coastei destinate să fie sacrificate, întocmai ca aceea a lui Adam. Mi-au cerut să nu mă gândesc la operaţie, ci la lucruri mai plăcute, ceea ce am şi făcut, reuşind poate prin autosugestie să-mi închipui sosirea primăverii, cu câmpul plin de flori, reluarea şcolii şi plimbările prin parc şi de-a lungul Timişului. M-am trezit din visul artificial în clipa în care am simţit ceva neobişnuit şi de neînchipuit, şi anume acţiunea ferăstrăului chirurgical, în timp ce-mi secţiona o felie de coastă de mai bine de zece centimetri. La asigurările chirurgului

că nu-i vorba de nimic deosebit și că, în curând, totul va fi gata, am recăzut în visul meu dureros, din care aveam să-mi revin iarăși în momentul secționării pleurei, ceea ce mi-a îngăduit să respir până în fundul plămânilor, până atunci comprimați de cei doi litri de puroi expulzați ca un jet. Era limpede că salvarea se produsese în ultima clipă. De aici înainte, nu mai rămăsese decât să suport cele două tuburi de drenaj, timp de șase săptămâni, cât au durat scurgerea, închiderea rănii și vindecarea pleurei. Începusem să mănânc ca un leu, de cinci ori pe zi, și m-am refăcut nu numai în greutate, dar și în lungime, cele trei luni de pat făcându-mă să cresc cu vreo cincisprezece centimetri. Din pricina asta, paturile din camera copiilor, de dimensiuni mai reduse decât cele obișnuite, au fost lungite la răstelnițe, cu toate că al lui Jianu nu avea încă nevoie de un asemenea retuș. Pentru el însă se luau întotdeauna măsuri de prevedere, iar în acest caz tata vădea grija de a nu-și ține băiatul preferat sub amenințarea lui Procust.

Seria de boli mă slăbise și, în același timp, îmi întărise inima, căci timp de patru-cinci ani, de prin clasa a doua de liceu, simțeam adesea așa-zisele bătăi de inimă, iar mai târziu, după terminarea universității, când mi-am ales ca hobby pescuitul sub apă, mi-am regăsit un cord „atletic“, așa cum au constatat medicii recent, cu prilejul ultimei serii de operații, după patruzeci de ani de bine.

Întreruperea studiilor pe o atât de lungă durată de timp (întreg trimestrul al doilea) m-a pus la grea încercare și în primejdia de a pierde anul. Spre a evita sumbra ipoteză, am elaborat după Paști un program de studiu eșalonat pe materii, cerând profesorilor un singur lucru: timpul necesar pregătirii și examinarea la cerere. Toți au acceptat această propunere, în afară de profesorul Linția. Într-o zi, călcând cu stângul, el m-a chemat la interogare pe neașteptate și m-a supus examinării, deși i-am explicat convenția mea cu școala, rugându-l să-mi acorde un răgaz de două săptămâni. Nici n-a vrut să audă și, ducându-se în cancelarie, era decis să-mi pună notă proastă și să mă oblige să-mi consacru întreaga vară latinei, în loc să-mi fac convalescența la scaldă, la Timiș, fără riscul de a-mi pierde țoalele, adâncit în studii grele. Și

toate acestea, după ce se arătase foarte atent față de mine, întrebând clasa, înainte de a începe ora, despre starea mea. Dar dacă manifestase înțelegere pentru boală, Linția nu manifesta nici o îngăduință când era vorba de o amânare în timp a examinării, ca și cum de ritualul examinării la latină depindea însăși soarta umanității. Am ieșit însă din acest impas căci am făcut eforturi extraordinare, sprijinit de toți colegii de clasă: unul îmi împrumuta cărți, altul îmi aducea notițele, alții veneau să-mi explice, sărindu-mi în ajutor. Așa am reușit să iau note de trecere la toate materiile și să promovez în clasa următoare.

Vacanța de vară mi-am petrecut-o la Caransebeș, unde a voit să mă însoțească și Aurel Secoșan. Am petrecut o vară plăcută, cu plimbări zilnice pe dâlmă și în parcul Teiuș, prin pădurea de tei și de brad, recomandată bolnavilor de plămâni. Neni Iuli Patachi mă supraalimenta, deși nu se mai putea ocupa prea mult de mine, nepoata lui baci Ilie răpindu-i cea mai mare parte a timpului. De atunci, simțind că nu mai au atâta nevoie de mine, deoarece apăruse un nou copil în casă, nu m-am mai dus în vacanță la Caransebeș, la cei pe care îi socotisem ani de-a rândul tot atât de apropiați ca și părinții mei.

Cui îi trăgeam clopotele

Înmulțindu-se cunoștințele și legăturile între fete și băieți, întâlnirile se făceau prin casele unora dintre aceștia, unde se organiza discret câte un ceai dansant sau o vizită de simpatie. Astfel, în casa unui avocat lugojean de vază, cele două admirabile fete ale acestuia, Sidonia, numită Cuchi, și Doina, sora ei mai mică, erau vizi-tate periodic la câte un ceai de Ionică. Ionică le trăgea clopotele, ducând și comentând faptele săptămânii din lumea băieților, după cum de la ele afla ce se întâmplă în lumea fetelor de la Liceul Iulia Hasdeu. Cuchi era o fată frumoasă. De altfel, a rămas și astăzi frumoasă și simpatică. Fusese bine educată de mama ei, austriacă de la Villach, din preajma frontierei italiene de la Tarvisio.

Surorile Viorica și Luci, având părinți mai îngăduitori, organizau câteodată ceaiuri dansante în casa lor din Strada Timișorii, și, prin fratele lor, Puiu, invitau elevi pentru prietenele lor, ele însele având cavaleri cu care dansau. Viorica, mai mare decât noi, suna la pian, ceea ce completa muzica mecanică de la gramofon. Vioricăi îi datorez învățarea primilor pași de dans și numai Dumnezeu știe (și ea) de câte ori am călcat-o pe picioare, în tempoul muzicii, niciodată potrivit cu mișcarea picioarelor mele. Era mereu surâzătoare și cu spirit de sacrificiu. Nu s-a plâns niciodată, gândindu-se la necesara completare a educației noilor promoții. Profesorul Domuța, care ne inspira multe preocupări ca geograf și diriginte, îi arătase Vioricăi o atenție deosebită, dar n-a ajuns s-o cucerească. A cucerit-o, furându-ne astfel altă fată frumoasă din Lugoj, locotenentul strălucitor la bumbi Pârvulescu, de la Regimentul 12 vânători de munte, venit din alte părți ale țării. El a știut să fie la înălțime și să-i ofere toată fericirea ce merita marea noastră maestră de dans.

Cu câțiva ani mai mică decât mine, Luci îmi plăcea pentru spiritul ei camaraderesc. Era drăguță și simpatia firească stabilită între noi ne determina să stăm mai mult împreună. Nu o dată mi-a arătat dorința de a fi mai aproape și de a cultiva simpatia spre a o preface în pasiune, propunându-mi chiar să ne plimbăm mai oficial, pe Corso, când tanti Duzi s-a îmbolnăvit și era țintuită în patul de suferință, sau să mergem la cinematograf. Bucuros m-aș fi dus, dacă un sentiment curios de fidelitate pentru fratele ei, Puiu, nu m-ar fi reținut oarecum, considerând cele două sentimente incompatibile. În concepția mea copilărească, aceasta ar fi fost o lipsă de respect pentru familia lui Puiu. Credeam că simpatia pentru Luci, ar fi putut să însemne un fel de trădare a prieteniei atât de strânse cu fratele ei. Nu de aceeași părere era Luci care începuse să mă înțepe și să caute a mă scoate din ceea ce credea ea că ar fi fost timiditate.

În realitate era și timiditate, dar erau mai ales alte gânduri și întrebări ce-mi puneam în sinea mea și pe care nu i le puteam destăinui. Această atitudine de „neangajare totală" s-a menținut și s-a manifestat și față de alte persoane, cum a fost Elvira și cum, în ultimul timp, a fost Margareta. Sentimentul își avea originea într-o vie dorință de a nu mă căpătui prea repede și de a nu-mi lega astfel pietre de moară la picioare. Simțeam că o asemenea legătură mi-ar fi tăiat prea repede aripile și năzuințele către deplina realizare de sine. Desigur, dacă aceste experiențe sentimentale pregătitoare ar fi dus – voit sau nevoit – la stabilirea unui cămin comun, aș fi rămas la fața locului și, după planurile paterne, aș fi devenit judecător sau avocat lugojean, cu vederi limitate la provincie sau la județ, sau chiar la țară, dar nicidecum largi, europene și mondiale.

Îmi rămăsese foarte bine întipărită în minte imaginea unui tânăr, eroul romanului *Cucerirea*, care, însurându-se cu Olympia, putea să se îndepărteze și să circule atâta cât îi îngăduia funia familiei. Aceasta îmi mai sugera și altă imagine, a erbivorului legat la țăruș, care putea să pască numai în raza de acțiune dinainte stabilită, sau aceea a câinelui legat în lanț, care putea să latre și să muște doar în spațiul pe care sârma, de-a lungul căreia se deplasa, îi îngăduia, așa cum se întâmpla și cu Mops, câinele nostru buldog.

Atât de bine era cunoscută această limită, că, împreună cu Cornel Iacobescu, pe când eram mai mici, ne jucam de-a împinselea către câinele angajat în partidă cu noi, până când, dintr-o prea energică îmbrâncire, depășind limita admisă, dinții lui Mops au izbutit să apuce turul pantalonilor lui Cornel și să-i descopere blazonul. Până acasă a fost nevoit să se ducă cu turul gol. Noroc să tată-su era croitor și i-a croit la repezeală alți pantaloni!

Apropierea mea de Elvira își avea originea în prietenia părinților noștri, ceea ce ne prilejuia întâlniri, pentru a asculta la noi acasă emisiuni radiofonice de operă, căci aveam un aparat Nora, o bună marcă nemțească. În timp ce ascultam, discret, pe lângă masă, prindeam mâna Elvirei și mă jucam cu degetele ei de pianistă, regăsind în căldura tactilă a degetelor umezite de emoție pasiunea romantică a ariilor lirice. Ne mai vedeam la sărbătorile cu caracter familial, dintre care cea mai importantă a fost sfeștania

casei noi, făcută în 1930, în strada Alexandrovici. Seara am rămas singuri, căci părinţii noştri s-au dus la Dacia. Am început primele discuţii „filozofice“ asupra vieţii şi aspectelor ei plăcute. În admiraţia pentru talentul ei, o ascultam sunând la pian. Spun „a suna“, pentru că „a cânta“ înseamnă a utiliza corzile vocale şi nu corzile unui instrument, cum greşit s-a încetăţenit termenul în limba română, spre deosebire de celelalte limbi din lume *(sounare, jouer, to play, spielen, tocar* etc). În schimb, ea admira talentele mele tehnice, în construcţia aparatelor radio şi a altor dispozitive, pregătite în laboratorul de acasă.

Deci apropierea de ambianţa feminină liceală nu lipsea, cu toată opera poliţistă a lui tanti Duzi. Aceste legături au făcut posibilă formarea unor imagini mai concrete şi mai umane despre fetele-fantomă ale Liceului Iulia Hasdeu.

Paza fetelor

Mai realistă şi mai umană, din acest punct de vedere, era doamna Piţu, soţia profesorului Aurel Piţu. Veritabila doamnă era directoarea Şcolii Normale de fete, care funcţiona de mulţi ani în oraşul nostru, pe Strada Caransebeşului, lângă Episcopie, fabricând în fiecare an o serie de noi învăţătoare. Şi aceste fete aveau uniforma lor, mai mult sau mai puţin funebră, dar care le stătea bine, ca fete serioase ce erau, venite în genere de la ţară. Şcoala Normală era mai puţin costisitoare şi deci mai accesibilă, şi avea avantajul că, la terminarea ei, chiar de la optsprezece ani, fetele puteau să obţină o diplomă cu care să exercite o profesiune. Unele învăţătoare de sat se măritau cu secretarul comunal care, în prea-labil, urmase Şcoala de Notari de la Lugoj, unde, probabil, avu-seseră şi prilejul să se cunoască. Regulile şcolii, supravegherea directoarei erau mai puţin riguroase şi nu se creau tragedii sau *casus belli* cum, cu atâta uşurinţă, le provoca madam Duzescu. Aşa a făcut şi verişoara mea mai îndepărtată, Lucreţia, zisă Cheţi, de la Silagiu, fată foarte dezgheţată şi isteaţă, absolventă a

Liceului Carmen Sylva din Timişoara, care s-a căsătorit cu secretarul comunal din Silagiu, Pia Petrovici, fiul dascălului, care trecea drept băiat frumos, cu părul negru şi mustaţa ca pana corbului. Până la urmă, Lucreţia a divorţat, pentru că nu era fericită. Motivul? Acest băiat foarte bun îi dădea întotdeauna dreptate. La orice capriciu, spunea „da“, şi în felul acesta verişoara mea nu se simţea protejată. Ar fi vrut să audă un categoric „nu“, să simtă autoritatea bărbatului, forţa lui, şi să-şi obţină astfel rolul feminin, de subordonare şi supuşenie. Multe femei au o astfel de psihologie, căci e în firea naturii să creeze asemenea raporturi psihologice de care bărbaţii e bine să ţină seama întotdeauna. Cei care vor să fie bărbaţi adevăraţi şi nu... fii ai soţiei lor, cum e cazul în majoritatea familiilor americane, unde matriarhatul a triumfat şi bieţii bărbaţi au fost nevoiţi să constituie recent o „asociaţie pentru apărarea drepturilor“ lor.

La Şcoala Normală se făcea carte serioasă, iar metodele didactice erau verificate într-o şcoală experimentală de aplicaţii. Şi fratele meu, Zeno, a trecut pe acolo, îmbrăcat şi el ca viitoarele învăţătoare, cu şorţ negru, guler alb şi fundă de lauri, făcută din frunze de liorbă, care se pune de obicei în borş, spre a înlocui foile de dafin. La sfârşit de an, Zeno obţinea premii în cărţi, iar cărţile erau foarte bine alese. De unele din ele profitam şi eu, citindu-le spre a-mi îmbogăţi cunoştinţele literare.

La liceul de fete confesional, la Kloster, la Notre Dame de Sion, pe Strada Gării, pe Corso, urmau şcoala secundară majoritatea fetelor de origine germană, maghiară şi chiar unele arameice, ai căror părinţi continuau să se simtă unguri, spre deosebire de puţinii decişi să-şi dea fetele la liceul românesc. Limba de predare era germana şi confesiunea, în genere, catolică de rit latin. Mergeau şi protestante, căci ungurii sunt mai mult protestanţi calvini decât catolici, cum greşit se crede. Cu toate acestea, fetele frumoase, mai libere, deşi sub supravegherea maicilor, nu scăpau de privirile atente ale băieţilor şi multe dintre ele s-au măritat cu români, după cum destui nemţi, unguri şi aramei s-au însurat cu câte o romancă. Era o dramă în familiile arameice de

sușă (adopție) maghiară, când o româncă intra în familia lor și, chiar dacă era arameică venită din Vechiul Regat, cum a fost cazul lui Pally Spitzer, ea era considerată o străină și o intrusă. Doamna Spitzer cea bătrână, care trăiește la Lisabona, la fiul său, nici azi n-o poate suferi pe nora sa, regățeană din București, ținând-o surghiunită la Paris. Pare un fapt curios, dar unele familii arameice cu vederi mai largi, fiind și mai puțin habotnice, își dădeau fetele la colegii, să fie educate și păzite de maici.

Într-o fericită sinteză catolică (slavă, germană, maghiară) înflorea sub ochii noștri frumoasa Mausi, fata arhitectului Ternovits, care ne-a proiectat casa din Strada Timișorii, din fața bisericii ortodoxe și a administrației financiare. Avea o sută de curtezani, cărora știa să le distribuie cu discreție o privire sau un surâs încurajator. N-am lipsit nici eu din rândul acestora, îndeosebi când am terminat facultatea și când mi-a trimis vorbă prin surorile Medi și Any că ar fi dispusă să se plimbe cu mine. (Medi și Any erau chiriașele noastre, cu care Jianu se juca prin poduri.) Eram însă prea ocupat, ca să iau noi și atât de însemnate inițiative! Mausi s-a căsătorit cu un ofițer și a rodit o floare numită Rodica, soprană lirică a operei din Cluj, o „femeie atomică“, după aparențe, ca și maică-sa și alte lugojene de-ale noastre.

Către terminarea liceului, aspectul sentimental se proiecta în termeni mai clari, începând să tragă în cumpănă. Dacă în fragedă copilărie mergeam la odova cu Emilia și mă jucam cu Catița, atras de simpatia ce-o aveam pentru ele, în jurul vârstei de zece ani începeau să-mi încolțească sentimentele cavalerești, pe care le-am exprimat poate chiar pe nemțește, la școala lui tanti Marghit, când fetele în floare, Zita, Stela și Nița, mi-au aprins de-a binelea călcâiele. La vârsta pubertății, schimbând registrele de sensibilitate, treceam pe sub ferestrele Feliciei, Tiței și Elvirei.

Slăbiciunea mea pentru aceasta din urmă s-a manifestat în chipuri osebite: mandolina, poeziile lui Eminescu, pianul și ascultarea cu emoție a propriilor ei poezii. Erau reușite, ca și

proza sa cursivă, căci, spre deosebire de mine, care eram tare la fizică, chimie și matematică, ea era tare la limba română, unde lua notele cele mai mari. De aceea avea de gând să urmeze facultatea de litere și filozofie și să aleagă ca specialitate limba română. Neapreciind în acea epocă prea mult cariera didactică, socoteam că ar fi mai potrivit pentru ea studiul limbilor franceză și engleză, întrucât poseda la perfecție limba germană de la mamă-sa și vădea însușiri în această direcție. Din fericire pentru ea, a urmat acest sfat și, când ne-am reîntâlnit, mi-a mărturisit că aceste limbi străine constituie azi principala ei ocupație și sursă de existență.

Multilaterală, Elvira mă cucerise cu preocupările ei, dar îndeosebi cu pianul, instrument care îmi place și astăzi. O vedeam permanent într-o lumină trandafirie și voiam ca și cei din jurul meu să o vadă la fel. Cine nu prea era de acord era vărul Caesar, pe care eram supărat din pricina insensibilității lui arătate în cazul Elvirei. Până atunci, după cuceririle ce le făcuse, i-am apreciat gustul și nu pricepeam rezervele lui de acum, manifestate cu discreție, spre a nu mă întrista prea mult. Pe aceeași poziție se situa și moșul Iosuvică, cel specializat în alegerea femeilor mai în vârstă decât el. Moșul socotea că idila mea cu o fată ceva mai mică decât mine nu avea sorți de durată, iar talentele ei nici nu le băga în seamă. Spre a mă descuraja cu totul, ca un înțelept ce era și în dorința de a-mi vedea crutat timpul consacrat studiilor, găsea nepotriviri de caracter și îmi atrăgea atenția asupra unor trăsături fizice ca asupra unor defecte notorii. Ceea ce pentru mine reprezenta tocmai punctul de atracție, pentru el, dimpotrivă, constituia un element repulsiv. Eu priveam cu plăcere gura ei din care cuvintele se desprindeau ca mărgăritarele, în timp ce lui i se părea că nu le pronunță bine, iar vorbele ei sunt vorbe de clacă. Spre a-l îmblânzi și a-l convinge de frumusețea fetei, dădeam fuga la dugheana tatălui ei, mai cumpăram o sticlă de răchie și o paclă de duhan, și i le aduceam ca pe un tribut voluntar, pe lângă cel obținut de la părinții mei cu măsură. Devenisem astfel un bun client de țuică și tutun în acea epocă.

În adolescență, oltencele au ocupat în existența mea un loc aparte, iar printre acestea blonda, faustica Margareta a însemnat mai mult decât o pasiune trecătoare. După război, voind să plece din țară și tot plimbându-se pe la graniță, a avut și neplăceri de care sper să nu-și mai amintească. Nu i-a fost dat să se lege de mine, pentru că, după câțiva ani, reușind să vină în Italia, atrasă de data asta de farul portului din Livorno, în chipul unui Făt-Frumos, a trecut o dată singură prin Milano și atunci am reîntâlnit-o din întâmplare în Piața Cordusio, prin apropiere de casa mea. Nu ne-am recunoscut, deși eu am tresărit și am întors capul după dânsa.

Serenada de la Cotroceni

După un an de studii temeinice, toți cei șaptesprezece elevi care alcătuiau ultima clasă de liceu am fost promovați, deși fuseseră unele discuții aprinse între profesori referitoare la Schweininger, care repetase anul și era amenințat să-l mai repete o dată. Cu toții (minus Schweininger) am făcut un tablou de sfârșit de an cu profesorii, tablou destinat să ornamenteze pereții coridoarelor liceului, împreună cu alte promoții precedente. Păstrez și acuma o fotografie, mărită la dimensiunea de un metru pe șaptezeci, și o țin la Fundație, la Roma.

Anul șapte se desfășurase liniștit. Ca materii noi, apăruse astronomia, predată de părintele Milea, care obișnuia să privească stelele cu pasiune: el le privea pe cele din cer, pe cele de pe pământ lăsându-le în paza părintelui Andrea. Învățaserăm bine lecțiile cu toții, dar mai cu seamă colegul nostru Caius Franțescu, îndrăgostit turtă de Stela de la Liceul Iulia Hasdeu. Pentru a se putea întâlni cu steaua lui, fiind interzise randez-vous-urile și plimbarea pe străzile Lugojului a elevilor, Caius găsise totuși un refugiu și se pusese la adăpost de controalele exercitate prin surprindere de teribila directoare Eufrosina Duzescu, poreclită tanti Frosa sau tanti Duzi: se întâlneau la cimitir. În compania morților

care, cel mult, puteau să audă, dar nu să vorbească și să divulge secretele celor doi înamorați, își destăinuiau sentimentele în cele mai mici detalii și nuanțe, ajungând amândoi la un grad de înflăcărare până la incandescență. Câtă vreme totul s-a petrecut în atmosfera rece și misterioasă a cimitirului, nu era nici un pericol să se mistuiască. Dar explozia avea să se producă la București, când, trimiși fiind la concursurile Tinerimii Române, cu corul de băieți și corul de fete, după o selecție prealabilă a elementelor demne de această misiune artistică, și după ce am cântat la Radio faimoasa *Ana Lugojana* de Ion Vidu, Caius a venit cu ideea de a ne duce la Cotroceni și de a face o serenadă iubitei sale, Stela. Voia să-i aducă un suprem omagiu în capitala țării, la căminul din preajma Palatului Regal.

Spiritul de colegialitate s-a manifestat imediat și prompt s-au prezentat cinci voluntari, care să-l însoțească. Luasem cina la căminul de pe Schitu Măgureanu și coborâsem în Cișmigiu, unde ne-am dat întâlnire. Acolo, în așteptare, am privit împreună cu un coleg banca plină cu țucurene a unui vânzător ambulant. Mestecând noi ultimele îmbucături ale cinei, vedem că vânzătorul ni se adresează răstit, cerându-ne să-i plătim țucurenele pe care pretindea că le-am fi luat de pe bancă și voind, în acest fel, din lipsă de clienți, să ne căptușească pe noi. Veneam din provincie și nu eram obișnuiți cu moravurile miticiste, deoarece turcul nostru din Lugoj, Babaieva, era o persoană onestă și la locul său. Ne-am crucit, ne-am uitat unul la altul, neștiind dacă vânzătorul a înnebunit sau o face pe nebunul. N-am putut scăpa de dânsul până când n-am căscat larg gurile, ca să-i arătăm că n-aveam nici urmă de țucurene, răstindu-ne la rândul nostru. Prinzând din ce în ce mai mult curaj, am izbutit să scăpăm de dânsul ca de o pacoste.

Și așa, seara a început cu ghinioane. Nu ne închipuiam însă că, după neplăcuta scenă din Cișmigiu, aveau să urmeze altele și mai neplăcute. Plini de voie bună, după sosirea celorlalți coriști, am luat-o la picior pe Splaiul Dâmboviței, apoi pe Calea Cotroceni, interminabilă, cu castanii săi imenși și băncile de fier, invitând trecătorii la popas. Fredonam cântecele incluse în programul

serenadei. Cine nu cunoştea gândurile noastre curate, nu prea obişnuite la Bucureşti, putea să bănuiască altceva, şi anume că, bine dispuşi, ieşisem de la cârciuma studenţească a Tinerimii Române. Adevărul este că la cămin nu băusem decât apă, şi aceasta nu prea rece, ca să nu ne stricăm vocile.

După un marş îndelungat, în timpul căruia am văzut câteva bănci smulse de la locul lor şi trântite pe o rână, am ajuns în sfârşit, pe la orele zece seara, la căminul fetelor, în preajma căruia am zărit un sergent de stradă. Porţile de fier ale căminului erau deschise, şi noi am pătruns cuviincioşi şi liniştiţi în curtea plantată cu arbuşti şi tufe. Se vede că prietenul nostru Caius primise unele indicaţii topografice, nu prea lămurite însă, căci am pierdut destul timp până când ne-am decis sub care balcon să cântăm, evitând riscul de a face serenada sub ferestrele directoarei celei rele ca otrava, de la care ne puteam aştepta la orice.

Instalaţi în formaţie, pe voci, am început serenada cu cântece duioase, romantice, sentimentale, pentru a trece apoi la altele patriotice. După ce am epuizat cântecele dinainte stabilite, din lipsa altor piese cunoscute, şi pentru a da un aer mai şugubăţ către sfârşit, ne-a trăsnit prin minte să trecem la cântecele cu care sunt însoţiţi morţii la groapă, între care prohodul şi în veci pomenirea lor. La balcon nu apăruse numai Stela, ci întregul cămin de fete, îngrămădite una peste alta, cu pericolul de prăbuşire a balustradei, motiv pentru care am socotit oportun să ne retragem câţiva paşi îndărăt, dintr-o prudenţă instinctivă.

Cât timp serenada a fost serenadă, totul a mers bine şi chiar otrăvita de directoare Duzescu o asculta ascunsă după perdele, cu gândul trist că, în viaţa ei de fată bătrână – căci nu fusese măritată până atunci, deşi avea un fel de nepot, coleg de-al nostru, pe Gică, despre care gurile rele lugojene şi mai ales Muţco ziceau că ar fi fost chiar fiul ei – nu a avut parte de o astfel de serenadă. Trecând însă la partea a doua a cântării nocturne, cu vocile ceva mai răguşite, dar cu atât mai potrivite noului gen, gluma s-a îngroşat şi tanti Duzi n-a mai agreat serenada. Se vede că vârsta ei destul de înaintată, pe zi ce trece mai sensibilă la cântecele mortului, deşi el nu le mai aude, ci numai semenii săi de care s-a păgubit, din ascultătoare paşnică şi discretă, a prefăcut-o într-o *Furie,* cum era de altfel în toate zilele ei obişnuite la Lugoj. A apărut într-o cămaşă de noapte mai lungă decât capotul aruncat pe umeri şi, din capul scărilor, s-a pornit să ţipe cu obişnuitul ei glas, încât ne-a luat piuitul. Brusc am întrerupt concertul şi am încheiat serenada. Vocea lui tanti Duzi ne-a risipit ca pe un stol de potârnichi. Ca un general neamţ, directoarea a ordonat elevelor de pe balcon să se retragă imediat de pe poziţii şi să se reîntoarcă în dormitoare.

Dacă totul s-ar fi oprit aici încă era bine, rămânând ca la întoarcerea acasă, la Lugoj, să suportăm sancţiunile micului concert de noapte, dat fără aprobare în inima ţării. Lugojul însă era departe, câtă vreme sergentul de stradă era aproape şi, după fulgerele lui tanti Duzi, a prins şi el curaj şi s-a năpustit asupra noastră cu acuzaţii nedrepte. Susţinea că noi am fost cei care smulseseră băncile din Calea Cotroceni şi ne-a poftit ursuz să-l însoţim la comisariat. Cineva îl întărâtase la sosire, rostind cu obrăznicie versul ce se referea la fluierul său, îndemnându-l să „sufle“, spre „a-şi trece de urât“. O astfel de zeflemea cu greu trecea neobservată de poliţiştii de pe vremuri. Aşa că protestele celor care parlamentau cu dânsul l-au lăsat completamente rece. E bine de precizat că, dacă noi, cei şase firavi elevi şi corişti nocturni, ne-am fi pus în minte să răsturnăm băncile de pe bulevard, am fi avut nevoie de o noapte de trudă şi n-ar fi fost pedeapsă mai mare şi mai grea pentru „infracţiunea“ muzicală comisă. Nici o clipă nu ne gândisem, când am iniţiat serenada, că ceea ce facem este neîngăduit, mai ales că era la modă şi cântecul lansat în acel an:

Sub balcon eu ţi-am cântat o serenadă,
Ca pe vremuri visătorii trubaduri...

Discuţiile cu poliţaiul, înhămat cu centirom, diagonală, revolver şi nelipsitul fluier, au devenit tot mai aprinse şi au durat un

timp oarecare, deoarece băieţii refuzau să se îndrepte către comisariat. La ameninţarea că va suna din fluier şi va cere ajutoare de la alte răscruci, promiţând că „ne va înşfăca şi ne va umfla pe sus“ şi mirosind eu în ce ape începeam să ne scăldăm şi cum putea să se termine această poveste, am făcut paşi îndărăt – urmat de Iovănel, cel mai tânăr, încă în clasa a patra, şi deci cel mai expus –, fofilându-ne după tufele plantate pe alee şi, încet-încet, pe nesimţite, am ajuns în fundul curţii. Pentru a ieşi din curte, fără a trece pe poarta principală şi a risca să fim înşfăcaţi şi noi, am elaborat un plan strategic şi am sărit peste gardul căminului, într-o grădină plină cu verdeţuri. Acolo am rămas să studiem în continuare itinerarul cursei cu obstacole.

În timp ce colegii mei erau luaţi pe sus de sergent şi ajutaţi cu ghionturi să înainteze, noi am sărit încă un gard, pe o străduţă lăturalnică ce dădea tot în Cotroceni, şi de acolo am putut să urmărim tristul convoi. Spectacolul ne-a umplut de jale pentru bieţii noştri colegi, dar, în acelaşi timp, şi de linişte, văzând că sergentul se mulţumeşte cu patru, deşi i se păruseră că ar mai fi fost şi alţii. După o haltă de ajustare, după un control al pardesiului şi pantofilor, care prinseseră pământul proaspăt şi umed al grădinii, ne-am îndreptat cu pas încet spre Schitu Măgureanu, întrucât nu voiam să ajungem înaintea celorlalţi la cămin, socotind că nu vor zăbovi prea mult la poliţie, după explicaţiile cuvenite şi procesul-verbal de constatare.

Drumul lung mi-a dat posibilitatea să gândesc la ce e de făcut, întrebându-l şi pe Iovănel, devenit un fel de Sancho al meu, dacă n-ar fi fost cazul să ne ducem noi înşine la poliţie, spre a afla astfel ce soartă li se pregăteşte băieţilor şi a-l informa, la nevoie, pe dirigintele însoţitor al corului. Se prezenta în mintea mea şi ipoteza că poliţistul şi-ar fi adus aminte că numărase şase în loc de patru şi, deci, să intrăm şi noi la apă, deşi soarta şi intuiţia îmi rezervaseră mie şi copilului de trupă o ieşire mai puţin vitejească, dar mai uşoară. Voiam să fiu solidar cu colegii mei, dar nu ştiam întrucât prezentarea voluntară le-ar fi schimbat situaţia şi dacă nu cumva comisarul n-ar fi ajuns cu închipuirea mai departe, imaginând un întreg cor în loc de un sextet.

După o îndelungată deliberare şi aşteptare în faţa căminului din Schitu Măgureanu, frânţi de oboseală şi emoţii, am socotit că cerul şi isteţimea colegilor mei vor determina o ieşire onorabilă din încurcătură. Eram convins că n-am săvârşit nici o infracţiune, că acuzaţiile sergentului se vor dovedi repede neîntemeiate şi că, în felul acesta, totul se va termina cu bine. Am sunat, ni s-a deschis şi ne-am strecurat în pat. Colegii aveau să scape din ghearele comisarului abia pe la patru dimineaţa.

Luaţi din scurt şi ameninţaţi, toţi au avut tăria şi s-au solidarizat în a nu spune numele celor scăpaţi, deşi nu negau numărătoarea făcută de poliţist, spre a nu-l întărâta mai mult în acuzaţiile sale. Am apreciat acest fapt şi, mândri de spiritul de grup, convinşi să sară în ajutorul altora la necaz, au menţinut cu demnitate atitudinea şi la ancheta făcută de profesori la Lugoj, în urma denunţului lui tanti Duzi. Ea cerea pedeapsa capitală, adică eliminarea din toate şcolile statului şi tuns la zero. Regula era aplicată în clasele inferioare, ceea ce făcea ca elevii să apară ca nişte răcani, şi numai cu greutate, în cursul anilor, s-a ajuns ca această regulă să fie suspendată, în clasele superioare, devenind mai tolerantă faţă de cei din ultimele clase, în vederea intrării lor mai chipeşe la universitate. Contrazicerea cererii lui tanti Duzi, devenită acuzator public, era evidentă, căci eliminarea din şcoală comporta automat decăderea suveranităţii liceului şi a puterii de a dispune de părul elevilor. De aceea, până la urmă, a trebuit să renunţe la această sancţiune suplimentară.

Ancheta a durat destul de mult. Începuse încă de la Bucureşti şi a intrat în toate detaliile. Cu toate acestea, nu s-a putut stabili numele celorlalţi doi conspiratori asociaţi la infracţiunea de atentat împotriva liniştii publice, căci era evident că denunţarea lor nu schimba datele problemei şi nu califica altfel compoziţia corului şi a programului de serenadă. Cel mult, putea să dea o mică satisfacţie răutăţii lui tanti Duzi, deplin mulţumită doar atunci când ar fi văzut exmatriculat întreg liceul de băieţi. În cele din urmă,

comisia de anchetă și apoi toți profesorii au ajuns la concluzia logică și firească de a readuce totul la proporții reale, redimensionând faptele, evenimentele și răspunderea pentru aceste evenimente. Sentința a fost eliminarea pe o săptămână a celor patru acuzați, fără tăierea părului, salvându-se astfel ceea ce aveau mai prețios, fiindcă părul era podoaba acestor conchistadori sentimentali, așa cum sunt creasta la cocoș și coada la păun.

Din această poveste, „froasată“ a rămas tot coana Frosa (i se atribuise și acest frumos nume istoric, drept alintare, pe lângă cel de tanti Duzi, care părea mai dur, deși mai corespunzător structurii sale fizice și sufletești).

Portretul unei directoare

Înaltă de aproape doi metri, osoasă, cu părul lung și abundent, cules sub formă de moț, mai întotdeauna îmbrăcată la fel, cu ales gust spartan, tanti Duzi încerca să iscodească interesul vreunui profesor lugojean. Nu-i ignora îndeosebi pe cei nou-veniți, mai neprevăzători. Fără nici un rezultat palpabil, însă. Așa că într-o bună zi s-a decis să-și pună armele în pod și să renunțe la gândul năstrușnic de a ferici pe cineva, salvându-și în fond liniștea proprie. Cu toate acestea, tanti Duzi era o neliniștită de la natură și nu putea să se limiteze la activitatea profesională, predând istoria și ocupându-se cu administrarea Liceului Iulia Hasdeu. De aceea, își mai adăuga cu de la sine putere noi atribuții, făcând-o pe polițaiul moravurilor în zona liceului de fete, stabilind cine cu cine se plimbă, cine cu cine vorbește, chiar ocazional, cine pe cine salută, chiar dacă aceștia se cunoșteau din familie, și ce gândeau elevele, spre a le face fișa personală, pe care figura și numele băieților care arătau vreo atenție cârdului său de fete.

Într-adevăr, în concepția lui tanti Duzi, fetele erau ale „ei“, un bun personal, și orice relație exterioară a elevelor cu lumea masculină o privea direct pe dânsa. Considera că apropierile, în afară de cea corală, se cer îndeaproape supravegheate, ca nu cumva

să se poată pasa o parolă sau un bilet pentru o întâlnire, aceasta constituind un afront personal. Natural, și fetele de la Liceul Iulia Hasdeu trebuiau să poarte în permanență uniformă. Iarna erau îmbrăcate într-un șorț negru, lung până la o palmă de glezne, făcut din clot (pânză de bumbac, cel mult atlas lucitor pe din afară și mai puțin pe dinăuntru), cu excluderea mătăsii, considerată frivolă și neserioasă, și care, prin moliciunea ei voluptuoasă, ușor poate duce la desfrâu. De altfel, dânsa, personal, cu drepturi de profesoară, purta astfel de veșminte numai duminica, asumându-și toate riscurile, deși fără nici un rezultat. La gât, pentru a le înviora puțin și pentru a da oarecare viață culorilor funebre, fetele aveau dreptul să poarte un guleraș alb de pichet, uneori scrobit cu amidon.

Primăvara, în schimb, uniforma se adapta reînvierii naturii și clotul negru era înlocuit cu o materie gri cu picățele, mai degrabă pestriță, de culoarea penajului de bibilică. Această culoare are totuși mult succes, cum se poate vedea în lumea păsărilor. Lucru curios însă, bibilica n-a ațâțat niciodată imaginația lui tanti Duzi și, ca atare, nu trecea drept frivolă. S-ar putea deduce că necruțătoarea moralistă nu observase efectele magice produse de penele pestrițe asupra bibiloilor. Poate că subiectul era mai anevoie de cercetat, deoarece bibiloii nu apăreau niciodată pe piață, de parcă aceste păsări domestice s-ar fi înmulțit prin generație spontană. Se știa însă că bibilicile se obțin din ouă deja cocoșite. Dacă aceasta ar fi posibil la orice ființă, cred că ar fi reprezentat soluția ideală pentru continuarea speciei (pentru fetele sale de la liceu), în concepția pedagogică atât de austeră (din necesitate) a lui tanti Duzi. Erau multe alte profesoare la Liceul Iulia Hasdeu, dar pare-se că toate aveau principii morale normale. Cu toate acestea, și ele erau reduse la același numitor de autoritara și totalitara directoare, la fel de neînduplecată și în ceea ce privea moralitatea lor. Singurul bărbat care a pus piciorul în incinta Liceului Iulia Hasdeu a fost profesorul de religie, căci pe atunci nu apăruseră încă profesoare care să predea această disciplină.

Spre marea mea mirare, cu ani mai târziu, pe când mă întorceam de la universitate, în vacanța mare, luând vaporul de la Giurgiu la Turnu-Severin, împreună cu Tavi Bacău, am cunoscut o studentă la Facultatea de Teologie de la București. Am petrecut multe ore pe covertă împreună cu dânsa și i-am oferit ospitalitate în cabina mea de pe vasul *Împăratul Traian*. Bineînțeles, l-am expulzat pe Tavi, la miez de noapte, deși se culcase de cu seară și dormea buștean. Fata a acceptat cu multă plăcere curtea ce-i făceam, surâzând amuzată la toate comentariile licențioase pe marginea Vechiului Testament. În fond, cunoștea vechea maximă atât de plină de înțelepciune *nihil humani a me alienum puto* și, stând ca o mielușea, admira și aprecia competența mea în materie. Numai când a venit vorba de acel *how do you do*, adică de cunoaștere și de nașterea seminției lui David din Noul Testament, și când se încălzise puțin de aceste comentarii, a socotit prudent să se reîntoarcă pe covertă, la răcoarea binefăcătoare a nopții de vară. Întrerupând subit idila, a coborât a doua zi la Cafalat, în orășelul ei natal.

Dacă tanti Duzi ar fi avut o profesoară ca aceea cunoscută de mine în locul profesorului de religie, mă întreb: rezultatele ar fi fost mai bune, din punctul ei de vedere, și fetele ei s-ar fi aflat în mai mare siguranță?!

Dar, ca să revenim la echipamentul elevelor de la Liceul Iulia Hasdeu, de foarte mare importanță erau ciorapii care, bineînțeles, nu puteau să fie decât de bumbac, groși, îngăduindu-li-se cel mult luciul firelor mercerizate. Ciorapii de mătase erau sub totală interdicție și apoi erau costisitori, se rupeau lesne, iar nailonul nu apăruse. Pantofii negri trebuiau să aibă, la rândul lor, un aspect serios și căpătaseră forma pantofilor purtați de dansatoarele spaniole de flamenco: curelușă și bumb de încheiat. Dacă ar fi știut doamna directoare de dansatoarele spaniole, ar fi interzis și acești pantofi, dar cunoștințele sale nu ajungeau atât de departe, ci se limitau doar la epoca antică de pe timpul lui Traian. De altfel, era și greu să se pună la curent cu faptul că în Vandaluzia (nume dat de barbarii vandali), azi Andaluzia, se instalase și un numeros grup de pakistani (în spaniolă gitanos) care, ca singură muncă acceptată, dansează flamenco. Dansatoarele gitane poartă rochii sevillane cu foi și coadă, iar în picioare pantofi model tanti Duzi.

Bacalaureatul, banchetul și prezentarea absolvenților din seria 1933/1934

Deși ne simțeam tobă de carte, știam bine că numai cu bacalaureatul puține slujbe pot fi obținute. Acumulasem temeinice cunoștințe, deoarece programele erau încărcate și cuprindeau toate materiile celor opt clase dinainte, octavă reluată apoi, după seria noastră, cu secții distincte: modernă și reală, acum umanistă și științifică. Cu toate bizareriile profesorilor, de învățat învățam, știindu-i necruțători. În fond, chiar separația sexelor menținută cu atâta strășnicie avea și ea avantajele ei, căci ne scutea de pierderea de vreme, cu dulcegării sentimentale, declarații de dragoste și lamentații.

Comisiile de bacalaureat erau numite de minister, cu profesori din alte licee, din alte părți ale țării, care nu numai că nu cunoșteau candidații, dar nici măcar mentalitatea lor și obiceiurile pământului. Iată de ce examenul devenea riscant. La verificarea acestor cunoștințe, situațiile se răsturnau provocând multe surprize, drame, acoperind câmpul cu „morți“ și „răniți“. Ca și la partidele de fotbal, când sunt disputate pe teren străin, la fel și la examenul de bacalaureat, ținut la Timișoara, candidații din Lugoj se simțeau angajați într-un fel de partidă disputată în deplasare. Iar această deplasare introducea un nou element de neliniște, în fața profesorilor străini. Candidații se prezentau ca niște fii ai nimănui, deoarece propriii profesori erau departe, membri ai altor comisii. Nici o fișă matricolă care să ajute la corectarea situației nu exista, și deci examenul se desfășura în câmp deschis, cu probe oarbe, la noroc, cu toate riscurile respective. De altfel, cum se știe, bacalaureatul din anul 1934 a fost trist pe întreaga țară.

Liceul nostru şi-a văzut numărul absolvenţilor redus la jumătate. Marea jale s-a verificat cu cei de la Caransebeş şi de la Oraviţa. Cei de la Timişoara, deşi nu aveau un liceu atât de renumit ca al nostru, se simţeau la ei acasă, cu un moral mai ridicat, avantajaţi de prezenţa inspectoratului regional al învăţământului superior (titular, profesorul Evuţian), cu sediul în capitala Banatului şi poate cu oarecare posibilităţi de adulmecare a secretelor.

După încheierea studiilor liceale, înainte de despărţirea elevilor, doctorul Zeno Bejan, medic al judeţului Severin, cu capitala la Lugoj din timpuri imemorabile, a organizat în frumoasa sa vie de la poalele viilor, de pe Drumul Făgetului, un banchet studenţesc. A întocmit un meniu cu toate bunătăţile, pe care au avut, în sfârşit, prilejul să le cunoască şi băieţii veniţi de la ţară şi trăiţi în internate şi convicte. Toţi le-am savurat în ambianţa conacului, unde existau toate serviciile corespunzătoare şi ornamentele de rit. Doctorul Bejan era mare vânător, avea conacul plin de coarne de cerb, de ţap şi de alte animale cornute, căci după aceste trofee se judecă şi valoarea vânătorului. Nu-mi amintesc bine dacă meniul cuprindea şi vreo mâncare vânătorească mai deosebită, dar pieptul de fazan împănat cu clisă a fost servit în mod sigur.

În Banat se găseau multe fazanerii. Anume crescuţi, fazanii erau apoi răspândiţi în rezervaţiile de vânătoare, de unde se mai prânjeau şi prin păduri, pentru a fi apoi vânaţi de armele lucitoare ale slujitorilor Dianei, adaptate timpurilor moderne, căci arcul cu săgeată a fost de mult înlocuit şi lăsat în seama lui Cupidon. Numai recent, pescuitorii sub apă au introdus şi arcul, îndeosebi în mările calde şi transparente, prin Polinezia, acolo unde descind pentru o mai romantică adaptare la mediu, cu arcuri şi săgeţi fabricate la New York! Vânătorile colective de fazani şi iepuri, făcute cu hăitaşi şi bătători, care îi însoţesc pe vânători, lasă în urmă hecatombe de rozătoare şi păsări. Neputând să fie consumate de vânători şi de hăitaşi, sunt puse în vânzare pe piaţă, oferind şi nevânătorilor gurmanzi posibilitatea de a se înfrupta din astfel de bunătăţi.

Iată de ce şi fazanii domnului doctor Bejan puteau să fie procuraţi la piaţă, fără a pretinde ca amabilitatea lui să fie împinsă la exces şi să ne închipuim că ar fi alergat să vâneze, în mod special pentru fiecare dintre noi, câte un fazan. În orice caz, meniul s-a terminat cu nişte scoverzi (numite altundeva clătite, de la clătitul lor în timpul prăjitului în tigaie şi întoarcerea lor acrobatică în aer). Vinul alb şi roşu, de producţie proprie, curgea din abundenţă şi absolvenţii liceului i-au prins gustul în aşa măsură, că nu mai voiau să plece acasă nici după miezul nopţii. Doctorul Bejan m-a rugat atunci să-i conving că a sosit ora plecării, crezând că voi putea să obţin rezultatul dorit şi să-i duc astfel la înţărcare, cunoscându-se că eram specialist în înţărcări. Altfel nu se ştie cum putea să se termine ospăţul. Doctorul apela la sensibilitatea mea, pe care o elogiase cândva chiar de faţă cu mama, spunând că fiul ei „are o fineţe de prinţ“. Aşa încât, cu fineţea mea spera să realizez ceea ce alţii nu reuşiseră prin mijloace mai dure. Deşi m-am lăsat cam greu, dându-mi seama că nu era lucru simplu să conving colegii explicându-le că toate au un sfârşit. M-am apucat, trăgându-i deoparte unul câte unul, să-i determin încet-încet să se retragă şi să le tai setea. Până la urmă banchetul s-a terminat, lăsându-ne o plăcută amintire pe care, cu toţii, voiam să o reînnoim după zece ani, potrivit tradiţiei. Revederea noastră avea însă să se realizeze pe alte meleaguri şi în alte împrejurări, după treizeci de ani.

Terminarea studiilor secundare şi începerea cursurilor universitare pun o serie întreagă de probleme: alegerea localităţii universitare, facultatea, durata studiilor superioare, posibilităţile de carieră sigură după obţinerea licenţei, afirmarea într-un sector al vieţii sociale, raza de acţiune, reşedinţa definitivă ş.a.m.d. Dacă primele gânduri vagi se profilează încă din primii ani de liceu, ele se conturează la orizont mai clar în ultimul an, dar adesea fără nici o decizie şi fără o orientare. Aşa încât, în preajma înscrierii la universitate, candidatul se găseşte în cea mai mare dificultate şi e foarte dezorientat.

„Cum îţi aşterni, aşa vei dormi“, spune un proverb românesc. Deci, cum îţi alegi facultatea sau studiile, aşa te realizezi în viaţă (dormind bine sau rău). De aceea, e interesant şi util să trecem în revistă, cu prilejul despărţirii de liceu şi de oraşul Lugoj, pe cei ajunşi la sfârşit, după crunta decimare, şi să-i prezentăm aşa cum au apărut ei în tabloul final de promoţie.

Primul care deschidea seria catalogului a fost Bejan Zeno, fiul doctorului, care, deşi sportiv, a voit să devină doctor, ca şi tatăl său. Azi e medic balneolog, inspector la minister, având ca merite particulare pe acela de a fi căzut de pe motocicletă fără a păţi nimic. Berinde Vasile, înalt şi gras ca o şpunghie, a studiat dreptul la Cluj, a devenit avocat la Arad. Brânda Virgil, dintr-o familie numeroasă, având ticul de a înghiţi în sec, poate de nevoie, a ajuns inginer al Uzinei Electrice din Lugoj, iluminând tot oraşul şi, din prietenie, şi mormântul tatălui meu; băiat bun şi prudent. Dejica Petru, ieşit din curechiul de la Mănăştiur, înotând din greu în viaţă, dar harnic, cu voinţă multă, dar voce puţină, a reuşit să taie, până acum, cel puţin douăzeci de mii de oameni, în calitate de chirurg şi medic primar al Spitalului Judeţean din Buzău. Salvându-mă de la moarte, mi-a dat posibilitatea de a vă povesti viaţa mea. Degan Valeriu, fiziceşte cel mai mic din clasă, dar cu notele cele mai mari, obţinute prin forţa lui de memorizare, premiantul clasei în tot cursul liceului, spre bucuria preotului Degan de la Budinţi. Dorea şi merita să devină profesor universitar de ştiinţe naturale, dar s-a rezumat până la urmă la ştiinţele naturale aplicate, în calitate de ihtiolog principal la o baltă exportatoare de peşte. Drăgan Josif Constantin, plăpând şi misterios, căutând calea de mijloc, calculat încă din copilărie, tăcut şi nebăgat în seamă, a studiat dreptul, devenind nu judecător, ci simplu comerciant care învaţă marketingul pe alţii, în loc să-şi vadă de treburile lui, deci economist, iar în politică europeist şi futurist. Franţescu Caius, elev şi meditator, a studiat literele şi filozofia, pentru ca să devină un fel de diplomat şi, cândva, şef al protocolului de la Externe, ridicat de marinari la rangul de ministru pe iahtul *Banat*, de meserie îndrăgostit şi... naufragiat. Gomboşiu

Liviu, fiul unui fost funcţionar la spitalul din Lugoj, a studiat dreptul şi, în calitate de comisar, se înfrăţea la o duşcă cu pârâţii. Plecând pe şapte cărări de undeva de pe Mureş, a dispărut într-o zi fără urmă. Iacob Dimitrie, rămas de căruţă, a devenit tehnician şi comerciant al Uzinei de Autobuze din Bucureşti, apărând la întâlnirea din Italia ca Hanibal ante portas, după cum s-a exprimat el însuşi. La fel de înalt şi afumat ca întotdeauna, deşi în ultima vreme, după grele analize în Germania, a descoperit că e ameninţat de ciuperca numită candida albicans. În loc s-o lase să se dezvolte, ţine cu tot dinadinsul să scape de ea, spre a-şi menţine nealterat „caracterul“. Jucu Constantin, numit şi Costel Celmuşcat, băiat înalt şi frumos, fost ofiţer, a avut curajul şi puterea, după război, să studieze dreptul şi să încărunţească, graţie lui, înainte de vreme. Krizsovansky Ladislau, alintat în familie şi de prieteni cu numele de Laţi, umanist şi protestatar. Ca atare, simţind chemarea teologiei protestante, a devenit pastor, dar şi-a părăsit oile după câţiva ani, din convingerea că „principiile creştinismului nu pot fi aplicate în viaţă“. Retrăgându-se, a devenit inspector poştal. Lohan Tiberiu, premiantul al doilea, după un studiu aprofundat al medicinei, care a durat aproape zece ani, a devenit orelist, aparent gravid, urmând principiul „n-aude, n-a vede“. Marga Petre ne-a ajuns din urmă şi a reuşit să obţină – datorită vocaţiei sale – titlul de doftor în marve (veterinar). Peţa Alexandru, băiat bun şi drept, a ajuns după studii juridice funcţionar paşnic la Lugoj, *nel mezzo del camin di nostra vita*. Secoşanu Aurel, absolvent de studii politehnice, profesor la şcoli tehnice, specialist, ca şi Caius, în naufragii sentimentale, a acostat la cheiul unei inamice ideologice; unul din cei doi buni prieteni ai mei din copilărie şi din tinereţe, devotat şi astăzi. Schweininger, ceea ce în româneşte ar însemna Porcescu sau Porcaru, a încercat să se urce în căruţa noastră la ultima haltă şi, după trudnica promovare a clasei, dar nu şi a bacalaureatului, a plecat în lume ca aceia despre care se spune *parti sans adresse*. Zimţea Aurel, răcan, fost băiat de trupă, vesel şi surâzător, totdeauna pus pe şotii, şi-a realizat şi şi-a depăşit visul din adolescenţă, devenind

nu numai căpitan de fanfară militară, dar chiar colonel plin. A coborât însă înainte de vreme de la pupitru, din cauza unui reumatism cules în câmpul muncii, în intemperii şi din exces de dirijare, iar acest reumatism i-a mers la inimă.

Toţi apostolii numiţi mai sus au fost şi sunt oameni de treabă, ţineau unii la alţii, solidari în toate şi ambiţioşi, cu voinţa de a răzbi în viaţă, deşi cariera şi destinul nu întotdeauna se realizează după propria dorinţă, ci şi după semnele ce ţi-au ieşit din urna sorţii. Calităţile vocale şi corale ale unora dintre ei au avut prilejul să se manifeste plenar la serenada istorică de la Cotroceni şi, pentru bravura lor, mai cu seamă în finalul repertoriului, când au atacat cântece patriotice şi cântece de prohod, merită să fie menţionaţi cu numele lor, fără nici un risc, deoarece şi sergentul de stradă, şi comisarul de poliţie şi-au dat desigur ei înşişi obştescul sfârşit, neînsoţiţi de cântecele lor: Caius Franţescu, Petru Dejica, Alexandru Peţa, Aurel Zimţea şi cei scăpaţi ca prin urechile acului, Constantin Drăgan şi Iovănel Sancho.

Adâncul simţ juridic al lugojenilor

Nu e de mirare că mulţi dintre elevii absolvenţi ai liceului nostru se îndreptau spre ştiinţele juridice. Încă din secolul trecut, avocaţii izbutiseră să se afirme, împinşi şi de nevoia de a-i apăra pe ţărani în pertractările lor de la beţire, cum era numită judecătoria în timpul dominaţiei austro-ungare. Aşa au apărut nume răsunătoare, ca acelea ale lui Eftimie Murgu, Coriolan Brediceanu, Valeriu Branişte, Iosif Dobrin şi Traian Vuia care a studiat de nevoie dreptul, deşi vocaţia sa îl împingea spre politehnică. Constrâns de condiţiile materiale, acest fiu de ţăran din Surducul Mic al comunei Bujorul şi-a câştigat existenţa ca avocat la Lugoj, resemnându-se să se ocupe de aviaţie ca de un hobby. Cu toate acestea, aşa cum s-a întâmplat adesea cu marii descoperitori şi inventatori, el a izbutit să studieze şi să construiască un avion, utilizând motorul cu explozie, fiind primul care s-a ridicat în văzduh prin mijloace proprii la bord, iar prin această demonstraţie a pus bazele industriei aeronautice moderne.

Lugojul şi-a câştigat de-a lungul anilor faima de oraş al juriştilor şi această faimă trebuie să fie dusă mai departe, îmbinând ştiinţa dreptului cu economia aplicată şi administraţia afacerilor, ca ramură a ştiinţelor administrative, cum este astăzi numită în America, sub titlul sugestiv de *business administration*. Testamentul lui Avram Iancu, prin care acesta cerea, după respingerea ideii unei universităţi la Sibiu, cel puţin crearea unei academii de drepturi, nu s-a realizat decât parţial şi cu alte discipline. În schimb, lugojenii au reuşit dinainte să întemeieze o facultate de drept şi de ştiinţe administrative redusă la unul şi doi ani, în loc de cei trei ani de studii de la facultăţile normale, instituţie de învăţământ bine cunoscută în Banat sub numele de „şcoala de notari". Nu era vorba de notari publici, pentru care se cerea titlul de doctor în drept, titlu atribuit de Universitatea din Cluj. Cei ieşiţi de pe băncile acestei facultăţi deveneau funcţionari administrativi, secretari comunali, şi îndeplineau întreaga birocraţie a satelor. Ales sau numit, primarul nu era în măsură să îndeplinească toate formele şi să ţină registrele stării civile, fără asistenţa unui jurist priceput în astfel de treburi. Aceşti funcţionari de ţară se numeau notari şi nu-i exclus să fi îndeplinit şi funcţii notariale, nu numai prin încheierea contractelor comunale, dar şi pentru anumite acte cu caracter privat.

Facultatea era instalată în localurile prefecturii şi funcţiona sub auspiciile Ministerului de Interne, care era chemat să aplice legile ţării şi să organizeze administraţia publică, câtă vreme Ministerul Justiţiei urmărea aplicarea legii în distribuirea justiţiei, iar Ministerul Educaţiei organiza formele de învăţământ pentru formarea juriştilor. Şcoala era de grad superior, căci cerea ca diplomă de bază bacalaureatul. Prin durata sa mai limitată, preda cu precădere dreptul administrativ şi cursurile ei erau socotite suficiente pentru pregătirea tinerilor funcţionari săteşti. Azi ar putea să fie comparată cu acele *college* engleze sau americane, sau cu aşa-zisele *graduate school*, care predau primul din cele trei

cicluri ale universităţii actuale. Facultăţi de acest gen existau şi pentru comerţ şi funcţionau în diferite centre ale Imperiului Austriac. Una dintre ele şi-a câştigat renume, la Trieste, furnizând primul director al Societăţii ButanGas. Preşedintele decan era avocatul doctor Ciupe, iar profesori deveniseră mulţi jurişti din Lugoj şi Timişoara.

Când s-au creat ţinuturile cu mai multe judeţe, această instituţie de studii superioare a fost transferată la Timişoara, pentru a i se lărgi raza de acţiune şi prestigiu. Imaginea de „cetate a dreptului şi a ştiinţelor juridice“ a continuat să dăinuie în conştiinţa şi opinia publică, aşa că, în timpul războiului, când principalele instituţii centrale s-au disparat în ţară, Ministerul Justiţiei s-a transferat la Lugoj şi a funcţionat timp îndelungat în palatul tribunalului judeţean.

Reconsiderându-şi marile personalităţi, tradiţiile economice, ştiinţifice şi juridice, reafirmându-şi prestigiul de vechi centru cultural al Banatului, Lugojul ar putea găzdui – cred eu – o instituţie de învăţământ superior profilată pe ştiinţele juridice şi administrative.

PARTEA A PATRA

De ce am ales dreptul

Ardeam de dorinţa de a cunoaşte capitala ţării, pe care o văzusem o singură dată, cu prilejul călătoriei grupului de corişti la Tinerimea Română şi al serenadei de la Cotroceni. Eram doritor să-i cunosc pe colegii din Muntenia, din Moldova, de pe ţărmurile Mării Negre, din cetăţile străvechi de la Dunăre sau din Maramureş. Nu ştiu dacă şi alţi studenţi gândeau la fel, dar la Facultatea de Drept am găsit un amestec fericit, cu elemente din toate colţurile ţării. Se înscriseseră o mie cinci sute de studenţi şi prelegerile erau urmărite în masă. În anul întâi, aulele facultăţii erau pline. După examenele din iunie, numărul studenţilor s-a redus simţitor.

Am omis să spun de ce am ales dreptul. Dacă tata, ţinând seama de debilitatea mea fizică – în prima tinereţe, am fost o fiinţă plăpândă, uşor atinsă de tot felul de boli –, vedea pentru mine o carieră de judecător sau de avocat, cu birou în casa din Strada Timişorii, aproape de tribunal, cu vad deja stabilit, deoarece acolo au fost întotdeauna avocaţi şi notari publici, eu aveam alte temeinice motivări: socoteam că dreptul nu este obiect de studiu pentru o carieră determinată, ci un fel de prelungire a filonului de bază al culturii generale. În mod ideal, el ar trebui să fie însuşit de toţi intelectualii, înainte de alte studii sau paralel cu ele, întrucât dreptul este însăşi viaţa de toate zilele. De dimineaţă până-n seară nu facem altceva decât să îndeplinim o serie de acte juridice, exercitând drepturi şi îndeplinind obligaţiuni. Fiecare trebuie să le cunoască în chip temeinic şi amănunţit.

Aşadar, după mine dreptul nu poate fi o activitate oarecare, ci o deschidere realistă spre universul social, o viziune juridică ce croieşte drumul unei întregi serii de ocupaţii şi profesiuni. Câte erori, câte greşeli ar evita omul în viaţă, dacă ar deţine un minimum de cunoştinţe juridice! Administrarea propriului patrimoniu sau a bunurilor obşteşti, exercitarea drepturilor civile personale şi familiale, dirijarea întreprinderilor la diferite niveluri s-ar face cu totul în alte condiţii, dacă cetăţenii ar cunoaşte cât de cât jurisprudenţa. Pentru a realiza o educaţie completă, e nevoie în primul rând de o educaţie civică. Dreptul ar trebui să fie predat în toate şcolile de toate gradele. Numai cu asemenea pregătire, omul poate deveni cetăţean adevărat şi poate fi încadrat în mod corect în societatea politico-juridică din care face parte sau căreia i s-a ataşat în caz de strămutare în altă ţară.

Chiar de la naştere, omul trăieşte în interiorul unei colectivităţi organizate juridic. Oricâte eforturi s-ar face spre a modifica această realitate, colectivităţile nu pot trăi decât sub formă de societate politico-juridică, devenită subiect de drept internaţional sub numele de stat. Prin stat, popoarele întreţin relaţii politice, economice, militare uneori, şi aşa mai departe. Deci societatea din care facem parte este o societate juridică. Toţi aparţinem umanităţii, dar nu există o cetăţenie mondială, iar ceea ce a făcut un tânăr american după război, care s-a proclamat cetăţean al lumii, nu poate fi decât o utopie în clipa de faţă. Acest american a trebuit să renunţe însă la cetăţenia planetară, reluându-şi-o pe cea veche, fiindcă nu putea să mai circule dintr-o parte în alta a lumii petrecând zile şi săptămâni întregi la graniţa dintre state.

Există mai multe feluri de societăţi posibile, facultative: societatea religioasă (depăşind frontierele statelor), societatea sportivă, societatea ştiinţifică, societatea hedonistă, ca aceea a vânătorilor şi pescarilor sau a adoratorilor lui Bacchus, azi cunoscuţi în formula mai nouă franţuzească, de *taste vin,* cu sediul la Dijon, în Borgonia, şi atâtea altele. Dar singura societate obligatorie şi coercitivă este societatea juridică şi politică, din care toţi, vrând-nevrând, facem parte. Nimeni nu se poate sustrage acestei realităţi sub nici un pretext, fie el filozof sau hippy-contestatar, această ultimă categorie putând să devină „temă“ pentru serioase şi aprofundate cercetări social-psihologice şi motivaţionale. După ţări şi probleme, fenomenul ia aspecte diferite, având totuşi o bază comună în acea tendinţă existentă la tinerii din toate timpurile (din fericire, în procent redus), de a aduce înnoiri în societate şi în legislaţia sa. Spiritul anarhic şi de nesupunere faţă de autoritatea stabilită sau faţă de oricare altă autoritate generează uneori maladii de masă, dar şi mişcări utile progresului social. Aceste elemente îşi găseau odinioară descărcarea energiilor în colonii. Erau încadrate în armată sau utilizate în bătălii şi războaie locale, fără să se facă prea mult caz de teoriile lor. Desigur, în trecut nici mijloacele de comunicare în masă, aşa-zisele mass-media, nu propagau, în măsura în care sunt propagate astăzi, ideile maladivelor organisme sociale. Dacă s-ar preda mai multe cunoştinţe juridice în şcoli, fiecare ar putea să-şi formeze o concepţie mai clară despre lume şi viaţă şi n-ar mai cădea în contradicţii şi elucubraţii, sub pretexte filozofarde, care pretind să scutească definitiv pe unii de orice obligaţii faţă de societate.

Societatea politico-juridică poate fi ameliorată, potrivit legii progresului în istorie, dar nicidecum schimbată total sau de-a dreptul dizolvată, prin anularea autorităţii. Încă de la naştere, individul devine o sarcină pentru colectivitate. Aceasta îl ia în primire, prin structura sa socială cea mai simplă, familia, apoi prin alte structuri sociale mai ample şi mai specifice. În cele din urmă, individul obţine o pregătire suficientă, spre a se întreţine prin propriile mijloace, dat tot în cadrul societăţii juridico-politice. În prima perioadă, de alimentare şi întreţinere, familia face o investiţie în acest individ, iar mai târziu însăşi colectivitatea investeşte în el un capital pentru culturalizarea şi formarea lui profesională. În felul acesta, îl transformă în adevărat om social, dintr-o simplă fiinţă zoologică la naştere, devenind, treptat, din homo faber, homo sapiens.

Dacă fiecare tânăr ar socoti puţin ce investiţie enormă a făcut societatea politico-juridică pentru formarea lui şi dacă ar cunoaşte exact obligaţiile extraordinare pe care le-a contractat cu societatea, el şi-ar da seama ce absurde sunt anumite luări de poziţii

agresive. Astfel, neînţelegerile sau contradicţiile dintre generaţii ar fi mult atenuate.

Lipsa conştiinţei datoriilor faţă de societate ne împinge adesea cu atâta impetuozitate la tot felul de afirmaţii gratuite care, pentru a câştiga mai multă autoritate şi crezare, sunt puse sub egida libertăţii absolute. Într-o societate organizată, libertate absolută nu există. Şi nici nu poate, în mod raţional, să existe. Societatea este rezultatul unei limitări a posibilităţilor de acţiune ale fiecăruia, şi nicidecum un câmp sau o arenă unde fiecare poate să-şi facă de cap. Regulile jocului social trebuie urmate. Criteriul din care se inspiră aceste reguli este justiţia. Aceasta a fost definită atât de bine de romani, încât până azi nu i s-a găsit o mai bună formulare: *honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere,* ceea ce înseamnă a trăi onest, a nu dăuna altuia, a da fiecăruia ceea ce i se cuvine.

Libertatea este condiţionată de încrucişarea de libertăţi, fiecare cedând o parte din propria libertate, pe care celălalt trebuie să i-o cedeze la rândul său. Libertatea se reduce cu atât mai mult, cu cât societatea este mai bine organizată şi mai dezvoltată, ajungând la limite minime, când individul, renunţând la riscul ce-l comportă libertatea muncii, preferă asigurarea oferită de societate, spre a avea certitudinea existenţei, a îngrijirii în caz de boală, a unei pensii de invaliditate sau bătrâneţe. În mod inutil domnul Herbert Marcus, fost profesor la Berlin şi refugiat apoi în America, se frământă cu această problemă a „renunţării la libertatea individuală“ şi cu ea la „personalitate“, fără a da soluţii pozitive, singurele de reală valoare, căci omul preferă, din ce în ce mai mult, aceste forme de asigurare apărute printr-un proces natural al evoluţiei şi progresului în istorie.

Studiile juridice au deci o însemnătate capitală în formarea individului şi, prin logica oferită de această disciplină, aruncă lumini clare asupra viziunii despre lume. Mai multă înţelegere ar exista între oameni, dacă, vorbind, ei ar utiliza un limbaj juridic şi implicit logic. Prin prisma acestor consideraţii ar fi util şi necesar să fie privite problemele la ordinea zilei, precum cele ale educaţiei civice, ale reciclării visătorilor rămaşi în urmă, rătăcind după himere.

Împăratul Iustinian, primul nostru maestru

Primul nostru maestru a fost, fără îndoială, marele împărat traco-roman Iustinian care, în iluminata sa domnie, a avut ideea de a-l însărcina pe Trebonian să codifice dreptul roman, existent atunci sub forma de cutumă şi legi scrise, dar necodificate. Corpus Juris Civilis format din Pandecte şi Digeste a avut menirea să transmită generaţiilor următoare această mare operă a romanilor. Nici o altă naţie din lumea cunoscută în Antichitate şi în prezent n-ar fi putut să elaboreze principiile de bază ale dreptului, mai bine decât romanii. Şi aceştia nicidecum n-ar fi putut să organizeze şi să menţină imperiul, fără o serioasă bază juridică, aşa cum a fost dreptul roman. Toate drepturile moderne se bazează pe acesta, şi oricât s-ar diferenţia sistemele neolatine de cutumele nordice adăugate în dreptul german şi anglo-saxon, ele nu schimbă caracterul şi principiile acestui drept, care are valori perene atât în domeniul dreptului şi obligaţiilor individului, cât şi în acela al colectivităţii. Numai romanii, în înţelepciunea lor juridică şi politică, au putut să sintetizeze realitatea socială mai bine decât oricine, spre a rămâne valabilă pentru toate timpurile: *Salus reipublicae suprema lex est,* adică salvarea republicii (a colectivităţii) este legea supremă, subordonând astfel individul societăţii.

Reprezentanţii lui Trebonian la Facultatea de Drept din Bucureşti au fost, în acele timpuri, două personalităţi: profesorul Constantin Stoicescu, sperietoarea studenţilor, şi distinsul profesor Dorel Dumitrescu. Trecerea examenului de drept roman cu profesorul Stoicescu era problema capitală a noilor generaţii şi reprezenta primul obstacol şi prima cernere prin sită a viitorilor jurişti. El oferea multora un stagiu de aprofundare a materiei, iar acest stagiu devenea deseori destul de îndelungat. Profesorul Stoicescu devenise oarecum simbolul negru sau, în termeni mai

moderni, roşu (de la capa roşie folosită la coride) al Facultăţii de Drept din Bucureşti. Selecţia lui a contribuit, fără îndoială, la ameliorarea „speciei“ juriştilor. Colegi cu aceeaşi misiune de selecţie existau şi în alte facultăţi. În schimb, la Cluj, profesorul Adrian Maniu devenise punct de atracţie pentru studenţi: era tocmai opusul lui Stoicescu.

În persoana profesorului Dorel Dumitrescu soarta ni l-a hărăzit nouă pe cel de-al doilea reprezentant al lui Trebonian. Era o „personalitate“ nu numai în mediul universitar, ca profesor de drept roman, dar şi în viaţa publică, întrucât fusese numit guvernator al Băncii Naţionale şi, în această calitate, avea propria semnătură pe bancnotele ţării. Înalta funcţie îi absorbea cea mai mare parte a existenţei, cum uşor era de închipuit, dar simţul datoriei, care îl caracteriza, îl făcea să găsească vreme şi pentru studenţii săi, onorându-i cu câte o prelegere. Locţiitorul său la catedră a fost aşa-zisul Stihus, cunoscut de toată studenţimea sub acest nume, cel adevărat fiind aproape uitat. Porecla îi venea de la faimosul sclav Stihus, dat de exemplu în textele juridice, şi i se potrivea de minune. O figură destul de înaltă, pentru a se asemui cu stăpânul său, avea păr negru şi un cap pătrat, la fel ca şi servieta purtată sub braţ şi ţinută la înălţimea bărbiei. Umbla îmbrăcat întotdeauna în culoare gri sau în culori închise, corespunzătoare seriozităţii materiei predate. Purta ghete negre, înalte, un fel de bocanci mai înnobilaţi, deoarece erau făcuţi din box. Mergea pe coridor cu paşi siguri, privind în sus, ţeapăn, de parcă ar fi suferit o pedeapsă din partea domnitorului Vlad epeş, pentru vreo falsă interpretare a dreptului roman. Era conştient şi mândru de înalta sa misiune de iniţiator în tainele jurisprudenţei, întocmai ca liberţii greci, foşti sclavi eliberaţi, care deveneau profesori de limbă şi cultură greacă la Roma cea lipsită de universităţi.

După cum se ştie, prima universitate din Europa a fost înfiinţată de Platon, sub numele de Academia, în anul 368 înainte de Hristos, iar a doua de către Aristotel, în anul 342 A.C.N. (Ante Cristum Natum) sub numele de Lyceum, ambele la Atena, rămânând în viaţă până pe timpul lui Iustinian, care nu se ştie în urma căror certuri cu Teodora, deşteaptă şi autoritară, a avut

proasta inspiraţie să le închidă, în cadrul campaniei de reromanizare a Imperiului Roman de Răsărit, rămas roman cu numele, dar mult prea grecizat. De aceea, marele scriitor Cassiodorus, fost prim-ministru al Italiei de atunci, sub Teodoric, împreună cu prietenul său stimat, admirat şi apreciat, monseniorul Dionisie Românul (Exiguus) de la Constanţa, în Dobrogea, chemată pe atunci cu numele istoric de Scythia Minor, au luat iniţiativa creării primei universităţi din Italia, şi anume la Vivarium, astăzi Squillance în Calabria, pe moşia ministrului. Dionisie al nostru, filozof, poliglot, om de mare tact, ştiind să se adapteze în conversaţiile sale fie unui rege, la palat, fie unui păstor, într-o colibă, era mare teolog şi astronom şi poseda la perfecţie latina şi greaca. Însărcinat de Vatican să calculeze data Paştilor pe nouăzeci şi nouă de ani înainte, el a propus, la terminarea acestor calcule, începerea unei noi epoci. Acestea se întâmplau în anul 1279 de la fundarea Romei (Urbe Condita), devenit apoi anul 526 A.D., adică Anno Domini.

Receptiv la propunerea de înlocuire a datării (fundarea Romei sau Olimpiadele erau legate de evenimente şi împăraţi păgâni, care îi persecutaseră pe creştini), papa a numit o comisie şi, ca relator, l-a desemnat de Dionisos Exiguus. Printr-o bulă papală, emisă în decembrie 531, sau printr-o simplă recomandare către împăraţii şi regii creştini şi, bineînţeles, către popor, li s-a cerut tuturora să socotească anii de la naşterea lui Hristos. Şi aşa se face că românii au ajuns să aibă o contribuţie însemnată la cultura şi civilizaţia Europei şi a lumii întregi.

Prin calculele sale, Dionisie Românul a făcut unele erori, stabilind naşterea lui Iisus Nazariteanul în anul 754 U.C. După unele verificări mai recente, atât din partea clericilor calificaţi, cât şi din partea istoricilor şi astronomilor, rezultă că naşterea Fiului Omului s-a petrecut în anul 748 U.C. şi nu cu şase ani mai târziu, în 754 U.C. (devenit anul 1 A.D.). Aceasta înseamnează că Iisus nu avea la moarte treizeci şi trei de ani, ci treizeci şi nouă, sau că evenimentele crucificării s-au petrecut nu în anul 33 A.D., ci mai devreme, în anul 27 A.D. E greu de stabilit acest lucru, căci elementele de referinţă (împăratul Tiberiu şi proconsulul Pilat)

erau aceleaşi în ambele perioade. Nici o adnotare specială nu s-a făcut la moartea celor trei osândiţi, care, în marele Imperiu Roman de atunci, reprezentau un fapt divers şi local al certurilor permanente dintre aramei, cunoscându-se bine caracterul acestui popor neliniştit şi contestatar. Deci faptul nu a atras atenţia nimănui şi n-a fost considerat demn de pana istoricilor.

Erorile de calcul devin explicabile pentru epoca în care a trăit Dionisie Românul şi sunt azi acceptate şi de istoricii laici, cât şi de cei religioşi. Printr-un acord tacit, au fost lăsate să dăinuiască, pentru că e greu de închipuit schimbarea erei intrate în toate actele publice şi private şi adoptate de lumea întreagă. Prin aceasta, Dionisie Exiguus a devenit cel mai citat scriitor din lume, prin simpla datare zilnică a scrisorilor şi documentelor. Noi, românii, pe drept cuvânt putem numi această eră – Era Noastră, adăugând A.D., care ar deveni astfel Anno Dionisi.

Revenind la universitatea noastră din A.D. 1934/1935, U.C. 2688, urmează să arătăm că verificarea cunoştinţelor de drept roman era făcută cu interes chiar de titularul catedrei, profesorul Dorel Dumitrescu, şi primul examen din seria celor optsprezece examene principale a început cu bine. Cursurile, în genere, erau scrise la maşină şi litografiate, uneori chiar şapirografiate, dar acela al profesorului Dorel Dumitrescu era tipărit, deşi apărea sub formă de fascicule. Îmi amintesc că eu însumi mi-am legat cursul, că era tipărit pe hârtie proastă de ziar şi nu păstra cerneala, când subliniam unele idei. Aşa că trebuia să folosesc creionul roşu şi albastru, în timp ce comentariul personal mi-l notam cu creionul obişnuit.

Era o plăcere să citeşti Dreptul constituţional al profesorului Paul Negulescu. Cartea de curs era tipărită pe hârtie fină, aproape pergament, cu litere mari corp 11/12. Cu aceeaşi plăcere ascultam şi lecţiile sale, făcute cu măiestria unui pedagog născut pentru o astfel de misiune. Profesorii noştri transmiteau cunoştinţe noilor generaţii cu o competenţă în funcţie de vocaţia lor. De aceea, într-o zi, prezentând o conferinţă la Politehnica din Timişoara, ţinută de profesorul F. Nepveu-Nivelle, preşedintele Academiei de Ştiinţe Comerciale din Franţa, am modificat maxima latină *Poeta nascitur, orator fit în magister nascitur, orator fit,* adică „Adevăraţii maeştri se nasc, câtă vreme oratorii pot să se formeze".

Existent în toate timpurile, acest adevăr a fost descoperit recent şi s-a creat tendinţa de a împărţi profesorii de învăţământ în două categorii. Unii dintre profesori socotesc că e mult mai util pentru ei şi pentru ştiinţă să întreprindă cercetări, să scrie şi deci să producă, dând astfel un impuls dezvoltării ştiinţei, şi sunt oarecum enervaţi când se văd obligaţi să sacrifice o parte din timpul lor preţios cu studenţii, predând lecţii şi examinând. Afirmaţia este cu atât mai justificată, când ne gândim la calitatea studenţilor de azi, din Occident, de un nivel destul de scăzut, şi la universităţile unde sunt admişi toţi cei care se prezintă, în ultima vreme chiar fără titluri şi studii secundare. Aşa se întâmplă şi în Italia, în urma ultimelor dispoziţii legislative demagogice, luate sub presiunea mişcărilor studenţeşti. Ne întrebăm totuşi: cum poate cineva să studieze dreptul, medicina, farmacia şi chiar chimia, fără a cunoaşte limbile latină şi greacă, în care s-au format şi exprimat, încă din Antichitate, fondatorii şi slujitorii tuturor ştiinţelor vechi şi noi?

Profesorul Paul Negulescu era un bărbat înalt, cu părul rar şi cărunt, bine aranjat, un bărbat distins şi plăcut la privire şi conversaţie. Era, cum s-ar spune, un domn, dacă acest cuvânt poate caracteriza atitudinea, temperamentul şi caracterul unui om, ca şi felul său de a fi, în aula cea mare a Facultăţii de Drept din vechea universitate, unde l-am ascultat vreme de un an sau doi, din 1934 până în 1936. Această aulă, cu formă de teatru, cu scaune instalate pe trepte diferite, devenea o adevărată sală de spectacol. Profesorul nostru apărea îndărătul marii catedre, ca un Cicero din alte timpuri, aşa cum mi-l imaginasem eu în acei ani ai tinereţii. Avea aluniţă pe faţă, dar era mai puţin patetic decât oratorul roman, şi a rămas bine marcat în mintea tuturor studenţilor. Privindu-l, mă gândeam la discursul *ex abrupto* al lui Cicero, cu frazele scandate, ce sunau ca un ultimatum: *Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?*

Deşi nu prea în vârstă, profesorul Negulescu era puţin aplecat de umeri şi vorbea frumos şi convingător. Principiile de bază ale dreptului constituţional le-am asimilat cu toţii şi am rămas cu

convingerea că, într-adevăr, constituția este legea legilor, biblia popoarelor, întocmai cum legea și tablele lui Moise au devenit, la poporul ales, nu numai legea supremă, ci și obiect de venerație și de cult.

Conferențiar la această catedră era profesorul Ion Gruia, om foarte bine ales spre a se potrivi cu figura profesorului Negulescu, completându-i opera la seminare și ajutându-l la examinarea studenților. Mi-l amintesc: era cam gras în acea epocă și cu un pântece destul de pronunțat, care mărea autoritatea lui morală. Dintre sutele de studenți care participau la seminariile sale, am avut norocul să fiu ales și eu, spre a supune o disertație, pe care am scris-o cu multă sârguință într-un caiet și am citit-o în fața colegilor, strânși în număr destul de mare, chiar în *aula magna*. Era prima oară când vorbeam sau, mai bine zis, citeam în public, și eram atât de emoționat – deși sigur de mine însumi –, că am uitat să-mi închei toți nasturii... la haină. Mi-am dat seama de lucrul acesta abia când am trecut de la tribună spre sală, pentru a asculta obiecțiile colegilor și comentariile finale ale profesorului Gruia, favorabile, dar pe care nu reușesc să mi le aduc aminte.

La expunerea mea au participat și câteva colege, dintre care unele erau foarte frumoase, ca Venera sau o oarecare Irina de la Izmail, cu cozi groase, sau Ana cea înaltă și uscățivă, sau grațioasa Grațiela care, voind să se repatrieze în Israel, a plecat cu vasul Struma și, după unele vești, s-ar fi înecat. Cu figurile lor suave în minte, coboram plin de emoție treptele scenei, privind în jos la bocancii noi, de bizon roșu, nu din timiditate de data aceasta, ci din teama de a nu aluneca și a oferi un neplăcut și comic spectacol.

Se vede că distincția era nota caracteristică a familiei Negulescu, familie de intelectuali rafinați, căci aceleași trăsături spirituale le avea și fratele său, P.P. Negulescu, profesor la Facultatea de Litere și Filozofie, facultate instalată în același palat universitar, dând spre Strada Academiei, și unde deseori ne duceam să ascultăm și lecțiile sale, ca și cele ale profesorului de logică – dar și de sofisme, căci ne întorcea pe dos – Nae Ionescu. Asistentul acestuia din urmă, Mircea Eliade, s-a afirmat apoi în străinătate, fiind socotit azi cel mai mare filozof al religiilor, decan al facultății respective de la Chicago și membru al Academiei Americane.

Chiar și pentru juriști cărțile lui P.P. Negulescu constituiau un ajutor, în completarea culturii generale, și un instrument pentru dezvoltarea viziunii asupra lumii. La fel erau și cărțile profesorului Ion Petrovici, și ale lui Mihai Ralea, care introduceau, într-o anumită pătură a studenților, o viziune socială asupra realităților românești. Problemele sociale sunt la ordinea zilei, în toate țările din Europa și din lume, și toate sistemele, la diferite niveluri, caută să le atribuie soluții cât mai avantajoase pentru întreaga colectivitate, în Vest, ca și în Est, „omul“ constituind centrul preocupărilor și capitalul cel mai valoros al nației.

Problema socială care caracterizează secolul nostru și, implicit, generația mea, ne-a preocupat încă de timpuriu și ne-a solicitat eforturi în cercetarea tendințelor, în analizarea diferitelor soluții preconizate pentru asigurarea progresului. De altfel, încă de mic am fost obișnuit cu viziunea socială și umană în care se dezvoltau activitatea și întreaga viață a orașului, conceput ca o mare întreprindere, și a întreprinderii, unde toate elementele muncii, de la întreprinzător la calfe și ucenici, erau văzute pe plan uman și, ca atare, puse la același nivel de considerație. Relațiile dintre oameni se bizuie pe o „umanitate“ naturală, cunoscută în România (și nu numai în România, ci și la Mallorca) sub numele de omenie sau omănie.

La nea Mitică, lângă Cișmigiu

O infuență pozitivă a exercitat asupra mea și asupra altor colegi bunul meu prieten Mircea Goruneanu care, deși fiu de colonel de cavalerie, trăgându-se după mamă din familia Călmașilor, deci os de domn, a depășit, cum adesea s-a văzut în istorie, condiția socială a propriei familii, văzând mai departe viitorul

omului şi, prin el, al umanităţii întregi. Atenţia lui era concentrată asupra problemelor sociale acute. Ne-am întâlnit când am trecut în anul doi, deoarece Mircea fusese greu bolnav şi pierduse un an de facultate. Ne-am găsit colegi şi tovarăşi de pensiune, la nea Mitică Iorgulescu, în strada Ştirbei Vodă 70, în faţa Palatului Creţulescu, nu departe de Cişmigiu.

Discutam, în timpul promenadelor de la universitate spre casă şi apoi în pensiune la coana Roza Iorgulescu, după masa de seară, când, retrăgându-se grangurii de la CEC şi de la Banca Naţională, care locuiau acolo, rămâneam împreună cu Ionică şi cu Geo Damian, viticultor de pe la Panciu şi furnizor de vinuri al lui nea Mitică (două balerci a câte trei sute de litri pe an). Îndemnându-se mai mult cu paharele decât cu vorbele, nea Mitică prezida în continuare masa dreptunghiulară. Închina de unul singur, cu cana de pământ. Foarte uman în manifestările sale, avea slăbiciunea vinului, sub ochiul tolerant al lui madam Roza. Nevasta lui nea Mitică era foarte respectată de soţ pentru eforturile şi priceperea cu care ţinea pensiunea, pregătind mâncăruri bune, împreună cu două fete de la ţară, Ileana şi Rahila. Pe lângă cană, nea Mitică se mai uita şi la aceste fetişcane, dar le mângâia numai cu gândul, spunând:

– Vedeţi, măi băieţi! Fetele astea vin cu fustă strâmtă şi pantofi largi, la Bucureşti, dar se întorc acasă cu pantofi strâmţi şi fustă largă.

Introducerea în conversaţie o făcea tot nea Mitică, povestind ori răspunzând la întrebările noastre:

– Cum a fost ieri, la Pasărea, nea Mitică? Aţi petrecut bine?

– De, Costele, ce vrei?! Ne-am dus şi noi ca proştii la mănăstire la maici cu nevestele, întocmai ca acela care s-a dus la vie cu basmaua de struguri!

Vorbea de neveste la plural, pentru că o implica şi pe nepoata sa, soţia marelui său coleg de băutură, căpitanul Nicolae Papadopol, zis nea Nae Socoteală, coana Diţa. Căpitanul a fost o figură aleasă, având aceleaşi principii umane ca şi gazda noastră în ce priveşte lupta cu paharele, luptă care, dându-se de data asta de către un militar de carieră, se transforma în bătălie vitejească, în eroice întreceri. Nu o dată, amândoi combatanţii cădeau răpuşi sub masă.

Pentru nimic în lume cele două fete n-ar fi îndrăznit să le ofere un pahar de lapte, cum au făcut-o cu unii pensionari. Eu le-am refuzat de la început, deoarece nu socoteam nimerit să accept alăptarea, deşi deseori duceam dorul laptelui, căci tata îmi trimitea banii număraţi, nici mai mulţi, nici mai puţini decât trebuia pentru masă, casă şi poate un cinematograf, duminica. Mircea, în schimb, era avantajat, căci tatăl său, cu experienţă de ofiţer de cavalerie, îi trimitea bani şi pentru alăptarea lui o dată pe săptămână, în cunoscutele lăptării ale Bucureştilor de odinioară. De aceea, după primii doi ani de universitate, încă destul de jigărit după boala cea mare, a trebuit să-mi ascut mintea şi să găsesc soluţii ingenioase, mai complicate, dar nu atât de domestice, bune pentru papă-lapte.

Nea Mitică se socotea mare funcţionar, dacă nu chiar director la Ministerul de Externe, ceea ce ne impresiona foarte mult, întrucât puţinele sale vorbe, rostite cu cumpătarea oricărui diplomat discret, le lăsa să cadă de sus, cu toată greutatea lor, atribuită de sursa sigură a instituţiei de unde proveneau. Nu ştiam noi cu precizie care erau misiunile de încredere ce i-au fost încredinţate în cadrul acestui minister. Şi era pentru noi un mister de nedezlegat. Într-o zi, trăgând nea Mitică la măsea mai zdravăn ca de obicei, după ce-a deşertat mai multe căni decât cele stabilite de coana Roza, fără a ajunge totuşi sub masă, a devenit mai volubil şi ne-a destăinuit fără să vrea secretul. Referindu-se la tăieturile din ziare, ne-a fost lesne să înţelegem că, la biroul de la Externe, el nu era înarmat cu pană şi sugativă, ci cu o pereche de foarfece mari şi un penel pentru întins cleiul, lipind articolele decupate pe foi de maculator, pentru a le trece apoi celor în drept la documentare sau lectură. Natural că, pentru o astfel de înaltă misiune diplomatică, nu primea o leafă nici de ministru, nici de director şi deci erau binevenite câştigurile realizate de coana Roza. Iar coana Roza era mereu lăudată faţă de noi şi faţă de alţii, pentru a i se

menţine elanul şi a fi ajutată să continue cu roboteala-i istovitoare la bucătărie.

Prudent, nea Mitică nu se încumeta să intre în detaliile discuţiilor noastre, limitându-se să spună din când în când: „Da, aşa este, băieţi!“

Şi astfel, îşi dădea greaua adeziune, fie la opiniile lui Mircea, fie la ale mele, subliniind reflecţiile sale adânci, iscate din ciocnirea cănii, în semn de încuviinţare şi din deşertarea ei pe negândite. Uneori, deşertarea se făcea cu zgomot, fie în timpul discuţiei, fie după, urmând un plescăit satisfăcut. Iar dacă vinul gâlgâia prea repede, el se vedea apucat de sughiţ, scuturat de friguri. Niciodată însă nu se gândea să împartă cu noi aceste neplăcute senzaţii, căci vinul nu era inclus în preţul bine calculat al pensiunii.

Discuţiile erau cu atât mai aprige, cu cât problemele „umane“ erau mai arzătoare. Le cunoşteam înainte de a fi venit în pensiunea lui nea Mitică, iar acum le simţeam pe propria piele.

Terminând liceul la vârsta de şaptesprezece ani în oraşul natal, nu avusesem prilejul să trec prin internate sau pensiuni, în străini. A fost, aşadar, firească preocuparea mamei de a-mi găsi la Bucureşti o pensiune cumsecade. Consiliul familiei decisese ca ea să mă însoţească şi să-mi afle o gazdă, iar mama a dat peste o gazdă bună (după părerea ei), urmărind anunţurile din ziare şi colindând împreună cu mine oraşul. Observând un bilet de închiriat, ne-am oprit la numărul 44 pe Ştirbei Vodă, la o casă mare, veche. Casa era închiriată de o unguroaică, şi ea, la rândul ei, subînchiria camere mobilate. Deşi separate, aceste camere comunicau între ele prin uşi – natural, încuiate cu cheia – şi lăsau să răzbată toate zgomotele şi gălăgia vecinilor. Spre a nu fi singur, mă asociasem cu Ionică, şi astfel ne-am găsit dintr-o dată pe valurile vieţii studenţeşti, cu datoria de a rezolva noi înşine chestiunile de gospodărie. În cursul acestei prime şi ultime luni, cât am rezistat aici, cu eroism, înfruntând numeroase dificultăţi până atunci necunoscute, ne-am descurcat cum ne-am priceput. Plătisem chiria pe o lună înainte şi proprietăreasa nici nu se gândea să ne restituie avansul când, înainte de a fi devenit jurişti, voiam să rupem contractul de închiriere.

Camera avea o sobă mare de teracotă, dar nu ni se dădeau lemnele necesare. Ni le-am procurat singuri, cu ajutorul lui nea Nicu, grefierul unei secţii a Tribunalului Bucureşti, licenţiat în drept. Mai exact, nea Nicu, soţul mătuşii Tzutzi, ne-a împrumutat din lemnele lui. Nu ne-am gândit să luăm o căruţă, prea mare şi costisitoare pentru transportul a două duzini de butuci tăiaţi şi despicaţi în măsuri diferite, pentru a aprinde focul cu cei mici şi a-l întreţine apoi cu cei mari. Le-am pus în două geamantane de fibră vulcanizată şi rezistentă şi le-am dus pe braţe până la prima staţie de tramvai. Împreună cu Ionică am străbătut cu geamantanele Strada Arsenalului, în pantă, am ajuns la Dâmboviţa şi de acolo am apucat-o prin Cişmigiu, spre Ştirbei Vodă, care atunci, ca şi astăzi, nu avea tramvai. Am ajuns cu chiu, cu vai, plini de băşici în palme, şi am depozitat lemnele sub pat, fericiţi că o săptămână ne-am asigurat încălzitul.

Spre mirarea noastră, lemnele scădeau văzând cu ochii. Ne-am dat imediat seama că mai aveam un client la lemne, dacă nu chiar găzdăriţa şi, ca să evităm acest inconvenient, le-am scos la lumina zilei, le-am pus la vedere lângă sobă şi le-am numerotat cu cretă. Am făcut un inventar şi l-am lipit de perete, punând alături numerele arse, data, ziua şi ora transformării lor în cenuşă. Sistemul a funcţionat şi lemnele au fost apărate. Eram satisfăcuţi de ingeniozitatea noastră naivă şi de felul în care ne-am pus „avutul“ la adăpost.

Când credeam însă că ne va aştepta un somn liniştit, într-o cameră caldă, am avut altă surpriză. O dată cu căldura, s-au deşteptat şi nişte goange mici şi colorate, care se puneau în mişcare numai la întuneric, înţepându-ne şi dispărând ca prin farmec, la aprinsul lămpii, pentru inspecţie. Nu ştiam ce ne înţeapă atât de neplăcut. Până la urmă, după adânci reflecţii şi comentarii cu Ionică, nici el iniţiat, deşi prin convictul în care a stat la Lugoj putea să-şi mărească bagajul de informaţii şi experienţe, ne-am edificat. Se vede însă că ambianţa religioasă de acolo şi curăţenia

făcută cu petrol lampant nu îngăduiseră propășirea goangelor. Am emis o primă ipoteză, bazată pe faptul că înțepătura producea o mică umflătură și o mâncărime, ce obliga la scărpinat temeinic. Ştiam că asemenea efecte sunt produse de ţânţari, în timpul verii, dar și de păianjenii care coboară de pe pânza lor, luând omul drept muscă, fără a-i aduce doar veste și noroc, ci și aceste inconveniente epidermice. Alte cauze nu ni le puteam imagina.

Pentru a le descoperi, am organizat o pândă, punându-l pe Ionică în picioare, lângă întrerupătorul de lumină. În momentul atacului, el urma să aprindă cu repeziciune becul și astfel să descoperim natura goangelor. Încercările anterioare nu dăduseră rezultat, deoarece până săream să aprind becul, până mă întorceam să privesc în așternut, goangele iuţi în mișcări ca argintul viu aveau vreme să se ascundă. Când, în sfârșit, am capturat o goangă și i-am arătat-o lui Ionică, acesta a privit fix un timp, apoi a spus:

– Aha, despre asta-i vorba? Trebuie să o arătăm mâine proprietăresei!

Dar cum s-o arătăm? Vie sau moartă? Omorând goangele, ele își pierdeau fizionomia, forma mai mult rotundă decât alungită, culoarea brun-roșcată, culoarea frunzelor de toamnă. Am hotărât să improvizăm o dioramă sub forma unei sticle mici de medicamente, cu gât larg în care, după oarecare veghe, am fi strâns mai multe exemplare, având grijă să nu le ucidem, spre a produce efectul dorit. Am continuat vânătoarea până când, morţi de oboseală, supţi și înțepați, am căzut fără vlagă. Dimineața am arătat proprietăresei probele acuzatorii, supărați și triumfători totodată. Aceasta s-a limitat să spună:

– Da, da! Avem și d-astea! *Ighen! Iștenem!*

Ne-am uitat năuciți unul la altul și am ripostat arătând că, în contractul nostru de închiriere, goangele sugătoare de sânge, decise să ne ţină treji, deși nu eram în preajma examenelor, nu fuseseră prevăzute. Am cerut rezilierea contractului și restituirea avansului, dar proprietăreasa a răspuns categoric că nici nu-i trece prin minte asemenea ipoteză și ne-a trântit ușa în nas, bolborosind

cuvinte unguresti neînțelese, dar cu rezonanțe oarecum cunoscute de la jocurile din copilărie. Rămânea să mai discutăm și să deliberăm asupra hotărârilor ce urma să le luăm.

În noaptea următoare, a survenit o nouă surpriză, la fel de neplăcută ca și prima. Prin ușa ce ne despărțea de camera alăturată, au început să străbată niște sunete și gemete foarte suspecte, care, după o atentă ascultare și interpretare, dovedeau că nu sunt gemete de suferință, ci de voluptate și satisfacție. Prima noastră întrebare a fost: „Cum a făcut oare studentul vecin de s-a organizat atât de repede, chiar de la începutul anului, încheindu-și prima săptămână de studii în chip atât de frumos?" Misterul a fost dezlegat a doua zi când, după râsete și glume, alături au început să se audă imprecații, pe care femeia le adresa, cu voce groasă și răgușită, tipică unei profesiuni nocturne. Mirarea noastră n-a mai cunoscut margini și chiar ne-am crucit (căci acesta e cuvântul cel mai nimerit) când am aflat, din spusele acestei femei, că destinatarul lor era popă de prin părțile Ploieștilor. Absolvise seminarul teologic, dar, pentru a obține o parohie mai bună, se înscrisese la Facultatea de Teologie și urma să-și susțină licența. După răspunsurile suculente și la fel de drăgălașe ca și cele primite, rezulta că studentul nostru în teologie era un bărbat însurat, cu experiență în materie, obișnuit numai să primească și nu să facă danii. El o amenința fără să se preocupe de vecini și a dat-o afară pe profesionista dezolată și cu glas baritonal.

Aceste triste experiențe ne-au arătat că, în ambianța în care nimerisem, până și fețele bisericești de pe atunci se degradau. Era lesne de înțeles că mama, care nu mai fusese la București până atunci, se bazase numai pe aparențe (că proprietăreasa e unguroaică și că, vorbindu-i ungurește, va atrage atenția asupra noastră și o va determina să ne acorde o îngrijire specială) și a fost prea puțin inspirată în alegerea ei. Ne-am decis deci, fără a o mai consulta pe mama și a o mai ruga să vină în capitală, să ne mutăm. Norocul nostru a fost ca tocmai în Ştirbei Vodă să dăm peste pensiunea lui nea Mitică și a coanei Roza Iorgulescu. Casa lor se prezenta foarte bine, în stil boieresc, curată și în plus cu pensiune

completă (spălat, încălzire şi masă), ceea ce ne scutea de timpul pierdut la cantină. Era mai scumpă, şi aproape toţi cei două mii de lei pe lună daţi de tata se duceau pe pensiune. Coana Roza fixase, e drept, un preţ studenţesc pentru camera cu glasvand, de lângă sufragerie, unde nea Mitică zăbovea cu cana, în serile lui de trudă, şi nu era uşor să o închirieze.

Se înţelege de ce simţeam pe pielea noastră problemele sociale, de ce găseau ecou şi înţelegere teoriile lui Mircea Goruneanu. Partea bună însă a fost că ameliorarea existenţei noastre nu ne-a făcut să uităm de *status quo ante,* cum prea adesea se întâmplă la cei ajunşi la bine, chiar după cumplite suferinţe. Cu atât mai mare era meritul lui Goruneanu, cu cât, în viaţa sa, nu avusese prilejul să trăiască şi să întâlnească momente grele şi neplăcute, dar adânc stimulatoare pentru gândirea socială. Cu imaginaţia şi sensibilitatea ce-l caracterizau, reuşise să pătrundă în miezul frământărilor epocii, socializându-ne oarecum şi pe noi.

Dacă mai adăugăm şi cărţile profesorilor creionaţi mai înante, uşor se înţelege cum viziunea noastră despre lume se întregea şi se adâncea, pe temeiuri realiste, nu abstracte, desăvârşindu-se apoi prin contactul cu alţi studenţi, la cursurile duminicale de la căminul Fundaţia Constantin Vasiliu-Bolnavu.

Societatea şi explozia demografică

Cunoştinţe paralele cu cele de la cursuri obţineam nu numai în discuţiile cu Mircea, ci şi în cele cu alţi colegi, cum au fost Dorel Foişoreanu, fiul consilierului Curţii de Apel din Craiova, Dan Dragnea, Radu Economu, Sandu Peţa, Mircea Fara. Fără îndoială, toate acestea contribuiau la dezvoltarea unui anumit spirit, cel faustic, de cercetare permanentă, de nelinişte şi de filozofare. Nu degeaba urmăream noi, ca auditori liberi, şi unele cursuri de filozofie şi litere. Cu Peţa prinsesem, încă din ultimii ani de liceu, să facem interminabile discuţii peripatetice în Strada Poştei, de-a lungul zidului prefecturii din Lugoj, stimulaţi de lectura tuturor

cărţilor lui Platon, ale lui C. Rădulescu-Motru, mai ales *Vocaţia, Timp şi destin* şi aşa mai departe. Prietenul Sandu Peţa avea să-mi confirme, la distanţă de douăzeci de ani, după propriile-i naufragii, că am avut încă din adolescenţă un spirit realist şi o clarviziune care îl intrigau atunci, şi pe care mi le admiră acum.

Pare curios, dar realitatea, care e la îndemâna tuturor, nu este percepută în chip real, ci mai degrabă închipuită ca o imagine izvorâtă din propriile dorinţe, deci ca o proiecţie a unui film interior. Psihologia omului, a individului şi sociologia maselor nu sunt luate în considerare în toată amploarea lor şi, ca atare, realitatea socială este prost judecată. Dacă mai adăugăm şi lipsa de gândire logică, acea gândire bazată pe silogisme, cu premise clare şi concluzii fireşti, uşor se înţelege cum tinerii şi umanitatea întreagă îşi făuresc imagini greşite despre propria fiinţă. De la premise greşite se ajunge la concluzii false, şi aceasta este una din cauzele mari de neînţelegere dintre oameni şi dintre popoare care, până la urmă, vorbesc tot prin oameni. Mulţi se lasă uşor înşelaţi în concluziile lor sentimentale, ce reuşesc să predomine gândirea, înainte de formarea ei. Tipuri emotive, femeile îndeosebi, nu pot împiedica invazia sentimentelor în punctul luminos al conştiinţei. De aici, limitarea şi împărţirea pe categorii a oamenilor care, până la urmă, se pot clasa într-o piramidă a inteligenţelor. Şi acesta este un aspect şi o metodă de definire a inteligenţei, în funcţie de „realismul" fiecăruia.

Oameni cu gândire „aderentă la realitate" sunt, în genere, foarte puţini, umanitatea fiind săracă sub acest aspect, în conformitate cu legile severe ale selecţiei naturale. O verificare a acestei triste realităţi s-a făcut acum câţiva ani, de către Clubul Mensa din Luxemburg, care a stabilit un test al omului inteligent. Acestui test i se poate supune oricine, fără nici o distincţie socială. După statisticile făcute până în prezent, rezultatele arată că numai 2% din populaţie poate fi considerată inteligentă. Această sărăcie de materie cenuşie poate fi constatată şi în alt fel, raportând numărul oamenilor care au lăsat o urmă după ei la populaţia totală a globului, nu numai în actualitate, adică la cele 3,6 miliarde astăzi în

viaţă, ci şi la toată populaţia care a trăit până acum, din momentul când prima pereche de maimuţe antropoide, în loc să coboare, a căzut din copac făcându-şi cucuie în cap şi deschizând mai bine ochii după aceea.

Futurologul german Wilhelm Fucks de la Leverkusen, rector la Plasma Institut din Berlin, a calculat cu formule matematice şi statistice totalitatea oamenilor care au trăit până azi pe pământ *(Formeln zur Macht, Prognosen über Volker Wiestschaft, Potentiale)*. Acest număr nu e chiar atât de mare, situându-se între 57 şi 75 de miliarde de oameni, până acum un milion de ani în urmă, adică de la naşterea omului până azi. De altfel, populaţia terestră, până la 1600, a fost destul de redusă. Întreg Imperiul Roman pare-se că nu avea mai mult de treizeci de milioane de locuitori. Deci, o Românie şi jumătate. Explozia demografică din ultimul secol şi îndeosebi din ultimele decenii a oferit posibilităţi mai mari progresului ştiinţelor decât tot trecutul luat la un loc, când ştiinţa era menită să satisfacă mai mult curiozitatea oamenilor, mulţumiţi să păstreze o atitudine epistemologică, fără a căuta o explicaţie practică, directă pentru aceste cunoştinţe. Mai mult decât atât, studii statistice demne de încredere arată că oamenii care au dat o contribuţie valabilă la progresul ştiinţific sunt în proporţie de nouăzeci la sută în viaţă.

Din aceste constatări, în aparenţă bizare, se desprind o concluzie şi o politică de urmat: demografia cu legea probabilităţilor proporţionale este sursa inteligenţelor reale şi a capacităţilor umane care, pentru a fi descoperite şi cultivate, cer să li se ofere tuturor tinerilor capabili posibilitatea de a studia, până la ultimul nivel, făcând colectivitatea o investiţie aparte în cei dotaţi şi finanţând în totalitate studiile acestora. Căci până la urmă, inteligenţa este un bun social al colectivităţii în mijlocul căreia apare, se dezvoltă şi activează. Aceasta nu înseamnă, pe de altă parte, o împingere silită a tuturora la studiile superioare, dacă meseria aleasă cere o pregătire mai redusă. Altfel se ajunge la situaţia societăţii municipale a tramvaielor şi autobuzelor de la Roma, unde există o sută douăzeci de conducători de autobuze posesori de diplome universitare.

Pentru a valorifica procentul de 2% de inteligenţe şi a mări resursele lor în continuare, e nevoie de o politică demografică adecvată, cel puţin în ţara românească, favorizând naşterile şi împiedicând avorturile, creând condiţii economice suficiente şi adecvate cetăţenilor, ridicându-le standardul de viaţă şi rezolvând problema locuinţelor cu spaţiu mult mai larg. Politica demografică franceză a dat cele mai bune rezultate, după ultimul război, ridicând populaţia de la patruzeci la peste cincizeci de milioane de locuitori, în mai puţin de un sfert de secol.

Formarea limbajului juridic şi a gândirii logice

Dreptul şi filozofia sunt menite să se întâlnească şi, de aceea, fericită a fost ideea acelora care au introdus, în programele analitice ale facultăţii noastre, ca o încoronare a studiilor de specialitate, filozofia dreptului. Am început din anul întâi cu teoria generală a dreptului, pe care ne-o preda, cu o competenţă şi o măiestrie rară, faimosul şi cel mai reprezentativ profesor de nivel internaţional, Mircea Djuvara, el însuşi filozof juridic cu teorii proprii, dotat şi cu spirit concret şi practic, căci i-a fost încredinţat, la un moment dat, şi Ministerul Justiţiei. Cele trei volume ale sale le-am absorbit ca un burete şi mult mi-a folosit „teoria relaţiei", chiar în elaborarea unei concepţii proprii privitoare la formarea limbajului şi a gândirii creatoare, teorie ce şi-a aflat azi o verificare experimentală în construcţia ordinatoarelor (ajunse deja la a treia generaţie) făcute după chipul şi asemănarea minţii noastre. Teoria categoriilor lui Kant şi teoria structuralismului se bazează, până la urmă, pe teoria relaţiei.

Despre relaţia juridică ne-a vorbit profesorul Mircea Djuvara cu deosebită competenţă, după cum ne-a vorbit mult de Kant, fiind un neokantian convins şi, ca atare, idealist, despre Rudolf Stamler, despre Hans Kelsen, dar mai ales despre Giorgio Del

Vecchio, nutrind pentru acesta din urmă o afinitate de gândire şi o prietenie academică deosebite. Prelegerile profesorului Djuvara mi-au atras atenţia asupra lui Giorgio Del Vecchio, cel mai mare filozof juridic al timpului nostru. Lecţiile de filozofie ale lui Del Vecchio au fost traduse în paisprezece limbi. În româneşte le-am tradus eu şi le-am tipărit în anul 1944, cu o bogată introducere de vreo optzeci de pagini, semnată de profesorul Mircea Djuvara. Mai apăruseră înainte Justiţia, capodopera gândirii lui Del Vecchio, în traducerea lui Vladimir Boantă, ca şi unele broşuri mai mici şi articole traduse de mine şi publicate în *Curierul juridic*.

Cu profesorul Djuvara m-am reîntâlnit în anul patru, la filozofia dreptului. Datorită iniţiativelor mele, în timpul călătoriei din 1937, în Italia, şi a relaţiilor stabilite cu marele gânditor italian, am legat relaţii apropiate şi cu Mircea Djuvara, devenit astfel maestrul meu. Sunt sigur că toţi l-au plâns când a murit, înainte de vreme, de psitacoză, la cincizeci şi şase de ani, lăsându-ne întipărită adânc în minte imaginea lui ce părea desprinsă dintr-un tablou clasic: un bărbat uscăţiv, împovărat de gânduri, cu mustaţă foioasă de culoare roşcovană, lungită, răsucită şi subţiată la vârf de mişcări ce facilitau gândirea, inspiraţia şi concentrarea profesorului-filozof. Nici o altă dispariţie a vreunui profesor n-am regretat-o atât de mult ca pe a sa. În sentimentul meu se amestecau regretul pentru pierderea unui maestru de talie europeană, tristeţea de a-l vedea răpit prea timpuriu, înainte de a fi putut să afirme prestigiul şcolii juridice româneşti în lume, părerea de rău că a rămas încă una din numeroasele posibilităţi nerealizate, de care pline sunt istoria şi mai ales istoria culturii noastre româneşti.

M-a preocupat mult în primul an dreptul internaţional, predat de profesorii Meitani, tatăl şi fiul, învredniciţi şi ei cu misiunea de a secera fără cruţare pe cei lipsiţi de vocaţie. Ajunseseră să-şi stabilească o mare reputaţie, deşi erau mici de statură amândoi. Meitani-tatăl avea un nas suficient pentru o întreagă familie şi transmisese această podoabă şi fiului său, Radu, o dată cu textul dreptului internaţional, redactat de-a lungul carierei sale. Scutit de efortul suplimentar al elaborării unui nou curs, vechiul text devenise un bun al familiei. Nasul şi textul cursului erau totuşi proporţionale cu picioarele mari şi capul mic, alcătuind un contrast uşor de relevat. Pentru cine avea dorinţa de a-şi dezvolta cât mai mult viziunea juridică, în timp şi spaţiu, cursul profesorului Meitani oferea această posibilitate, în termeni corespunzători. Bazat pe dreptul ginţilor şi pe dreptul natural, dreptul internaţional, purtând din timpuri mai recente pecetea lui Hugo Grotius, ne-a apărut ca o materie demnă de toată atenţia şi pentru legătura sa cu teoria generală a dreptului, devenită apoi filozofia juridică. După cum există un drept natural al omului, derivat din însăşi natura sa umană, devenită subiect de drept, aşa şi ginţile au sau trebuie să aibă un drept natural, care comportă, în primul rând, dreptul la autodeterminare, afirmându-se prin aceasta principiul naţionalităţilor, constituirea lor în state naţionale. Statul, la rândul său, devine subiect de drept internaţional.

Deşi apar simple şi fireşti la prima vedere, aceste adevăruri nu au avut parte de o uşoară recunoaştere în decursul istoriei. Omul în sine nu era considerat, în chip firesc, prin însuşi faptul naşterii, subiect de drept, ci numai întrucât era cetăţean recunoscut al unui stat suveran. El avea aceste drepturi, în vreme ce „supuşii“, din cadrul imperiului (roman, de pildă) sau din afară, ca barbarii, erau mai degrabă obiect decât subiect juridic. De unde şi arogarea unui drept de dominare a omului de către om şi de suzeranitate a unor state faţă de alte state, stabilindu-se astfel raporturi de dependenţă şi nu de bună vecinătate. Existau, natural, norme care reglementau raporturile între colectivităţi. Un drept internaţional exista, aşadar, încă din Antichitate, şi se baza, desigur, pe cu totul alte principii decât acelea atât de bine formulate de Grotius, precursorul acestei ştiinţe şi predecesor al profesorilor Meitani în predarea dreptului internaţional în Europa. În seriozitatea lor extremă (căci nu surâdeau niciodată) şi în originalitatea lor (comică), ne-au rămas în minte ca imagini reprezentative ale lui Grotius, deoarece pe marele olandez aşa ni l-am închipuit întotdeauna.

Dacă ar fi fost de origine italiană, el ar fi dat şi mai mult prestigiu disciplinei respective. Fiindcă Italia, şi mai ales cetăţile-republici maritime ca Veneţia, Genova, Pisa, Amalfi, Ragúsa de pe coasta Dalmaţiei, azi Dubrovnic, au fost cele dintâi care au aplicat şi deci au contribuit la codificarea dreptului internaţional. După cum se ştie, aceste republici au dominat timp de secole, iar Veneţia, timp de un mileniu, controlând comerţul în Mediterană şi îndeosebi în Mediterana Orientală şi devenind un fel de capitală economică a Europei de sud-est şi a Orientului Mijlociu. De atunci datează la Veneţia (secolul al XIII-lea) denumirea a două străzi şi a unei pieţe Dragan, lângă Piaţa Santi Apostoli, şi anume Calle Dragan, Campiello Dragan (mică piaţă) şi Ramo Dragan, adică o cale cu capăt, pe care francezii o numesc cul de sac, iar noi fundătură. O fundătură însă care dă, din întâmplare, în Canal Grande.

Teoriile penale în confruntare cu viaţa

Aşteptam cu multă nerăbdare deschiderea cursurilor anului următor, tot în sălile vechii universităţi. Între noile discipline se înscriau dreptul penal, dreptul administrativ şi economia politică. Dreptul penal era predat de profesorul Vespasian Pella, pe care toţi îl consideram a fi o mare personalitate internaţională, întrucât funcţionase mulţi ani ca judecător la Curtea Internaţională din Haga. Această consideraţie putea fi citită pe chipul tuturor auditorilor săi, stăpâniţi de respect şi seriozitate chiar din clipa în care profesorul Pella intra pe uşă, ajutându-se de un baston. În semn de salut, ne ridicam în picioare şi ne aşezam numai după ce el se aşeza pe scaun, îndărătul catedrei, începând cursurile sale magistrale. Îl urmăream cu mare atenţie, într-o linişte deplină.

Teoria justificării pedepsei, ca mijloc de apărare a societăţii, filozofia în jurul pedepsei, din punct de vedere etico-moral, teoriile lui Lombroso şi ale lui Cesare Beccaria, ale şcolii penale italiene, atât de cunoscute, ne-au rămas bine întipărite în memorie şi

ne-au dat o viziune exactă şi asupra psihologiei umane, individuale şi colective, cu toate urmările ce derivă din ele, dobândind astfel o imagine concretă despre societate şi structurile ei. Numele profesorului nostru este identic cu acela al unui mare om politic italian, Giuseppe Pella, care mă onorează cu prietenia sa şi care a fost prim-ministru al Italiei, de patru ori ministru la Externe, ministru al Finanţelor, ministru al Tezaurului, ministru al Bilanţului, fiind considerat economist de faimă europeană, ca şi colegul său, belgianul Paul van Zeeland, fondatorul Ligii Europene de Cooperare Economică.

Nu ştiu dacă profesorul nostru era de origine italiană şi, cu atât mai puţin, dacă avea relaţii de rudenie cu ministrul italian Giuseppe Pella care este, şi o declară în mod deschis, fiu de muncitor din marele centru industrial lanier piemontez Biella. Personal nu cred, deşi pe amândoi îi caracterizează o nobleţe de spirit înnăscută şi o competenţă excepţională în domeniul lor de activitate. Numele, de altfel, este acela al capitalei regelui Filip şi a împăratului Alexandru Macedon, azi redusă la un sat de câteva mii de locuitori, în Macedonia grecească, pe lângă Edessa, nu departe de Salonic. Mai degrabă, originea profesorului Vespasian Pella ar trebui căutată în Macedonia, de unde probabil străbunii săi au emigrat spre nord, până în Moldova. Tot aşa cum ar fi posibil ca foştii locuitori ai imperiului legendar să aibă acelaşi substrat etnic al poporului trac, tracii populând în egală măsură sudul şi nordul Dunării şi reprezentând, după celţi, prima civilizaţie europeană, pe timpul când nu se născuse cuvântul Europa.

Profesorul Vespasian Pella a avut norocul să-şi găsească un colaborator la catedră de aceeaşi capacitate şi valoare, în persoana profesorului Vintilă zis Titică Dongoroz. La rândul său, acesta făcea prelegeri magistrale, pe care le ascultam cu plăcere, sorbind cuvintele ce-i ieşeau din gură ca mărgelele, cu o patină uşor moldovenească. Am avut norocul să fi audiat doi profesori de drept penal, unul mai valoros decât altul, dar nu ştiu câţi penalişti s-au ivit din rândurile noastre! Ar fi fost de aşteptat să devină mari penalişti cei care se considerau isteţi şi elocvenţi, vedete ale seriei noastre – vedete şi pentru că umblau nedespărţiţi –, iar între

aceştia au fost Combotecla-Vlachide, înalt şi aplecat sub greutatea capului său plin de gânduri, şi Sideri, de aceeaşi origine eleno-macedoneană, dar mic şi grăsuliu. Fără să vrei, îţi reaminteai de celebra pereche de cinema, Pat şi Patachon, sau de cea nobilă şi clasică, spaniolă, a lui Don Quijote şi Sancho Panza *(honni soit qui mal y pense)*. Ei au preferat să devină mari civilişti, învăţăcei ai altui mare profesor al nostru, Istrate Micescu.

Ajungând la capitolul cauzelor de iresponsabilitate penală datorate diferitelor boli mintale, la care aş adăuga eu şi pe acele endocrine, de natură să modifice sistemul hormonal şi umoral al persoanei, am fost conduşi într-o zi să vizităm un ospiciu de alienaţi din Bucureşti. Experienţa a fost cât se poate de interesantă şi grăitoare. Abia sosiţi la Spitalul Central, am fost primiţi de directorul în persoană. Acesta ne-a explicat categoriile de maladii ale oaspeţilor săi şi ne-a trimis să vizăm diferite secţii. Pentru a ne înlesni vizita în labirintul de pavilioane şi a evita riscul de a ne pierde şi a rămâne din greşeală prin vreunul din ele, ni s-a ata-şat un fel de ghid, căruia i-am fost încredinţaţi în acest scop. Împreună cu dânsul am trecut prin faţa pavilionului cu femei isterice. La vederea atâtor flăcăi frumoşi, prezentabili şi cu reale posibilităţi energetice, au apărut la ferestre o seamă de tinere şi mai puţin tinere. Ele s-au îmbulzit la uşi, trăgând de clanţe şi chemându-ne prin semne. Unele au început să-şi dezgolească formele, sau, cu un cuvânt vechi românesc, să-şi arate nurii.

Luaţi pe nepusă masă şi sensibili ca toţi studenţii la asemenea atracţii, unii dintre colegi s-au apropiat cu interes, după deplasarea grupului, şi am observat că zăboveau cam mult la studierea acestor cazuri. Dar pavilioanele erau numeroase şi trebuia să le vizităm pe toate, primind explicaţii pentru fiecare din partea ghidului.

După aproape două ore de vizită şi comentarii penale, înainte de a pătrunde din nou în biroul directorului, pentru a-i exprima impresiile şi mulţumirile, l-am întrebat pe ghid cu ce se ocupă zilnic. El ne-a mărturisit că este bolnav, internat de mulţi ani, şi, cu toate că se însănătoşise de-a binelea, nu era lăsat să părăsească ospiciul sau, cum s-ar spune în termeni milităreşti, nu era lăsat la

vatră. Am rămas cu toţii contrariaţi de faptul că fuseserăm însoţiţi de un ex-alienat mintal, care îşi redobândise sănătatea în aşa măsură, încât putea să ofere explicaţii perfect lucide, de om normal. Totodată am fost indignaţi de injustiţia şi abuzurile instituţiei spitaliceşti ce continua să ţină internaţi oameni deplin vindecaţi. Ne-am făcut o datorie de conştiinţă, în timpul expunerii impresiilor noastre, să intervenim, la cererea pacientului-ghid, ca directorul să-i facă foaia de ieşire. Pe dată, ghidul a fost chemat şi întrebat:

– Te simţi, aşadar, sănătos pe deplin şi vrei să te duci acasă?

– Da, domnule director! a răspuns pacientul. Am cerut ieşirea de mai multe ori şi o cer şi acuma!

– Bine, ai dreptate! a convenit directorul. Îţi vom face imediat foaia de ieşire! Aşază-te pe scaun, până îţi pregătesc formele!

Eram mulţumiţi, chiar radioşi, de acest succes concret, obţinut ca urmare a pledoariei noastre şi zăboveam aşteptând îndeplinirea formelor. Pacientul însă nu se aşeza pe scaun, deşi directorul-medic l-a mai îmbiat de câteva ori. La insistenţele repetate, ghidul n-a mai putut să rabde şi a răspuns agasat:

– Domnule director, vă rog să nu mai stăruiţi! Ştiţi prea bine că nu mă pot aşeza pe scaun, căci am popoul de sticlă şi s-ar sparge!

Auzind aceste cuvinte, am rămas cu toţii năuciţi şi am priceput că omul nostru era într-adevăr sănătos, dar avea „punctul său fragil“ cum atâţia oameni – fără să fie oaspeţi ai Spitalului Central – îl au în cine ştie ce parte a capului sau, mai bine zis, a minţii. Căci, din păcate, majoritatea oamenilor liberi au doaga lor lipsă, iar numărul celor absolut normali este foarte redus.

Din clipa acelei confruntări cu un mediu de alienaţi, am început să am îndoieli chiar şi asupra termenului de normal folosit pentru aceia care, în baza statisticilor, sunt lăsaţi să circule în libertate. Problema normalităţii celor de dincoace şi de dincolo de zidurile ce fixează limitele acestor două categorii de oameni îmi aduce aminte de o glumă ruptă parcă din realitate. Se zice că, într-o zi, un cetăţean a trecut cu maşina prin dreptul unui ospiciu, şi tocmai acolo a avut o pană de cauciuc. Fiind nevoit să oprească, s-a

apucat să-şi schimbe o roată. Deşurubând piuliţele, le-a pus deoparte. Dar, pe când înlocuia roata, le-a împrăştiat din neatenţie în şanţ şi nu le-a mai găsit. A început să se scarpine în cap şi nu-i venea nici o idee capabilă să-l scoată din încurcătură. Intrase într-o pană şi mai mare, căci de data asta nu mai avea cu ce să fixeze roata la locul ei. Supărat, agitat, s-a gândit că nu mai există altă soluţie decât să facă apel la serviciul de reparaţii al celui mai apropiat garaj. Pe când se pregătea să părăsească maşina, a auzit un glas de pe zidul înalt. Privind într-acolo, a zărit un om stând pe coate şi privindu-l. Acesta urmărise întreaga scenă, de la început până la capăt.

– De ce nu luaţi câte o piuliţă de la celelalte trei roţi? Aţi fixa astfel în mod provizoriu roata depanată, numai cu trei piuliţe, şi, în felul acesta, veţi ajunge acasă.

După un moment de chibzuinţă, cetăţeanul normal şi-a dat seama că, într-adevăr, soluţia era bună şi practică, celelalte roţi putând să rămână numai cu patru piuliţe. Nu i-a mai rămas decât să facă ceea ce l-a sfătuit nebunul de dincolo de zid. Mirat, privindu-l cu mulţumire, i-a spus:

– Într-adevăr, asta-i cea mai bună soluţie, deşi vine de la cineva care e socotit nebun.

– Bine, bine! i-a răspuns pensionarul ospiciului, fără să şovăie. Eu sunt nebun şi mă găsesc aici pentru tratament, dar nu sunt idiot!

Nici după ce-am terminat studiile de drept penal n-am rămas cu o idee clară asupra „normalităţii“. Chestiunea a devenit şi mai acută când teoria liberului arbitru, pe care se bazează dreptul societăţii de a pedepsi pe infractori, a început să se clatine şi, în parte, să cadă, după descoperirea codului genetic, cea mai mare realizare a ştiinţei din secolul nostru. Ea se bazează pe cromozomi-gene şi ADN (acidul dezoxiribonucleic).

Problema responsabilităţii penale s-a pus acum câţiva ani cu acuitate sporită când doi fraţi gemeni, din Franţa, au comis două crime aproape în acelaşi timp şi în circumstanţe asemănătoare, deşi în locuri diferite. După cum se ştie, omul are în total patruzeci şi şase de cromozomi, constituiţi din douăzeci şi două de perechi de autozomi şi de o pereche de gonozomi, cei ai sexului, marcaţi cu xy la bărbaţi şi cu xx la femei. Făcându-li-se analizele de laborator, pentru a se stabili normalitatea şi responsabilitatea celor doi fraţi gemeni (dat fiind şi paralelismul crimelor săvârşite), mare a fost surpriza generală şi nedumerirea juriului popular, chemat să judece faptele şi, deci, culpabilitatea acestor criminali, când laboratoarele au descoperit că fiecare avea câte patruzeci şi şapte de cromozomi, adică unul în plus, socotit astfel cromozomul criminalităţii. Pare-se că pot exista şi patruzeci şi opt, chiar patruzeci şi nouă de cromozomi, cei în plus producând anomalii congenitale şi tulburări grave. Se vorbeşte de un procentaj de 3% din populaţie mai „bogată“ în cromozomi.

Iată ce surprize, ce aspecte noi ne prezintă ştiinţa, graţie codului genetic, a cromozomilor supranumerari, care pun în discuţie bazele teoriei liberului arbitru, susţinută de biserică şi de mai toţi filozofii din Antichitate până azi. Unii oameni de ştiinţă văd viaţa programată încă de la naştere, deoarece „codul“, întocmai ca programatorul unei maşini automate, decide acţiunile şi activităţile mai mult decât voinţa.

Statul, persoană juridică

O disciplină menită să completeze cunoştinţele noastre a fost dreptul administrativ. Alături de dreptul constituţional, dreptul administrativ mi-a dat o vie şi largă imagine a dreptului public, spre deosebire de cel privat, punând în relief distincţia între personalitatea juridică publică a statului şi a organismelor sale periferice (judeţene, comunale) şi personalitatea juridică privată. De natură privată sunt şi trebuie să rămână, ca atare, toate activităţile individuale şi colective, sub formă de asociaţii sau societăţi, acestea fiind emanaţii ale personalităţii fizice a omului. Prin evoluţie, statul modern a ajuns să-şi asume anumite activităţi economice, deci în teorie, până ieri, de natură privatistică, pe care le exercită sub formă de întreprinderi. Acestea, în loc să aibă personalitate juridică privată, sub formă de societate pe acţiuni sau cu

responsabilitate limitată, au luat formă de întreprinderi de stat, adică de regie autonomă, utilizând persoana juridică publică a statului, deși au buget și bilanț separate de cele generale ale statului. Când această activitate e considerabil lărgită, până la a monopoliza toate mijloacele de producție în mâna statului, ne găsim în fața unui organism cu economie de stat sau capitalism public.

Multe consecințe neplăcute decurg din confuzia celor două activități, publică și privată, exercitate în numele aceleiași persoane juridice publice a statului. Nu toate contractele interne sau externe sunt duse la bun sfârșit și unele provoacă chiar neînțelegeri, tranșate prin arbitraje și procese. În caz de executare forțată a sentințelor respective, sau chiar în caz de măsuri cautelative, ca un secvestru conservativ, măsurile respective pot fi luate asupra tuturor bunurilor aparținând aceleiași persoane juridice, adică statul.

Această distincție nu scapă nimănui, chiar și celor lipsiți de cunoștințe juridice aprofundate. Activitatea publică a statului trebuie despărțită de activitatea privată, cum este cea economică, chiar dacă e desfășurată de stat în interesul tuturor. Exercitată în numele unei societăți pe acțiuni, ale cărei acțiuni aparțin întregii colectivități naționale reprezentate de stat (deși se poate obiecta să nu poată fi constituită o societate cu sine însuși), s-ar evita multe confuzii. Întreținerea de relații publice, apărarea națională, administrația civilă a populației și așa mai departe sunt activități publice, de altă natură decât cele realizate de fabricile de pâine, de conserve, de încălțăminte etc. Mai mult, acestea, pentru atingerea obiectivelor lor în condiții cât mai eficiente, au nevoie să fie organizate pe unități, cu șefi-responsabili care să rezolve toate problemele inerente la fața locului și prompt, în deplină cunoștință de cauză și într-un sistem de descentralizare cât mai întins, centralizarea ducând la ineficiență, iar când capătă proporții peste puterile omului, la elefantism economic. Maladia economică astfel denumită înseamnă moartea eficacității în întreprinderi.

Asemenea idei ni le-a transmis, cu multă claritate și competență, profesorul Anibal Teodorescu, la dreptul administrativ, prin care a pus astfel în relief, împreună cu profesorul H. Vermeulen, funcțiunile de bază ale statului. Noțiunile de economie politică ne-au fost date de alt grup familial, acela al profesorilor Nicolae Basilescu și fiul său Aristide, economiști care nu făceau doar teorie economică, sub toate aspectele ei complicate, ci și economie practică aplicată, întrucât aveau o mare fabrică de șampanie și bere în Bucureștii Noi.

Aristide Basilescu avea un manual concentrat, un volum subțire. Era foarte ordonat în expunerea programului său didactic. El însuși preda întregul curs, arătând în această preciziune a sa urmele îndepărtate ale unei educații germane. Spiritul german i-a dat probabil acel sens de Pflicht, care în englezește devine *duty*, diluându-se în franceză și italiană în *devoir* și respectiv *dovere*, și aproape de recunoscut în românescul datorie.

Atracția pentru economia aplicată și pentru studiile comerciale

Atracția pentru economie și pentru științele comerciale m-a făcut, în anul doi de facultate, să iau decizia de a urma și cursurile Academiei Comerciale, paralel cu cele de drept. Spre deosebire de alte facultăți, unde intrarea era liberă, în baza titlului de bacalaureat, la Academia Comercială din Piața Romană se cerea promovarea examenului de admitere.

Spre toamna anului 1935, m-am pregătit pentru examen și, înarmat cu cunoștințe suplimentare, am venit la București. Din păcate, în dimineața plecării, supraîncălzit de febra neliniștii, am stat în tren cu fereastra deschisă și m-am ales cu o febră adevărată, care m-a pus la pat îndată ce am ajuns în Capitală. Biata mătușă Tzutzi s-a oferit imediat să mă îngrijească și, abia după o săptămână, m-am pus pe picioare. Între timp, examenele s-au terminat și înscrierea mea la Academie am pierdut-o pentru totdeauna.

Și la universitate, ca și la liceu, simțul meu comercial m-a făcut să întrezăresc posibilități greu sesizabile pentru alții. Ele m-au

împins spre economia aplicată. Câtă vreme majoritatea profesorilor aveau cursurile editate, într-o formă grafică mai mult sau mai puţin prezentabilă, de la şapirograf şi litografie, până la tipar, profesorul Vespasian Pella, în olimpica sa viziune, nici nu se gândea să facă un asemenea lucru şi, cu atât mai puţin, să se gândească la *lucrum,* adică la un beneficiu, la un câştig. Îmboldit de dorinţa de a deveni oarecum folositor profesorului meu şi, mai ales, de a facilita studiul dreptului penal acasă, la Lugoj, prietenului Sandu Peţa, m-am decis ca, împreună cu dânsul, să edităm, fără drepturi de autor, cursul respectiv. Luam note scrise cu o rapiditate stenografică, apoi le transcriam imediat, spre a mă fo-losi şi de ideile păstrate în memorie, fiindcă numai aşa izbuteam să recunosc semnele cabalistice şi prescurtările deseori inventate adhoc. Apoi treceam textul lui Sandu şi el îl transpunea cu cerneală violetă, pe o hârtie specială. Textul revenea apoi în mâna mea, pentru a-l depune pe gelatina şapirografului. Trăgeam un număr suficient de copii şi uneori utilizam matriţa pentru a doua şi a treia ediţie. Astfel reuşeam să scoatem câteva sute de exemplare, cu o tehnică în care mă specializasem, cunoscute fiind aptitudinile mele practice. Frumos împăturite, le prezentam la facultate şi le vindeam colegilor comozi, *fils de papa,* care nu socoteau demnă, fiind şi prea obositoare, luarea de note, cu tot riscul de a se prezenta la examene ca nişte fiinţe necuvântătoare.

În felul acesta, făcând economie aplicată la dreptul penal, lecţiile de economie politică mi-au servit de la bun început la ceva. Eu eram întreprinzătorul, Sandu caligraful, beneficiind de textul gratuit şi de alte avantaje, colegii de facultate – piaţa de desfacere...

Bucureşti *by night*

Primii ani de facultate au trecut pe nesimţite, petrecându-i în clădirea vechii universităţi, cea din faţa statuilor, cu piaţa ce continua în pantă, cu bulevardul Elisabeta, iar în partea opusă, cu bulevardul Protopopescu, de unde se ajungea în Uliţa Armenească. În cele două laturi, edificiul era mărginit de bulevardul Brătianu şi de Strada Academiei.

Pentru a ajunge la cursuri, străbăteam pe jos, în fiecare zi, strada Ştirbei Vodă, apoi strada Câmpineanu, pe lângă Loja masonilor români şi casa şefului ei, Jean Pangal, ajungeam în flancul drept al Teatrului Naţional, traversam, privindu-l, Calea Victoriei şi mă izbeam de prăvălia atât de bine aprovizionată cu delicatesuri, trufandale şi toate bunătăţile lumii a lui Dragomir Niculescu. În faţa vitrinelor ne lăsa gura apă. Dar nu aveam „timp“ să ne oprim şi să gustăm din aceste bunătăţi şi păşeam decişi mai departe, spre a ajunge, prin Strada Academiei, prin faţa hotelurilor Union şi Stănescu, mai curând la universitate. În Strada Academiei, în dreptul universităţii, exista un teren viran, ocupat în fund de un restaurant şi o grădină cu firma Carpaţi.

Într-o sâmbătă seara, am ieşit împreună cu Ionică, socotind noi că trebuie să ne instruim puţin, în măsura posibilităţilor de care dispuneam (de bani, de timp), şi asupra Bucureştilor *by night,* rămânând totuşi copii cuminţi, prin forţa lucrurilor, căci banii de distracţie erau limitaţi. Nici nu ne puteam imagina să fim altfel, decât la locul nostru. De data aceasta ne-am decis să ne tratăm cu o bere la Carpaţi, ascultându-i pe Petrică Moţoi şi pe naistul Fănică Luca. Faunul Pann, pe drept cuvânt, în întrecere cu Fănică Luca, ar fi putut să se preocupe pentru păstrarea titlului său de prim-naist în taraful zeilor, grav ameninţat pe meleagurile Dâmboviţei.

Cât timp am stat singuri, retraşi la o masă, în faţa ţapului de bere, pe care aveam grijă să nu-l terminăm prea repede, totul a fost bine. Dar, la un moment dat, s-a aşezat lângă masa noastră o namilă de om, care făcuse diferite libaţiuni de verificare prin alte localuri şi, simţindu-se singur, la un moment dat ne-a spus:

– Ce faceţi acolo, măi băieţi? Ia veniţi la masa mea, să vă cinstesc cu altă bere!

Fâstâciţi, ne-am uitat unul la altul, neştiind ce să facem şi – când a adăugat, prezentându-se: „Sunt Jean Tămâie, boxer din

Ploiești!“ – am înțeles că nu mai aveam altă alegere de făcut, și am trecut la masa boxerului. Noi aveam prea puține lucruri de povestit despre studiile noastre, care îl preocupau pe Jean Tămâie tot atât de mult ca și alegerea ultimului papă. Ceea ce îl interesa, în schimb, era să ne poată vorbi de succesele sale pe ring, având un auditoriu care să-l asculte și să-l privească admirativ. Cu toată lipsa noastră de experiență în materie, am înțeles că aceasta era singura atitudine de adoptat și, ca atare, ne-am arătat dintr-o dată mari amatori de box, cu toate că nu asistasem niciodată în viață la vreo gală, detestând asemenea sport din principiu. Vorba italianului: *Bel viso a cattivo gioco*. Adică, să faci față surâzătoare la o situație urâtă.

Musculatura, brațul drept și îndeosebi nasul turtit ca la mai toți boxerii ne impuneau un respect fără limite. De aceea a trebuit să acceptăm toate atențiile sale, luându-ne frica să nu ne ceară cumva cine știe ce servicii de neînchipuit care, în această lume necunoscută nouă, puteau fi eventual pretinse de uriașul nostru. Aproape ne cherchelisem, când, plictisit de fluierăturile lui Fănică Luca și de naiul lui Pann, boxerul ne-a propus sau, mai bine zis, a decis de unul singur, să mergem într-un alt local bun, pe care îl știa el mai demult, la Spic de grâu, pe Ulița Armenească. Alte băuturi, pe stomacurile noastre subțiri și sensibile, spre deosebire de stomacul tăbăcit de băuturi și de lovituri al atletului.

Cum de-am rezistat până la patru dimineața nu știu, dar cred că oboseala și băuturile l-au răpus chiar și pe vajnicul nostru protector Jean Tămâie. În aceste condiții, el a devenit mai puțin impunător și exigent și nu mai stăruia cu aceeași forță să rămânem în continuare. Reușind să ne sustragem neprevăzutei ospitalități, când el a încăput pe mâna unor animatoare, am plecat ca din pușcă acasă, la pensiunea lui nea Mitică, am intrat tiptil, să nu sculăm pe nimeni, încheind astfel prima noastră aventură nocturnă prin Bucureștii de noapte.

Spre deosebire de noi, studenți în primul an, la vârsta de optsprezece primăveri, alții mai bătrâni și ca vârstă, și ca stagiu universitar, cunoșteau Bucureștiul de noapte mai bine decât pe cel de zi, de la universitate. Dar noi nu i-am luat de maeștri, pentru a-i urma pe cărările lor încâlcite. Una din aceste cărări ducea la Restaurantul Tinerimii Române, unde, la amiază, funcționa cantina studențească, iar seara la fel, însă cu prelungire, cu fete și muzică la pian sau chiar cu orchestra studenților.

Aici m-a invitat de mai multe ori Tavi Bacău, spunându-mi că, de-l voi însoți, n-o să-mi pară rău! Pe lângă altele, voia să-mi arate și măiestria sa la pian, căci acolo se exersa (spunea el), în vederea examenelor mereu amânate la Conservator. N-am profitat de această prețioasă călăuză nocturnă, după cum nici de aceea a unui văr de gradul doi, Jules Drăgan, cel ocupat cu aprofundarea dreptului, mai ales în seminariile de noapte, timp de vreo zece ani, făcând concurență studenților din Heidelberg, pe care îi luase ca model încă de pe când era supus austriac.

Deoarece n-am profitat de prețioasa experiență acumulată de acești maeștri ai tainelor Capitalei, pe atunci foarte variată și amplă, am rămas prea puțin instruit în materie, lucru ce se resimte și astăzi. Preferam să mă duc cu colegii, din vreme în vreme, la Teatrul Național, spre a o vedea pe Voiculeasca vărsând lacrimi adevărate în scenă, pe George Vraca și pe Ventura sau pe Stroe și Vasilache, atunci când voiam să râdem, să ascultăm muzică ușoară și ultimele șlagăre și, mai ales, când doream să... vedem „ceva“. Adevăratul haz românesc și de proporții nelimitate, izvo-rât dintr-un umor autentic, înnăscut, ni-l oferea marele Constantin Tănase, mare în nas și mare în artă, a cărui imagine vie o mai păstrez și azi, așa cum l-am văzut la ultimul spectacol de la Timișoara, înainte de plecarea mea în străinătate, când a apărut travestit în bătrână, cu sumane lungi, cântând *Mi-am pus busuioc în păr, măi!* și făcându-ne să leșinăm de râs.

Într-o zi, Tănase venise cu trupa sa și la Lugoj. Trecând de la teatru spre podul de fier, prin fața Liceului Coriolan Brediceanu, pe un trotuar larg de șapte metri, a dat nas în nas cu nașă-mea, cu

una din nepoatele ei, a lui Picioc, şi cu mama. Văzându-l pe Tănase, toate trei au izbucnit spontan în râs şi s-au tras deoparte. Marele actor, cu ochii ageri, fixaţi la baza nasului enorm, ca o trompă de elefant, le-a privit cu atenţie, s-a prefăcut că înţelege de ce s-au ferit şi, împingându-şi nasul cu mâna într-o parte, i-a spus naşei Tuculia cu o politeţe solemnă: „Poftiţi, treceţi!"

Distracţiile noastre studenţeşti cele mai plăcute şi mai puţin costisitoare erau ceaiurile duminicale de la căminul Constantin Vasiliu-Bolnavu. Acolo se instalase, în anul doi, din binecuvântate motive financiare, Ionică.

Acolo trăgea şi Peţa, când venea la Bucureşti, şi tot acolo i-am cunoscut pe Mihai Bădulescu, „iunianist“ (aderent la partidul lui Grigore Iunian, radical, mic, ghebos, nemulţumit de soartă), şi pe Miron Constantinescu, colegi de an, de facultate, cu vederi de stânga. Tot aici au locuit şi Emil Drăgănescu, mai mic decât noi, sau colegi de an ca Dan Dragnea, Radu Economu, Vintilă Ştefănescu de la Călăraşi şi alţii.

Mişcările studenţeşti

Prea puţini aveau interesul să facă investiţii în fabrici şi opere productive să ajute ţara să progreseze, prin folosirea justă a capitalurilor realizate din acest proces de acumulare a profitului. ara nu putea să se dezvolte în ritmul timpurilor moderne şi, deşi bogată în resurse naturale, rămânea săracă, adeverind zicala: „Munţii noştri aur poartă, noi cerşim din poartă-n poartă“, auzită întâia oară din gura moţilor Zamfira şi fraţii săi de la Vidra, de la cei care coborau din Munţii Abrudului, cu caii încărcaţi de ciubere, doniţe, linguri, fluiere şi alte obiecte cioplite în lemn şi arse artistic. La un moment dat, ziarele *Adevărul* al lui Constantin Beldiman şi *Dimineaţa,* fondată de Constantin Mille, au început să militeze pentru apropierea de Uniunea Sovietică, după ce Titulescu şi Litvinov au redeschis frontierele. Se pare că „omul minune“, Petrache Lupu de la Maglavit, care pretindea că ar fi vorbit cu Dumnezeu,

a fost lansat din iniţiativa publicistului Horia Roman. Cel puţin aşa declară el, motivând că în presă se simţea nevoia unor elemente senzaţionale. Horia Roman, ziarist, ataşat de presă în timpul războiului la Ambasada română din Roma, fostul meu colaborator la publicaţiile europeiste, mi-a mai povestit cum s-a pornit din senin o polemică între principalele ziare. *Universul,* sub direcţia lui Selian Popescu, a deschis o rubrică intitulată „Cine sunt şi ce vor?“ Ziarul *Curentul* urmărea alte ţinte, pe care Nicolae Iorga le-a calificat „şantajul şi etajul“ în ziarul său, *Neamul Românesc*. Diferite alte publicaţii dezvăluiau publicului situaţia creată în ţară, în tonuri de luptă pentru apărarea intereselor celor săraci. Aşa au fost o seamă de jurnale apărute în ilegalitate, având o circulaţie mai restrânsă, deseori nefiind văzute de marele public.

Întocmai ca studenţimea contestatară de astăzi (reamintim că, în mai 1968, Cohn-Bandit, în fruntea studenţimii pariziene, a distrus Cartierul Latin şi era pe punctul de a răsturna guvernul generalului de Gaulle), studenţimea română de atunci se manifesta din când în când prin adunări de protest, în faţa unor redacţii, şi mai spărgea câte un geam, iar nota pipărată a daunelor trecea automat la Ministerul de Interne care o achita pe loc.

Cu prietenii mei veniţi la studii în Bucureşti, am evitat aceste manifestări şi am trecut pe departe, pentru a nu fi prinşi nici măcar lăturalnic în tumultul lor.

Îndată după Primul Război Mondial, în anul 1921, se înteмeiase Partidul Comunist Român, pentru apărarea sau, mai bine zis, pentru introducerea unor noi principii de mai multă justiţie socială. Ca şi în alte ţări din Europa, nici în România drepturile muncitoreşti nu-şi găsiseră o justă codificare. Soarta muncitorilor era decisă de bunul plac şi de interesele noilor stăpâni ai întreprinderilor româneşti, preocupaţi de a realiza profituri cât mai mari, prin reducerea costurilor, dar nu printr-o mai bună şi mai productivă organizare, după sistemul american, ci printr-o comprimare a salariilor. Situaţia era cu atât mai gravă, cu cât

leul se devaloriza an de an, fără a avea contrapartidă corespunzătoare în produse, iar profiturile şi capitalurile realizate luau calea străinătăţii.

Este bine să amintim aici politica exploatatoare a societăţilor petroliere, care trimeteau trenuri şi nave întregi de „aur negru“, fără nici un control al preţurilor (în genere derizorii), transferând atunci, ca şi mai târziu, toate beneficiile obţinute la faţa locului, la Londra, Haga, New Jersey, Bruxelles etc. şi lipsind astfel ţara de beneficii taxabile şi de devize preţioase. În loc de avantaje, România, ţara celor mai vechi tradiţii petroliere, – primul foraj de ţiţei din lume s-a realizat la noi în 1857, câtă vreme americanul Drake l-a realizat în ţara sa abia în 1859 –, şcoală de formare a tuturor petroliştilor din Europa, francezi, germani, italieni şi aşa mai departe, nu beneficia decât prea puţin de pe urma marilor sale iniţiative. Celelalte întreprinderi, ateliere de construcţii şi reparaţii feroviare ale Regiei Autonome CFR au urmat şi ele, paralel cu cele menţionate, politica micilor salarii şi n-au prevăzut mărirea lor automată, în ritm cu inflaţia, printr-un coeficient corespunzător. Acest coeficient se calculează în baza preţurilor en gros şi en detail a principalelor alimente şi obiecte vestimentare. Fapt curios, în Anglia este inclus în calculul remuneraţiei şi costul aspirinei, din cauza consumului mare ce se face cu acest medicament, pentru combaterea reumatismului. Salariile şi lefurile, ca expresie a costului muncii, nu au fost, nu sunt şi niciodată nu vor putea să rămână fixe, din cauza permanentei schimbări a valorii monedei (ca primă marfă intermediară pe piaţă), schimbare determinată de raporturile mobile între cerere şi ofertă şi, deci, între disponibilitatea şi cererea de produse pe piaţa naţională şi internaţională. La acestea se mai adaugă şi creşterea nivelului de viaţă al muncitorilor din toate ţările şi de toate categoriile, nevoi determinate de evoluţia şi progresul tehnic şi social, realizat cu paşi înceţi, dar siguri în istorie. Compensaţia se obţine, în bună parte, în mai marea productivitate a muncii, dată de utilizarea din ce în ce mai largă a maşinilor care, ieri, înlesneau munca fizică a omului, iar astăzi uşurează şi amplifică într-o măsură de neînchipuit şi munca intelectuală. Dacă salariile şi lefurile cresc, mărind prin aceasta puterea de cumpărare a consumatorilor, aceştia trebuie să fie puşi în situaţia de a-şi satisface efectiv nevoile crescânde, pentru a atinge un nivel de viaţă cât mai ridicat. Mărirea puterii de cumpărare se face indirect, prin reducerea preţurilor la produsele industriale fabricate în serie mare şi nu numai artizanal, ca odinioară.

Industrializarea a dus la producţia de masă în cantităţi enorme. Producţia de masă, la rândul ei posibilă dacă există o piaţă extinsă, cu bariere vamale cât mai largi, până la limitele continentale, poate fi absorbită printr-un echivalent consum de masă. E uşor de înţeles cum diferă preţul unui pahar făcut în atelierele de sticlărie de la Murano de acela al unui pahar fabricat în serie de ultimul model de maşină automată intrat în dotarea fabricilor de sticlărie. La fel, costul unui automobil realizat cu cleştele şi ciocanul, în atelierele mecanicului Henri Ford I, şi acela al unui automobil fabricat în serie pe linia de montaj, organizată cu sistemul lui Taylor, sunt foarte diferite. Azi sunt în curs de înlocuire şi aceste sisteme, cu altele mai productive şi mai satisfăcătoare din punct de vedere psihologic şi uman, aşa-zisul „sistem de grup“. Henri Ford şi-a dat seama de acest lucru încă de la începutul secolului, şi de aceea, la un moment dat, a introdus inovaţia care a făcut să tremure Wall-Street-ul şi toţi fenicienii săi, deveniţi apoi inamici ireductibili ai lui Ford. Acesta a mărit spontan salariile muncitorilor, pentru a le spori capacitatea de cumpărare şi a deveni ei înşişi cumpărători ai automobilelor, care urmau să fie produse în serie. Prin aceasta, Henri Ford a dat un nou impuls economiei americane, contribuind la conturarea uneia din trăsăturile ei caracteristice. Numai aşa, schimbându-şi faţa necontenit, America a izbutit să înainteze pe plan tehnic, economic şi social, realizând anticipat standardul de viaţă pe care Europa îl aşteaptă pentru anul 2000. Acţiunea socială a lui Henri Ford a fost, mai târziu, înnobilată şi de crearea unei mari Fundaţii

Ford, care (împreună cu urmaşul Henri Ford III, ca acţionar) controlează azi în mare măsură această industrie mondială.

Echilibrul salariilor şi lefurilor, rezultat din raportarea lor la producţie şi la cantitatea de monedă circulantă, va fi întotdeauna precar şi, ca atare, în periodicele ajustări de care au nevoie, va trebui reglementat fie prin coeficiente dinainte stabilite, fie prin sisteme de arbitraj, aşa cum au fost introduse între cele două războaie în Italia, prin sistemul corporativ, astăzi aplicat încă în Spania şi, fără zarvă, în Germania Federală, atât de productiv şi, în fond, râvnit şi acum în Italia, ca soluţie în locul sutelor de greve neplătite şi dăunătoare întregii economii. În 1970, orele de muncă pierdute au atins valoarea de patru miliarde de dolari. Actualii politicieni *si guardano bene,* se feresc să recurgă la sistemul judiciar de reglementare a conflictelor de muncă, dată fiind originea sa, şi preferă să lase hazardului şi grevelor să decidă în locul lor.

De altfel, o situaţie asemănătoare există şi în alt domeniu, şi anume acela al acoperirii monetare. Această acoperire, din timpul invenţiei bancnotelor (materie în care Florenţa, Veneţia şi Lombardia au fost maestre, lăsând în City, la Londra, străzi cu denumirea de Lombard Street), a fost dată în aur, monetizat sau în lingouri. Mai târziu, la acest sistem al etalonului-aur, *gold-standard,* s-au adăugat ca acoperire şi devizele străine, *gold-standard exchange,* în primul rând monedele cu funcţie internaţională, ca sterlina (până după Al Doilea Război Mondial) şi ca dolarul (până anul acesta).

În realitate, aurul e o marfă metalică asemănătoare celorlalte metale, dar care a fost transformat în „viţel“ pentru adoraţie. Valoarea sa simbolică, de mijloc de cumpărare a altor mărfuri, poate fi îndeplinită la fel de bine şi de moneda reprezentativă, adică de bancnotele tipărite sub garanţia unei bănci sau a unui stat, în cantitatea necesară, controlată şi stabilită în funcţie de disponibilitatea de mărfuri, creându-se între ele un raport exprimat sub formă de preţ. Până la urmă, producţia şi productivitatea, şi prin aceasta, economia generală a unei ţări sunt acelea care dau valoarea

monedei respective, acestea fiind adevărata acoperire naţională şi internaţională a monedei.

E ceea ce vedem petrecându-se sub ochii noştri, prin suspendarea convertibilităţii dolarului, decisă în vara anului 1971 de preşedintele Nixon. Teoria acoperirii monetare prin muncă este însă teoria faimosului economist german Schacht, ministru de Finanţe între 1933 şi 1937, faimos în timpul unui regim de tristă memorie care i-a utilizat serviciile, după cum arabii au utilizat după război consiliile sale. Istoria prezintă deseori astfel de antinomii sau contradicţii: anumite idei ale adversarilor sunt realizate după înfrângerea lor chiar de către învingători. Uneori, sub alte etichete şi cu alt nume, reapar fapte şi fenomene faţă de care omenirea a căpătat repulsie, legând amintirea lor de personaje odioase.

Mişcările de stânga, militând pentru mai buna stare a muncitorilor români, n-au fost uitate şi nici cruţate. Astfel, printr-o serie de decrete-legi, partidele de stânga au fost aruncate în ilegalitate, creându-se o sumedenie de procese, deoarece satrapul regesc înţelegea să-şi joace rolul până la capăt. Faimos a fost procesul de la Craiova, din 1935, la care acuzaţii au fost apăraţi de avocatul Ion Gheorghe Maurer. Dezbaterile relatate *in extenso* au apărut sub semnătura reporterului Horia Roman, fiind el pe atunci (aparent) cu tot sufletul alături de aceşti oameni şi de idealurile lor. Majoritatea exponenţilor mişcării muncitoreşti, unificate între timp, erau tinerii combatanţi. Natural, ei au fost judecaţi în diferite rânduri, puşi sub urmărirea jandarmeriei şi, în cele din urmă, închişi în diferite temniţe politice, la Caransebeş, Doftana, Jilava, Dej şi altele.

Mişcările studenţeşti au atins paroxismul în primăvara anului 1937, când ministrul Educaţiei Naţionale a decis închiderea Universităţii din Bucureşti (mi se pare că şi a celor din ţară) pe timp de o lună (întreaga lună martie). Am asistat ca spectator la toate aceste mişcări de dreapta, fără a mă lăsa absorbit de vreuna din ele. Am avut o adevărată idiosincrazie pentru fanatismul politic. Viziunea şi înţelegerea mea faţă de punctele pozitive ale diferitelor partide mi se păreau a fi mai realiste. Din acest motiv nu

am fost om de partid şi, deci, membru al vreunui partid. Văzând din afară evenimentele, le-am expus, cred, în chip obiectiv, bazându-mă pe propria observaţie, cât şi pe informaţii obţinute din surse directe.

Pravilele şi *Îndreptarea legii*

În anul academic 1936–1937, facultatea noastră a fost strămutată în noul palat, clădit în apropierea actualei Opere. Pe atunci, opera funcţiona în vechea sa clădire. De la „cucurigu“, participam adesea la spectacolele mai accesibile noilor melomani, care nu puteau să înfrunte dintr-o dată vulcanul wagnerian. Cu tot interesul pentru Graal-ul său, marele compozitor german izbutea să adoarmă pe mulţi în sală.

Eram mândri de noua facultate, cea mai modernă din Bucureşti, în acel moment, ca şi de noile materii deosebit de atrăgătoare. Aşa era dreptul civil, predat de Barbu Dumitrescu, fratele lui Dorel, care expunea într-un mod calm şi metodic diferitele instituţiuni juridice, bazate pe articolele codului, bine comentat, şi de un alt autor, rămas celebru prin opera sa, intitulată Codul Hamangiu. Dreptul civil este baza societăţii în care trăim, pentru că reglementează nu numai toate aspectele vieţii familiale şi ale persoanei, dar şi pe acelea ale activităţii sale multiple, chiar în formă colectivă.

Alte materii mai specializate ne-au iluminat mai adânc asupra dreptului muncii ca un capitol al economiei politice sub aspectul său juridic, dar mai ales asupra dreptului comercial, predat de profesorul de mare prestigiu Ioan Finţescu. Om priceput în materia sa, o explica bine, dar, la rândul său, pretindea mult studenţilor şi era de o rigoare şi o severitate extreme la examene. Erau cunoscute poantele lui în jocuri de cuvinte latine. Ele se pretau la exemplificările cu alter ego pentru că veneau din gura lui Alter-Finţescu. Cine trecea examenul de drept comercial în sesiunea din iunie îşi stabilea de îndată o bună cotă printre studenţi.

Într-adevăr, puţini eram acei care ne treceam examenele în bloc, în iunie, politică scolastică adoptată şi menţinută de mine tot timpul cât am urmat universitatea.

Printre colegii de suferinţă, în tensiunea examenelor, mi-i amintesc pe cei mai apropiaţi în catalog: Gheorghe Ciurea, simpatica Venera Dumitrescu, Dan Dragnea, Diaconescu, Radu Economu, V. Eftimie, Mircea Fara, Goga, Mircea Goruneanu şi alţii, ca să nu mai pomenesc de prietenii bănăţeni. Erau cu toţii studenţi buni, se ţineau de carte şi se străduiau cu toţii să ia examenele şi să fie liberi în timpul verii. Nu-l pot uita nici pe mucalitul Nicolae Teiuşan, mai departe de mine pe listele alfabetice, dar aproape prin prietenia ce i-o purtam, ca şi lui Mircea Tahu şi Mihai Oroveanu.

Dreptul civil, programat pe doi ani, era predat de mai mulţi profesori. Printre aceştia era şi G. Plastara, foarte priceput şi instruit. Publicase mai multe volume, dar nu reuşea să le vândă, fie din cauza tirajului prea mare, fie din cauza preţului ridicat. Dacă era bun în comentariile codului şi expunerea acestor comentarii în scris, nu era deloc atrăgător la catedră, răspândind în sală o plictiseală generală. Trecerea la examene era însă asigurată dacă afla că ai cumpărat volumele sale nu de la librărie, ci de la el de acasă, intrând în acest scop în legătură cu nepotul său ori cu o prietenă de-a acestuia, cu funcţie de secretari. Ei însemnau numele cumpărătorului pe o listă a promovaţilor din oficiu, la examen. Reuşita se făcea cu o bilă roşie, dacă studentul era mut, sau cu o bilă albă, dacă la calitatea de cumpărător al textului (bun pentru a fi studiat întreaga viaţă), se mai adăuga şi aceea de cititor al lui, în timpul universităţii.

Profesor de drept civil, bine cotat mai cu seamă pentru aspectul retorico-teatral dat prelegerilor sale, era Istrate Micescu. Scund, cu bărbiţă de ţap sau de satir, venea la cursuri veşnic însoţit de numeroşi asistenţi şi admiratori, aşa încât părea un Socrate *redivivus* cu discipolii săi. Între aceştia, nedespărţiţi erau Combotecla-Vlachide şi Sideri. Se zice că avea acasă o bibliotecă enormă, servindu-i nu numai pentru verificarea vastelor sale

cunoştinţe, dar şi pentru a impresiona clienţii. Aceştia trebuiau să găsească o justificare a notei de onorarii grase, aşa cum se cuvenea unui avocat cu succese răsunătoare în înaltele foruri judiciare ale Bucureştiului, nu numai în umorul pledoariilor sale, ci şi în cultura acumulată din cărţile depozitate în bibliotecă. Atrăgea numeroşi admiratori în sălile tribunalului, întrucât mânuia cu multă artă oratoria. Avea replici prompte şi tăioase, care circulau apoi în mediul studenţesc. Făcea ironii, îşi strivea adversarii cu glume ce depăşeau uneori orice limită. Într-un proces fiscal, de pildă, se pretindea plata dublată a unor impozite, datorită schimbării neanunţate de domiciliu. La critica fiscului, o cunoscută avocată a baroului a zis, la un moment dat: „Doar nu era să scriu pe poartă «mâine mă mut!»“. Atunci, Istrate Micescu i-a replicat, acoperind-o de ridicol: „Da, dar dacă scriai pe poartă un alt verb monosilabic, mai reuşeai să te muţi?“ – prilej de ilaritate în sală şi de leşin al colegei.

N-am fi putut să ne desăvârşim studiile de drept, fără a cunoaşte şi istoria dreptului, îndeosebi istoria dreptului român. Profesorul însărcinat să predea această disciplină era o figură singulară. Pe tot parcursul facultăţii nu mi-am dat seama dacă era de origine grec sau italian. Numele patronimice italiene şi greceşti sunt, de altfel, foarte asemănătoare, şi unele chiar identice, cu diferenţa căderii lui s. Truda noastră a fost zadarnică. Am aflat de la Giorgio Del Vecchio că îşi scriau din când în când şi că, între altele, ar fi petrecut şi o perioadă de timp într-un institut de odihnă şi reflecţie cu pensiune gratuită. N-am priceput de ce, deoarece nu se ocupa de politică, spre a avea o scuză acceptabilă. Materia sa era atractivă şi, datorită limbajului arhaic, legile emise de domnitorii noştri apăreau în veşminte comice. Aşa erau *Pravilele* lui Matei Basarab şi *Îndreptarea legii* a lui Vasile Lupu, unde se prevedeau şi pedepsele corporale. De pildă, aplicarea a douăzeci şi cinci de toiege peste obrazul cel din spate („Vericine au vericare va năzui cu ştremeleagul au mădulariul cel spurcat către născătoarea vericărei fecioare“ etc.), adăugând în continuare

şi motivarea pedepsei („spre a servi drept pildă şi altora, care ar mai năzui spre astfel de fapte“).

Cu tot arhaismul *Îndreptării legii*, credem că limba română actuală nu este atât de schimbată, spre a nu se înţelege textul şi a mai fi nevoie să facem o transcripţie modernă, pe care vericine au vericare poate singur s-o facă.

La Institutul de Cultură Italiană

La începutul anului trei de facultate, în luna octombrie 1936, am auzit la radio despre cursurile gratuite de limba italiană oferite de Institutul de Cultură Italiană din Bucureşti, sub direcţia eminentului organizator şi iubitor al ţării noastre, profesorul Bruno Manzone. M-am decis să măresc numărul limbilor învăţate de mine, socotind că, pentru un intelectual care se respectă, franceza şi germana sunt insuficiente spre a face o bună carieră. M-am înscris aşadar la cursuri şi mă duceam pe jos din strada Cobălcescu, atât de gălăgioasă din pricina tramvaielor, unde închiriasem o cameră mare şi frumoasă, până pe Calea Victoriei, în faţa Preşedinţiei Consiliului de Miniştri, unde se afla sediul institutului.

Bruno Manzone era o persoană de statură potrivită, cu înfăţişare agreabilă, semănând cu asul aviaţiei italiene, Italo Balbo, care a traversat oceanul. Purta chiar barbişon stil Balbo. M-a repartizat nu la cursul profesorului Enzo Loretti, un bărbat brun, frumos cu păr negru şi ochi arzători, sudici, fiindcă la el erau înscrise toate femeile frumoase ale Bucureştilor, ci la cursul unei profesoare bătrâne, al domnişoarei Badiali. Aceasta locuia vara, în timpul vacanţelor, la hotelul Santa Chiara din Piaţa Pilota de la Roma, suprapunând astfel în amintirea mea imaginea ei cu imaginea sfintei hotelului. A fost o profesoară bună, ne-a învăţat cu metodă, iar la sfârşitul anului, la examen, am recitat în întregime poezia lui Giacomo Leopardi, *Il sabato del villaggio*, fiind clasificat primul din clasă şi astfel îndrituit să beneficiez de premiul

mare: un bilet de tren clasa a doua București–Roma și retur, cheltuielile de sejur privindu-l pe premiant.

Arătam mult interes studiului limbii italiene și am putut să fac progrese mari și datorită faptului că mă mutasem în casa unei văduve italiene, doamna Duilia Sabbi, lăsată prea devreme de soțul ei, director tehnic la ziarul *Dimineața*. Doamna Sabbi avusese un băiat mai mare ca mine, Raoul, și-l pierduse. Văzându-mă blând, supus, respectuos și studios, Duilia Sabbi a găsit poate la mine unele trăsături ale fiului ei și, cu multă bunătate, s-a oferit să facă repetiția lecțiilor de italiană cu mine. Treptat, mi-a picurat în inimă strop cu strop dorința de a mă bucura de frumusețile artistice ale Italiei și ale Romei. Le cunoștea bine de tot, căci era una din puținele familii romane de șapte generații. Așadar, acestei doamne îi datorez îndemnul spre Roma, pe care îl simțeam instinctiv de multă vreme, ca orice român și, mai ales, bănățean. Îi păstrez o vie recunoștință, iar sentimentul acesta îl exprim periodic, mai cu seamă de sărbători.

Frecventând cursurile institutului (avea treizeci și una de secții în diferite orașe ale țării și o sută douăzeci de profesori, instruind anual peste șaptesprezece mii de studenți), am avut prilejul să cunosc multe persoane, din capitală, și chiar pe un fost primar al Bucureștilor. Cunoștințele suplimentare de italiană obținute acasă, grație doamnei Sabbi, mă făceau să apar în fața colegilor mei ca un adevărat geniu lingvistic.

În acel timp, Tavi îmi era coleg de cameră. Tată-său mă rugase să-l țin din scurt la studii, ceea ce încercam să fac, devenind un fel de predicator în deșert sau un fel de Cato, urât din pricina moralismului. Pentru domolirea acestor predispoziții și funcții, petrecărețul Tavi căuta să mă convingă să-l însoțesc și eu la cursurile de la Restaurantul Tinerimii Române, prezentându-mi, în acest scop, și câteva fete de la Conservator. Într-o zi a invitat-o acasă pe fata preotului din Bumbești – dacă nu mă înșel – și, căutându-și de lucru, a plecat lăsându-mă într-o grea luptă cu mine însumi, între plăcere și datorie.

Studenta era atrăgătoare, avea forme dolofane și, la un moment dat, invocând o subită durere de stomac, s-a întins încrezătoare într-un miracol pe patul extrem de larg al foștilor soți Sabbi, închiriat nouă. Desigur, a rămas decepționată când a văzut că îmi păstrez locul la masa de studii, cu toate vicleșugurile și îmbierile ei. Văzându-mă impasibil, s-a declarat vindecată și m-a părăsit, iar Tavi n-a mai încercat a doua oară să-și îmblânzească mentorul. Aceasta nu înseamnă că, în sinea mea, nu s-a petrecut o vie frământare. Dar teama de încurcături gratuite, care să-mi taie aripile, mi-a dat tăria și atunci, și în alte dăți, să mă împotrivesc tentațiilor.

Orele de striptis ale Rodicăi, măsurile oltenești

În vacanțele de Crăciun și de Paști, dar mai ales în cele de vară, mă opream uneori la unchiul Gavrilă Ionescu din Craiova. Biletul București–Lugoj putea fi întrerupt o dată sau de două ori, fără a-și pierde valabilitatea. Aveam astfel prilejul să cunosc mai bine capitala Olteniei și aspectele ei caracteristice.

La ora mesei sau chiar înainte, mă duceam să-l întâmpin pe unchiul la grefa Secției a cincea falimente a tribunalului, dar și spre a vedea în mod practic aplicarea dreptului comercial. Întârziam cu el apoi pe la câte o bodegă, spre a cunoaște gustul pelinului, șoricul bine pregătit și cârnatul trandafir, făcut din bucăți mari de carne de porc sau de capră, bine condimentat cu ardei roșu, întreg sau măcinat, și cu usturoi. Tot acolo am cunoscut și plăcinta cu brânză sau cu „spanac“, menită să dea tărie cetățenilor. Plăcinta se vindea cu „litra“ și eram nedumerit, deoarece știam că această măsură se folosește numai pentru lichide. Pe urmă, am înțeles că aceasta înseamnă un sfert de kilogram. Tot astfel, „kilogramul“ pentru solide, oltenii îl întrebuințau pentru a indica lichidele, începând cu vinul. Probabil că tot ei au introdus și chilul de vin la București, după cum au introdus și cobilița cu zarzavaturi, cântărite pe o balanță, în care greutățile se exprimă în

„kilograme oltenești“, adică sunt prevăzute pe dedesubt cu o gaură ce le ușura de circa o sută sau două sute de grame. M-am convins de aceasta, cumpărând într-o zi cireșe de la un cobilist, furnizor al casei lui Mitică. Verificarea a făcut-o și un fost ministru al Justiției, Virgil Potârcă, obez peste măsură, care, se zice, a primit rest la o sută de lei mai puțin decât se cuvenea. Acesta l-a dojenit:

– Cum, măi băiete, tocmai mie, unui oltean ca și tine, ministrului Potârcă, să-i dai rest mai puțin?

– Dumneavoastră sunteți domnul ministru Potârcă? Să trăiți, am greșit și eu! Poftim restul cuvenit și vă mai pun cireșe, că și măsura e mai mică, nu-i a bună!

– Nu face nimic, băiete! se pare că i-ar fi zis ministrul. Dă-mi și tu suta îndărăt, să-ți dau alta, că nici aia nu-i bună!

Aceste diferențe de măsură reprezentau probabil cheltuielile generale și de transport, căci beneficiu nu exista și toți jurau că vând în pierdere. Cu toate acestea, simpaticii olteni și-au făcut case în București, ba cu legumele și fructele, ba cu gazul vândut de găzari și anunțat de departe prin strigătul: „Gazul! Gazul!“ Gazul nu era gaz, ci petrol lampant lichid, și ei îl transportau în bidoane deschise, fără presiune.

Tot la Craiova am ars și eu gazul de pomană, de teama de a nu mă angaja, când, în serile interminabilelor toalete dinainte de culcare ale Rodicăi, vecina din strada Hasdeu, unde se mutase unchiul între timp, stăteam cățărat împreună cu Jean pe gardul ce despărțea proprietățile. Gardul părea făcut de Vlad epeș, căci fiecare scândură – în Oltenia se numește „blană“, deși nu are nimic din moliciunea blănii – era tăiată pieziș, ascuțită la vârf și riscam să fim străpunși sub propria greutate.

Nu mă îndoiesc că Rodica prinsese de veste că orele ei de striptis erau urmărite și, ca să nu piardă nici o mișcare de efect, stătea cu ferestrele deschise și-și chema în gura mare părinții. Aceștia erau plecați de acasă, la cinematograf, dar, prin acest strigăt, ea ne dădea de veste să ne înfățișăm la observator. În fața ferestrelor camerei sale, cam la un metru de gardul nostru, lângă un cais, se afla o magazie cu acoperișul orizontal. Dacă ne ridicam ținându-ne cu mâna de crengile pomului și făcând un pas mare, ușor puteam să ajungem pe acoperișul-terasă și de acolo la ferestrele deschise ale Rodicăi. Probabil că în acel moment lămpile s-ar fi stins, în interesul și pentru plăcerea trubadurilor, care ar fi putut astfel, cu rândul, să petreacă două ore, durata filmului vizionat de părinți. Abia mai târziu aveam să constat că aceasta era și dorința ei. Teama mea era să nu-mi compromit rudele, și de aceea nici eu, nici Jean, n-am trecut de la contemplație la aventură, limitându-ne să admirăm spectacolul de la trei metri, ameliorând pozițiile noastre incomode cu câteva pături vechi, folosite la călcat.

Dar lucrurile nu s-au oprit aici. Într-o zi, chiar din poziția noastră de observatori, i-am propus Rodicăi o plimbare prin Parcul Bibescu, promițându-i să-i fac câteva fotografii cu aparatul meu 9/12 cu plăci de sticlă, fotografii înfățișând-o sub salcia plângătoare de pe malul lacului. Rodica a acceptat și așa ne-am plimbat la braț, susținând-o bine sub „balcon“, iar după fotografierea promisă, drept mulțumire, am îmbrățișat-o cu foc și am sărutat-o. Mai informat decât mine, Jean îmi spusese că prin Parcul Bibescu se fac multe „jumuleli“, ceea ce îmi aducea în minte imaginea unui iepure cu blana moale, cunoscută mie din copilărie, când o purtam ca guler la palton.

Am colindat toate cărările și boschetele și, când am terminat plimbarea, ne-am întors acasă tot așa cum am plecat. Rodica părea oarecum intrigată că nu am apreciat-o cum se cuvine și că n-am înțeles, potrivit altui cod cunoscut de ea, amabilitatea ce mi-o arătase. De aceea, la ultima îmbrățișare, mi-a spus: „Îmi placi! Ești un băiat bine, nu prost, dar prea timid!“ M-am făcut roșu de supărare și de atunci m-am decis să mă port altfel, spunându-mi că mai bine este să fii judecat pentru exces, decât pentru lipsă de inițiativă.

Oltenia este a doua provincie a țării care se conturează bine în mintea mea, prin amintiri și prin snoabe. Tot acolo am mai cunoscut și altă olteancă simpatică. Împreună cu ea vizitam gara și treceam

printre vagoanele trase pe linia moartă, aducând astfel un omagiu tatălui ei ceferist...

Cu caii în Lunca Timişului şi la Biserica Grofului

Îmi petreceam vara tot pe insula Timişului, ca şi în copilărie, dar prieteniile evoluaseră şi se schimbaseră. Studenţii şi studentele din Lugoj constituiseră mai demult asociaţia Cercul Academic Bănăţean, al cărui preşedinte pe atunci era Iuliu Brânzeu. Când acesta n-a mai activat, s-a prezentat candidat un oarecare Bocean. Mulţi dintre noi nu l-am socotit însă vrednic să ocupe această funcţie şi, în ultimul moment, s-a pus pe nepregătite candidatura mea. Alegerile de acest gen, ca şi alegerile politice, trebuie pregătite din timp, şi de aceea, deşi cu mică diferenţă de voturi, a fost ales totuşi Bocean. Prevederile noastre s-au adeverit şi, de atunci, cercul a început să moară treptat.

Între prieteniile cultivate de mine în acest cerc era şi Zina. Studia dreptul la Cluj şi era fata fărbarului Lupea, cel cu o mulţime de copii, toţi trimişi la studii universitare, în afară de Iulian, rămas să continue meseria tatălui. Fratele cel mare, Coco Lupea, funcţionar la prefectură, avea să-mi elibereze paşaportul pentru Italia în 1937, şi tot din mâinile sale aveam să primesc paşaportul când am plecat la Roma, în 1940, la studii şi specializare. Boby, ca şi Zina, îmi devenise prietenă în ultimul an de liceu, când, finalmente, a scăpat de sub supravegherea lui tanti Duzi. Mai târziu, ca studenţi, ne duceam la baie sau făceam plimbări în parcul prefecturii. Boby se simţea „apropiată“ de mine şi prin faptul că locuia în Strada Timişorii, în Buchini. Cu toate acestea, când o conduceam uneori acasă, câte un buchineanţ, uitând că şi eu sunt de pe acolo, deşi nu mai locuiam în acelaşi cartier, ci la răscruce, mă lua cu pietre din întuneric.

Nu mică mi-a fost mirarea când, după mai bine de treizeci şi cinci de ani, am fost vizitat de doi directori din Ministerul Industriei Alimentare, iar unul din ei, Munteanu, lugojean de pe Strada Timişului, mi-a descris toate semnele implicaţiilor sentimentale misterioase de odinioară. M-am întrebat dacă n-o fi fost şi el printre aruncătorii de mesaje, dar, după atâţia zeci de ani, o cercetare mai aprofundată nu mai poate să ducă la nici un rezultat. Şi-apoi, orice infracţiune, delict sau crimă se prescrie, chiar înainte de treizeci de ani, conform principiului de drept penal din toate timpurile, în afară de epoca de după ultimul război mondial, când acest principiu milenar a fost suspendat pentru delictele naziste.

În timpul verii aveam încă un hobby nobil: călăria. Aveam doi cai, unul roşu, cu pete albe în frunte, Pinci, şi o iapă neagră cu pete albe în frunte şi la picioare, de parcă ar fi fost încălţată cu şosete de domnişoară, potrivit condiţiei ei, şi se numea Mada, în ungureşte Madîr însemnând pasăre. Ea o înlocuise pe Linda cea bătrână, ca şi Pinci cel roşu pe Pinci senior, un cal brun, utilizat la timpul lui pentru transporturi şi munci agricole. Plăcerea mea cea mare era să merg cu Zeno la călărit, prin Lunca Timişului, pe la Moara Şpănească, unde poposeam sub câte un copac, la marginea unuia din cele câteva braţe ale râului, cu ape adânci, care fierbeau în vâltori periculoase. În schimb, aceste locuri erau indicate pentru pescuitul somnilor mustăcioşi, cu capul şi gura mare, fără solzi, asemănători cu un fel de broscoi, nume dat în Italia unui peşte de aceeaşi formă, dar mult mai gustos, ca toţi peştii de mare. La Veneţia, acest peşte era servit sub numele de *coda di rospo*, însemnând „coadă de broscoi“, deşi e peşte.

Păstrez şi acuma cu plăcere fotografii făcute cu caii noştri dragi, ce ne purtau ca vântul prin lunci, pe văi, pe coline, pe la Dealul Viilor sau în pădurea de la Biniş. Poposeam, pentru odihna noastră şi a cailor, şi uneori pentru iauzen (gustarea de după-masă) la Biserica Grofului, rămasă de pe timpul când acele vii aparţineau unui grof (de la austriacul graf, ceea ce înseamnă conte). În oraş, în Strada Făgetului, peste drumul cimitirelor, era şi un cartier numit Caştelă, desigur de la castelul grofului de pe timpuri. Acest grof, pare-se, a fost italian din Imperiul Austro-Ungar, şi anume din familia conţilor Şora, după care mai târziu au rămas

familii cu acest nume (părintele Şora, tatăl lui Mihai, a fost fiu de ţăran, cum mi s-a spus).

Contribuţii la şcoala de sociologie

Într-o vară, am fost invitat să fac parte din echipele organizate de Institutul social Banat-Crişana de sub preşedinţia avocatului Grofşoreanu, după modelul echipelor de studii sociale ale marelui nostru sociolog Dimitrie Gusti, creatorul şcolii sociologice de la Bucureşti.

Aceste echipe de cercetări sociale erau alcătuite din profesionişti voluntari, avocaţi, medici, veterinari, profesori, preoţi şi din studenţi de la diferite facultăţi. Ele se stabileau în fiecare vară, într-un alt sat, şi întocmeau monografia acestuia, îl studiau din toate punctele de vedere.

Banatul se preta foarte bine la astfel de studii, căci avea probleme grave, ca aceea a „denatalităţii“, adică a scăderii populaţiei româneşti, şi ne interesa să aflăm care erau cauzele. Cu acest prilej se codificau obiceiurile juridice, se aduna folclor literar şi muzical şi se verifica starea sănătăţii publice. Echipele întocmeau o fişă-studiu fiecărei familii, înscriind toate datele juridice, economice, medicale etc. S-au constatat astfel multe încurcături, derivate din obiceiul de a se însura după salcă (salcie), adică printr-un ospăţ în lege, alteori în stil mai redus, alteori deloc, sancţionând începutul vieţii în comun al celor doi tineri, fără a face vreo formalitate juridică, la primărie, sau religioasă, la biserică. Această situaţie a familiilor de fapt, şi nu de drept, crea un inconvenient, îndeosebi în caz de ereditate. Copiii naturali, potrivit vechiului cod, nu aveau aceleaşi drepturi ca şi copiii legitimi şi deci se creau injustiţii la împărţirea moştenirii.

Tendinţa, în dreptul modern, este de egalizare a celor două categorii, cu accente sociale din ce în ce mai pronunţate, chiar şi în unele ţări din Occident. Problema economică a împărţirii moştenirii era una din cauzele denatalităţii, dacă nu chiar cea mai importantă cauză, întrucât ţăranii nu făceau decât un copil, pentru ca să nu „împartă averea“, să nu „împartă pământul"etc. Fenomenul trezea îngrijorare, pentru că, în cursul unei generaţii, reducerea era de cincizeci la sută pentru unele familii care gândeau în acest fel şi în a doua generaţie de încă cincizeci la sută din cei rămaşi, ceea ce, pentru o regiune cu economie înfloritoare ca Banatul, avea consecinţe nefaste.

Am participat şi a doua oară la cercetările sociologice, în satul Pojejena de Jos, nu departe de Moldova Nouă, amintind de migraţiile moldoveneşti prin părţile Dunării. Cu câteva secole în urmă, „bufenii“, adică oltenii, din pricina condiţiilor neprielnice de viaţă, băjeneau, îşi luau lumea în cap, pornind spre Banat şi pe Valea Timocului. După ce am terminat ancheta juridică, am dat o mână de ajutor secţiei medicale, şi am constatat astfel că sănătatea publică lăsa foarte mult de dorit, cel puţin în acel sat. În primele zile, pus în situaţia de a asista şi de a ajuta medicii şi pe cei care luau probe de sânge pentru analize, din pricina repulsiei mele pentru sânge, simţeam că-mi vine rău, mi se răsucea stomacul, aproape să leşin. Dar, pentru că erau necesare ajutoare şi întrucât mă oferisem voluntar, ca toţi membrii acestor echipe, nu-mi rămânea altceva de făcut decât să mă adaptez situaţiei. Aşa am ajuns, până la urmă, expert în mânuirea eprubetelor, strângerea garoului şi redactarea fişelor cu „cruci“. Iar apoi, sub privirile medicului, am practicat şi injecţii intravenoase de neosalvarsan.

Am învăţat multe în aceste echipe şi încă de pe atunci mi-am dat seama cât de important este, pentru demografia unei ţări, controlul sanitar periodic al populaţiei. Pentru binele întregii colectivităţi, toţi locuitorii trebuie supuşi unor analize de bază, an de an şi, îndeosebi, pentru descoperirea bolilor cu caracter social, ale căror urmări se răsfrâng peste generaţii. Deşi naţia are nevoie de „elemente geniale“, totuşi nu e bine să se nască prea multe genii de strălucirea lui Socrate, dar cu nasul caracteristic de luetici ereditari...

Opera meritoasă a Institutului Banat-Crişana a însemnat o valoroasă contribuţie în cadrul campaniei de sociologie aplicată a

lui Dimitrie Gusti, precursor, în Europa și în lume, în această materie. În legătură cu numele său, am avut chiar recent o mare deziluzie. Răsfoind ultimele cărți de sociologie și de istorie a sociologiei apărute în Occident, am văzut că nici măcar numele nu-i era menționat. Acest Occident, care nu cunoaște limbi străine, ignoră prea adesea aportul țărilor răsăritene, ceea ce trebuie să ne facă, pentru prestigiul nostru, să publicăm în limbile de mare circulație, și în primul rând în limba engleză, operele oamenilor noștri de știință și să le difuzăm în străinătate, trimițându-le tuturor bibliotecilor din Europa și din America.

Din păcate, limba română e vorbită numai de douăzeci și cinci de milioane de oameni și nu are circulație internațională, după cum nu mai are nici italiana și, în parte, nici germana, deși sunt limbi ale unor popoare importante din Europa. Dar, până la realizarea acestor deziderate, bine ar fi dacă, din edițiile curente ale cărților românești de știință s-ar rezerva o parte din tiraj pentru bibliotecile din străinătate, biblioteci universitare, municipale, academice, însoțindu-le cu traducerea titlului și cu câteva rânduri indicând conținutul, spre a facilita astfel introducerea lor în fișierele consultate de specialiști. Dacă România a fost ignorată de-a lungul veacurilor în istoria lumii, acest gol și această absență trebuie măcar de acum înainte să fie eliminate, prin inițiative programate, facilitând afirmarea noastră temeinică în lume și participarea directă la procesul de creare și dezvoltare a culturii universale.

Simțeam o deosebită satisfacție noi, voluntarii din echipele de teren, de a sta cu toții laolaltă, tineri și bătrâni, primii pentru a învăța de la cei cu multă experiență, ceilalți pentru a recăpăta ceva din elanul tinereții. Mesele în comun, comentariile, glumele stabileau o atmosferă de colegialitate și de solidaritate între generații, între românii din diferite provincii ale țării. Eram găzduiți de familiile țăranilor și aceștia ne puneau la dispoziție soba de la drum, adică odaia cu două paturi înalte laterale, cu o masă și două clupuri între ferestre. Aici, țăranii păstrau ponevile

(scoarțele) cele mai frumoase, cu culori vii și desene elaborate, cum numai în Sardinia am mai văzut, la Sassari. Casa mea de la Porto Torres, decorată cu astfel de scoarțe, îmi reamintea de casa neamurilor de la Silagiu. Dormeam de aceea cu o rară plăcere în insulă, de parcă m-aș fi odihnit într-o casă din Banat, și astfel îmi mai potoleam dorul de țară.

La banchetul de încheiere a lucrărilor, urmat de o manifestare folclorică, am cunoscut jocuri caracteristice ale țăranilor din Moldova Nouă și din Moldova Veche, sate pe valea Dunării, care au suferit și influența sârbească, între care jocul „colo“, foarte iute, încât după ce-l termini, cazi tăbărât (foarte obosit), potrivit unei expresii bănățene. Păcat că aceste jocuri absorb atâtea energii, în loc să fie dedicate sârboaicelor de prin partea locului, care sunt foarte chipeșe. Tot cu acest prilej i-am cunoscut pe cei mai de vază intelectuali din Banat și îndeosebi din Timișoara. Institutul Banat-Crișana scotea și o revistă, unde au fost publicate și rezultatele muncii noastre. Mai supraviețuia în anul 1940. În acest an, aflându-mă în Italia, am trimis un studiu asupra războiului, ca fenomen social, inspirându-mă din lucrările lui Kant și ale lui Del Vecchio. Drept mulțumire, avocatul-doctor Grofșoreanu mi-a extras articolul în broșură. Acest articol este de două ori „istoric“. Mai întâi, pentru că răscolisem lucrări prăfuite privind studiul acestui grav fenomen social, după apariția cărții lui Kant. Apoi, pentru că, spre a-l dactilografia, am închiriat de la un anticar una din primele mașini de scris apărute în lume, cu litere pe furcă, bătând ca o meliță tot atât de sunătoare ca și melița mătușii Lena de la Vucova, când începea să toace inul și cânepa.

Misterioasele grote ale Carsului, Adriatica, soarele arzător al Veneției

După cum se vede, studiul dreptului și al filozofiei era completat, în timpul vacanțelor, cu cunoștințe de sociologie aplicată,

ceea ce contribuia la adâncirea viziunii despre lume, la îmbogățirea cunoștințelor mele, poate într-o măsură mai mare decât a colegilor mei, care se limitau la distracții de alt gen, îndeosebi plimbările cu fetele, cele programate seară de seară pe Corso. În realitate, toate aceste plimbări nu reprezentau decât pierdere de vreme, căci discuțiile, în genere, se centrau în jurul banalităților cotidiene, a lucrurilor comune și faptelor diverse. Sunt inamicul acestor șuete. În locul scurtelor plimbări pe Corso, preferam plimbări mai lungi, de unul singur, ca aceea atât de binevenită în Italia, din vara anului 1937, ca bursier al Institutului de Cultură Italiană. Pe atunci, Italia urma o politică de difuziune și afirmare a culturii sale peste hotare, bizuindu-se pe principiul formulat și aplicat de englezi: „Mai întâi pătrunde cartea, apoi urmează afacerea". Și, ca buni mercantili, englezii știau ce fac.

Munca de folos obștesc, timp de o lună, în comuna de munte Trăisteni, cu trezitul dimineața pe priciurile de lemn acoperite cu paie, peste care așterneam cearșaful și pătura aduse de acasă, cu cântece de muncă, cu ridicarea drapelului taberei dimineața și coborârea lui seara, în careu, în sunetele și cântecul stingerii:

Zi, te-ai dus
Spre apus
Peste munți,
Peste văi,
Peste mări,
Doarme tot,
Dumnezeu e cu noi!

m-a întărit fizicește, iar când am obținut pașaportul, mă aflam în cea mai bună formă.

Am străbătut toată Iugoslavia, zgâindu-mă pe fereastră și neînțelegând de ce toate stațiile au același nume: Izlaz și Ulaz (intrare și ieșire), căci numele adevărate nu apăreau sau, când le zăream din întâmplare, erau ilizibile și nepronunțabile, lipsite de vocale. Vocalele existau și la ei, ca și sunetul *î*, dar slavii nu-l

marchează în scris, ci îl rostesc doar în momentul lecturii. Așa, de pildă, cuvântul Vrsac se pronunță Vârșăț, iar numele atât de sonor al orașului Trieste, slovenii, ca și celelalte nații slave, îl scriu Trst și îl pronunță Târst.

Regiunile agricole și mănoase, cu pământ negru, cu humus și cernoziom din Banatul Sârbesc, din Bacica (Batska), le cunoșteam. Peisajul a devenit mai interesant pentru mine când am intrat pe văile Savei și a Dravei, în Croația, admirând mult pădurile, văile și frumoasa capitală Zagreb. Același peisaj frumos continua și prin Slovenia, cu capitala sa Ljubljana, numită Laibach pe timpul Habsburgilor. De aici era originară soția doctorului Zeno Bejan, mama colegului meu, Zeno. Pe traiectul feroviar Trieste–Roma și retur, îmi pusesem în gând să văd cât mai multe orașe, muzee, biserici, opere artistice minore și majore. Încă de la frontieră, era de vizitat splendidul monument natural, grotele din Munții Carsului, de la Postumia. M-am oprit aici cu acest gând și am luat prima masă caldă la restaurant, după aproape două zile de hrană rece la sac – salamuri, cârnați producție de casă și colac cu nucă, scos după program, la Zagreb. Meniul fix de șapte lire cuprindea și un sfert de vin, după bunele obiceiuri italiene. Dar ceea ce mi-a sporit nota au fost fructele. Fiindu-mi puse pe masă într-un mic coș și plătindu-se la consum, după cantitatea servită, am interpretat că făceau parte din meniu și le-am mâncat aproape pe toate, iar cele rămase, socotindu-le achitate, le-am luat în buzunare, ca rezervă. În felul acesta, Italia mi-a apărut „scumpă", revizuindu-mi convingerile abia după ce fata care servea mi-a explicat de ce se mărise nota.

Vizita în grote a fost de neuitat. Peșteri imense și răcoroase se prezentau cu un aer de mister. La intrare, înainte de a mă urca pe decovilul din labirintul natural, mi s-a dat o pelerină neagră, de stofă groasă, asemănătoare cu redingota lui Verdi. Trenușorul înainta în peșteră, pe lângă stalactitele și stalagmitele frumoase, ca niște înalte coloane în saloane naturale. Mi s-a atras atenția asupra unor mici bălți interioare – pentru a nu le spune lăcușoare – în care existau niște pești din străvechi epoci geologice, fără ochi,

deoarece li se atrofiaseră organele şi deci vederea, din pricina lipsei de lumină. Erau albi şi păreau mai degrabă şopârle decât peşti.

În vagonet am cunoscut un elveţian de la Berna, grăsuliu, cam de treizeci şi cinci de ani, funcţionar în administraţia federală. Cu vocea sa domoală şi liniştită, de om cumpănit şi socotit, mi-a făcut propunerea de a lua împreună o cameră dublă, care revenea mai ieftin decât două camere simple. Fără experienţă, bazându-mă pe faima elveţienilor de oameni cumsecade, am acceptat, gândindu-mă că voi face economii chiar din prima zi. Ne-am fotografiat – mai târziu aveam să ne scriem, eu dorind să devin om cu relaţii internaţionale –, dar, când am început să mă gândesc mai temeinic la aceste întâlniri ocazionale, mi-am dat seama că făceam un lucru imprudent şi că niciodată nu e bine să te încrezi în prima persoană apărută în cale. De atunci, nu m-am mai bazat doar pe instinctul conservării şi pe intuiţie, ci am coroborat cu raţiunea orice relaţie, orice raport.

De la Postumia, am pornit spre Trieste şi valiza mi-a dus-o de la gară o fată de serviciu a hotelului. Avea o forţă atletică, de admirat, deoarece valiza era enormă, burduşită, că abia o puteam ridica de jos. Era făcută dintr-o piele de box produsă în atelierele noastre, dar îngreunată mult cu cartoane, fiare, curele, balamale, după cum socotise potrivit curelarul Kissela din Lugoj. După treizeci şi opt de ani, boxul pielăriei lui Ştefan Drăgan mai rezistă, iar valiza continuă să fie prima din seria celor douăzeci folosite şi azi.

Am ajuns la Trieste la ora prânzului şi, cum eram flămând, iar alimentele de acasă se terminaseră, am încasat primele cecuri turistice, *travelers checks,* de care atunci luam cunoştinţă, deoarece profesorul Finţescu nu ne pomenise de ele la dreptul comercial. M-am îndreptat spre centru, în căutarea unui restaurant. Imposibil de găsit, deşi am luat cu de-amănuntul stradă cu stradă, şi am răbdat de foame până la trei şi jumătate. Atunci, disperat, am întrebat pe cineva unde pot afla de restaurant, şi mi s-a răspuns: „E în faţa dumitale, la doi paşi! Nu vezi unde scrie *trattoria?*“ Învăţasem atâta italiană, cuvinte literare, frumoase, versuri de Leopardi, şi nici cei de la institut, nici doamna Sabbi nu găsiseră de cuviinţă să-mi spună cum se numesc restaurantele în Italia. Ar fi fost suficient să-mi amintesc de bănăţeanul tractaţie, în loc să mă gândesc la franţuzescul *restaurant,* devenit în italiană *ristorante,* spre a-mi fi dat seama de corespondentul lui în italieneşte. Dar nu-mi trecuse prin minte că italienii au preferat un cuvânt românesc, în locul celui franţuzesc!

Ajunsesem pe ţărmul Adriaticii într-un anotimp plăcut, când „bora“, vântul de nord, care suflă puternic şi rece în timpul iernii, este absent, şi când poţi admira apele liniştite şi limpezi, albastre-verzui, ale mării. Am văzut tot ce era interesant în acest mare port, care a servit întregul Imperiu Austro-Ungar, dar care azi, fără hinterlandul marelui spaţiu economic de odinioară, trage să moară din lipsă de activitate. Guvernul italian căutase să creeze activităţi complementare, pentru a mări numărul locurilor de muncă, pe atunci foarte rare, căci şomajul atingea peste două milioane de oameni şi a avea un post, a câştiga o pâine, la fel ca şi după război, până prin 1960, când Piaţa Comună a început să-şi arate roadele, era un act de eroism.

În oraşul lui San Giusto, cu zidurile vechii cetăţi încă în bună stare, s-a păstrat sediul celei mai mari societăţi de asigurare din Italia şi din Europa, Assicurazioni Generali, care continuă să dea şi astăzi prestigiu acestui oraş. Asigurările s-au născut încă din secolul trecut, graţie transporturilor maritime, după cum şi la Veneţia s-a dezvoltat aceeaşi ramură auxiliară a comerţului şi navigaţiei, sub egida societăţii Riunione Adriatica di Sicurtà, mai bine cunoscută sub iniţialele RAS. Limbajul iniţialelor atinsese pe timpul acela cifra de zece mii de cuvinte şi se făceau interpretări şi glume pe seama acestui fenomen. Societatea Petrolieră de Stat, cu iniţialele AGIP se tălmăcea astfel: Azienda Generale Infortunati Politici, adică Întreprinderea Generală a Naufragiaţilor Politici.

La această glumă în legătură cu AGIP-ul, ar trebui să mai adaug ceva: adevărat sau nu, refugiile politice fac moartea întreprinderilor şi AGIP ajunsese să fie pus în vânzare, în urma presiunilor

exercitate de societăţile americane şi ale altor naţii învingătoare în război. Din fericire, un om, fiul unui tăbăcar, el însuşi negustor de piei tăbăcite, care administrase fondurile partizanilor aruncate de anglo-americani din avion, sub formă de baloturi cu bancnote, a avut curajul să se opună Parlamentului, să ceară şi să obţină direcţia acestei societăţi. Prin calităţile sale de întreprinzător şi manager, a reuşit să facă cea dintâi societate petrolieră din Italia, întorcând pe dos acordurile de exploatare petrolieră imperialistă a ţărilor cu rezerve de petrol. El se numea Enrico Mattei, răpus în 1962 de către serviciile secrete franceze (după informaţii recente, apărute în presă), sub guvernul generalului de Gaulle, pentru că, în căutarea de petrol, şi din dorinţa de a se pune la acelaşi nivel cu alte societăţi petroliere, încercase să se extindă şi în zonele africane francofone, ca Tunisul, Algeria, Marocul şi altele.

Natural, m-am oprit la Veneţia trei zile, obţinând ospitalitate la Casa Nicolae Iorga, aflată atunci sub direcţia profesoarei Ana Potop, care a condus cu multă competenţă şi în cultul marelui nostru istoric Institutul Românesc din Italia. Am cunoscut atunci un simpatic bucovinean care terminase cu bine studiile şi fusese numit asistent la catedra de sociologie din Cernăuţi. Se numea Ion   opa, cred. Dormind împreună în camera cu trei paturi, am avut cu dânsul multe şi interesante discuţii. Ceea ce avea să mă surprindă, în acest cadru propice studiilor şi seminariilor, a fost apariţia unuia dintre istoricii noştri de vază, într-o dimineaţă, pe scări. El cobora cu şerblul plin de minunile nopţii visate de copilul său şi se ducea să-l deşerte într-un loc anume. Impresia a fost destul de puternică şi a dăinuit multă vreme, contribuind la întârzierea însurătorii, ce aduce cu sine şi aceste frumuseţi domestice.

Au fost scurte cele trei zile, rezervate pentru vizitarea tuturor muzeelor atât de bogate, a expoziţiei organizate de Academia de Belle Arte, a monumentelor şi bisericilor, a palatului ducal şi aşa mai departe. Şi totuşi, am găsit timp să mă prăjesc o zi întreagă la Lido, prăjeală de pe urma căreia mai am şi acum semne vizibile pe spate, sub forma pistruilor. Mai întâi, trupul mi s-a umplut de

băşici mari, pline de apă. Apoi au răsărit petele cafenii pe care le păstrez şi astăzi, ca amintire a primului soare veneţian.

La Roma

Dar ţinta principală şi finală a voiajului meu era Roma. Ajuns aici, m-am instalat într-o pensiune, pe o străduţă de lângă Via Nazionale, pornind de dimineaţă până-n seară din muzeu în muzeu, nelăsând nici o biserică necercetată şi văzând tot ce era mai important de văzut în cele douăzeci şi cinci de zile ce-mi mai stăteau la dispoziţie. Primul omagiu l-am adus, bineînţeles, Columnei lui Traian, la baza căreia parcă-l vedeam pe Badea Cârţan, venit pe jos, la sfârşitul secolului trecut, în pelerinaj, spre a se instala noapte de noapte în Forul lui Traian. Apoi, Muzeului de Arte din Vila Giulia, în faţa Academiei Române de la Roma, unde mă dusesem să-l salut pe cunoscutul meu din Veneţia,   opa. Mi-a rămas în minte *Venus cu scrinul* de Antonio Canova, care vedea această figură mitologică întruchipată de un personaj real, Paulina, şi după care am o copie la intrarea în vila mea din Palma.

M-au impresionat mult Vaticanul şi muzeele Vaticanului, unde am zăbovit multe zile, admirând opera lui Michelangelo ca arhitect, pictor şi sculptor. Din mâinile lui au ieşit faimoasa *Pietà*, capodopera-capodoperelor, aflată în prima capelă din dreapta a bazilicii San Pietro (recent zdrobită de Laszlo Toth), şi strălucita statuie a lui Moise din biserica San Pietro in Vincoli, atât de perfectă, încât se spune că, terminând-o, Michelangelo i-a dat încă o lovitură de daltă şi a exclamat: *Perché non parli?* Din prudenţă, spre a le feri de incendiile distrugătoare, pânzele pictate din Vatican au fost înlocuite cu copiile lor în mozaic lustruit, executate în culori atât de vii şi de proaspete, că par acum scoase de sub trăsătura de penel a maeştrilor lor.

Pe atunci, concertele date în ruinele bazilicii lui Maxenţiu, sub bagheta unor mari dirijori, în faţa a câte cinci mii de spectatori, erau o noutate. Operele se reprezentau în Thermele lui Caracala,

așa cum se jucau în același cadru piese de teatru antice. Am văzut aici *Miles gloriosus,* între zidurile iluminate de opaițuri. Italia a fost, cred, prima care s-a ocupat îndeaproape de organizarea turistică, inventând reprezentarea pieselor antice între ruine, și exemplul ei a fost urmat de alte țări. Aici, la Roma, s-au repus în valoare vestigiile arheologice, eliminându-se construcțiile suprapuse de secole, în afară de cele bisericești. În centrul Romei s-a deschis, tot de pe atunci, Via dell'Impero, azi Via dei Fori Imperiali, care duce printre Forul roman și Forul lui Traian direct la Coloseu, cea mai monumentală construcție din Antichitate, de unde și cuvântul colosal, intrat în toate limbile, dând în germană *kolossal,* termen definind pentru nemți dimensiuni și mai impunătoare.

Pe lângă viața romană antică, bine pusă în valoare, Italia înfățișa vizitatorilor străini și viața sa nouă, de toate zilele, mai ales prin organizarea tineretului în exhibiții și acțiuni politice, fatalmente teatrale, dar care au impus atât de mult respect lui Winston Churchill. Acesta a intrat în corespondență cu Ducele, o corespondență destul de bogată, pentru recuperarea căreia, la sfârșitul războiului, premierul britanic a petrecut o lună de zile pe lacul Como, în Italia ocupată, reușind până la urmă să pună mâna, cu bani grei, pe scrisorile compromițătoare și să le distrugă, probabil. După aceste scrisori însă s-au păstrat fotocopii în seifurile băncilor elvețiene, urmând a fi date publicității într-o zi. Chiar recent, revista italiană ABC a publicat o fotografie și o dare de seamă asupra vizitei lui Churchill la Roma. Acesta își face apariția în biroul Ducelui cu brațul ridicat, în chip de salut roman. Democratul Churchill, învingător în bătăliile sale cu Axa, n-a fost nici el străin de concepția totalitaristă și a cochetat cu ea. În acei ani, învingător în bătălia grâului, Ducele era prezentat în fotografii desfăcând un snop și dându-i drumul în gura batozei de treierat.

Mergând spre periferie, către Via Appia, spre Catacombe, am descoperit și o bisericuță cu „urmele“ lăsate în marmură de Iisus Hristos, ca probă a trecerii sale pe acolo și unde ar fi fost întrebat: *Quo vadis, Domine?* Nu știu încotro s-o fi îndreptat Fiul Omului, eu însă m-am îndreptat spre mare, unde am cunoscut Ostia cea veche, monumentală, și cea nouă, cu băi de soare și apă. M-am

îndreptat spre portul hexagonal al lui Traian, la a cărui inaugurare festivă s-a dat și un spectacol de bătălie navală adevărată. Condamnații – căci ei au fost luptătorii – au adresat atunci salutul rămas celebru: *Ave Caesar, morituri te salutant!* În acea bătălie, într-adevăr, mulți au murit, pentru că moartea era un spectacol, așa cum mai este și azi în multe locuri, unde lumea asistă la moartea taurului și uneori... a matadorului.

Dar cele douăzeci și cinci de zile au trecut repede și, înainte de a părăsi Roma, am voit să cunosc și un monument viu al ei, în persoana marelui filozof juridic mondial Giorgio Del Vecchio, fost rector al Universității din Roma, în anul 1926. Atitudinea sa în timpul războiului de eliberare națională a regiunilor italiene cotropite de austro-ungari i-a adus decorații de război; el vedea în mișcarea foștilor combatanți o mișcare de apărare națională, de unde și prietenia sa cu Gabriele d'Annunzio care, după încheierea ostilităților, cu o mână de oameni, a ocupat orașele Fiume și Zara, de pe Coasta Dalmației, azi Rijeka și Zadar.

Del Vecchio m-a primit foarte bine, mi-a dăruit o mulțime de cărți și și-a exprimat sentimentele de admirație pentru România: „nație latină, care păstrează la porțile Europei farul luminos al civilizației romane“. Avea prieteni în țara noastră nu numai pe Mircea Djuvara, dar și pe alții, mai presus de toți fiind Nicolae Iorga. Iorga îl impresionase puternic în 1932, când, vizitând România, a asistat la o conferință ținută de acesta. Din când în când, făcând întreruperi, Iorga traducea la repezeală în italiană, pentru singurul său auditor străin, textul conferinței. A fost primit cu toate onorurile cuvenite, iar amintirile și bunele lui sentimente îl făceau să-mi arate și mie o vie afecțiune. Așa a început prietenia mea cu Giorgio Del Vecchio, iar legăturile noastre au rămas neîntrerupte până în ziua de 28 noiembrie 1970, când s-a stins în brațele mele și ale soției sale, Celestina, la Genova, în vârstă de nouăzeci și doi de ani.

Părăsind Roma, am luat drumul spre sud, spre a vedea Neapole și Capri, localitate turistică vestită încă de acum două mii cinci sute de ani, ca și Taormina, și mai veche în Sicilia. În insula Capri, împăratul Tiberiu își construise o vilă, unde s-a retras și

medicul-scriitor Axel Munthe, casa lui fiind azi transformată în muzeu. Aici, din proprie iniţiativă, mama mea a depus volumul frumos legat al *Cărţii de la San Michele* în limba română, alături de celelalte zeci de traduceri. La întoarcere m-am oprit la Florenţa şi am vizitat Galeria degli Uffizi, galeria Palatului Pitti, Palatul Signoriei şi Loggia cu statui clasice, între care o copie după *David* de Michelangelo, în piaţa primăriei. Am văzut şi biserica transformată în panteon al marilor personalităţi. Nicolo Machiavelli poartă epitaful: *Tanto nomini nihil par elogium* („În faţa unui nume atât de mare, nici un elogiu nu e de ajuns"). Cu tot realismul cinic al *Principelui* său, ca bun „politician", a reuşit totuşi să rămână în biserică. Desigur, unii papi au aplicat teoriile şi practicile sale politice, iar între aceştia cei mai machiavelici au fost papii spanioli din familia Borgia.

Am contemplat mult cele trei biserici de la Assisi puse una peste alta, ca şi mânăstirea de călugări franciscani de la Fiesole, unde am văzut îmbrăcaţi în rasă mulţi copii, începând de la vârsta de zece ani. Cu autobuzul, am ajuns la Siena, faimoasă prin biserica şi cursa de cai anuală, *il palio,* în cadrul unei serbări în costume medievale, repetată de secole. Apoi, Peruggia, oraşul etrusc. În zidurile cetăţii se disting clar construcţiile succesive din timpuri străvechi, întâi etrusce, apoi romane, în cele din urmă medievale. Mulţi străini vin la Peruggia nu numai ca să viziteze monumentele şi muzeele, ci şi pentru faptul că sunt atraşi de universitatea pentru străini, unde se ţin cursuri de vară şi acum, chiar în timpul iernii, după cum mi-a spus rectorul Valitutti, ministru subsecretar de stat. Excursia cu autobuzul mi-a prilejuit noi cunoş-tinţe, între care o pereche de argentinieni, în călătorie de nuntă, şi doi italieni, familia Rossi, el director central la Banco di Napoli. Aceştia din urmă mă priveau cu simpatie, având şi ei băieţi de vârsta mea. Noi relaţii se adăugau treptat la cele existente: două studente românce, fâşneţe, în pensiunea din Roma, precum şi o simpatică arameică din Viena, cu care am corespondat multă vreme. Natural, am făcut multe fotografii şi acesta a fost pretextul corespondenţei, dezvoltând „relaţii publice" şi de amiciţie. Să ai relaţii din Lugoj până la Viena şi de la Roma până la Buenos

Aires, aceasta însemna să începi a trăi pe dimensiuni internaţionale. Se putea să nu fiu mândru?

La Bologna, ultimul oraş vizitat atunci, am făcut cumpărături la magazinul Upim. Vânzătorul, un băiat de vârsta mea, un oarecare Giorgio, a ieşit apoi cu mine şi mi-a arătat tot oraşul. Upim vindea articole utilitare. Obiectele de artizanat şi suvenirurile de adus în ţară le cumpărasem de la Florenţa, la Ponte Vecchio, cel plin de prăvălioare, de la chioşcurile din faţa monumentelor şi de la colportorii din faţa bisericilor. Italia era plină de vânzători ambulanţi, ca şi de ciceroni, adică de ghizi oficiali sau improvizaţi. Săracul Cicero nu şi-ar fi închipuit că el, principele forului (în sensul de barou) roman, să dea numele-i preţios şi vestit unei categorii de liber profesionişti care trăiesc din bacşiş!

Actriţa şi previscopul

Tenacitatea cu care mi-am urmărit programul, concentrându-mi capacitatea şi energiile, constituie, cred, una din trăsăturile esenţiale ale caracterului meu. De altfel, pusă în relief adesea, ea mi-a fost subliniată chiar şi de previscopul din Paris, un ordinator care, în baza a o sută patruzeci şi cinci de întrebări, stabileşte un profil biografic şi somatopsihic, valabil în proporţie de nouăzeci la sută. Dar trăsătura aceasta poate fi relevantă şi mai plastic cu ajutorul unei situaţii ivite pe când călătoream odată de la Lugoj spre Bucureşti. Mă întorceam din vacanţa de Crăciun la studii şi, în compartimentul meu, toate locurile erau ocupate. Printre călători, alături de mine, era şi o actriţă, pare-se cu nume bun în Capitală. Ca toate femeile şi îndeosebi actriţele, voia să fie luată în seamă şi curtată şi, oricum, copleşită de complimente. Mie îmi căzuse în mână cartea lui Dale Carnegie, tradusă în româneşte şi devenită mai târziu carte de căpătâi, mai cu seamă în domeniul relaţiilor sociale. Cufundat în lectura acestei cărţi, care prezenta pentru mine un interes aparte, eram decis să o citesc în întregime, până la sfârşitul călătoriei.

După ce toţi ceilalţi călători din compartiment i-au făcut complimente şi i-au surâs, actriţa şi-a ridicat privirile întrebătoare spre mine: se vedea ignorată din partea-mi şi, în consecinţă, neglijată, fapt notat şi de ceilalţi. Atunci, a început dânsa să mi se adreseze, primind la orice întrebare un răspuns monosilabic şi un surâs politicos, dar nu mai mult decât atât. Obosise şi se enervase şi se vedea cât de colo că m-ar fi mâncat de viu. Îmi dădeam perfect de bine seama de situaţie, dar interesul meu pentru carte era cu mult mai mare decât pentru ea şi, deşi mă bătea un gând lăuntric, ce putea să ducă departe, nu-mi puteam descleşta atenţia de filele cărţii, chiar dacă aş fi ştiut că alături e Elena din Troia.

Ajunşi la Bucureşti, frumoasa artistă plină de nuri şi de căldură umană a coborât tristă pe peronul Gării de Nord, ca după o înfrângere sau după un spectacol fluierat. La despărţire, ceilalţi călători din compartiment m-au asaltat cu întrebări, ba unul dintre ei mi s-a adresat cu un ton mustrător: „Dar cine eşti, domnule, şi cu ce te ocupi, că ai omorât-o pe fata asta frumoasă prin indiferenţă?! Nu-ţi dai seama ce-ai făcut ignorând-o?“

Adevărul este că, în acea situaţie, nu vedeam ceva deosebit, un scop clar, dorinţa mea vie fiind întotdeauna de a întreprinde un lucru concret şi bine definit, cu scadenţe uneori chiar foarte îndepărtate.

Căutăm deci să nu mă las furat de farmecul unor atracţii trecătoare sau frivole, ci aspiram să le domin. Pentru îndeplinirea marilor mele ambiţii, aş fi putut să fac orice sacrificiu, inclusiv acela care comporta legarea pietrelor de moară la picioare şi punerea de verigi de aur sau de argint pe degete. Respingeam din capul locului orice m-ar fi abătut de la această linie.

Dorinţa de a cunoaşte şi de a străbate lumea mi-a fost ascuţită şi de o vizită făcută la Bucureşti senatorului Feneşiu, tăbăcarul de la Făget, care, intrând în politică, a reuşit să ajungă printre fruntaşii judeţeni ai unui partid istoric. Îşi deschisese un birou de import-export de piei tăbăcite şi alte articole, corespondând cu

şapte ţări, cum am observat imediat, după timbrele poştale. Am socotit că şi eu trebuie să urmez o asemenea cale, mai curând decât avocatura şi, deci, să dau un caracter mai practic, mai mănos activităţii mele. Nu mi se părea exclus să reuşesc şi în alte domenii, căci, pentru orice carieră, reuşita este determinată de dorinţa şi voinţa fermă de afirmare, de depăşire necontenită a celorlalţi şi de autodepăşire, într-o ascensiune susţinută. Obiectul la care se aplică aceste însuşiri este indiferent, la un moment dat, căci şi talentele naturale, dacă există, fie ele chiar limitate, pot să fie dezvoltate şi amplificate.

Licenţa

Am început ultimul an de facultate satisfăcut de mine însumi şi de cunoştinţele şi relaţiile făcute în călătoria din Italia. Socoteam însă că trebuie să adaug studiilor universitare şi altele, predate la Institutul de Cultură Italiană, şi anume un curs de economie şi drept corporativ, pentru o mai bună aprofundare a realităţilor din peninsulă. Această materie era predată de profesorul Constanzo Deliperi, mititel şi scurt în toate articulaţiile sale, cu părul negru, abundent, ca de femeie, cu ochii mici şi negri, după înfăţişarea caracteristică sardinienilor de la Sassari, pe care i-am cunoscut mai târziu. M-a îndrăgit imediat şi îmi explica în chip deosebit detaliile şi nuanţele acestei discipline, astfel încât m-am remarcat nu numai faţă de colegii de la institut, dar şi mai târziu, la universitatea de la Roma, când mi-am luat doctoratul cu profesorul Guido Zanobini în dreptul corporativ.

Păstram relaţiile cu Italia şi pe alte planuri. De pildă, atunci am început să traduc câteva din broşurile profesorului Giorgio Del Vecchio, cele despre etică, drept şi stat, despre *homo oeconomicus* şi altele, pe care le dădeam profesorului meu de filozofie a dreptului, Mircea Djuvara. El era încântat şi se îngrijea să le publice în revista *Curierul juridic*. Uneori făcea şi extrase din ele, pentru prelegeri.

Am trecut cu bine examenele de sfârşit de an. Cu acest prilej, am apreciat încă o dată metoda de examinare a profesorului Mircea Djuvara care recomanda lectura cărţilor sale, ale lui Giorgio Del Vecchio, ale lui Rudolf Stamler şi ale altora, iar la examen nu punea întrebări, ci îi cerea studentului să vorbească despre tema cunoscută mai bine de dânsul. Alegerea o făcea aşadar studentul şi toţi ştiam asta. După felul cum expuneai tema, îşi dădea seama dacă ai înţeles ceva din filozofia dreptului sau ai memorat ca un papagal. În baza comentariilor şi a unor mici întrebări de detaliu, era perfect edificat şi aplica nota cu precizie matematică. Socotesc că pedagogii ar putea să reflecteze asupra acestei metode, care pune în valoare nu numai memoria, ci în primul rând inteligenţa, raţiunea, puterea de asimilare a ideilor. Numai în felul acesta se poate dezvolta personalitatea tinerilor. De altfel, memoria poate fi cultivată prin exerciţiu şi i se poate mări capacitatea, întocmai ca a unui muşchi (cum a fost calificată în ultima vreme).

Licenţa nu mi-a dat bătaie de cap şi am fost printre cei care au trecut-o în sesiunea din iunie 1938, chiar în ziua când deveneam major, împlinind vârsta de douăzeci şi unu de ani, la 20 iunie. Mă şi vedeam înscris în barou la Lugoj şi poate chiar la Craiova, şi m-am grăbit să-mi cumpăr insigna Uniunii Avocaţilor, cu tricolor românesc. Mai mult decât atât, înainte de a pleca spre casă, am rezolvat la ministrul Justiţiei unele forme pentru obţinerea cetăţeniei unui client al avocatului Victor Lăzărescu şi am primit un onorariu de cinci sute de lei. Mulţumit, mi-am cumpărat un stilou cu peniţă de aur şi o pălărie de paie panama, pentru costumul alb-crud de buret, purtat cu un an înainte în Italia, pe care mi-l pecetluise chiar pe rever un porumbel, în Piaţa Veneţiei...

Relaţii umane, relaţii publice

În America există o întreagă ştiinţă a relaţiilor umane (H.R.) şi a relaţiilor publice (P.R.), iar americanii pretind că ei le-ar fi

inventat, pentru o mai bună şi mai armonioasă vieţuire. Cred că eu le-am practicat întotdeauna, fără a le teoretiza, ca şi marketingul. Când m-am adresat doamnei Duilia Sabbi pentru închirierea camerei din Luigi Cazzavillan numărul cinci, etajul doi, ştiam că chiriaşa ei era pe punctul de a pleca. Din curtea lui nea Mitică o vedeam mereu pe Mary, o arameică din Brăila, stabilită la Bucureşti pe socoteala unui fabricant, coreligionar dar, natural, cu mult mai numeroşi ani adunaţi pe răbojul vieţii. O vedeam mereu stând plictisită la fereastră şi unele mesaje aeriene reciproce, de stabilire a contactelor, se transmiseseră deja. Mare mi-a fost bucuria când, într-o zi, instalaţi fiind cu Tavi la doamna Sabbi, ea a venit în vizită şi am cunoscut-o oficial, cu avantajul unei prezentări excepţionale făcute înainte de sosirea mea acasă de către buna mea proprietăreasă. Aveam deci atmosfera pregătită şi, după cunoaşterea oficială şi schimburile de amabilităţi reciproce, ea mi-a dat numărul de telefon, pentru a o chema în noua-i locuinţă. Mary era şi sentimentală şi se vedea că, având vederi largi, nu era deloc habotnică şi nu se limita la neamurile ei, conform legii. Probabil socotea că sensibilitatea dată de natură are şi ea avantajele ei, faţă de rituala schimbare la faţă. Iată de ce, hotărârea ei de a avea pe cineva de suflet n-a fost restrictivă, dându-ne satisfacţii reciproce, fără complicaţii şi sacrificii.

Tot în acel timp, relaţiile mele umane s-au extins şi la etajul superior, unde, tot prin doamna Sabbi, am fost prezentat maiorului Robescu de la Marele Stat-Major. Acesta avea ca hobby pescuitul. Eram agreat şi de doamna, care mă privea dimineaţa când, la cafeaua cu lapte, mai scoteam din coşul de şovar, agăţat în afara ferestrei de la bucătărie, ceva măieşi şi cartaboşi rotunzi, ale căror forme se confundau cu cele întrezărite cu coada ochiului la etajul de mai sus. Bucătăria era punctul strategic de observaţie, iar fereastra de sus era scena de unde se scruta vremea. Rezemându-se în coate, doamna privea de aici mişcarea din Ştirbei Vodă, prin curtea lui nea Mitică. Deseori ridica vreun lucru, se îndrepta spre frontul intern al casei unde toate energiile cucoanei arătoase se

descărcau în cele din urmă pe biata ordonanță, un tânăr firav și fricos, pe care îl bătea toată ziua și îi smulgea puținele fire de mustață blondă.

Într-o duminică, maiorul m-a invitat la pescuit, la Buftea. A fost o zi mare pentru mine, căci mă simțeam extrem de onorat de această ridicare în grad, alături de un coleg maior pescar, deși mai avusesem un coleg maior de artilerie la școala de dans de la Băile Herculane și eram obișnuit cu māririle. Eu n-am prins nimic, iar maiorul foarte puțin, căci se vedea că peștii erau iritați de vijelia ce se presimțea în văzduh. Într-adevăr, după-masă s-a ridicat un vânt puternic, s-au produs valuri atât de mari, încât n-a lipsit mult să ne răstoarne barca. Vâsleam amândoi de nădejde, spre a ajunge la țărm, și am înțeles atunci că valurile devin periculoase nu numai la mare, dar și pe lac, și sunt cu atât mai mari cu cât apa e mai puțin adâncă.

Relațiile mele multiple se dezvoltau cu repeziciune. La etajul întâi, doamna Sabbi ne-a prezentat vecinii, și anume pe domnul Rosen, mititel de statură și în fapte, și pe doamna Athena, solidă, înaltă, dominatoare, care, după cum arăta și numele, putea să fie grecoaică la fizic, un fel de Junonă-Hera de felul ei. Vedeam astfel, ori de câte ori o întâlneam și o priveam, Partenonul, iar când am vizitat Atena prima oară, înainte de Palas Athena, mi-am adus aminte de Athena Rosen. Domnul Rosen, deși nu era proprietarul fabricilor Rosenthal, era totuși un Rosen de bună calitate.

Din păcate, când m-am instalat în Luigi Cazzavillan (nume plin de semnificație pentru italieni) plecase de la etajul patru o fată tânără, foarte frumoasă, care nici nu terminase liceul și se căsătorise cu un bărbat de vreo treizeci și cinci de ani. Bărbatul intrase în familie cu trup și suflet, dându-și seama că nici mama nu era de lepădat, ci dimpotrivă, era chiar de preferat. Biata fată, rotundă, frumoasă, blondă-șaten, cu piele albă, ușor pistruiată pe față (fără a trăda prin aceasta o origine kazară), era cam nedumerită și oarecum resemnată. La explorarea ocazională a garajelor domnului Ghiață, director al învățământului superior din minister, proprietarul casei, șoferul acestuia mi-a înlesnit unele contacte de bună vecinătate, dar discuțiile cu doamna au rămas la faza de principii. Iar aceste principii, calificate chiar de dânsa drept ruginite, nu s-au schimbat în răstimpul cât am locuit acolo.

Margareta și filozofia lui Giorgio Del Vecchio

După ce am obținut licența în drept, încheind cu bine studiile universitare de la București, am plecat să-mi petrec în tihnă ultima vacanță la Lugoj, înainte de a fi încorporat spre a satisface stagiul militar. Împreună cu blonda Margareta (Muțco), ieșeam uneori la plimbare pe Corso. O cunoscusem în casă la Puiu Secoșan și m-am impus în ochii ei executând la pian un joc românesc vreme de jumătate de oră, până i-am năucit pe toți cei care dansau. Pe urmă, am dansat-o eu pe Margareta, în sunetul unui gramofon. Avea pe atunci șaisprezece ani, era frumoasă, „respira“ bine, fiind durdulie în toate. Deoarece o făcusem să întârzie până la ora zece, tatăl ei adoptiv, directorul Telefoanelor, a venit după dânsa, a dojenit-o cu asprime și, în drum spre casă, i-a dat două palme, încât biata fată și-a pierdut piuitul și s-a trezit făcând piruete pe trotuar. Noi, cavalerii, priveam neputincioși această scenă și am fi fost gata să-l sfâșiem. De atunci, s-a născut în sufletul meu un sentiment de protecție pentru Margareta, a cărei mamă era șvăboaică, tatăl maghiar și măștionul român. Iată de ce, părăsind alte considerente și rezerve, n-am mai lăsat-o în seama altora (căci mai avea ea și alți admiratori).

Desigur, nu eram dispus să-mi pierd toată vara pe insulă, la Timiș, și i-am propus Margaretei să mă ajute la traducerea cursului de filozofie a dreptului al lui Giorgio Del Vecchio. Ca să obțină aprobarea măștionului, i-am sugerat să motiveze că îi ofeream o muncă de birou cu remunerația corespunzătoare. A obținut aprobarea cu ușurință, dată fiind seriozitatea ledărului Drăgan și a fiului său celui mare. Pe de altă parte, l-am convins pe tata să-mi cumpere o mașină de scris și să-mi dea o sumă de bani pentru

dactilografierea traducerii. Aşa mi-am cumpărat prima maşină de scris Erika, de culoare galbenă, la prăvălia cu produse electrice, maşini de cusut şi de scris, ţinută de bărbatul frumoasei Elena lui Untură, fosta mea vecină, pentru care mi-am riscat pantalonii în copilărie, în luptă cu gâscanii.

Deşi am lucrat intens, traducând primele două sute de pagini mari format octavo, adică jumătate din cartea lui Del Vecchio, Margareta şi cu mine am găsit timp să dăm şi câte o fugă la Timiş, la scăldare, sau să facem împreună câte o partidă de călărie, sâmbăta şi duminica, pe dealurile viilor, cu cei doi cai ai noştri. Un cal îl încăleca Zeno, alt cal îl încălecam eu, luând-o pe Margareta alături, în chip de sabină răpită. Zeno făcea glume pe seama noastră, asemuindu-ne cu unele figuri mitologice. Spunea că taurul s-a preschimbat în cal paşnic, iar Europa în Margareta. La ora mesei, poposeam pe vreo colină, duceam caii la adăpat şi pe urmă îi lăsam să pască, iar noi adunam vreascuri, făceam un foc, frigeam cârnaţi sau bucăţi de clisă tăiată bucăţele, până la şoric, aşa cum mă învăţase moşul. Uneori făceam câte o incursiune la Buziaş, ca să dansăm la cazinou, spre a nu se crede că am dispărut definitiv din circulaţie. Adevărul este că prea mult timp de dans la Buziaş nu ne rămânea, căci atât la plecare, cât şi la întoarcere, automobilul cumpărat de tata în compensarea datoriei unui client (era un Fiat model arhaic, astăzi foarte căutat, cu schimbătorul de viteză sub forma unei manivele de un metru şi cu frâna de mână montată în afara caroseriei, pe treaptă) ne căşuna multe neplăceri. Automobilul era dotat cu cauciucuri putrezite, după ani de odihnă, şi întotdeauna se ivea ceva de reparat, pierzându-ne multă vreme pe drum cu depanările.

Cursa cu maşina era un adevărat spectacol teatral, şi iată de ce. Puneam la dispoziţie: eu, maşina şi benzina, ceilalţi prieteni, uleiul. Fără a ţine seama de nivelul maxim al uleiului, umpleam carterul până la refuz, sperând că, în felul acesta, motorul va fi mai bine uns şi maşina va alerga mai repede. Odată pus în mişcare, motorul acţiona bielele numai în mediu lichid şi viteza nu putea fi mărită. Eram obligaţi să mergem până la Buziaş, şi îndărăt numai în vitezele întâi şi a doua, fără a putea să utilizăm vitezele a treia şi a patra. Mai mult, din pricina arderii parţiale a uleiului, lăsam o dâră de fum în urmă, de parcă am fi fost o locomotivă. Tot oraşul se uita la noi şi cu atât mai vârtos ţăranii din sate, crezând că am luat foc. Unii se şi pregăteau să sară şi să stingă incendiul călător. Nici şoferul improvizat, care se declara mecanic – un ungur înalt şi blond –, nu era mai priceput decât noi în materie de automobile. Socotea firesc ca fumul amestecat cu praful drumului să se ridice în urma noastră, preocupându-se înainte de toate să nu calce vreun porc sau vreun căţel, dar mai cu seamă găinile, care se aruncau ca proastele în faţa maşinii, în timp ce raţele şi gâştele treceau netulburate de-a lungul drumului. Azi îmi închipui că tata anume a ales această maşină, spre a ne lecui de mijloacele moderne de locomoţie, pe care noi, copiii, le reclamam mereu. El prefera trăsura cu cai şi, în fond, avea perfectă dreptate, deoarece era mult mai frumoasă şi, mai ales, sigură.

La Buziaş, la cazinou, ne întâlneam şi cu intelectualele de la Silagiu, care veneau însoţite de notabilităţile satului, dar ele preferau totuşi să danseze cu noi. Printre acestea erau şi verişoară-mea, Cheţi, şi Beti, cea mică şi îndesată, împreună cu sora ei, fetele învăţătorului, Stela, fata preotului, şi altele. Stela, sătulă de curtea perceptorului Glimboca (acesta, după cum spunea singur, legase de cocia fiscului o femeie, petrecându-i un lanţ după mijloc, pentru că nu plătise impozitele şi nici nu voia să renunţe la ponevi) şi, supărată că nu o invitam la dans, lua ea iniţiativa, chiar înainte de miezul nopţii, când după bunele reguli austriace, li se oferea şi femeilor dreptul de a-şi alege cavalerul, la aşa-zisul Damenwahls.

Eram obişnuit cu petrecerile de acest fel încă din liceu. Breasla cizmarilor, făcând parte dintre cele mai de seamă, avea prapure la biserică şi zi de bal anual la Bobotează. La acest bal erau invitaţi şi alţi meseriaşi, tot aşa cum breslaşii se întâlneau la balul dat de ledări la 2 februarie, la cel dat de cojocari la Sfinţii Petru şi Pavel,

de paori la Crăciun. Părinţii mergeau la baluri şi, când am ajuns prin ultimele clase de liceu, mă luau şi pe mine. Am cunoscut odată fata unui cizmar, bine făcută, cu care am dansat mult în seara balului, în ritmul şlagărului *Sub balcon eu ţi-am cântat o serenadă*. Ea mi-a oferit astfel prilejul de a pune în practică lecţiile de dans luate la Băile Herculane. Eram mândru de lecţiile şi manierele învăţate acolo, căci fostul căldăraş Roşu, devenit maestru de dans al oraşului, cu respectiva academie, pusese ochii pe mine şi mă aprecia. El introdusese regula de societate ca fiecare nechemat să poată face semn cavalerului din dans, fie şoptindu-i ceva la ureche, fie bătându-l pe umeri, spre a-i ceda partenera. Nici nu ajungeai să faci câţiva paşi, că şi venea câte un necioplit şi te bătea pe umeri, surâzând cu obrăznicie. După bunele maniere ale academicianului Roşu, nu puteai să refuzi, căci altfel, la ieşire, urma cotonogeala însoţită de expresii în cel mai pur stil flamenc. Balurile se ţineau în saloanele festive ale Daciei sau ale Concordiei, căci Cazinoul era rezervat mai mult ofiţerimii, nu unor cizmari ca Dippon din Buchini, Şâmşa de pe Strada Făgetului, cel însurat cu fata lui Andrei a lui Peşceverde, Ştanţl Lois, care nu avea nimic de-a face cu marea fabrică de pantaloni blue-jeans Lois. La cazinoul din Buziaş, tânărul Drăgan era căutat nu pentru frumuseţea lui sau pentru faptul că dansa mai bine, în urma lecţiilor luate cu maiorul de artilerie şi cele două gemene, fetele lui Otto Gagel, cel mai mare brutar din Bucureşti. (Acestea nu aveau „balcon“, dar maiorul mă asigurase că le va creşte „când vor cunoaşte omul“.) Atracţia se manifesta probabil datorită zvonului că ar fi fost băiat serios şi de viitor.

Corida cu vaca din insulă

Tot la dans am cunoscut fata unui plutonier-major, absolventă de şcoală normală, cu care m-am întâlnit într-o dimineaţă la scaldă, întâmplându-ni-se un lucru pe cât de hazliu, pe atât de neobişnuit. Fata şi-a scos rochia, a lăsat-o pe iarbă, rămânând în costumul de baie, pe care îl îmbrăca de acasă. Eu coboram de obicei în chiloţi, trecând direct din atelierele tăbăcăriei pe Splaiul Timişului şi de acolo peste puntea de lemn făcută de primarul Alexandru Biräiescu, în faţa fostului atelier Tuculia, fără a avea astfel grijă de ţoale.

În timp ce eram împreună în apă şi înotam, beneficiind de undele radioactive ale Timişului, am văzut în depărtare cum una din cele cinci vaci care păşteau s-a apropiat de rochia neagră a fetei şi a început s-o mănânce, mestecând-o şi înghiţind-o treptat-treptat. Se vede că ajunseseră deja în România noile fibre sintetice de mătase artificială, din raion şi fiocco, făcute din celuloză. Nici pe departe nu mi-aş fi putut închipui ca vacile Lugojului să fi fost atât de bine informate asupra acestor descoperiri ale tehnicii moderne şi cu toată culoarea funebră – căci, dacă ar fi fost verde, mai înţelegeam – să se momească la ţolul fetei.

Am sărit ca ars din apă şi, în fuga mare, m-am îndreptat către vaca ce se înfrupta din haină, ajungând la timp lângă ea, tocmai când între buzele ei rămânea doar o urmă de rochie, tot restul fiind mestecat şi înghiţit. A început atunci corida cu vaca. Am apucat-o de coarne, i-am răsucit capul şi, de-ar fi fost posibil, aş fi răsturnat-o la pământ. Am constatat atunci că nu numai taurii sunt mai tari ca bărbaţii – chiar dacă aceştia sunt în floarea vârstei – dar şi vacile au o rezistenţă şi o forţă de temut. Fata a venit şi ea speriată şi a început să plângă, pentru că îşi dădea seama de dezastru: locuind pe lângă Cercul de recrutare, ar fi fost nevoită să străbată toată Strada Caransebeşului numai în costum de baie. Pe atunci încă nu venise moda la femei de a umbla pe străzi mai mult goale decât îmbrăcate, modă afirmată atât de bine, în ultimii zece ani, chiar în ţările catolice, cum sunt Spania şi Italia. Se mai gândea biata fată şi la pierderea rochiei, multe neavând desigur, deoarece condiţia tatălui ei nu-i îngăduia să aibă o garderobă prea bogată.

Prins în această aventură şi transformat fără voie în toreador (sau *torrero,* căci de matador nu putea fi vorba) am desfăşurat partida coridei improvizate în faţa fetei care plângea. ineam cu o mână vita de corn şi cu cealaltă mână căutam să apuc bucăţica de rochie rămasă nedevorată. O trăgeam spre mine, sperând s-o

recuperez. Ştiam bine că vacile mănâncă iarba, o toacă puţin între dinţi, o înghit şi o acumulează în stomacul foios, un fel de esofag umflat şi dezvoltat de natură în acest scop, apoi, mai târziu, la terminarea păscutului, într-un moment de odihnă, s-o readucă în gură, s-o macine şi s-o saliveze bine (adică s-o rumege), pentru a o trece în adevăratul stomac, spre digerare. Vaca se trăgea îndărăt, eu, sprijinindu-mă cu braţul stâng în coarne, trăgeam vânjos cu braţul drept capătul rochiei, până când, la un moment dat, miracolul s-a realizat şi vaca a început să cedeze rochia. O ajutam cu câte un pumn la falcă, spre a o determina să caşte gura şi să nu-şi mai reţină prada cu dinţii. Când am recuperat o treime din rochie, i-am pus un picior între coarne şi, trăgând cu ambele mâini, am smuls ţolul bine găurit, dar întreg şi plin de bale. Vaca mai încerca să guste din rochie, răsucindu-şi limba pe faldurii oarecum dantelaţi ai poalelor, dar cu un astfel de toreador de vaci plăcerea de gurmandă i-a fost de scurtă durată. Cu ochii încărcaţi de jale, ea privea după acea neagră şi ciudată plantă, apărută pe negândite în botanica Luncii Timişului, de pe urma careia foamea i se înteţise.

Fata n-a mai plâns, ci, cu dublă admiraţie pentru faptele cavalerului său, văzând pe jumătate rezolvată şi problema rochiei, s-a apucat s-o spele în Timiş, punând-o la uscat tot pe iarbă. De data aceasta, ne-am prefăcut amândoi în santinele, după ce am alungat vacile de acolo, întrebându-ne cum vom aduce la cunoştinţă părinţilor fetei năstruşnica întâmplare. Era limpede că, în experienţa lui militară, despre astfel de bătălii cu vacile tatăl ei nu auzise şi nici nu întâlnise viteji capabili să smulgă din stomacul vacilor veşmintele fetelor. Deci problema bătăii, celălalt aspect al întâmplării, rămânea în picioare; unu, pentru pierderea rochiei care, oricâte reparaţii sau inovaţii, cu petece rotunde, colorate, model arlechin, ar fi suportat, nu mai era bună de purtat; doi, pentru că explicaţiile pe care fata, în toată sinceritatea ei, le-ar fi dat, ar fi fost luate drept minciuni şi bătaie de joc, fapte pe care un militar de talia plutonierului nostru nu putea să le admită.

Punându-mi problema daunelor suportate de fată, îmi dădeam seama că nici aici lucrurile nu erau simple. Mă întrebam dacă nu cumva aceste daune trebuiau să cadă în sarcina mea, în calitate de cavaler, care am invitat-o la o inocentă baie în Timiş. Nu prea aveam bani, căci cu banii de buzunar tata nu se prea întindea uşor... Când ni-i dădea, întotdeauna îi măsura şi-i însoţea de o predică şi o morală, încât ne tăia pofta de orice, adăugând: „Ştiu eu! O să-mi mâncaţi toţi banii! O să rămâneţi pe drumuri, după ce-am muncit şi-am strâns o viaţă întreagă pentru voi!"

Banii nu-i lipseau. În oraş trecea drept un om cu stare. Nici că din noi nu s-ar fi ales nimic, nu era convins. Dar avea el tot felul de principii pedagogice, care pretindeau ca niciodată părinţii să nu arate prea multă încredere în copii şi să nu-i laude, ci mai bine să-i împiedice a dispune de bani la dorinţă (scăpându-i de ispite) şi să nu le îndeplinească toate mofturile. Bune teorii, bune convingeri pentru o educaţie serioasă, cu excelente rezultate! Dar foarte puţini părinţi rezistă rugăminţilor şi linguşelilor copiilor lor, care, dacă le-au intrat sub piele, obţin de la dânşii orice, spre nenorocul lor de mai târziu. Mai adăuga tata că plăcerile dorite trebuie păstrate pe mai târziu, satisfăcându-ni-le noi înşine, cu rezultatul muncii noastre, căci cu atât vor fi mai frumoase şi mai desfătătoare.

Deci, cu tot cavalerismul meu, nu putea fi vorba să cumpăr o rochie din economiile de buzunar şi cu atât mai puţin să sper într-o intervenţie salvatoare a tatălui meu, în urma unei întâmplări atât de şoade. Într-adevăr, nu ştiu dacă i-a fost dat cuiva să asiste la o astfel de scenă! Dar eu sunt omul probabilităţilor rare şi, într-un cuvânt, mă pot aştepta la orice. Nu rămânea altă soluţie decât aceea de a obţine daunele din partea proprietarului vacilor, căci studiile mele juridice mă învăţaseră că omul răspunde de stricăciunile dobitoacelor sale, nu numai cele cuvântătoare, ci şi cele necuvântătoare. Aceasta în baza faimosului principiu general de drept al responsabilităţii civile.

Dar cum să descopăr proprietarul vacilor, căci numele său nu era scris nici pe coarne, nici pe coada vacii, şi întâmplarea

de la Londra*, cu elefanții ce poartă fanar roșu la coadă, nu ajunsese să fie cunoscută pe meleagurile noastre, așa încât stăpânirea să hotărască pentru fiecare dobitoc în circulație câte un număr de ordine înregistrat la primărie sau la poliție, pentru imediata lui identificare, număr aplicat ca la automobile, la cap și la coadă.

Comica scenă de pe malul Timișului nu s-a terminat aici. Pătruns de simțul dreptății ca tânăr jurist, proaspăt ieșit de pe băncile universității, eram decis să descopăr proprietarul vitelor. M-am gândit că, gonindu-le de pe insulă, la un moment dat vor înțelege că trebuie să se întoarcă acasă – deși înainte de vreme – și așa am și făcut, apucând-o pe ulițele mărginașe ale Lugojului. M-am luat după ele improvizat în boar-jurist (dar, pentru a înnobila oarecum această neaoșă meserie țărănească, s-o chemăm cu termenul american de cowboy, deși în traducere înseamnă același lucru) până la destinație. S-au oprit în fața porții, și stăpâna, văzându-și vacile înainte de asfințitul soarelui, a apărut, le-a deschis și le-a îndrumat spre grajd. Se întreba, desigur, cum de se săturaseră vitele atât de curând, venind singure acasă, contrar obiceiurilor de toate zilele.

M-am grăbit eu să dau toate explicațiile, povestind de-a fir-a-păr inițiativa cornutelor sale, care nu s-au mulțumit cu iarba meniului lor obișnuit, ci au adăugat ca delicatesă și rochia prietenei mele. De altfel, ea mă însoțea ca păgubașă, purtând corpul delict drept mărturie. M-am prezentat, deși proprietăreasa mă recunoscuse, știindu-i pe bunicii din Buchini, economi ca și ea.

Am ținut însă să adaug că eu sunt și avocat stagiar în biroul domnului Lăzărescu și, în această calitate, apărând interesele

* Pentru cine nu știe, amintim că într-o zi, la Londra, un circ, voind să facă reclamă și să atragă clienții, a plimbat prin oraș o turmă de elefanți, ținându-se unul de altul de trompă și de coadă, după obiceiul lor. Lăsându-se ceața pe înserat și, nefiind semnalizate, aceste pachiderme mai solide decât un camion s-au văzut asaltate de automobile, care au dat buzna peste ele, provocând accidente și daune. De atunci, primarul Londrei a emis o decizie, obligând aplicarea felinarului de coada elefanților în circulație.

fetei, am sfătuit-o că e bine să se obișnuiască cu gândul că trebuie să plătească păgubașei daunele, singura problemă ce rămâne în discuție fiind doar aceea a cuantumului, adică a prețului cuvenit pentru cumpărarea unei rochii.

Luată pe nepusă masă, femeia a început să dea din colț în colț, voind să se sustragă de la orice fel de responsabilitate și nefiind dispusă să plătească un meniu atât de scump vacilor sale. Văzând că se codește să dea răspunsul, am început o pledoarie – prima și ultima din viața mea de avocat lugojean –, explicându-i consecințele neînțelegerii poziției sale, culpei sale, refuzului de a face o tranzacție de bunăvoie, precum și urmările unui proces pe care chiar a doua zi l-aș fi deschis, convins că îl voi câștiga și voi obține pe cale judiciară dreptatea. La aceasta se adăugau timbrele de proces și onorariul meu. I-am declarat că sunt dispus să renunț la onorariu, apărarea intereselor fetei făcând-o gratuit, cu toate că și consultațiile, și consiliile se plătesc, așa cum o dovedise Coriolan Brediceanu.

În fața unui asemenea torent de argumente, vrând-nevrând și neavând încotro, femeia a aderat la propunerea mea. Victoria primului meu proces privat a fost facilitată și de anumite argumente economice. Vorbind de suma necesară pentru cumpărarea noii rochii, suma indicată de fată eu am transformat-o în litri de lapte, demonstrând pe un plan mai comprehensibil decât prin teorii juridice că, în câteva zile, cu laptele vândut pe piață totul ar fi fost plătit, fără a supune chestiunea despăgubirii în fața bărbatului. Împăcând ambele părți, fata s-a întors acasă cu țolul găurit, dar și cu bani pentru unul nou. Și astfel, întâmplarea a dovedit o dată mai mult valoarea studiilor juridice în viața de toate zilele, într-un mod cât se poate de plastic și de convingător.

Umbrele fioroase din pădurile Semenicului

Pe la sfârșitul lui august, cu mare satisfacție pentru mine și Margareta, am isprăvit traducerea primei părți din *Filozofia dreptului*

de Giorgio Del Vecchio. Aşa că, răspunzând unei vechi dorinţe de a-mi cunoaşte mai bine ţara, m-am gândit la invitaţia făcută de Mircea Goruneanu. Locuisem împreună pe strada Berthelot, lângă studioul Radiodifuziunii, împărţisem frăţeşte bunătăţile aduse de acasă, din ale porcului, şi ne simţeam foarte apropiaţi. Cu activitatea de traducător, cu o limbă străină studiată în plus, crescusem în ochii lui şi oarecum voia să împărtăşească această admiraţie şi cu părinţii săi. Pe tatăl său, colonelul de cavalerie Goruneanu, devenit la pensionare director la societatea de distribuţie unificată a produselor petroliere Unirea, îl cunoscusem la Bucureşti. Pe mama lui Mircea şi pe sora sa mai mică mi-a fost dat să le cunosc acasă, la Constanţa, unde m-au găzduit cu multă bucurie.

Ca adorator al Soarelui, iarăşi am stat prea mult pe plajă la Mamaia, şi iarăşi m-am prăjit ca un rac, suferind toată noaptea de arsuri, ceea ce m-a împiedicat să acord în continuare mai multă atenţie – cum s-ar fi cuvenit – surorii lui Mircea. Dar litoralul aveam să-l cunosc mai bine în august, în timpul unei învoiri militare cu un an mai târziu, când am făcut o călătorie până la Balcic, această localitate stâncoasă şi surâzătoare, foarte colorată în pitorescul ei. Am păstrat frumoase amintiri de la Balcic, unde, între alţi colegi, prin nu ştiu ce întâmplare, l-am întâlnit şi pe Petrică Dejica, singurul care a păstrat câteva fotografii din acea vreme.

După incursiunea la mare, m-am gândit să fac şi una în Banat. Mama era înscrisă la Touring-Club şi, împreună cu mulţi cântăreţi din Corul Lyra, se ducea cu tata în excursii ajungând până pe Retezat. Eu, în afară de Muntele Mic şi de Borlova, patria familiei de militari Dragalina, nu cunoşteam prea bine munţii, nici măcar pe cei din Banat. Aşa că m-am decis, împreună cu cei doi fraţi mai mici, să pornim spre Anina şi de acolo spre Reşiţa şi Muntele Semenic, pentru a vedea cu ochii noştri izvoarele Timişului. Jianu cutreierase ţara şi îl invidiam pentru faptul că văzuse bine Delta Dunării şi cunoştea viaţa de cort. Trimis la o jamboree internaţională în Olanda, stătuse acolo vreo lună.

Am pornit în expediţie prin munţi, folosind trenul câteva ore şi pe urmă luând-o pe jos, *per pedes apostolorum*. Făceam uneori marşuri nocturne sub razele lunii, printre brazii pădurilor de la Anina. Mâncare la rucsac, pumnal şi bardă la cingătoare. Străbăteam trasee dificile, satisfăcuţi de noi înşine, şi nu se putea să fie altfel, deoarece fiecare aducea propria experienţă: eu călătorisem în străinătate, Jianu fusese cercetaş, Zeno era militar călit la liceul din Craiova. Auziserăm că s-ar fi descoperit o nouă peşteră foarte frumoasă, în pădurile Domeniilor Reşiţa, şi ne-am decis s-o vizităm. Ne-am îndreptat paşii spre locul indicat pe hartă, dar, pe măsură ce înaintam, drumul, cărările, potecile se pierdeau, aşa încât, la un moment dat, ne-am trezit în faţa unei văi adânci şi întunecoase. Ora apusului trecuse de mult. Se auzeau mişcări şi trosnete de vreascuri rupte de fiare sălbatice. Nu le vedem şi, neştiind ce animale pot fi, ne temeam să nu dăm faţă cu urşii. Fiori ne furnicau sub piele. Vedeam în pericol întreaga dinastie a Drăganilor, căci toţi trei fraţii eram acolo şi toţi eram supuşi aceloraşi riscuri.

Ştiam că animalele fug de gălăgie. Aşa că prima măsură de apărare a fost să vorbim tare şi să cântăm. Am strigat şi am cântat până am răguşit. Mai mult ţipam şi răcneam din fundul plămânilor, decât intonam melodii. După ce am terminat întregul nostru repertoriu muzical, am cântat şi Giovinezza, pe care o ştiau în Italia până şi copiii de faşă şi care avea avantajul de a fi un marş cantabil, iar cuvintele eroice ne-au îmbărbătat. Fără îndoială că în viaţa lor animalele cărora le erau destinate aceste cântece nu auziseră un concert asemănător şi, în loc să se îndepărteze, curioase, parcă se apropiau şi mai mult. Sălbaticele meleaguri nu mai auziseră cântece venite de la Roma, de pe timpul lui Traian, invadatorul acestor ţinuturi. Valea întreagă răsuna de ecouri răzleţe, întărind efectele gălăgiei de noi dorite pentru a înspăimânta fiarele.

O dată cu căderea nopţii, n-am mai putut înainta printre vreascuri şi nu ne-am mai putut croi cărare în desiş. Ca şef al

expediției, am decis să ne oprim, să facem un foc mare, pentru a ține animalele la distanță, și să ne petrecem noaptea în jurul lui. L-am aprins repede, luând precauțiile necesare, spre a nu incendia pădurea. Marșul forțat ne obosise și mațele începeau să ne chiorăie. Ne-am scos merindele din rucsac, dar aveam nevoie de apă. La vreo cincizeci de metri am întâlnit un ochi de baltă, alcătuit din prelingerea unui izvoraș de stâncă anemic, în urmele lăsate în noroi de animalele ce încercaseră să se adape. Am identificat urme de cerbi, dar mai era și câte o urmă lată și lunecată, dând loc la bănuieli grave și făcându-ne să simțim părul măciucă și pielea ca de găină.

Fără apă nu puteam cina și nici nu ne puteam astâmpăra setea cu țuică prefriptă, țuică în care înotau afine culese pe drum, în cursul după-amiezei, pentru o afinată în loc de vișinată. Pe de altă parte, sticla de țuică era singurul recipient, în afară de păhăruțele de plastic pliabile. Hârtia pergament impermeabilă folosită pentru ambalarea hranei reci am transformat-o într-un fel de pungă. În această pungă am deșertat țuica și afinele și astfel ne-am dus să recoltăm apă din mocirlă. Operația comporta timp, căci din fiecare urmă de cerbi luam cu păhărelul câțiva stropi, cu încetineală, fără a tulbura și ridica noroiul, și pe urmă vărsam totul în sticlă. Cum ne-am fi apărat dacă, printr-un joc al destinului, împinse de sete, și animalele s-ar fi îndreptat tocmai atunci către această mocirlă salvatoare? Lupta la cuțit părea grea pe întuneric și, dacă întâlnirea ar fi fost cu un ursuleț de talie oricât de mică, o îmbrățișare de-a lui ar fi fost suficientă pentru a ne frânge oasele. Spre a speria aceste animale însetate, ne-am gândit să aprindem o bâtă mai groasă, o boată, și învârtind-o în aer, să-i menținem flacăra vie sau jarul. Eram convinși că astfel vom impresiona și vom îndepărta jivinele. Zeno păzea focul și ne ținea din ochi, pregătind alte bețe cu care urma să intervină la nevoie, vârându-le în ochii fiarei. În acest timp, eu și Jianu ne-am îndreptat agale spre sursa de apă, iar acolo, în timp ce unul drămuia lichidul cu

păhărușul, celălalt îl apăra cu bâta aprinsă, învârtind-o în aer. Din când în când se făcea schimbul.

După multe emoții și sute de mișcări, am izbutit să ne procurăm un litru de apă. Am lăsat-o să se decanteze încetul cu încetul. Cu ochii în patru, mâncam stând cu spatele la foc, spre a supraveghea întunericul din preajmă. Din vale veneau zgomote de pași sub care vreascurile trosneau și frunzele căzute foșneau sinistru. Eram siguri că în jurul nostru mișună vietăți periculoase, care priveau curioase spectacolul nocturn ce li-l ofeream. La un moment dat, ne-a trecut prin minte că, mai periculoasă decât sălbăticiunile, ar putea să fie o bandă de haiduci ascunși în pădurea deasă, peste care dădusem fără să vrem. Și acest gând nu ne slăbea o clipă. Banditții, în cel mai bun caz, ar fi putut să ne jefuiască, dar tot atât de bine puteau să ne ucidă, ca să nu fim martori primejdioși ai existenței lor în vizuinile ascunse. Nici unul n-aș putea spune că ar fi fost fricos, însă toți aveam imaginație bogată și, în urma propriilor experiențe, căutam fel de fel de soluții de apărare. Eram convinși că, împreună, mânuind pumnalele, ne vom putea opune oricărui atac. Devenisem foarte serioși, cu mintea aprinsă de o mie de gânduri, ne priveam unul pe altul, străbătuți din vreme în vreme de fiori. Pe măsură ce timpul trecea, ne-am obișnuit cu noua noastră situație, din care voiam să ieșim cu bine, înfruntând noaptea cu toate riscurile ei. Fiindcă nu puteam sta toți trei de veghe, epuizându-ne astfel energiile până la sleire, și, în cazul unui atac în zori, riscând să nu mai avem nici o rezistență, ne-am hotărât să împărțim noaptea în carturi și, în timp ce doi vor dormi, unul să vegheze.

Deoarece șeful trebuia să aibă mintea limpede, am fost primul care mi-am refăcut forțele, pentru a înfrunta eventualele noi situații, după rezolvarea celor prezente. Mai întâi a stat de santinelă Jianu, cercetaș cu experiență și mai robust fizicește, de la ora zece până aproape de unu. Zeno și cu mine ne-am culcat pe frunze și vreascuri și, înveliți în haine, ne-am lungit lângă foc, cu riscul de a ne pârli la spate și de a răci la burtă. Santinela a

doua s-a hotărât s-o facă Zeno care, învăţat cu garda de noapte încă de la unsprezece ani, se scula ca viezurii, îşi făcea datoria şi apoi se întorcea la odihnă. A treia santinelă am făcut-o eu, începând de la patru până la şapte dimineaţa, când s-au trezit ceilalţi. Am fost preocupat nu numai de apărarea focului şi a celor care dormeau, dar şi de felul cum să găsim a doua zi drumul rătăcit. Eram îngrijorat că impasul putea să dureze două-trei zile, dacă ne înfundam bine în pădurile Domeniilor Anina-Reşiţa, cu rezervaţii de vânătoare ale lui Max Auschnitt, stăpânul pe atunci al Uzinelor Reşiţa.

Aici era invitat şi protectorul său, devenit apoi asociat, după cedarea gratuită a circa 20% din acţiunile societăţii: marele nostru rege-satrap şi economist pe cont propriu, Carol al II-lea. Aflaserăm şi noi despre apucăturile lui mercantile, de jocurile de societate, mai bine zis de cărţi, când punea mize mari şi câştiga milioane de lei, cedaţi de bunăvoie de parteneri aleşi pe sprânceană şi obligaţi să piardă. Regele cartofor nu era „cumpărat“ de supuşii lui, dar... îşi făcea suma printr-un „onest“ joc de noroc. Nu ştiam din ce parte a lumii venise şi se stabilise în ţară domnul Max Auschnitt, în prima sau a doua sa generaţie, căci, în loc să urmeze legea străbună, pusese ochii pe tânăra şi frumoasa fecioară a unui preot din Transilvania. Unele versiuni o prezentau pe Liţi ca pe o fată foarte frumoasă, deşteaptă şi de o rară ambiţie, atribuindu-i-se ei iniţiativa de a realiza un mariaj cu cineva „cel puţin de talia lui Auschnitt“. Fapt e că Liţi, devenită madame Max Auschnitt, a avut şi un băiat din această căsătorie. După ani, Liţi avea să devină prietena noastră, cunoscând-o prin 1961 la Palma, ca soţia *more uxorio* a lui Stanislao Domecq, mare iubitor de sporturi nautice şi învingător în regate, făcând parte din familia producătorilor de coniac Fundador, Carlos Primero şi Terzero.

Cred că, în noaptea de groază, gândurile mele nu erau nici la Auschnitt, nici la soţia Liţi, despre care auzisem în ţară atâtea poveşti, şi nici la Maiestatea sa prea puţin maiestuoasă Carol al II-lea, ci la faptul că, dacă m-ar fi atacat un animal, nefiind obişnuit cu mânuirea pumnalului, acesta mă putea sfâşia. Mai mult, încă în cap cu filozofia juridică a lui Del Vecchio, care pleca de la ideea binelui suprem a lui Platon, dar fără nici o soluţie practică pentru apărarea pielii mele, am tras concluzia că, neştiind animalele filozofie, mă puteau înghiţi cu toate teoriile temeinic învăţate. Ca atare, era mult mai folositor în acel moment să ştiu să folosesc o armă de apărare. Am început să fac exerciţii de lovire în aer cu pumnalul, când, ca să-mi încerc forţa, împlântam pumnalul într-un arbore, devenit simbolul inamicului meu ipotetic.

Partea comică a întâmplării a fost că, o dată cu venirea zorilor, apucându-o dincolo de creasta dealului, după ce am stins focul şi ne-am repus în marş, am şi dat de drumul mare ce trecea la câteva sute de metri de noi, paralel cu valea. Am coborât mai mult pe lunecate decât pe umblate şi, în câteva minute, am simţit pietrişul bine bătut sub bocanci. Am apucat-o întins spre grote şi aici ne-a luat în primire nevasta paznicului, liniştindu-ne şi spunându-ne că în acele părţi de pădure nu se aflau nici urşi, nici lupi, ci numai cerbi din rezervaţii, iar cerbii nu se dau la om, ci dimpotrivă, fug când îl simt, ştiind prea bine ce-i aşteaptă.

Ne urmărea ghinionul şi, după atâta trudă, după atâtea eforturi făcute spre a ajunge la peşteră, acum, din lipsa paznicului însoţitor, ne vedeam rămaşi pe din afară. Ne-am privit în ochi unul pe altul şi ne-am întrebat dacă n-am putea intra şi singuri. Se putea şi, după ce am luat informaţii asupra marcajului, am pus mâna pe lămpile de acetilenă (paznicul ni le-a dat cu obligaţia de a le lăsa la ieşire) şi am pătruns în peşteră. Ne puneam astfel din nou la încercare curajul şi priceperea de a intra şi ieşi din încurcătură. Am acceptat cu noi şi un turist rătăcit, care voia să viziteze grotele, dar nu avea curajul să încerce singur. S-a alipit grupului nostru şi am trecut împreună prin galeriile întortocheate, cioplite de apele subterane.

Pe lângă toate, făceam acum şi glume. Ne-am amintit de profesorul nostru de latină, Linţia, care ne învăţa să traducem dictonul *Sic transit gloria mundi* în mod corect, dar pretindea că noi

o facem altfel, şi anume, potrivind cuvintele: „Aşa a trecut Grigore munţii“. Am trecut muntele prin crăpăturile subterane, am stat nu o dată să cercetăm marcajele şterse aproape cu desăvârşire de şiroaiele de apă ce se prelingeau pe pereţi, dar frumuseţile grotei ne-au răsplătit eforturile. Peştera era destul de joasă şi uneori ne simţeam bătuţi de gândul că am putea să petrecem o noapte de groază şi în străfundul pământului. De aceea poate galeriile ni s-au părut fără sfârşit.

PARTEA A CINCEA

Consideraţii asupra călăraşilor cu schimbul

La recrutare, cu un an în urmă, fusesem repartizat ca soldat cu termen redus (TR) la Regimentul 42 artilerie din Lugoj. Potrivit legii, toţi cei cu studii universitare erau în mod automat supuşi unui examen de admitere la şcolile de ofiţeri de rezervă. Mie îmi reveneau dreptul şi obligaţia de a mă prezenta la şcoala de ofiţeri de artilerie de la Craiova. În acea epocă (1938) se petrecea un fenomen curios: mai toţi tinerii încercau să fugă de armată şi îndeosebi căutau să scape de şcoala de ofiţeri. Merită, aşadar, să facem o mică analiză a acestei situaţii.

După mine, şi conform principiilor sănătoase ale oricărui stat, milităria este marea şcoală prin care fiecare cetăţean e bine să treacă. Pentru oamenii simpli de la ţară, milităria reprezintă cel mai bun prilej pentru lărgirea orizontului lor. Cei care n-au terminat clasele primare – şi erau destui în acea epocă – aveau prilejul să-şi continue învăţătura, spre a fi în măsură să citească şi să scrie. La aceasta se mai adăugau şi noţiunile de geografie şi istorie, căci, cu tot programul încărcat de instrucţie militară, se mai găsea timp şi pentru lecţii de educaţie civică. Oricum, făceau fără note şi geografie aplicată, atât prin efectuarea serviciului în alte părţi ale ţării, cât şi prin manevrele anuale. Pentru orăşeni, era un bun prilej de a fi aduşi la acelaşi numitor, punându-i în contact cu ţăranii şi cu realităţile săteşti, România fiind pe atunci agricolă în proporţie de optzeci la sută, având chiar şi azi o economie agricolă dezvoltată. Intelectualilor crescuţi în condiţii artificiale şi uneori în puf, serviciul militar le folosea pentru a-i trezi la realităţile de

toate zilele şi a le da o imagine mai completă şi mai corectă despre ţară şi categoriile sale sociale şi economice.

Aceste adevăruri fundamentale nu erau înţelese de toţi. Cei mai mulţi căutau să scape de datoriile militare, sub diferite motive de boală. Unii îşi inventau boli, cum am auzit pe când eram mic. Pe atunci, îmi amintesc că se vorbea despre un ucenic venit la oraş să înveţe meserie. Prezentându-se la recrutare, s-a văzut că e bolnav. Fusese învăţat să fiarbă cicuri (mucuri) de ţigară şi să bea acest ceai. Nicotina otrăvitoare producea o gravă intoxicaţie, cu efecte nocive asupra inimii, accelerându-i bătăile şi, bineînţeles, cu efect asupra ficatului şi rinichilor. Dar teama de militărie şi, prin aceasta, de război îi împingea pe unii la tot felul de năzdrăvănii. Auzisem şi de cazuri de automutilare, când tinerii şi-au tăiat falanga unui deget, prima falangă a degetului arătător, descalificându-se la mânuirea armei şi la apăsarea pe trăgaci. Bineînţeles, acestea erau excepţii, totuşi nu atât de rare cum s-ar crede, şi se datorau lipsei de educaţie civică adecvată încă din şcolile primare, când se creează în mintea noilor generaţii modelul de om şi de cetăţean, baza societăţii în care vor trăi.

ăranii mai aveau şi alt motiv de aversiune faţă de serviciul miliar: cel economic, lipsa pe timp îndelungat a unor braţe de muncă. Iar acest aspect, în economia agricolă dinainte de război, reprezenta un factor foarte important. Serviciul militar de lungă durată ţinea la unele arme trei ani, iar la marină chiar patru. Pentru reducerea acestui stagiu, s-a creat un serviciu cu termen scurt, în specialitatea cavaleriei. Oferindu-se posibilitatea unei încorporări limitate, tinerii urmau să-şi procure din banii lor un cal cu harnaşament, să-i asigure întreţinerea şi să-şi cumpere chiar uniformă. Aceleaşi obligaţii le aveau teoretic şi în timp de război, deşi erau mai greu de aplicat pe zonă şi pe front. Călăraşii cu schimbul (nu ştiu de ce „cu schimbul“ şi ce anume schimbau: calul sau călăreţul! – ceea ce nu era exclus uneori) se transformau astfel într-un soi de cavaleri medievali care, la chemarea regelui, se pregăteau ei înşişi cu toate cele necesare şi porneau în apărarea unei sfinte cauze. Cum războaiele medievale erau căutate de ei şi mai puţin provocate de alţii, durau ani de zile şi atunci, ca oameni precauţi, luau toate măsurile necesare şi înhămau şi nevestele cu tot felul de centuri de castitate. Păstrând cheia acestui tezaur, ca simbol al proprietăţii lor inviolabile, erau convinşi că nici un hoţ temerar nu va atenta la un patrimoniu atât de specific. Noroc că erau oameni de bună-credinţă, căci credeau în cauza lor înaltă, pentru care luptau, şi credeau totodată în sfinţenia de acasă, bine apărată în iluzia lor.

Tocmai în acea epocă se zice că breasla lăcătuşilor luase cea mai mare dezvoltare şi chiar a trăit epoca sa de aur, creând chei false, dar nu pentru deschiderea caselor de fier (mai modern numite seifuri sau Wertheim, în dialect, ceea ce înseamnă casa valorilor), ci pentru deshămarea frumoaselor încătuşate, căci de gloabe nimeni nu se sinchisea: puteau să rămână încuiate toată viaţa. Fapt curios de notat – în epoca noastră modernă, un englez a lansat un nou model de centură de castitate şi se pare cu succes. Căci exhibiţionismul tinerilor de azi a reactualizat zorzoanele ascunse, totuşi cu multă băgare de seamă cizelate, ca să le marcheze prezenţa. Se ştie doar că, în materie de exhibiţionism, e mai important ceea ce ştiu sau cred alţii, dacât ceea ce este. E bine, în acest sens, să cunoaştem următoarea întâmplare.

Într-o zi, un tânăr a fost întrebat:

– Ce preferi? S-o poţi avea pe B.B. în taină, fără să afle nimeni nimic, sau toţi să creadă că ai avut-o, fără să fie adevărat?

Răspunsul a fost categoric:

– Prefer să creadă lumea că am avut-o, chiar dacă nu e aşa.

Ca în orice bună democraţie, opinia publică pare mai importantă decât faptele înseşi. La aceste consideraţii asupra călăraşilor cu schimbul, vreau să adaug că şi doi veri primari ai mei au preferat acest serviciu, deşi suntem atât de departe de timpurile medievale şi nu cred că s-au gândit să ia toate măsurile privind castitatea, căci durata serviciului la această armă era de numai trei luni. E evident că, în aceste condiţii, pe toate planurile, atât cel economic, cât şi cel familial, mulţi ţărani preferau să-şi asume cheltuielile calului, spre a beneficia de un serviciu cu termen redus. Iar după cele trei luni de stagiu, fiecare călăraş cu schimbul venea acasă nu numai cu calul său (supus ca şi stăpânul instrucţiei militare), dar şi înarmat cu o mare fotografie în uniformă,

cu sabie şi cal împăiat, decor bine cunoscut în toate bâlciurile unde numai capul ostaşului era autentic.

Fotografii sunt oameni organizaţi şi, personal, am avut prilejul să mă conving de acest lucru când, vizitând oraşul Granada care conservă şi astăzi, ca amintire de pe timpul dominaţiei arabe, un formidabil palat numit Alhambra, plin de dantelării de marmură, caracteristice stilului moresc, un băiat îmbunător (italienism) ne-a îndemnat să intrăm în prăvălia unui fotograf şi să ne facem o poză în chip de mauri, călare pe cal bălan. Spre a ne convinge, ne-a arătat şi nişte fotografii ale unor milanezi, luând limba noastră valahă drept italiană. Am râs cu toţii la ideea de a trimite acasă şi de a arăta prietenilor un astfel de document al vizitei de la Granada.

Zis şi făcut: am încălecat un cal bine împăiat, dar cam rupt de vremuri şi cusut la gât, detaliu scos la retuşat. Prietenii mei s-au strâns în jur, cu nişte puşti mai mari decât ei, îmbrăcând cu toţii gelaba (haină lungă, albă, iar în cazul meu, roşie, ca şef) şi legaţi la cap, fără să-i doară, cu şişia arabă. Fotograful mi-a cerut să iau poziţia unui paşă fioros, care dă ordine cu scârbă din înălţimea şeii sale, strunindu-l pe El Zorab, către harapii care priveau în sus cu spaimă şi umilinţă. Dar un astfel de document nu era suficient şi, cum intrasem la stăpân, uşor ne-a convins puştiul să facem şi a doua fotografie, în chip de divan ad-hoc, întins pe divanul cu damasc roşu, cu consilierii aşezaţi turceşte pe duşumea şi ascultând cuvântul sultanului. Cu o mică suprataxă, fotografiile mi-au fost făcute în culori şi, spre deosebire de cele ale călăraşilor cu schimbul (la minut ca la opt zile), nouă ne-au fost făcute la opt zile şi – minune mare! – trimise prin poştă în Italia, fapt care ne-a impresionat, deoarece nu-l credeam posibil, deşi plata se făcuse anticipat.

Familia mea a făcut mare haz de fotografiile istorice de la Alhambra, dar, după trecerea momentului, au fost puse deoparte şi uitate. Până într-o zi când, intrând în casa lui Ion (zis Giovanni) din Vucova, fiul lui Ion, vărul meu călăraş cu schimbul, am văzut alăturea de măreaţa fotografie a tatălui său cele două fotografii ale mele în chip de sultan, cu El Zorab cel împăiat şi cu turban imens. Spre a da mai mult prestigiu tatălui său, Giovanni a socotit nimerit să-l pună alături, la loc de cinste, şi pe unchiul său tot în chip de călăraş!

Celălalt văr călăraş cu schimbul a fost Iulian, fiul unchiului Simion. Spre deosebire de fratele său, Nicolae, care a făcut serviciul militar la jandarmi, el a preferat călăria şi la armată, ca o reconfirmare a pasiunilor sale terestre. Băiat frumos, deşi mic de statură, mare în fapte, a avut mult succes nu numai la regiment, unde plutonierii nu băgau de seamă astfel de detalii, dar şi în viaţa de toate zilele, între civili şi civile, mai ales că avea dreptul să stea în gazdă, în loc să stea la cazarmă.

Plutonierul-major al escadronului său avea obiceiul să înjure şi să-i bată pe recruţi, pentru a obţine diferite plocoane de pe urma lor. Într-o zi, însuşi Iulian a primit, ca avans pregătitor, o palmă plasată în plin, peste obrazul său frumos şi lat. După cum îşi aminteşte şi azi, i s-au zgâlţâit dinţii în gură ca mărgelele. Scrâşnind, era gata să riposteze, dacă nu l-ar fi speriat ideea unui proces disciplinar. S-a plâns tatălui său, care a scris generalului Bucică din Lugoj o scrisoare denunţând asemenea samavolnicii. La puţine zile, merituosul şi bravul general s-a dus în inspecţie la 13 Călăraşi, la poalele Dealului Viilor. Întrebând dacă a dat mită cineva plutonierului spre a scăpa de maltratare, după un moment de şovăire, câţiva ostaşi au făcut un pas înainte, au ieşit în front şi au confirmat faptele descrise în memoriu. Plutonierul a fost strămutat disciplinar într-o „zonă grea“, unde se întâlneau toţi cei pedepsiţi, după cum cei pedepsiţi în Italia se întâlneau până acum un deceniu în Sardinia.

Coasta lui Adam şi inconvenientele ei în cariera militară

Dacă ţăranii aveau mijloacele lor brutale de a scăpa de armată sau de a-i reduce durata, în schimb aşa-zişii intelectuali recurgeau la metode şi mai eficiente, intervenind pe lângă medicul militar sau pe lângă preşedintele comisiei de recrutare. Aceste intervenţii, în cazul ofiţerilor de rezervă, se făceau şi pe lângă colonelul comandant al şcolii militare de artilerie, când bunii mei

camarazi încercau să scape de armată ori când voiau să o facă la regimentul din localitatea de baştină. Se vede că originea latină a acestei maladii e comună şi se transmite de veacuri, căci în Italia se folosesc aceleaşi metode. Şi ar fi peste putinţă de imaginat ce fac părinţii spre a-şi scăpa copiii de serviciul militar, instituit pentru apărarea patriei, căci, zic ei, e mai bine să trăieşti pentru patrie, decât să mori pentru ea.

În România veche, motivul clasic de reformare era „lipsa de perimetru“, iar în Italia era *sofio al cuore,* ceea ce e uşor de înţeles, dată fiind slăbiciunea şi duioşia de inimă a tinerilor *latin lovers,* atât de căutaţi totuşi de turistele engleze şi americance, chiar dacă nu mai sunt de vârsta armatei, cu condiţia să fie eficienţi în ghidajul lor. Iată cum a fost interpretată şi urmată maxima romană de vrednicii urmaşi ai Romei: *Dulce et decorum est pro patria mori,* pe care profesorul Linţia pretindea că noi am fi tradus-o cu „Du-te şi dă-ţi cu c... de piatra morii“.

Cu toate eforturile făcute de bunii mei colegi şi prieteni de a scăpa de serviciul militar sau de a-şi face armata la regiment, socoteam totuşi că o bună parte dintre ei nu vor reuşi şi va trebui să rămână la şcoala militară de artilerie din Craiova. ineam foarte mult să fiu printre ei şi, de teama ca nu cumva să fiu respins în toamna anului 1938, am pus mâna pe carte să mai repet puţină matematică (algebră, trigonometrie) şi îndeosebi balistică. Aşa mi-am petrecut ultimele săptămâni de septembrie şi început de octombrie şi, când m-am prezentat la Regimenul 42 artilerie, am fost imediat trimis la Craiova, pentru examenul de admitere. Acesta începea cu un examen medical, întrucât viitorii ofiţeri trebuiau să fie perfect sănătoşi, ca şi candidaţii la preoţie, prezentabili şi rezistenţi la toate vicisitudinile. Lipsa unei coaste, destinată, ca în povestea lui Adam, pentru făurirea Evei (spre surprinderea mea, am constatat că tocmai în anul extracţiei şi în aceeaşi lună s-a născut soţia mea), m-a pus în situaţia de a fi respins încă de la început. Am căutat eu să minimalizez inconvenientele lăsate de boală şi de operaţie, dar căpitanul-medic a fost cât se poate de categoric în opinia lui şi m-a respins.

Am suferit mult şi, deoarece voiam să rămân la şcoala de ofiţeri cu toate riscurile, spre a obţine gradul corespunzător şi râvnit, nu m-am dat bătut şi am început la rândul meu goana după recomandări şi intervenţii prin unchiul Gavrilă Ionescu, bine cunoscut în oraş, şi prin consilierul de curte Foişoreanu. Am obţinut să fiu trecut printr-o a doua comisie, prin contravizită. Cu toate recomandările favorabile şi punând în relief dorinţa mea vie de a urma şcoala, nici colonelul-medic nu m-a acceptat. A doua respingere m-a întărâtat şi mai mult şi m-a întărit în hotărârea de a rămâne la şcoală. Am cerut şi-am obţinut o a treia vizită medicală, în faţa unei comisii prezidate de un general-medic. Toată comisia era la curent cu demersurile mele şi era curioasă să vadă acest caz rar, ca o muscă albă, şi să priceapă motivul insistenţelor de a rămâne în uniforma militară, chiar dacă nu întruneam condiţia fizică.

Examinându-mă din cap până-n picioare, în costumul lui Adam, generalul-medic n-a putut decât să reconfirme verdictul celorlalţi specialişti, adăugând încă o filă la fişele existente în dosar, negativă şi ea. Tensiunea mi se ridicase peste măsură. Eram roşu ca sfecla şi, ca să mă liniştească, generalul a ţinut să-mi explice că nu e nici spre binele meu, nici al patriei, să-mi expun sănătatea destul de firavă, căci viaţa la şcoală era dură, iar eu aveam nevoie să mă fortific. A adăugat că apreciază sentimentul meu de dragoste de ţară, susţinând că aş fi fost un caz unic în analele Şcolii de ofiţeri din Craiova, insistând cu atâta tenacitate să rămân, câtă vreme alţii îi copleşeau pe medici cu rugămintea de a-i trimite la regiment. M-a felicitat şi mi-a vorbit frumos, ceea ce m-a mai consolat. Am răspuns atunci profund dezolat:

– Dacă sănătatea mea e atât de şubredă, domnule general, înseamnă că mă veţi reforma!

După un moment de şovăire, căutând alte expresii frumoase şi făcându-şi glasul blând, părintesc, generalul a adăugat:

– Te înţeleg, Drăgane! Şi, dacă ai fi un simplu soldat, într-adevăr te-am fi reformat. Dar fiind tu un intelectual, vei putea fi util într-unul din serviciile auxiliare ale regimentului.

Avea dreptate şi, gândindu-mă la Regimentul 42 artilerie din oraşul meu, mi-am dat seama că aici voi găsi înţelegere şi mă voi descurca chiar şi ca simplu soldat TR. Cu ochii înroşiţi, aproape lăcrimând de acest final de dramă, am mulţumit comisiei şi am dat să mă retrag. Generalul mi-a strâns mâna şi m-a însoţit cu o privire foarte grăitoare, spunându-şi probabil, în sinea sa, că simţul datoriei şi al dragostei de ţară în noile generaţii nu dispăruse cu totul. Adevărul este că mă simţeam contrariat şi, în singurătate, am lăsat în voie să-mi curgă lacrimile de amărăciune reţinute în public. Eram nenorocit întocmai ca vulturul căruia i s-au frânt aripile şi se zbate la pământ, fără să-şi mai poată lua zborul spre înălţimi. Şi aceasta nu din pricina lipsei de calităţi spirituale, ci din cauza unor deficienţe fizice! În ziua aceea n-am mai mâncat. Nu mai aveam chef să stau de vorbă nici cu Rodica, nici cu celelalte vecine. Plecând la Lugoj, m-am prezentat din nou la regiment. Necazul meu cel mare era că alţi colegi, ca Ionică, certaţi cu matematicile, au rămas la şcoala unde se cereau o oarecare pregătire şi talent în domeniul ştiinţelor exacte şi al tehnicii. Iar eu, care aveam vocaţie pentru matematică şi pentru ştiinţele fizico-chimice, m-am întors cu răcanii la regiment.

Locotenentul îmi purta pică

La începutul lunii noiembrie începea instrucţia, iar pentru teterişti se stabilise un regim în termeni cazoni. Făceam parte dintr-un grup de învăţători şi tâmplari, cu şcoala de arte şi meserii, care beneficiau de aceeaşi lege a termenului redus, de un an. Îmbrăcaţi în uniforma de postav gros (hainele civile le-am trimis acasă prin ledărul Toni Boitoş, vecinul meu, venit să mă însoţească în acest scop), purtam la epoleţii fără grade doar o panglică albastră, ţesută în zigzag cu fir alb, semnul distinctiv al pregătirii noastre, dar şi semn de provocare pentru locotenentul în subordinea căruia ne aflam. Acest semn îl făcea să tresară şi să ne vorbească de fiecare dată cu un ton dur, căutând să ne pună la

cele mai istovitoare şi umilitoare exerciţii. Nu mai vorbesc de cuvintele alese ce ni le adresa. Ele dovedeau o micime de suflet, o răutate şi o minte atât de mărginită, că ne pusese pe gânduri şi ne crea situaţii dificile, dar şi neplăcute. Obligaţi să înghită orice şi să stea în frâul disciplinei militare riguroase, unii aveau adesea ochii încărcaţi de lacrimi, deşi nu numai un bărbat, dar mai ales un soldat nu trebuie să se arate slab, să se manifeste ca o femeie. Ne-am interesat de ce se comporta în chipul acesta locotenentul Popescu Afumatu şi am aflat până la urmă că era înrăit cu teteriştii pentru că încercase să urmeze şi el dreptul şi fusese trântit. Un asemenea insucces a devenit, astfel, în comportarea sa, o sursă permanentă de injustiţie. Nu ştiu dacă studiile juridice l-ar fi dus la mai multă raţiune şi simţ de dreptate, căci era un om rău din fire şi de la natură, neiubit de nimeni, purtându-se urât şi cu subofiţerii. Era negru nu numai la înfăţişare, ci şi la inimă.

Îmi veneau spontan în minte frumoasele lecţii de filozofie a dreptului ale lui Del Vecchio, abia lăsate din mână în acea toamnă când terminasem traducerea primei cărţi a cursului său, şi acelea ale eminentului nostru profesor, Mircea Djuvara. Cartea lui Del Vecchio, *Justiţia*, era atât de departe de realitate, încât am început să mă îndoiesc de faptul că ar fi realizabilă în viaţa de toate zilele. Adesea mă cuprindea un dezgust profund. Atunci regretam că generalul-medic nu mă reformase şi-mi reproşam de a nu fi dat curs celeilalte posibilităţi, de a deveni ofiţer aţist, cum erau denumiţi ofiţerii de administraţie. Aici se duceau de obicei absolvenţii şcolii comerciale iniţiaţi în contabilitate. Dar această specie de ofiţeri era cam desconsiderată de toată lumea. Ofiţeri asemenea locotenentului Popescu, în timp de război, cad răpuşi printre primii, dar nu din cauza inamicului din faţă, ci din cauza celor nenumăraţi din spate, pe care şi-i creează cu duiumul din pricina despotismului lor. Marea şcoală a naţiei, milităria, nu trebuie să fie un sistem de opresiune şi de injustiţie, care să-i amărască pe tineri, ci un sistem de educaţie fizică şi spirituală, cultivând sentimentele cele mai bune, de dreptate şi datorie, de curaj şi de omenie, de iubire de patrie.

O altă categorie de militari care îi ura pe teteriști era aceea a subofițerilor. Fiind în genere oameni simpli, fără multă cultură, aleși dintre militarii ajunși la gradul de sergent la liberare și lustruiți puțin într-o școală, subofițerii își dau seama de inferioritatea situației lor pe plan intelectual și trăiesc un complex acut și-i dușmănesc pe cei cu studii înalte, făcându-le tot felul de „mizerii". Excepție făceau cei protejați de vreun ofițer. Mai târziu, când am devenit „procuror anonim" la Tribunalul militar al Diviziei I infanterie, mi-a căzut în mână dosarul unui coleg de liceu, un oarecare Mircea Belgea, dintr-un sat din preajma Lugojului, care fusese persecutat de un plutonier din Regimentul 17 infanterie și, într-o zi, disperat, s-a dus într-o pădure și și-a pus capăt zilelor. Abia după o lună i s-au găsit cadavrul și documentele ce le avea cu sine și pe care le-am putut cerceta în dosarul ajuns la tribunal. Din păcate, legile și regulamentele militare nu prevăd pedepse pentru astfel de „mizerii", ce pot duce, cum a fost cazul bietului Belgea, la sinucidere. Așadar, exista o răspundere directă, dar nu o puteam încadra, mai ales din lipsă de probe, în rigorile codului militar sau ale codului penal.

Locotenentul meu tuciuriu îmi purta pică și pentru faptul că, la întoarcerea de la Craiova, după cele trei vizite medicale, căpitanul-medic Loreny (cel care ținea pe mătușa Ana Milota) făcuse raport colonelului (om foarte aspru, tot regimentul tremura de teama colonelului Marinescu, îndeosebi când se afla în toane rele), propunând – și acesta, neavând încotro, a trebuit să dispună – ca să dorm acasă și să vin la cazarmă dimineața, la ora cinci. Atunci mi-am dat seama, pentru prima oară în viață, cât de lungă este o zi de lucru și câte se pot face de dimineață până-n seară. Mă sculam ca strigoii, pe la ora patru din noapte. Din fericire, perioada de instrucție a răcanilor teteriști nu a durat decât o lună, după care eram în măsură să tragem cu tunul, să-l desfăcem în bucăți, să-l remontăm, dar, mai ales, în răcoarea dimineților de noiembrie, să ne încălzim târându-l după noi sau împingându-l în diferite poziții strategice de tragere. Nu știu cum o fi tras acest tun în timpul războiului, dar știu că noi îl lustruiam și-l frecam de parcă ar fi

fost nou, scos din fabrică. Acel noiembrie de instrucții a fost cea mai lungă lună din viața mea, interminabilă aproape, cu strigoiul cel tuciuriu care, în loc să mă sperie noaptea, în visuri, mă speria dimineața.

Ca teterist puteai să devii furier, un fel de secretar bun la toate prin birourile regimentului, iar eu ajunsesem, în această funcție, la biroul maiorului Petrescu. Om cumsecade, el nu fusese trântit la examenele de drept. De altfel, nici nu încercase vreodată să le pregătească și să le atace, așa că avea cu totul altă atitudine. Mai mult, prin vocea sa caldă exprima oarecare considerație față de intelectualii ajunși la cheremul plutonierilor. În calitatea sa de maior, șef al Batalionului I, mai avea și funcția de ajutor de comandant. Purta corespondența cu diferite unități interne și externe, natural, cu ajutorul furierilor. Am învățat un nou stil de corespondență, fără domnii și titluri, ci numai cu prepoziția „către". Ajunsesem primul său secretar și maiorul era mulțumit de mine. Într-o zi, cerându-i-se să detașeze un furier capabil de o misiune specială, și anume aceea de a face revizia carnetelor ofițerești, la cercul de recrutare, am fost detașat pentru o vreme. Așa se face că au trecut prin mâna mea câteva sute de ofițeri în rezervă, care făceau parte din cercul de recrutare al județului Severin.

Noul meu șef temporar (întrucât eram în delegație) era colonelul Udrea Bumbești. Ne întâlneam în alte circumstanțe. Preocupat mai mult de creația poetică (semna sub pseudonimul Vifor Pădure), de altfel foarte reușită, fapt pentru care se bucura de multă considerație în oraș și în țară, socotindu-se el poet național, nu regional, treburile lui erau îndeplinite de plutonieri-majori și de ajutoarele lor. Unul din plutonieri, Colhan, se căsătorise cu o fată din Buchini, o cunoscută sau o fostă colegă de școală a mamei. Mai mult, se strămutase din Strada Timișorii în strada Alexandrovici și locuia în chirie la domnul Oprea zis Laici, economul cel bogat, așa că la masă sau dimineața, spre birou, făceam împreună drumul pe jos. Stăteam bine alăturea de el și pentru faptul că, fiind mai înstărit, avea o uniformă de stofă englezească, nu cazonă. Cei mai mulți plutonieri și soldați prefăceau la vreun

şnaider hainele cazone, operaţie de adaptare făcută şi de mine cu prima uniformă. După aceea însă, l-am convins pe tata să-mi facă şi mie o uniformă din stofă ofiţerească şi un chipiu elaborat, decorat cu un şnur de teterist. Maiorul mi-o aprobase, pentru că, între timp, venise un nou colonel, Alexandru Gavrilescu, ofiţer de tradiţie, cu militari din tată-n fiu, şi „domnia“ lui era considerată pâinea lui Dumnezeu. De la cei mari până la ultimul răcan eram mulţumiţi şi vedeam în această schimbare mâna providenţei şi legea compensaţiei şi a justiţiei imanente. Noul colonel nu avea nici el nimic împotriva uniformelor speciale. Dimpotrivă. Iar mai târziu, tocmai datorită ei, când am plecat pe zonă, mi-a încredinţat o misiune diplomatică dificilă şi de *public relations*.

Fapt este că, în dimineţile mai întunecate sau mai pe înserate, răcanii mă salutau cu toţii şi pe mine, deşi eram egali în grad, de teamă să nu intre, din nebăgare de seamă, în bucluc.

Decretarea mobilizării

La cercul de recrutare i-am cunoscut, după cum am arătat, pe toţi ofiţerii de rezervă ai judeţului. În garnizoana de la Lugoj, pe lângă regimentul de elită, cum consideram noi unitatea de artilerie, mai erau regimentele 17 infanterie, 12 vânători de munte, 13 călăraşi cu schimbul. La Caransebeş erau faimoşii grăniceri, cu privilegii şi comunitatea de avere alcătuită din păduri şi proprietăţi de pe timpul Mariei Tereza. Aceste proprietăţi le fuseseră acordate de împărăteasă, în schimbul serviciilor de apărare a frontierei.

Detaşarea de două luni la cercul de recrutare avea să-mi fie de mare folos, îndeosebi când ofiţerii de rezervă au fost mobilizaţi, în ziua de 9 martie 1939, în urma ultimatumului nazist pentru semnarea acordului comercial, care prevedea furnizarea de grâne şi petrol celui de-al treilea Reich, sub ameninţarea că, în caz de refuz, va urma ocuparea militară a ţării, prin Ungaria, unde erau deja deplasate mai multe divizii. Ungurii amiralului fără flotă

Horthy, regent al unui regat fără rege, nu aşteptau altceva decât un semn pentru a se năpusti asupra Transilvaniei, alăturea de cotropitori. ara trecea printr-un moment de mare tensiune. Politica ei externă era condusă în realitate de fostul rege-satrap, care se bizuia pe englezi şi pe cuvântul lor de gentlemeni. Cum era de aşteptat, garanţia britanică n-a funcţionat, cum practic n-a funcţionat nici faţă de Polonia, deşi aceasta devenise pretextul declarării războiului.

Rămaşi astfel copii ai nimănui, fără nici un ajutor din partea marilor puteri, trebuia să ne bizuim pe noi înşine şi să surâdem politicii de forţă a dictatorului german, în faţa căruia însuşi regele începea să se ploconească, ducându-se la faimosul său refugiu de vară de la Berchtesgaden. Dar rezultatul a fost acelaşi: semnarea acordului comercial, pentru a asigura armatelor brune carburanţi şi alimente, fără nici o garanţie a frontierelor noastre. Dimpotrivă, von Ribbentrop (în italieneşte *ruba-troppo* înseamnă „fură prea mult“) era deja angajat în dezmembrarea ţării româneşti.

M-am întors la cercul de recrutare în a doua jumătate a lunii februarie şi, reluându-mi funcţiile de secretar la comanda Regimentului 42 artilerie, am trăit din plin acele momente de mare emoţie şi încordare dinaintea conflagraţiei. Ştiu că mă îndreptam, într-o dimineaţă, către regiment, la ora de birou obişnuită, nu antelucană, ca din vremea instrucţiei la tun, şi, întâlnind pe cineva pe strada Împăratul Traian, chiar în faţa casei lui Virgil Brânca, am fost informat de decretarea mobilizării. Şocul mi-a lungit pasul către regiment şi eram convins că se punea problema plecării în zonă. La regiment, fierbere mare. Toată lumea în agitaţie, se pregăteau cele necesare pentru ca, în nopţile următoare, să pornim în apărarea frontierei de apus. La plecarea regimentului pe zonă, rămâneau în cazarmă aţiştii şi furierii, printre care mă număram şi eu, deoarece fusesem clasat la serviciul auxiliar, la partea sedentară. Cei clasaţi la serviciul auxiliar, cum era cazul meu, erau obligaţi prin regulament să rămână la bază şi nu puteau fi luaţi pe front, sub nici un motiv. Altă frământare: să rămân numai cu „ciurucurile“ regimentului la Lugoj, să nu fiu alăturea

de ceilalţi camarazi, dar mai ales alăturea de ofiţerii de rezervă, acum mobilizaţi, între care era şi locotenentul E. Popovici din Timişoara şi notarul public Tiberiu Seviciu, chiriaşul meu din casa de pe Strada Timişorii?! M-am prezentat la raport, cerându-i colonelului să mă ia cu dânsul pe zonă, la comanda regimentului. Mi-a spus că nu se poate şi că ar fi contrar regulamentelor.

– Aceasta o ştiu, domnule colonel! i-am răspuns. Dar sunt aici, la raport, tocmai ca să vă cer să nu mă lăsaţi la partea sedentară, ci să-mi continuu funcţiile acolo unde veţi fi şi dumneavoastră.

– Vezi că şi la comanda regimentului poţi să mori, atins de un glonţ rătăcit sau de o schijă de obuz. Şi deci e mai bine să rămâi acasă.

– Nu pot, domnule colonel! Vă rog să mă luaţi cu dumneavoastră! Vă rog insistent!

Cred că, în acel moment, bunul colonel, văzându-mă frumos îmbrăcat cu uniformă specială de furier ales, s-a gândit la misiunea pe care să mi-o încredinţeze. La instalarea într-o localitate, pe zonă, era nevoie să fie rechiziţionate locuinţe pentru ofiţeri. A socotit că această misiune, ce pretinde nu numai o bună prezentare, maniere, educaţie, ci şi cunoştinţe juridice, tact şi diplomaţie, putea să-mi fie atribuită în linişte.

După câteva zile, a sosit ordinul de deplasare. Într-o seară, tot regimentul s-a pus în marş şi eu, în calitate de furier la comandă, asistam la plecarea ultimului detaşament, urmând apoi să preced sosirea unităţii. Mă deplasam pe o motocicletă condusă de un soldat şi, din pricina drumului nepavat, dădeam peste pietroaie, intram în gropi, primind atâtea lovituri la plex şi la ficat, câte n-am primit în viaţa mea, şi am ajuns zdrobit de durere într-un sat, ţinându-mă cu mâinile de pântece. A doua zi, m-am legat strâns cu centura peste manta şi am mai amortizat loviturile motocicletei, suportând încă o noapte acest mijloc de transport.

Primul semn de viaţă militară adevărată l-am avut atunci când, cu gamela în mână, m-am aliniat la rând, la cazanul bateriei, odihnindu-mă apoi tot restul zilei în paie, sub şopronul unui ţăran. Caii regimentului înhămaţi la tunuri, chesoane, căruţe, bucătării etc. se prezentau foarte bine. (În lunile de instrucţie călărisem la manejul regimentului aceşti cai. Cei care ameţeau nu erau caii, obişnuiţi să alerge la trap, în cerc, ci călăreţii şi mulţi dintre noi cădeam în nisipul şi rumeguşul manejului. Mă întorceam întotdeauna acasă cu o frumoasă amintire, cu băşici prin părţile sedentare.) Nu-mi lipsea experienţa călăriei fără şa nici de acasă, căci încă de pe vremea când făceam curte Stelei măsuram pe deşelatelea strada Alexandrovici şi treceam prin faţa casei călare pe Linda, bătrâna iapă, „colegă“ mai mult decât nevastă a fostului armăsar Pinci, devenit, în urma operaţiei rituale, cal de rând. Foloseam o pricoviţă (pătură) pe care o legam cu o curea pe spinarea iepei. După ce tata a cumpărat cai mai tineri, s-a gândit să cumpere şi două şei, obişnuindu-ne şi la călăritul clasic. Zilele de duminică le transformam într-un fel de *exploit*, mergând în vizită la Luci, în Strada Timişorii. Legam calul la poarta de fier a casei, în timpul vizitei, în mare ţinută.

După două zile, am cerut plutonierului – şi aveam tot dreptul să-i cer, fiindcă eram furier al comandantului şi intrasem sub oblăduirea colonelului – un cal, iar cererea mea a fost repede satisfăcută. Şi am primit nu numai un cal, ci şi un „ţinecal“, adică un om care să-l îngrijească, să-l ţesale.

Deplasările se făceau noaptea, spre a nu fi văzuţi de populaţie şi a nu produce panică, iar călăritul devenea plăcut, căci lăsam calul liber de frâu şi el ţinea drumul, respectând şi haltele de ajustare. Singurul pericol îl prezenta căderea de pe cal, când moţăiala se transforma în somn, dar şi acest risc avea acoperirea lui căci, în locul frumosului meu chipiu, mi se dăduse, după regulament, şi o cască de oţel. La nevoie, aceasta ar fi putut să amortizeze lovitura, servind nu numai pentru ricoşarea gloanţelor, ci şi pentru alte diverse şi neprevăzute neplăceri (căderea în cap etc.).

Zona noastră începea de la comunele Lipova şi Radna, dincolo de Mureş, pentru a ajunge apoi la Ghioroc, Pâncota, Ineu. Această localitate din urmă era poate cea mai importantă din cele înşirate. Locuită aproape exclusiv de români – cel puţin în acea epocă – ne-am simţit foarte bine, şi ofiţerilor li s-a dat o atenţie

deosebită de către autoritățile locale. De altfel, nici sate cu populație mai amestecată, cum a fost Ghiorocul, cu sârbi și mai ales cu unguri, nu se arătau neprietenoase cu regimentul, cu trupele noastre, deoarece noi eram apărătorii lor împotriva atacanților posibili, a celor care distrugeau pacea și alcătuirea judicioasă a statelor. Eram primiți bine în case și invitați uneori la masă.

Între timp, soldatul-furier a primit gradul de fruntaș TR, iar sora învățătorului din Pâncota manifesta o atenție deosebită față de dânsul. Dar tot atunci, acest fruntaș TR a cunoscut o tânără unguroaică la Ghioroc, pe Iulișka. Văzându-l bine îmbrăcat, ea l-a luat drept ofițer, și tânărul nostru, foarte uman de la natură, ușor a stabilit relații umane, îndeosebi când primise o misiune deosebită din partea maiorului: aceea de ai duce mantaua acasă. Cu mantaua maiorului și cu a furierului fruntaș, s-a putut înjgheba un așternut pe iarba rece, într-o prietenească apropiere platonică, de contemplare a stelelor. Iulișka a fost repede convinsă să vină acasă, deoarece la cei optsprezece anișori nici nu avea nevoie de prea multe argumente, mai ales că se cam îndrăgostise de tânărul de douăzeci și doi de ani, presupus ofițer. Acesta i-a spus deci unde locuiește și a invitat-o acasă, spre a gusta împreună ceva fructe. Natural că fructul cel mai dorit era fructul oprit și, cum nimeni nu-i oprea, au început să guste și din el. Cei care i-au oprit prea devreme au fost tâlharii de camarazi care, din invidie, urmărindu-le mișcările, au venit în momentul cel mai neprielnic și au bătut în geam, spunând că maiorul îl cheamă pe furier la birou...

Fiind mâna dreaptă a maiorului și, indirect, a colonelului, mi-am făcut un examen de conștiință: deși ora nu era cea mai indicată pentru birou și nici ordin de deplasare de pe poziții nu venise decât pentru mine, prin acești curieri nedoriți, am socotit că trebuie să renunț deocamdată la pozițiile cucerite, să merg și să văd ce dorește șeful meu, spre a mă reîntorce apoi pe redută. La birou totul stins, nici urmă de maior. Ar fi meritat curierii improvizați să fie puși la zid și executați. Dar nu i-am mai găsit, căci se sprânjiseră ca potârnichile, după această măiastră lovitură.

Biata Iulișka, temându-se să nu întârzie prea mult și să nu ia bătaie acasă, a socotit potrivit să amâne pe altă dată culesul fructelor, care se prezentau pârguite.

După două săptămâni, într-o duminică, fata a venit din proprie inițiativă la Radna, unde ne deplasasem. Şi cu toate secretele militare ale mișcărilor noastre, ea a dat de urma mea și m-a aflat. Ghinionul a făcut ca și de data aceasta reuniunea noastră sentimentală, la care ținea destul de mult, din moment ce înfruntase un drum atât de lung (treizeci de kilometri cu tramvaiul), să nu ducă la un rezultat fructuos. Sârboaica de la Pâncota organizase în casa ei mare un prânz, la care mă invitase tocmai în acea duminică și, cum îi promisesem că voi fi prezent la masa oferită în cinstea mea, deși cunoșteam gândurile ei matrimoniale, nu mai puteam să dau îndărăt sub nici un motiv. M-am aflat în situația de a lăsa vrabia din mână pentru cea de pe gard, căci până la urmă nu m-am ales decât cu o masă copioasă.

Hărțuielile cu inamicii noștri eterni, femeile, pe frontul așteptării, se prelungeau, deoarece acordul comercial cu cel de-al treilea Reich fusese semnat. Tensiunea și pericolul au slăbit temporar pe frontul extern, dându-ne răgaz pentru cucerirea altor poziții... sentimentale, pe frontul intern.

Cu prilejul deplasării la Radna, colonelul îmi dăduse misiunea de a lua contact cu autoritățile locale și de a face rechiziția camerelor pentru cantonamentul ofițerilor. Primarul satului și pretorul plasei mi-au arătat mult spirit de colaborare și astfel am stabilit legături bune. Ofițerii erau mulțumiți de cazare. Într-o cameră spațioasă, cu două paturi, mi-am găsit și eu loc împreună cu un locotenent, învățător de meserie, care m-a acceptat, deși nu eram ofițer.

Într-o seară, întârziind la o cină cu ofițerii lugojeni, iar el întorcându-se bine dispus de la o masă urmată de abundente libațiuni, cu vin bun de pe Târnave, a găsit de cuviință să ofere patul meu unui ofițer coleg. Deși am socotit acest fapt de prost-gust, întrucât nu fusesem avizat, m-am întins și eu, ca stăpân legitim al patului, alături de oaspetele nepoftit. În felul acesta, tânărul ofițer a înțeles

că nu-şi va putea schimba locuinţa cu astfel de metode şi mi-a cerut să-mi fac strămutarea. I-am răspuns că nu pot din motive de serviciu, deoarece sunt nevoit să fiu aproape de comanda regimentului, instalată vizavi, la pretură. A înţeles locotenentul că e mai bine să nu se pună rău cu „comanda regimentului“, pentru că, la proxima cazare, s-ar fi putut să ajungă unde a înţărcat dracul copiii.

Îmi dădeau dovadă de simpatie şi colonelul, şi pretorul, şi alţi demnitari. Graţie reputaţiei, cât şi serviciilor bune de *public relations*, am observat curând că plăcutele atenţii mă împresoară tot mai des. Găsindu-mă într-o zi în cofetăria din Radna, pretorul mi-a prezentat o fetiţă de cincisprezece ani, abia ieşită dintr-un colegiu de maici. Fiul pretorului îi trăgea clopotele mai demult, iar tatăl ei, ca bun strateg, socotea că e mai bine să o sustragă unui monopol exclusivist. Se prea poate ca fata să nu fi fost pe gustul tatălui, iar el să dorească sincer să o mai îndepărteze, lucru cu care eu eram pe deplin de acord.

Iţuca era o fată inteligentă, vioaie, bine făcută în toate detaliile, mult mai matură decât vârsta anagrafică. Avea nişte ochi vii şi foarte curioşi în fundul cărora lesne se vedea reflectându-se lumina bumbilor de uniformă. De îndată s-a arătat doritoare să stea de vorbă, nu atât în public, în faţa tuturor, ci mai în taină, voind în acest scop să-mi arate a doua casă a lor, neînchiriată, dar mobilată, în perfectă stare. Scontând succesul unei astfel de conversaţii, am luat măsurile necesare, pentru orice eventualitate, întocmai ca bunul călugăr care, intrând într-o farmacie, i-a spus farmacistului: „Ştiţi domnule, noi nu avem voie, dar nu se ştie niciodată ce se poate întâmpla. Şi, ca atare, vă rog să-mi daţi şi mie ce-mi trebuie!“

Într-adevăr, casa era foarte interesantă şi orice colţ, orice bibelou constituia un pretext de admiraţie profundă, pentru atâta artă acumulată cu gust. A fost o adevărată plăcere să admir tabloul coşului cu fructe pârguite de soarele primăverii şi cireşele răscoapte înainte de vreme ale stăpânei, ca trufandale venite din ţările calde, din Orient sau Occident. De-abia după o oră de admiraţie, mi-am dat seama că stăpâna avea şi în curte fructe mature, care puteau fi gustate, fructe parfumate şi savuroase, culese la moment cu propriile mâini.

A fost o vizită extrem de plăcută, menită să îndulcească zilele amare şi neajunsurile deplasării în zonă. Admirând colegiul de maici, unde Iţuca studiase cu atâta succes, am socotit că, până la urmă, ori maicile sunt cele care le învaţă atâta artă şi gust, ori, ţinute prea strâns, până la o vârstă explozivă, fetele ies din colegiu cu imaginaţia înflăcărată într-o măsură mai mare decât la celelalte fete, restabilind astfel un just echilibru, ca principiu de bază al înţelepciunii naturii. Cât timp am rămas la Radna, Iţuca a mai găsit momente bune, pentru a-mi oferi fructe şi dulceaţă, a-mi arăta toate secretele casei, lăsându-mi multe, bune şi vii amintiri. Aceste amintiri m-au făcut să mai revin de la Timişoara după ce, mai târziu, am fost transferat. Odată m-a aşteptat la gară, pe o zi ploioasă, şi m-a luat sub o umbrelă mare, bărbătească, bine lăsată pe capete şi pe umeri, servind de scut nu numai împotriva ploii, dar şi împotriva privirilor indiscrete ale babelor din fereastră, ce ne însoţeau până la casa minunilor. Tot aşa, la plecare, m-a însoţit la gară, după ce am petrecut întreaga zi împreună, iar la despărţire, cu orice risc, sub umbrela protectoare şi complice, Iţuca m-a îmbrăţişat cu foc. Era focul în persoană, cum nici De Falla n-a reuşit să-l exprime în muzică.

Rămas cu gândul la Radna, unde mai fusesem şi altă dată, împreună cu părinţii, în pelerinaj la mânăstirea dedicată unei sfinte făcătoare de minuni, iar la despărţire, cu orice risc, sub umbrela protectoare şi complice, Iţuca a căpătat semnificaţii revelatorii şi a devenit de aici înainte simbolul şi imaginea făcătoarelor de minuni. Iar când am plecat la Italia, am continuat să mă gândesc la fata din Radna, cu un sentiment de melancolie şi de jale, deoarece în anul 1940, Dictatul de la Viena, în care contele Ciano, ministrul de Externe al Italiei, a jucat un rol decisiv, a dus la răpirea unei părţi din Transilvania. Atunci, am asociat involuntar aventurile contelui italian cu contesele maghiare, căci aceasta va fi fost motivaţia psihologică a pledoariei sale, şi m-am gândit iarăşi la făcătoarea de minuni de la Radna.

I-am scris de câteva ori, dar permanenţa mea în străinătate a curmat această idilă şi peregrinările imaginare pe Valea Mureşului.

Dar pe zonă viaţa era anevoioasă şi nu puteam să răzbim cu toate programele de cuceriri de poziţii sentimentale şi militare.

La pretură, unde ne instalasem cu comanda regimentului, în câteva încăperi eliberate după restrângerea biroului, se aflau şi câteva secretare, a căror atenţie se îndrepta mai mult asupra furierilor, decât asupra dosarelor. Între aceştia mă distingeam (repet prea des, deoarece niciodată nu m-am considerat un Adonis), prin uniforma mea, şi treburile preturii au fost clasate ca mai puţin urgente. Într-adevăr, una din fete, pe care Dumnezeu în arta sa a modelat-o cu multă iscusinţă, a găsit timp să mă însoţească la început cu o colegă, mai târziu singură, ca să-mi arate şi să-mi descrie mânăstirea, dar mai ales împrejurimile sale, atât de bogate în copaci şi boschete. Din înălţimea maiestuoasă a acestor locuri, am admirat Radna, la picioarele noastre şi, în orizonturi mai îndepărtate, Valea Mureşului. Cunoştinţele mele geografice şi orografice dobândite în acest fel progresau zilnic. Dar n-am reuşit să le desăvârşesc, spre regretul profesoarei şi al elevului, căci a intervenit o strămutare şi ne-a întrerupt pentru totdeauna studiul peisajului local.

Insistând să merg pe zonă, deşi nu aveam acest drept, şi asumându-mi toate riscurile, m-am dovedit a fi util populaţiei. Până la urmă, spre a folosi o expresie economică, riscul s-a dovedit a fi „risc calculat“. Se zice că Nemesis ştie să favorizeze pe cei drepţi şi buni şi să-i pedepsească pe cei răi. Zona a fost pentru mine o etapă necesară pentru întărirea spiritului de dreptate, cu care, după expresia lui Giorgio Del Vecchio, mă născusem. Datorită acestui sens al justiţiei (probabil că îmi radia şi pe faţă) cred că am fost ales de colonel spre a fi trimis la Timişoara, detaşat la Tribunalul militar al Diviziei I infanterie, pe lângă parchet, unde era nevoie de un furier jurist.

Cutreierând drumurile Transilvaniei

Dar, înainte de a-mi schimba funcţia şi misiunile, trebuie să mărturisesc că am simţit cum o nouă stare de spirit îmi umple inima şi mintea. În nopţile de deplasare, călare, adesea trăiam intens sentimentul de apărător natural al patriei, reprezentată de pământul ţării, de populaţia ei, de familiile locuitorilor, de copiii lor. Niciodată, în alte condiţii, nu poţi simţi importanţa acestei funcţii în societate, decât atunci când eşti pus în situaţia de a-ţi apăra ţara de duşmani, apărare colectivă şi organizată, pe care numai statul poate să o asigure. Ne dăm seama de importanţa acestui aspect numai în momentele de tensiune şi de ameninţare, care se verifică în mod periodic între popoare. A râvni bunul altuia, a distruge, a provoca moartea pe front nimicind oameni necunoscuţi, doritori şi ei de viaţă, ca şi presupuşii lor inamici, exterminarea familiilor care nu poartă nici o răspundere personală, asasinatul colectiv gratuit sunt impulsuri negative care pornesc întotdeauna de la neînţelegerea dintre conducători şi din lipsa inculcării principiilor umaniste de bază, printr-o educaţie potrivită a noilor generaţii. În puţine cuvinte, reflectând la asemenea probleme, mă simţeam apărătorul familiilor şi al avutului lor şi le priveam de la înălţimea calului, cu care cutreieram drumurile Transilvaniei, înaintând spre frontierele ameninţate în acel moment. Cred că uniforma, creând o nouă psihologie, transformă omul cel mai paşnic în luptător, capabil de acţiuni colective pe care, ca individ privat, niciodată nu ar fi în măsură să le înfăptuiască. Orice act comis la comandă devine una din funcţiile cetăţeanului în uniformă şi judecarea acestor acte trebuie făcută printr-o altă prismă decât aceea a omului de rând. S-a pus problema, în Cel de Al Doilea Război Mondial, responsabilităţii soldatului pentru actele comise de el şi de superiorii săi, pentru ordinele date. Dar mai ales, au fost puse în discuţie moralitatea, etica şi, prin aceasta, umanitatea actelor comise, în contrast cu faimosul teoretician al războiului şi al metodelor sale, profesorul Clausewitz care, preconizând învingerea cât mai rapidă a inamicului, opinează pentru folosirea tuturor mijloacelor posibile de distrugere a acestuia, lovindu-l în părţile vitale. De-a lungul veacurilor s-au stabilit, totuşi, anumite norme de cavalerism sau de fair-play, norme tacite de conduită a războiului, considerând beligeranţi numai soldaţii care se găsesc faţă-n faţă, pe cele două linii ale frontului.

Noutățile aduse de Cel de Al Doilea Război Mondial se referă, în primul rând, la potențialul de război al țării, adică la funcționarea economiei din spatele frontului. Economia, susținând războiul, a devenit obiectiv strategic supus distrugerii, spre a se împiedica aprovizionările cu materiale de război, carburanți necesari mijloacelor de locomoție, altădată făcute cu tracțiune animală, alimente necesare combatanților etc. S-a găsit astfel o justificare în bombardarea și distrugerea centrelor producătoare, a industriilor inamice. A doua noutate a fost distrugerea caselor, a orașelor, spre a împiedica muncitorimea să-și exercite activitățile. Elemente primordiale ale oricărei întreprinderi producătoare de bunuri și servicii, înșiși muncitorii devin obiect de distrugere. Se susținea că trebuie respectate femeile și copiii, deoarece n-ar fi elemente producătoare. Dar nici acest principiu nu a fost respectat, căci, distrugând casele și orașele, cu ele au fost distruse și populațiile respective, fără deosebire, salvându-se numai persoanele care s-au retras în sate și în munți, evacuând centrele devenite obiective militare.

Gândurile născute în drum spre front și apoi, în continuare, pe zonă și, mai târziu, în Italia, s-au cristalizat într-un studiu asupra fenomenului războiului și al păcii.

Covârșit de dosarele tribunalului militar

Fiind singurul furier-jurist la Regimentul 42 artilerie, cu toată părerea de rău a colonelului și a maiorului, ei au trebuit să dea curs cererii comandantului de divizie, generalul Dragalina, și să mă detașeze la parchetul Tribunalului Militar din Timișoara. Îmi părea și mie rău să părăsesc camarazii, ofițerii care mă luau de multe ori la masă, la un pahar de vin – mai mult sau mai puțin admis de regulamente.

Între timp, am fost avansat la gradul de caporal, pentru „munca și meritele“ câștigate pe zonă, în îndeplinirea funcțiilor militare și de relații umane, mai mult decât publice. La acestea s-a mai adăugat o „distincție“ pentru toți cei care petrecuseră un număr de zile pe zonă, sub forma unei cocarde albastre ce părea uneori o decorație, deși întâlniri cu inamicul nu avusesem decât pe frontul... intern. Cred că în situația mea s-au găsit mulți alții, dacă nu cu toții – beneficiari ai aceleiași legi de „dilatare a orașelor“ și a nemărginitei înțelegeri feminine pentru apărătorii lor, descrise cu atâta umor de către fostul secretar al lui Gabriele d'Annunzio, Tom Antongini, în cartea sa *L'Immorale testamento di mio zio Gustavo,* tradusă în vreo cincisprezece limbi. Pentru succesul obținut, autorul a fost nevoit să mai scrie și *Codicilli al testamento,* care a avut și mai mare succes, cu vreo cincizeci de ediții.

Odată transferat la Timișoara, serviciul meu militar a luat alte caracteristici și noi dimensiuni, prezentându-mi un alt aspect nu numai al vieții militare, dar mai ales al vieții civile, căci regele Carol al II-lea emisese multe decrete regale, fie trecând jurisdicția unor delicte și infracțiuni din competența tribunalelor civile în aceea a tribunalelor militare, fie creând noi infracțiuni, izvorâte din imaginația sa bogată, în momente politice interne și internaționale de grea încercare.

Cum era organizat acest tribunal militar? În fruntea lui se afla colonelul Nicolescu, prezidând colegiul judecătoresc sau desemnând în această funcție un locțiitor al său. Ca pe lângă orice tribunal, funcționa și o secție a judecătorului de instrucție, cu misiunea de a clasa sau de a emite ordonanța de trimitere în judecată. Funcția era îndeplinită de un maior înalt, uscățiv, înzestrat cu simțul echității, dispus să ia în considerare și motivele, și explicațiile acuzatului. Munca cea mai grea revenea însă parchetului, condus de maiorul Aurel Bundra, originar din Alibunar, ajutat de maiorul Pantazi Vlădescu și de alți doi procurori, căpitanul Popescu și căpitanul Ouatu. Ca „elemente executive“ erau plutonierul Cârtog și câțiva furieri, între care mă număram și eu, în serviciu în termen, împreună cu alți doi, concentrați pentru scurtă vreme.

Maiorul, șeful parchetului militar, deci și șeful meu direct, era un gigant, cu umeri largi, impunând respect de la prima vedere,

atât cu fizicul său, cât și cu funcția sa atât de importantă. Natura, în profunda sa înțelepciune, a vrut însă să compenseze acest aspect, dotându-l cu un caracter blând, deși ferm, cu o bunătate ce i se citea în fundul ochilor pătrunzători. Înțelegea situațiile prin intuiție, de la prima vedere, iar când am ajuns să-i prezint direct referatele pentru clasare sau punerea în instrucție ori în acuzație, erau suficiente puține cuvinte explicative, spre a-l edifica asupra cazului respectiv. Cu semnătura lui, dosarele treceau mai departe, în instrucție sau acuzație, și erau supuse tribunalului spre judecată. Odată emisă sentința, ea se reîntorcea la parchet, când, pentru a deveni executivă, era contrasemnată de generalul Dragalina. În curtea tribunalului era și închisoarea, o închisoare cu caracter mai mult preventiv sau pentru condamnări de scurtă durată, urmând ca pedepsiții pentru delicte mai mari să fie trimiși în diferite închisori din țară.

M-am trezit dintr-o dată într-o lume nouă. Viața pe zonă, care se asemăna cu viața de pe front, atât timp cât nu se declanșau ostilitățile, cu alte cuvinte viața operativă militară, o cunoscusem suficient în cele câteva luni. Era, mai mult sau mai puțin, așa cum mi-am imaginat-o înainte și așa cum am descris-o, îndeosebi sub aspectele ei mai pitorești. În schimb, viața la tribunalul militar avea legile ei aspre și în timp de pace, și în timp de război. Această instituție era menită, în esență, să judece militarii și infracțiunile lor, în baza codului oștirii, sustrăgând acest sector competenței civile și deosebindu-se de tribunalele civile și penale de rând. Regele Carol transformase însă aceste tribunale, așa cum am mai spus, și le-a dat o competență extinsă, cuprinzând nu numai faptele comise de cei aflați sub arme, dar și multe fapte săvârșite de populația civilă.

În decurs de câteva luni, se acumulase un număr enorm de dosare. Cu mult simț al datoriei, dar deseori împinși de motive locale sau personale, plutonierii-majori, șefi de pichete de jandarmi, constatau o serie de delicte inexistente până atunci, întocmeau dosare peste dosare și le trimiteau tribunalului militar. La acestea se mai adăuga și rezultatul muncii migăloase a comisarilor de poliție. Şi, pe deasupra tuturora, au apărut și dosarele întocmite pe lângă parchetele civile, care, prevalându-se de un decret emis peste noapte, le-au socotit de competența tribunalelor în uniformă și ni le-au trimis plocon pe cap. În felul acesta, tribunalul militar a devenit un centru de activitate excepțională, la îndemâna regelui care își săvârșea opera de guvernare cu ajutorul celor mai severe instrumente, căci acest rege nu s-a limitat niciodată să domnească, ci a vrut să și guverneze, substituindu-se guvernului. Deposedat de o parte din puterile și atribuțiile sale, îndeosebi de puterea discreționară de a decide, rolul guvernului s-a redus la cel de executor al ordinelor regale.

Natural, organele tribunalului nostru nu mai pridideau cu lucrul. Spațiul localurilor s-a dovedit cu totul insuficient, tot astfel și personalul. La Timișoara, clădirea era situată pe strada ce duce de la tribunalul civil spre câmp, astăzi Popa Şapcă, lângă calea ferată și pod. Stăteam înghesuiți în birouri, iar alături se aflau anexele prea puțin confortabile, îndeplinind funcția de hotel fără plată. Din multe motive, nici unui prieten nu-i doream să fie găzduit aici. Aspectul exterior era neutru și, socotind după ferestre și stil, clădirea putea să fie luată drept un liceu de fete sau un centru de reeducare, cum în realitate își propunea să fie.

Intrând pe ușa centrală, cei care veneau pe treptele holului ajungeau în capul scărilor. Aici se afla altă poartă, dând într-un lung coridor spre dreapta și spre stânga. Urcai alte scări la etaj spre sălile de judecată unde se reuneau curtea și diferitele secții ale ei. Tot la etaj, în fund, spre stânga, era și locuința colonelului, președinte al tribunalului, ocupată de familia acestuia (soția și două fete de liceu). Locuința colonelului era prevăzută cu ieșire separată. La parterul înălțat cu vreo doi metri deasupra nivelului străzii și al beciului (folosit mai mult pentru arhive decât pentru ceea ce se crede îndeobște) avea, în stânga, parchetul, cu biroul procurorului militar-șef și acela al plutonierilor, împreună cu ajutoarele, care-i luau în primire pe nou-sosiți, dosarele lor și poșta.

În dreapta, erau situate birourile procurorilor adjuncţi şi ale noastre, ale furierilor procurori anonimi, în serviciu comandat. În fundul coridorului se aflau birourile judecătorului de instrucţie cu anexele respective.

Îndărătul edificiului, în curtea interioară, funcţiona convictul năpăstuiţilor soartei, printre care, din păcate, erau şi câţiva prieteni şi foşti colegi sau cunoscuţi de-ai mei. N-am avut prilejul să trec această barieră decât o singură dată, în vizită, trimis de maior. Deci prea multe detalii despre internat nu pot să dau. Singura impresie ce mi-a lăsat-o a fost aceea de curăţenie şi ordine, oaspeţii fiind destul de liniştiţi şi resemnaţi. Se pare că şi hrana era acceptabilă. Nu atât condiţiile fizice oprimau, cât teama de necunoscut în faţa cascadelor de decrete-legi şi a pedepselor greu de prevăzut, ca în orice proces. Aici era şi închisoarea preventivă, în aşteptarea judecăţii, judecată ce întârzia din pricina muntelui de dosare. Mişcarea captivilor condamnaţi se făcea pe o poartă laterală, dând din curtea închisorii într-o altă curte şi din aceasta în stradă.

Dacă aspectul exterior impresiona mai puţin, în schimb, dramele sociale şi politice ce se consumau în interior deveniseră cutremurătoare. Începusem să desluşesc prin această prismă o nouă faţetă a societăţii româneşti care, încet-încet, cu puţin înainte de izbucnirea războiului, lua înfăţişarea unei ţări frământate, cu fatal deznodământ: participarea la conflagraţia mondială.

Într-o pădure fără ieşire

Magistraţii din magistratura militară erau jurişti cu toţii. Adică posedau, pe lângă studiile militare făcute la academiile armatei, şi licenţa în drept. După vârstă, această licenţă era mai mult sau mai puţin prăfuită, ca şi cunoştinţele juridice, adesea destul de estompate. Nici unul dintre ofiţeri nu avusese prilejul să studieze la facultate şi filozofia dreptului, căci până atunci aceasta nu se introdusese ca materie obligatorie, ci doar teoria generală a dreptului. Practica de toate zilele le dăduse experienţa şi rutina pe baza căreia judecau cazurile ce li se prezentau. Intrau cu cercetarea mai mult sau mai puţin à fond, căutând o încadrare în articolele codului militar şi penal sau în numeroasele decrete-legi. Acestea se multiplicaseră până într-atâta, încât pătrundeai în ele ca într-o pădure fără ieşire. În această pădure se croise totuşi o cale: trecerea cazului la „jurisconsultul tribunalului“, caporal Josif Constantin Drăgan, căruia, mai în glumă, mai în serios, magistraţii i-au atribuit acest titlu.

Căpitanul Gheorghe Ouatu, moldovean la origine, dar drăcos ca un muntean şi chiar negru în cerul gurii, deşi tânăr, avea pretenţii de om cu experienţă nu numai în interiorul tribunalului, dar şi în afara lui, punându-şi şi aici în valoare chipeşa-i înfăţişare, cu cap bine pieptănat şi mustaţă roşcovană. Examinând cazurile prezentate, pleca de la principiul că, dacă e acuzat cineva, trebuie să fie şi pedepsit. Ca atare, nu era uşor să scapi din ghearele lui. Lucra din greu spre a face faţă dosarelor atribuite de maiorul-procuror general, şi numai când anumite aspecte ale unui caz prea complicat depăşeau posibilităţile sale era determinat să se consulte şi cu alţii, ori să discute dosarul cu colegul său, căpitanul Popescu. Atunci, din biroul alăturat, auzeam argumentele şi teoriile lui. Îmi încredinţa şi mie dosare migăloase pentru o primă descifrare.

Deşi am fost totdeauna în raporturi corecte, cu greu ar fi spus vreodată un „mulţumesc“ (nici nu era cazul), şi cu atât mai puţin un cuvânt de apreciere. Considera că totul ţine de datorie, chiar şi efortul suplimentar şi mai ales volumul de cunoştinţe juridice de detaliu, pe care i-l puneam la dispoziţie. Când aveam să fiu pe picior de plecare în Italia, după ce obţinusem şi ordinul de desconcentrare al Statului-Major, primind felicitările tuturora şi chiar ale colonelului, el avea să fie singurul care să privească cu ochi răi proiectele mele. Nu voia să mă lase să plec, încerca să intervină pe lângă maior ca să mai fiu reţinut vreo cincisprezece zile, până când aş fi terminat seria de dosare ce-l apăsa de multă vreme. Uita că el era plătit de stat şi făcea această muncă în cadrul obligaţiilor profesionale, câtă vreme eu dădeam statului o

parte limitată din viață, spre a-mi îndeplini datoria de cetățean. La plecare, am evitat să mai dau ochii cu dânsul, spre a scăpa de complicațiile în care ușor putea să mă înfunde, cu mintea lui iscoditoare. În semn de subtilă răzbunare, câtă vreme tuturor celorlalți le-am scris mai târziu, de el nici n-am mai pomenit, dorind din tot sufletul să-mi piardă urma, după cum și eu am pierdut-o pe a sa. Revenind în țară, m-am întâlnit întâmplător cu plutonierul Cârtog și am aflat de la acesta că fostul căpitan Ouatu a sfârșit-o rău.

Căpitanul Popescu, în schimb, în umanitatea și comoditatea sa, făcea des apel la mine și mă măgulea mereu cu titlul de „jurisconsult" al tribunalului. Îmi amintesc acest titlu mai ales pentru respectul ce i-l inspirau filozofia dreptului, pe care n-o cunoștea, și maeștrii mei, Mircea Djuvara și Giorgio Del Vecchio, invocați din când în când în susținerea punctului meu de vedere, bazat de altfel nu numai pe litera legii, ci și pe justiție și pe echitate. Mult impresionase faptul că tradusesem jumătate din tomul mare al filozofului italian. Cu toată experiența câștigată, prin prelucrarea a peste două mii de dosare – ceea ce reprezintă arhiva unui avocat pe zece ani –, poate că acest titlu să mi se fi potrivit, și de aceea îl acceptam cu un surâs de satisfacție. După o lectură sumară a dosarului, într-un caz mai complicat, căpitanul Popescu îmi spunea:

– Ascultă, Drăgane și colega! Ia vezi tu ce-i cu ăștia din dosar! Descurcă-i tu puțin, și spune-mi și mie despre ce-i vorba. Cum să-i încadrăm: în codul penal sau în vreun decret-lege?

Nu întotdeauna încadrările provizorii făcute de plutonierul de jandarmi sau de comisarul de poliție erau cele juste, fie că acestora le lipsea pregătirea juridică elementară, fie că erau grăbiți sau superficiali. Însăși trimiterea la parchetul militar a inculpatului era o pedeapsă, căci acesta, din acea clipă, nu mai dormea liniștit, așteptându-se la sancțiuni cu mult mai severe și mai dure.

Activitatea mea de furier-jurist presupunea studiul dosarelor, așa cum o făceau cei doi căpitani-procurori și maiorul, cu deosebirea că ei semnau referatul către maiorul procuror-general, iar referatele mele erau „însușite" de către unul dintre cei doi procurori și doar rareori, când aceștia lipseau (întrucât îndeplineau funcția de acuzatori în fața tribunalului, ceea ce le răpea timp, uneori toată dimineața) supuneam referatul pentru cazuri urgente direct procurorului general – maiorul Bundra. În asemenea împrejurări, plutonierul, care era și cerber la ușa maiorului, voia să audă și el, înainte de a deschide, un mic raport, mai mult de formă, căci substanța îi era inaccesibilă și o socotea drept o treabă curentă ce ne revenea. Apoi anunța intrarea mea domnului maior, spre a prezenta referatul de trimitere în judecată, instrucție sau clasare.

Miile de dosare ce zăceau în așteptare au trecut, în parte, la un moment dat, în prelucrarea celor doi consilieri de curte de apel, concentrați și ei în acest scop: căpitanul Goruneanu și locotenentul Dimitrie Safirescu. Consilierul Goruneanu, unchiul prietenului meu Mircea Goruneanu, alesese magistratura de carieră, spre deosebire de taică-său, care urma tradiția militară a familiei. Înalt, uscățiv, îmbrăcat în uniforma militară, nu puteam să nu fac apropieri între el și fratele său. Vedeam în figura tatălui lui Mircea pe aceea a ofițerului cavalerist clasic. Celălalt consilier al curții de apel era un om mai grăsuliu, plin la față și la corp. Avea chipul omului bun, dar bun din superioritate spirituală și datorită unei educații îngrijite, alese. Finețea sa se răsfrângea și în alesele gusturi la mâncare, căci nu era un gurmand, ci, cum foarte bine califică francezii, un *gourmé*, sau, după expresia germană, *feinschmecker*. Nu cantitatea, ci calitatea era cea apreciată. Nefiind căsătorit, se îndeletnicea cu plăcere și cu pregătirea bucatelor, specializat fiind în pateul de ficat de iepure.

Invitându-mă într-o zi la masă, am văzut cum aprecia mâncărurile, cum gusta din toate cu savoare, și am înțeles de ce totul se transforma apoi în depozit de clisă la crupe, dându-i, pe zi ce trece, forme mai rotunde, de odaliscă. Era întotdeauna calm și placid, niciodată nu se tulbura, dar nici nu se entuziasma sau pasiona de vreo cauză sau vreun proces, privind toate dosarele și crâmpeiele de existență cuprinse în ele din unghiul și cu răceala unui astru îndepărtat. Nu tot ceea ce era uman îl interesa și-l atrăgea și, cu atât mai puțin, îl făcea să intre în pielea vreunui actor din această atât de variată scenă a vieții. Şi dacă eu puteam să

spun despre mine că tot ce aparţinea lumii şi umanităţii mă preocupa şi mă tortura, el trăia într-o lume siderală, ceea ce îl detaşa oarecum de oameni şi de necazurile lor.

Colaborarea cu cei doi consilieri şi contractul cu o nouă viziune a vieţii acestora mi-au lărgit şi mie sfera de înţelegere a existenţei şi m-au ajutat să-mi extind relaţiile. Omul se formează şi în funcţie de relaţiile pe care le are sau le poate avea şi dorinţa mea dintotdeauna a fost de a cunoaşte cât mai multe şi pe cât mai mulţi. De la fiecare poţi învăţa ceva, fie el rege sau biet păstor, locuind în palate sau într-o colibă de munte (ca baciul aromân Nicoară din Aminciu-Meţova în Epir), fiecare având filozofia lui de viaţă, felul său propriu de a vedea şi de a judeca lucrurile. Aşa că, de la fiecare se poate afla ceva nou, obţinând puncte de vedere diferite, în funcţie de mediul specific şi de preocupările respective.

Dosarele mai treceau şi prin mâna altor furieri. Unul era Cornel Gaşpar, jurist, avocat, devenit apoi judecător, azi jurisconsult al CFR-ului, la Cluj, iar altul, de meserie poet, se numea Petre Pascu. Ei erau concentraţi, la fel ca şi Bujor Imbroane. Camarazii mei puteau să facă treabă, dar nu prea aveau poftă şi nu ştiau cum să scape mai curând de milităria suplimentară care le încurca socotelile. Înţelegeam psihologia concentraţilor, pentru că acesta era un serviciu pe radaş, cum s-ar spune în Banat, un supliment după ce omul şi-a încheiat serviciul militar în termen. De aceea, gândul lor nu era la dosare. În acelaşi timp, eu îmi făcusem o filozofie nu numai juridică, ci şi una proprie, ţinând să-mi fac datoria în orele de serviciu, cu conştiinţa de a sluji colectivităţii, Justiţiei, Binelui ca idee supremă. Activitatea, de orice fel, căutam să o desfăşor cu plăcere, întrucât învăţăm ceva zi de zi, şi cazurile noi aduceau probleme noi, menite să-mi îmbogăţească experienţa. Dosarele deveneau treptat „dosarele mele“, ţineam la ele şi le urmăream apoi în instrucţie şi la judecată, bucurându-mă sau rămânând decepţionat după ordonanţa judecătorului de instrucţie, care făcea clasarea sau trimiterea în judecată, în urma sentinţei ce se dădea la terminarea şedinţei.

Situaţia cea mai amuzantă era cea a poetului Petre Pascu. Nu se ştie ce calităţi de jurist văzuse în el comandantul regimentului

său, care l-a „vărsat“ la acest serviciu, în urma faimoasei circulare venite de la divizie sau poate chiar de la corpul de armată. Fapt este că efectua şi el o muncă juridică, numerotând dosarele şi paginile lor, ca să nu se piardă, şi cosând filele ca să poată parafa apoi întregul dosar, pe ultima pagină. Instrumentele sale juridice erau deci creionul roşu, sfoara, acul şi sula, ceara şi ştampila. Este adevărat că făcea „operaţiile juridice“ întotdeauna cu multă graţie, cu surâsul pe buze, surâs izvorât dintr-o naturală bunătate a sufletului său şi dintr-o inocenţă a inimii sale de poet. Chiar dacă îndeplinea fără voie o funcţie de furier al furierilor, totuşi devenea coleg cu toate drepturile în momentul când mergeam la masă, la birtul economic din spatele tribunalului civil, în faţa închisorii, o clădire de pe timpul turcilor. Acest birt avea câteva săli rezervate unde luau masa funcţionari de la tribunalul militar, grefieri, câte un judecător nou-venit şi câte un avocat mai scăpătat. Conversaţia lui Pascu era plăcută şi spumoasă, ca vinul sau, mai ales, ca berea pe care o luam în acest local şvăbesc, cu mâncăruri bune, pregătite după reţetele bucătăriei austriece, generalizate în Banat la toate naţiile conlocuitoare, cel puţin în oraşe.

Convorbirile noastre alunecau adesea spre Muza Poeziei. Anumite observaţii şi comentarii trecute prin sensibilitatea colegului nostru ajungeau, nu o dată, să se prefacă ele însele în poezie. Vâna sa poetică era atât de robustă, încât, într-o zi, punându-l la încercare, i-am cerut să dezvolte o temă dată. El a aşternut-o treptat pe hârtie, în timpul prânzului, iar când ne-am ridicat de la masă, a fost gata şi sonetul. După acest examen, mi-am revizuit părerile despre poeţi şi despre facilitatea lor de expresie, în cuvinte frumoase, bănăţene şi oltene, mai mult sau mai puţin „înşchiopătate“, cum o face poetul Virgil Şchiopescu de la Timişoara, sau „păscute“ de camaradul-poet Petre Pascu...

Deci avea şi tribunalul, aşa cum are probabil orice instituţie, poetul său, spre a confirma încă o dată adevărul zicătorii că „românul s-a născut poet“. Neschimbat în timp, puţin adus de spate, covârşit de povara gândurilor sale, grăsuliu ca un porumbel fără pene încă hrănit de mama lui, cu un aer jovial ce inspira o

spontană simpatie, Petre Pascu (spre a completa cu detalii pitorești portretul său) purta o haină neîngrijită, cum cade bine unui poet care se respectă, deși cu uniforma nu-ți poți îngădui fără riscuri deprinderi de acest fel. La masă, nebăgat în seamă de superior, își orna haina și pantalonii cu spinat, adică spanac tocat cu milăram, ca și cu alte feluri ce figurau în lista de bucate.

După ce încheiam discuțiile poetice, aruncam o privire în ziar și treceam la comentariul faptelor cotidiene, continuând peripatetic, cu pas lent, schimbul de opinii în drum spre tribunal. La o astfel de masă ne găseam în ziua de 3 septembrie 1939, când am aflat de izbucnirea războiului, prin declarația franco-engleză dată publicității, îndeplinindu-se astfel o formalitate de drept internațional ce începuse a fi ignorată. Războiul, de fapt, începuse deja prin Blitz-Krieg-ul de cotropire a Poloniei, care a dus la divizarea unui popor de treizeci de milioane de locuitori, cu tradiție și istorie seculară. Nici unul dintre noi, furierii, nu bănuiam atunci ce consecințe dramatice va avea acest război și la ce distrugeri catastrofale se va ajunge.

Dar imaginea parchetului militar, o dădea, în primul rând, plutonierul Cârtog. Oricine venea aici nu putea să treacă mai departe, să ajungă la birourile superiorilor, întrucât dădea de plutonierul care se voia, prin poza sa, întruparea autorităților severe. El se socotea posesorul tuturor atributelor, reale sau închipuite, pe care trebuia, pasămite, să le aibă oricine slujea la tribunal și la parchetul militar. Își exprima autoritatea cu emfază, schimbându-și ținuta și expresia feței, după caz și situație. Când era vorba de cei mici, toate atributele lui căpătau dimensiuni enorme. Lua atunci forma unui balon umflat cu H_2S, cu presiune ridicată, trezind în sufletul celor răstigniți în fața sa dorința de a-l înțepa și de a-l readuce la proporții normale.

Era, în schimb, flexibil și ascultător ca un elev de școală, uneori încăpățânat, după cum ușor se observa din mișcarea ochilor și a capului său împodobit cu o coamă blondă, atunci când se afla în fața superiorilor. Încăpățânat îndeosebi când îndrăznea să susțină o părere despre misiunea sa de cerber. Când căpitanul Ouatu a încercat să-mi întârzie eliberarea formelor de lăsare la vatră, nu s-a sfiit să fie de partea acestuia, considerând bună și justă ideea de a fi reținut în continuare la serviciu. Era tânăr și ferches pe atunci, abia ieșit din școala de plutonieri, ridicat la gradul de sergent-major. După ani, l-am revăzut cu coama redusă, îmbrăcat civil, cu cămașa deschisă la gât, fără cravată, mai păstrând totuși ceva din privirile sale de viezure, cu care îi fulgerase odinioară pe oropsiții soartei, pe cei care, urcând scările tribunalului, ajungeau cu sufletul la gură în fața sa. Ofițerii de carieră ai Tribunalului militar, colonelul și maiorul, erau îmbrăcați într-o uniformă bleumarin, frumoasă și impunătoare, deosebindu-se bineînțeles, în forme și stil, de uniforma ofițerilor de marină.

Ofițerii care îndeplineau funcții de procurori sau de judecători de instrucție apăreau, de regulă, în uniforma armei de la care proveneau și de care țineau. Eu venisem cu uniforma mea „ofițerească“, dar fără grade, sau mai exact, cu gradul de căprar TR. La chipiu purtam o cocardă cu tunuri, simbolul artileriei, deși însemnul nu mai corespundea noii mele funcții juridice. Am născocit atunci o cocardă pe care am pus să mi se brodeze o balanță în albastru, ca simbol al justiției. Maiorul Bundra n-a găsit nimic în asta și mi-a aprobat-o. Stârneam însă curiozitatea și mirarea cunoscuților mei, care nu întâlniseră în viața lor asemenea chipiu și asemenea însemne.

În aceleași uniforme ale armei lor, dar mai ponosite și mai decolorate de timp, s-au prezentat ofițerii concentrați Goruneanu, Safirescu, Antonini și alții. Deși mai magistrați decât magistrații militari, nu aveau dreptul să semneze pe referate decât cu gradul lor. Unul dintre ei prinsese gustul de a adăuga și particula „mag“. Povestește Gașpar cum, după plecarea mea, i-au jucat o farsă acestui ofițer autopromovat magistrat:

– Nemulțumit de aerele magistrale ale rezervistului Mircea Antonini, locotenentul Dimitrie Safirescu ne spune: „Ce se tot semnează cu titluri de căpitan magistrat? Ia să-i jucăm o farsă și să-i trimitem cu poșta confidențială un ordin din partea comandantului, cum că nu mai are dreptul să utilizeze titulatura de căpitan magistrat, atâta vreme cât nu-i decât căpitan de rezervă. Și să scriem în această adresă că e pedepsit cu zece zile de arest în casă.“

Gaşpar a bătut la maşină textul scrisorii, crezând că gluma nu poate să aibă consecinţe neplăcute. Prietenul meu însă, de acord cu locotenentul, s-a apucat s-o şi semneze în numele colonelului. Actul confidenţial a fost înmânat de curier, chiar în biroul nostru. Fără a murmura un cuvânt, Antonini s-a înnegrit la faţă, a pus plicul în buzunar şi, abătut, a început să execute, chiar din acea zi, arestul în casă. Numai că Antonini avea dreptul să iasă la raport, după executarea pedepsei şi, până la urmă, s-a decis să facă lucrul acesta. De astă dată, toţi au început să facă haz pe seama prietenului nostru care, prin contrafacerea semnăturii, intra la apă. Nici el însă nu era lipsit de iniţiative. La sfârşitul săptămânii, s-a dus în insula Ada Kaleh şi, după multe peripeţii şi emoţii, a trecut Dunărea printre sloiuri, izbutind să aducă un plocon pentru îmblânzirea colonelului: o mie de ţigări, dulceaţă de smochine şi rahat turcesc. Drept urmare, plângerea lui Antonini a fost respinsă. Bietul căpitan s-a dus mai departe, a ajuns cu plângerea până la generalul Dragalina, dar şi acesta a fost prevenit din timp şi n-a lăsat ca o farsă să ia proporţii şi să se transforme într-un proces neplăcut.

După cum se vede, şi în casa justiţiei se petreceau unele snoabe.

Delicte, anarhii

Cele două mii de dosare, care mi-au trecut prin mână în opt luni de serviciu la Tribunalul militar (şase în termen, ultimele două concentrat), mi-au înfăţişat o panoramă foarte largă şi completă a vieţii, sub aspectele sale negative şi contradictorii. Multe „delicte“ erau simple „infracţiuni“ sau inculpări greşite, datorită interpretării dubioase a legii. Spre a nu cădea în eroare, jandarmul interpreta mai întotdeauna legea în defavoarea celui implicat. Astfel de „delicte“ erau repede trecute în revistă şi adesea clasate cu un referat, în câteva rânduri. Formularele tipărite pe o pagină erau mai întotdeauna aprobate de căpitan şi de maior.

Una din infracţiunile de acest tip a fost, de pildă, punerea în comerţ a unor cutii sanitare, cu diferite medicamente şi pansamente de prim ajutor, fără a se fi cerut autorizaţia prealabilă a serviciilor sanitare. Era suficient să-şi cumpere cineva o cutie şi să-şi pună singur medicamentele în ea, fără ca acţiunea să intre în raza legii. Dar dacă acest lucru era făcut pe o scară mai largă, comercială, acţiunea devenea infracţiune sau chiar delict, după calificarea comisarilor, şi se pedepsea cu închisoarea.

Mare a fost spaima unui proprietar de laborator medical din Timişoara, care lansase astfel de cutii. Pentru a-mi da mai bine seama despre ce este vorba, i-am cerut să prezinte corpul delict la parchet. Avocatul inculpatului a încercat ca, o dată cu cazul delict, să-mi ofere şi o sumă de bani, cu care venise la mine acasă. Nu ştiu cum a dat de adresa mea. Probabil că-mi luase urma până la restaurant şi de acolo obţinuse adresa. L-am trimis îndărăt cu bani cu tot, spunându-i că nu-i cazul să mi se aducă astfel de omagii şi adăugând totuşi că nu mă formalizez şi nu voi face caz de acest incident, cunoscând prea bine metodele şi viciile unei profesiuni pe care o respectam tot mai puţin, ca şi obiceiurile tradiţionale ale naţiei în veşnică pribegie ce se apuca adesea de avocatură. Dosarul l-am propus pentru clasare, dar cred că clientul a fost „pingelit“ de-a binelea de către avocatul său coreligionar, care, desigur, îşi va fi atribuit un mare merit în apărarea sa la Tribunalul militar. Cutia cu pansamente, care intra într-o trusă de voiaj, ne fusese prezentată sub formă de corp delict ca adusă la cerere. Ca să scape de ea, căpitanul Popescu mi-a dat-o ca amintire, şi amintirea avea să ajungă în Italia.

Alte delicte care îngreunau dosarele erau ultragiile comise împotriva unui militar – ceea ce era foarte grav – sau împotriva unui funcţionar civil şi trecute în competenţa tribunalului nostru. În cazul în care ultrajul se producea sub arme, lua forma insubordonării grave, căci, prin nesupunere, prin gesturi sau cuvinte ireverenţioase, se poate contribui la destrămarea ierarhiei şi a disciplinei cazone. Nu tot astfel se prezenta cazul când vreun ţăran, neştiutor de carte şi neiniţiat în principiile juridice, răspundea

jandarmului în termeni mai aspri, iar domnul plutonier se simţea micşorat în autoritatea sa, ca şef absolut al satului. Nu mai pomenesc despre cetăţeanul turmentat care, întorcându-se voios spre casă, pe drumul larg, spre a fi mai sigur decât pe trotuar, întâlnea sergentul de stradă şi, văzându-i fluierul, îi adresa frumosul cuvânt de îndemn: „Suflă, să-ţi treacă de urât!“ Cu ani în urmă, aceleaşi versuri spuse sergentului de la Cotroceni n-au fost considerate ofensatoare şi n-au fost relevate la comisariat ca ultraj (se vede, din pricina duioşiei lor, deoarece fuseseră cântate de un sextet). Chemat acum să aplic legea, am constatat cât de incompletă era. Căci ultrajul în cântec era văzut cu alţi ochi şi auzit cu alte urechi decât cel obişnuit, adresat în proză sau în versuri albe, în ton major sau minor!

Natural, eram obligat să ţin seama de autoritatea domnului plutonier de jandarmi să mă gândesc că această autoritate trebuie să rămână neclintită, dar, în acelaşi timp, cercetam intenţia cu care fuseseră adresate cuvintele şi stabileam dacă veneau în deplină cunoştinţă de cauză, sau erau rezultate din ignoranţă, ori de limbajul mai plastic al vreunui ţăran mucalit. În Banat erau mulţi ţărani nu numai mucaliţi, dar şi cu mult mai deştepţi şi mai umblaţi decât plutonierii, făcând însă adesea pe proştii. Şi apoi, de multe ori hazul şi umorul neînţeles din îngustime de minte ajungeau să fie socotite insulte. Eu nu puteam să le clasific drept ultraj, să-i aduc pe bieţii ţărani la tribunalul militar sau la închisoare, numai pentru că „domnul plutonier“ nu era destul de isteţ şi prea repede-i sărea ţandăra. Deseori, citind rapoartele jandarmilor, mă gândeam că prostia însăşi e o culpă şi ar merita să fie pedepsită. Din păcate, până în zilele noastre nici un cod penal şi nici o lege specială nu s-au emis pentru ameliorarea spiritului popoarelor, deşi asupra prostiei ne-a atras atenţia strălucitul filozof Erasmus din Rotterdam în a sa *Sive declamatio in laudem stultitiae*. Din lipsa acestor legi, trebuia să examinez în baza echităţii şi a unui just echilibru necesar toate fenomenele sociale de acest gen, care apăsau societatea.

Întâlneam însă şi ultraje izvorâte din spirit anarhic. Dosarele prezentau indivizi, de obicei recidivişti, provocând în mod voit astfel de acte şi crezând că, prin aceasta, pot schimba din temelii structura societăţii, în afara căreia, de altfel, ei înşişi n-ar fi putut să trăiască. Era şi acesta un fel de parazitism social, într-o colectivitate care, acordând anumite facultăţi şi drepturi componenţilor săi, ajungeau până la a îngădui şi anumite forme de contestare verbală, aşa cum se întâmplă şi în zilele noastre. Spre deosebire de trecut, când procentul de inadaptaţi era mai puţin cunoscut şi studiat, ei trecând de regulă drept elemente deformate ale naturii, în epoca modernă mijloacele de comunicare de masă ne-au dat posibilitatea să-i vedem îndeaproape. Şi, prin această reclamă indirectă, fenomenul a fost dilatat.

Azi avem plăcerea de a simţi, contemporani cu noi, o categorie de paraziţi, care, întocmai ca vâscul sau ca insectele cu nume multiforme, se numesc *hippies*, *beatnics*, *beatles* – nume care şi-au pierdut semnificaţia originară, luând înţelesuri mistico-poetice şi bucurându-se, pe alocuri, de o putere de atracţie magnetică. În tinereţea mea ei erau cuprinşi sub denumirea generică de boem. Termenul vine de la frumoasa regiune a Boemiei, foarte industrializată şi respectabilă, dar a ajuns să exprime o viaţă dezordonată în murdărie, nomadism şi vagabondaj. Uneori pictorii se complăceau în astfel de situaţii. Nu se ştie bine dacă din motive de inspiraţie estetică sau din motive economice, deoarece, potrivit unei alte legi curioase, cu foarte puţine excepţii, pictorii devin de obicei mari după moarte. Cei care beneficiază de pe urma artei lor sunt negustorii, iar negustorii, în marea lor majoritate, au cam aceeaşi religie. O singură specializare s-a stabilit deocamdată în marea categorie a boemilor, anume aceea a aşa-zişilor cloşari de la Paris, care dorm fericiţi pe gratiile gurilor de aerisire ale metroului, spre a se încălzi noaptea.

Mi-a fost dat, într-o zi, să primesc o scrisoare din partea unei familii bănăţene necunoscute. Eram rugat să caut şi să conving să iasă din situaţia de cloşar un bărbat încă tânăr, rudă apropiată a acestor bănăţeni cumsecade. Acesta studiase dreptul şi filozofia

la Paris, dar, abătut de cine știe ce deziluzie, în loc să meargă la călugărie, a preferat să intre în cloșerie. Întâmplător, am dat de el și l-am identificat cu ajutorul fostului consilier cultural de la Paris. El l-a găsit la biserica românească. Din discuția avută cu dânsul, s-a desprins o singură concluzie: avea nevoie de douăzeci de mii de franci vechi. I-a primit fără jenă, ca și cum i s-ar fi datorat. (Așadar, această predispoziție marchează, în primul rând, o opțiune spirituală!) Invitația rudelor sale de a se întoarce în țară, obligându-se să-i asigure întreținerea, a fost respinsă cu dispreț născut dintr-o profundă filozofie a vieții. Banatul e fruncea în toate, așa că și în acest domeniu atât de specific a dat primii cloșari, demni reprezentanți la Paris ai filozofiei lui Diogene. Tot ce poseda cloșarul nostru era pe el. Bărbos, neîngrijit, ascuns într-un palton ros și jerpelit. Dar, în mintea lui maladivă, se socotea mulțumit și împăcat cu soarta și m-a rugat să le transmit rudelor că e bine și că singura lui dorință este ca nimeni să nu-i mai poarte de grijă niciodată.

Desigur, fenomenul e complex. Situația se explică lesne când este vorba de nebuni periculoși doar lor înșile. Cântecul se schimbă, însă, dacă e vorba de tineri în deplinătatea puterilor lor fizice și spirituale, care, din motive contingente, cum este cazul astăzi în America, refuză să se înroleze sub arme, spre a participa la războiul fără rost și fără sfârșit din Indochina, sau de cei care, din motive existențialiste sau fanteziste, nu țin seama de realități și adoptă o viziune aberantă, contestând societatea ce i-a generat și pe seama căreia trăiesc. Soluția ideală ar fi transferarea lor pe o insulă pustie, unde să se organizeze în deplină independență și suveranitate, în chip diferit decât este organizată societatea existentă și conform modelului și aspirațiilor proprii. O republică anarhică, altfel spus. Se vor găsi, în primul rând, în fața problemelor de bază: redescoperirea focului, a roții, a cuțitului, a bardelor, ciocanului, secerii. Își vor da seama apoi că societatea nu poate fi organizată fără autoritate. Se vor lecui repede de maladia detestării societății de consum, mai ales când, până la prima recoltă și la domesticirea animalelor (dacă vor reuși să le prindă vii, cu brațele și prin agerimea minții) se vor vedea nevoiți să mănânce frunze și rădăcini. Desigur, nevoile le vor ascuți spiritul potrivit proverbului italienesc: *Il bisogno aguzza l'ingegno*.

Recent, o asemenea experiență aflu că s-a realizat în Anglia. Comunitatea anarhică a funcționat foarte bine atâta timp cât *hippies* au avut alimente și au putut să-și reîmprospăteze proviziile cu banii de la părinți. N-a mai funcționat când au trebuit să înceapă să lucreze ei înșiși, ceea ce probează că una din cauzele cele mai importante ale unui astfel de fenomen este lenea. Există leac și pentru această boală: taberele de lucru. Munca fiind aceea care a stat întotdeauna la baza societății, ea devine abia când este sistematic exercitată o adâncă filozofie realistă a vieții. Tinerii noștri Robinsoni englezi au fost anarhiști convinși cât timp erau sănătoși. Dar când unul dintre ei s-a îmbolnăvit de apendicită, au trebuit, cu mult dezgust, să-și revadă opiniile și, cu profund dispreț pentru societatea contestată, au cerut ajutor serviciilor sociale medicale, insistând să se trimită un elicopter pentru grăbitul transport al bolnavului.

Ce noroc au avut acești Diogeni moderni că n-au apărut în anul 1939, spre a cunoaște Tribunalul militar de la Timișoara și pe procurorii săi oficiali și anonimi! Ar fi fost aduși la numitorul comun, tunși, rași și spălați, repuși în circulație ca elemente productive, pentru plata debitelor sociale contractate grație investițiilor făcute în ei pentru instruire, școlarizare, pregătirea profesională. Apărând într-o epocă de pace, prosperitate și multă înțelegere și îngăduință pentru tot felul de maladii și excentricități, ei se bucură de imunitate printr-un consens mai mult sau mai puțin plenar al societății, în clipele ei de dezorientare, dar și grație bunăstării materiale ce îngăduie și acest lux.

Aspectul umanitar al judecăților

Regele Carol și consilierii săi declaraseră război deschis mișcărilor studențești și muncitorești și, după cum am văzut, unul

dintre mijloacele de prigoană îl alcătuiau decretele-legi și judecarea de tribunalele militare a delictelor politice. Manifestările publice, semnele distinctive, afișele, însăși posedarea anumitor cărți au fost tot atâtea motive de întocmire a actelor de trimitere în judecată și toate soseau la parchetul militar. S-a găsit astfel acest organism al armatei în situația de a pătrunde într-un sector atât de delicat cum este politica. Atât mișcările de stânga, cât și mișcările de dreapta erau situate sub același semn și în afara legii. Totul se opera în ilegalitate, totul era forțat și punea pe magistrații militari într-o situație curioasă, obligându-i indirect să ia o atitudine drastică în fața unor fenomene social-istorice care depășeau orice limită, după cum însuși regele era depășit în mentalitatea și metodele sale. Căutând să recupereze timpul pierdut în aventuri și în afaceri, cu ajutorul camarilei, uneori căuta să realizeze programe naționale sau sociale, împrumutându-le autoritatea, cum adesea fac anumiți politicieni vicleni. Excesele sale nu-și mai aflau justificarea, și deznodământul tuturor erorilor și jafurilor făcute în avutul țării urma să fie plătit neîntârziat. Din păcate, acestea nu aveau să fie plătite de el, ci încă o dată de bietul popor român, jecmănit de toți aventurierii și mercenarii.

Printre infractorii legilor caroliniene s-au găsit, în mod fatal, colegi și cunoscuți de-ai mei, care, fie din pricina unui crez politic, fie din pricina idealismului lor, au ajuns pe banca acuzaților, la Tribunalul militar. Familiile lor îmi trimiteau vorbă și astfel aflam despre existența dosarelor ce-i priveau, ca și de găzduirea lor preventivă în anumite închisori, cum a fost cazul lui Tuliu Bașiu, fiul preotului din Sâlha. Convins că misiunea adevărată a Tribunalului militar era cu totul alta decât amestecul său în politică, iar, pe de altă parte, considerând că adversarii politici ai guvernanților erau deopotrivă de respectabili pentru părerile lor, ca și cei care aveau temporar puterea în mână, am considerat în lumina justiției, a omeniei și a echității în cazul lor, cu atât mai mult cu cât nu săvârșiseră crime împotriva statului, ci doar și-au exprimat opiniile și credința. Prezentând referatele în termeni corespunzători, acceptați până la un punct de procuror și de procurorul

general, judecata a fost uneori favorabilă lor, alteori s-a limitat la pedepse minime, simbolice, dacă dosarul nu putea să fie clasat. Doi colegi judecați astfel în prealabil de mine s-au ales unul achitat, altul cu o ușoară condamnare, echivalentă detenției preventive. Personal, voiam să fiu cu conștiința împăcată, acțio-nând în baza justiției imanente și substanțiale, și nu supunân-du-mă unei simple legalități, adesea în contradicție cu principiile eterne ale justiției, atât de bine descrise de Giorgio De Vecchio.

Dacă referatele mele prezentau aspectul uman al judecăților, apărătorii inculpaților înfățișau o lume nouă pentru mine, în contrast cu imaginea ce o aveam despre nobila profesiune încă din copilărie, când se pronunța cu mult respect numele unui avocat și când tata considera ca o mare cinste pentru familia sa ca unul dintre fii să îmbrățișeze cariera de avocat. Cumpărase până și o casă, aproape de tribunal, cu vad avocățesc, în speranța că mă voi decide să rămân la Lugoj și să exercit profesiunea pentru care mă pregătisem. Voia să fiu fișcal (cuvântul nu provine din maghiară, cum s-ar crede, ci de la străbunii noștri spanioli, care folosesc și azi cuvântul fiscal, pentru avocatul statului și pentru procuror). Avocați cu nume mare veneau uneori din oraș, pentru cazuri importante, bineînțeles. Aceștia asistau pe client la judecătorul de instrucție și uneori veneau să pledeze la proces, părăsind imediat după aceea aulele tribunalului. Se adresau și ei parchetului, pentru informații și lămuriri, și nu întotdeauna se duceau la cel mai mare, ci mai adesea veneau la cei mici. Era momentul când plutonierul nostru creștea în importanță și se umfla în pene. A-i vorbi și a i se cere tocmai lui – deținătorul secretelor dosarelor – deslușiri, și mai ales a-i vedea pe marii oratori adresându-i-se plini de politețe reprezentau clipe de rară încântare pentru plutonierul nostru. Îl vedeam triumfător, cum lăsa să cadă de sus orice cuvânt, făcându-l să se rostogolească încet-încet până la urechile avocatului. Bineînțeles, avea nevoie de autorizația șefilor, iar pentru dânsul toți erau șefi. Avea el însuși obiceiul să spună că e „cel mai mic din ierarhie și personal nu poate să dispună și să decidă“. Dacă totuși mai adăuga la informații o linie în plus, mai

mult din cuvinte decât din fapte, aceasta era bine cântărită și transmisă prin unda privirilor sale pătrunzătoare către cel interesat, cu semnificația unui mare serviciu adus. Un mulțumesc atât de obligat al unui profesionist de vază constituia, dacă nu o compensație materială imediată, o capitalizare morală pentru viitor.

Avocații de rând se comportau altfel. Mobilizând toate resursele lor umane, căutau contacte de relații publice cu magistrații: ofițeri, subofițeri și trupă. Aș putea să spun că uneori îi cultivau mai mult pe cei din ultima categorie, știind ei prea bine că ceea ce face caporalul nu face generalul. Îmi amintesc de un avocat necăjit din fire și jigărit la făptură, care venea după-amiază însoțit de un câine, ales după chipul și asemănarea stăpânului, să ceară informații suplimentare. În timpul acesta, lega câinele afară, la copac, deoarece nu voia să riște a fi judecat și acesta pentru vreo infracțiune considerată astfel poate numai pe plan estetic, dar cu totul altfel primită de arborii beneficiari ai atențiilor canine. Argumentele acestui avocat nu erau atât juridice sau de justiție, cât mai ales cu caracter personal, profund uman: să-i îngăduim să câștige o pâine, pentru el și câinele său, căci și potaia se resemnase numai la aceasta din motive economice și se adaptase situației stăpânului. Rămăsese la simpla bucată de pâine, nu râvnea la carne, spre deosebire de cățeii de salon, care completează, atât de bine, toaletele feminine, când domniță și cățel sunt expuși în public și, în calitatea lor de animale aristocrate sau burgheze, au nu numai carne, dar și lapte, și prăjituri.

Cine ar fi putut să reziste la o astfel de implorare colectivă, exprimată însă numai prin gura avocatului, căci câinele, coleg de suferință, nu mai avea nici forța de a lătra!? L-am ajutat cât am putut, cu conștiința că fac un bine, așa cum am fost învățat la cercetășie: să nu las să treacă o zi fără o faptă bună. Pentru motive de procedură și, poate, din motive de plimbare matinală obligatorie a javrei, avocatul meu protejat alesese Aleea Tribunalului drept promenadă și cererea ce mi-o făcea era să aranjez, dacă pot, ca dosarele lui să fie primele puse pe rol, în afară de cazul celor delicate, lăsate de regulă la sfârșit, când tribunalul, obosit de atâta judecată și cugetând mai mult la masă și casă decât la procese, devenea mai expeditiv și poate mai indulgent în osândirea oamenilor, deși foamea mărește agresivitatea, după cum se arată în palemologie. Dar magistrații noștri erau grași și aveau suficiente rezerve.

„Dacă așa se practică profesiunea de avocat și astfel sunt valorificate toate cunoștințele juridice acumulate la universitate – gândeam în sine mea –, atunci nu aceasta este profesiunea cea mai nimerită mie și, în orice caz, nu modul cel mai frumos de a-mi câștiga existența cotidiană!“ Încet-încet, mi-a pierit gustul pentru avocatură și gândurile mele începeau să se îndrepte în alte direcții în domenii unde cunoștințele și logica juridică puteau într-adevăr să devină creatoare de valori spirituale și materiale.

Timișoara „P.R.“

Preocupările juridice militare îmi lăsau totuși timp pentru a întreține și relații sociale. Nu cunoșteam prea bine orașul Timișoara. Înainte vreme nu avusesem prilejul să-l vizitez, decât atunci când se întâmplau nenorociri în familie. Veneam dimineața și ne întorceam seara, la Lugoj. Prima oară venisem cât a fost nevoie să mi se extragă un os și un polip crescuți în chip neobișnuit în nări. Operația atât de delicată și periculoasă a fost făcută cu o simplă anestezie locală. În mâinile experte ale doctorului Corcan, totul însă a decurs bine. Altădată am venit cu Zeno, când și-a tăiat ochiul cu cosorul. Tot un doctor timișorean, Porr, intervenise la timp și i-a salvat vederea. Am mai venit apoi cu tata, mai ales pentru cumpărături de utilaje și materiale chimice. Cu alt prilej, l-am vizitat pe unchiul lui Ionică, privindu-l ca pe un *domine dio,* deoarece știam că făcuse studii de drept la Paris și de teologie la Strasbourg. Acolo devenise vegetarian și așa a rămas până în zilele noastre, purtându-și, cu demnitate profesională, oasele și pielea.

Mi-a rămas întipărit în minte micul dejun, după o noapte petrecută în apartamentul lui cel mare, din centrul oraşului. Am băut lapte, cu pâine şi miere de stup şi, în acei ani, mi s-au părut aduse din paradisul turcesc, cel asemuit cu o grădină prin care curg râuri de lapte şi se ridică piscuri de orez. Datorită regimului său paradisiac şi a scărilor în spirală ale A.G.R.U. (Asociaţia Generală a Românilor Uniţi), al cărei preşedinte local era, uica Ion îmi făcea impresia unui ascet, pregătindu-se pentru întâlnirea cu Atotputernicul. Ajuns şi viceprimar al Timişoarei, s-a dedicat apoi muzicii şi, după ce o vreme a funcţionat ca jurist al unei fabrici de cărămizi, este acum pensionar.

Laptele cu miere al lui uica Ion l-am mai regăsit la o familie de şvabi. Şvabul era şnaider şi avea două fete drăguţe şi mai ales dezgheţate. Ca omagiu adus artei lui croitoreşti, el socotea că e bine să fie servită cina chiar pe măsuţa de lucru, după ce dădea deoparte degetarele şi acele, spre a nu deveni involuntar fachiri. Chemându-mă la ei într-o seară, am surprins familia întreagă adunată la această masă frugală. Pe lângă lapte, cafea şi miere, se adăugau şi nucile al căror miez era scos de fiecare direct din găoace. Am mâncat şi eu nuci rase ca parmezanul şi presărate cu zahăr, pe tăieţeii serviţi în Banat ca melşpais, adică în loc de prăjitură sau desert. Când au auzit italienii mai târziu de aceste obiceiuri „barbare“ s-au crucit, căci tagliatelele (corespondentul italian al tăieţeilor noştri) sunt făcute cu ou, în casă, se servesc cu sos de carne numit ragu, sau cu sos de roşii, sau simplu, cu unt proaspăt şi parmezan. Servite ca felul întâi, fac cinste oricărei mese bune. Dar eu nu mai văzusem până atunci să mănânci nuci întregi ca rozătoarele, adăugând la aceasta felii de pâine proaspătă, cum făceau aceşti nemţi. Nedumerirea mi s-a spulberat când, venind în Italia, am văzut că orice meniu se termină cu fructe, ceea ce e foarte bine, iar printre aceste fructe e servită şi *frutta secca*, alune, migdale, nuci, curmale, prune uscate, caise uscate şi stafide. Câteodată, în anumite epoci ale anului, aceste fructe sunt prezentate în chip mai elaborat, ca alivicică (halviţă, numită *torrone* în Italia).

După sejurul de la Lugoj, familia lui Poldi Pichler a revenit la Timişoara. Între timp, Duţi a devenit fată frumoasă şi, cu „balconul“ ei înflorat, atrăgea atenţia oricui. Ieşise din exclusivismul săsesc şi intrase în circuitul studenţilor români, printre care era şi bunul meu prieten, Puiu. În internaţionalismul său sentimental, Puiu îşi completa astfel cultura, prin dese vizite şi partide de tenis, nu ştiu dacă simple sau duble. M-a bucurat mai târziu acest fapt, căci Duţi trăise în mijlocul familiei noastre şi pe atunci n-aş fi crezut că, dintr-o fetiţă slabă şi mofturoasă la mâncare, cu nările prelinse cu stearină, va înflori o fată atât de atrăgătoare, chiar pentru gusturile rafinate ale prietenului meu.

Nici eu nu mă puteam plânge de lipsa varietăţilor etnice sentimentale, căci nu ştiu cum şi de unde cunoscusem o nemţoaică mititică, gingaşă şi proporţionată în toate, cu care m-am împrietenit. Mă frecventa periodic acasă, în dosul tribunalului civil, şi venea plină de precauţiuni de tot felul.

Vreo două luni au durat întâlnirile noastre agreabile şi fata se îndrăgostise de-a binelea, căci, într-o zi, mi-a propus să plec împreună cu dânsa în Argentina, unde avea nişte rubedenii. Era, bineînţeles, dispusă să aştepte până când termin cu serviciul militar, dar, prevăzătoare, începea să facă programul încă de prin luna august. Mă întreb cum s-ar fi schimbat existenţa mea, dacă acceptam această invitaţie şi ce-aş fi realizat prin America de Sud, care oferă atâtea posibilităţi tuturor întreprinzătorilor veniţi din cele patru unghiuri ale lumii?! Toţi cei buni fac carieră, dar, dacă nu se îngrijesc să investească în imobile avutul lor, el se evaporă de la un an la altul, într-o inflaţie galopantă, maladie de care suferă acele ţări din America Latină.

Lucrurile se petreceau în august, tocmai când am plecat în excursie la Marea Neagră, la Balcic. M-am reîntors la serviciu cu nişte atenţii în filigrană artistică, dar acestea n-au impresionat prea mult imaginaţia nemţoaicei mele. Răspunsul cu Argentina se tergiversa şi fata a început să-şi recapete temperatura normală ca, până la urmă, încet-încet, să se îndepărteze, căutându-şi alt candidat pentru Argentina şi pentru mâna ei. Ceea ce este de neiertat din partea unui cavaler ca mine e că nu-mi mai aduc aminte

numele ei, cu toate eforturile ce le merită. E adevărat că, în acea epocă, în puținele ore libere, lectura mea preferată era *De oratore* de Cicero, în traducere românească, deoarece în versiunea originală această lectură ar mai continua și azi, cu dicționarul în mână. Numai un bun cunoscut al meu, senatorul belgian De la Vallée Poussin, a fost surprins de mine în biblioteca sa, cufundat în lectura unui text latin original. Deși Marcus Tulius mi-a „dat" mai puțin decât fata, totuși, să-mi aduc aminte numai de numele lui Cicero este de neiertat!

Tot în casa gazdei mele, care își izolase bărbatul într-un fel de cușcă, între două ziduri, unde abia încăpea un divan strâmt, spre a-l lăsa să sforăie în pace, mai fusese închiriată o cameră unui sublocotenent de infanterie, mititel, oacheș și al dracului. Ca și mine, ca să ajungă în camera sa, ofițerul trebuia să treacă printr-un salon-sufragerie, în care a fost instalat și un divan, în spatele unui paravan. Din când în când, oaspeții noștri puteau să fie găzduiți ocazional îndărătul paravanului.

Datorită pasajului obligatoriu, vizitatoarele celor doi chiriași erau nevoite să străbată această trecătoare. Așa am văzut o tânără adusă din nu știu ce parte a țării, simpatică și foarte vioaie, care, cu toată pasiunea arătată sublocotenentului, primea drept recompensă din partea acestuia și câte un toc de bătaie. Într-o zi, probabil bătută de un gând de răzbunare, i-a cerut proprietăresei să-i fiu prezentat, închipuindu-și că eu, lucrând la Tribunalul militar, puteam să fac justiție într-o căsnicie de probă și, ca atare, chiar dacă nu voi interveni personal, se va pune la momentul oportun sub protecția legii. În afară de afurisitul de sublocotenent, nu cunoștea, sărmana, pe nimeni în tot orașul. Natural, într-o zi, sătulă de bătaie, fata s-a decis să-l părăsească pe sublocotenentul mitocan și să se instaleze singură, într-o cameră mobilată. Lectorul se va întreba: ce ocupație și-a găsit și din ce putea să trăiască? Femeile – voi răspunde – sunt dotate cu multe calități și au deschise multe cariere. De altfel, la Paris, bunii tați de familie, când se întâlnesc la o mastică, se întreabă, ca oamenii bine educați, cum o duce familia, iar cel întrebat se nimerește să răspundă uneori foarte natural: *Ma femme, elle est bien et ma fille, elle s'est établi cocote!*

Dacă la Paris o asemenea îndeletnicire poate să pară firească, fiind una din numeroasele profesiuni ale metropolei, nici la Timișoara nu părea să fie o muncă necunoscută. S-ar putea ca fata să fi venit cu intenții bune. În fond, și iadul este pavat cu intenții bune. E posibil să-și fi căutat o activitate oarecare sau un protector capabil s-o întrețină. Dar bătăile ofițerului, iar apoi îndrumările noii sale gazde i-au pregătit desigur un alt drum.

Res bellum

Inițiativele politice pe plan internațional luate de conducătorul terțului Reich se țineau lanț. Începuse cu remilitarizarea zonei renane, ca apoi să treacă la realizarea așa-zisului *Anschluss*, la acordul cvadripartit de la München, la ocuparea regiunii sudeților, dezmembrând Cehoslovacia. Aceste mari succese în politica internațională nu i-au fost suficiente și, pentru a obține noi teritorii și a înghiți popoarele mijlocii și mici, a trecut la război, ca ultimă și supremă formă de acțiune politică internațională. A început mai întâi războiul nedeclarat împotriva Poloniei, în luna septembrie 1939, când Anglia și Franța s-au angajat în sfârșit în război, lăsând la o parte politica acordurilor și a cedărilor, practicată de faimosul Chamberlain cu umbrelă.

Era lesne de închipuit că acest război se va extinde și va căpăta proporții mondiale. Istoria arată că, datorită interdependenței popoarelor, începând cu secolul al XX-lea, războaiele vor avea mereu caracter mondial, chiar dacă zona operativă s-ar limita la o anumită regiune a globului. În consecință, declanșarea focului în Europa, cu mijloace noi, rapide și eficiente dezvăluind tactica distrugerii armatelor inamice prin acțiuni masive, surprize și înaintări profunde (ca o pană menită să despice lemnul cel mai tare), obliga toate țările continentului să-și revizuiască pozițiile și, recâștigând timpul pierdut, să se înarmeze din mers, cum a fost cazul Angliei. Tactica străpungerii frontului și înaintării în teritoriul invadat, despărțind coloana în două aripi, spre a încercui

armate întregi, ducea la nimicirea a numeroase divizii, în puţine zile şi pe neaşteptate.

Această tactică a fost aplicată şi la străpungerea liniei Maginot. Ocolind-o prin Belgia, naziştii au căzut în spatele fortificaţiilor, făcând prizonieri pe toţi cei care, înarmaţi până în dinţi, ocupau poziţii subterane. Căderea liniei Maginot şi, o dată cu ea, a Parisului şi a Franţei, cu toată valoarea tradiţională a armatei franceze şi a strategiei Statului ei Major, a tăiat respiraţia tuturor popoarelor europene, obligându-le, sub cerul încărcat de nori, să-şi revizuiască prieteniile, tratatele, acordurile şi simpatiile, căci răsturnarea vechilor forţe, de rang internaţional, impunea un nou echilibru.

România se găsea în drumul expansiunii germane, de mult cunoscute sub numele de *Drang nach Osten*. Expansiunea era motivată de densitatea demografică, prin căutarea „unui loc sub soare", datorită greşelii aliaţilor din Primul Război Mondial, când au fost luate nemţilor coloniile ce funcţionau „ca o supapă de siguranţă". România apărea ca o ţară cu o populaţie mai redusă decât îngăduiau condiţiile şi resursele naturale ale teritoriului său. Faptul că ar putea să susţină o populaţie de trei ori mai mare dădea naştere ideii de agresiune: un spaţiu rarefiat care, în baza unei legi mecanice, a presiunilor exterioare, urma să fie egalizat. Aceleaşi legi mecanice încercau să se aplice ţinuturilor vaste ale Uniunii Sovietice.

Care ar fi fost politica cea mai bună de urmat, în această nouă fază istorică europeană? Aceea a opoziţiei totale sau aceea a flexibilităţii, a adaptării, a căutării unui nou *modus vivendi*, dacă nu chiar căutarea şi câştigarea cât mai rapidă a unor noi prietenii? Era evident că, pentru a câştiga simpatia cuceritorilor şi a noilor stăpâni ai Europei, nu mai puteau fi folosiţi vechii politicieni. Iată de ce regele Carol al II-lea a încercat alte formule şi era dispus să cadă la tot felul de compromisuri. Istorici, poeţi, economişti, profesori daţi uitării sau ţinuţi la odihnă preventivă şi în închisori au fost scoşi la lumina zilei, combinaţi în noi formule, mai toate de scurtă durată, şi chemaţi să asigure obţinerea de noi alianţe şi soluţii de salvare. Înconjurându-se timp de zece ani de zile numai de o lume cu totul străină adevăratelor interese ale neamului românesc şi sfătuit de o camarilă alcătuită din oameni fără viziune şi fără sentimente patriotice, el îşi pierduse capul. În loc să facă apel la toate forţele naţiunii, utilizând tot ce putea fi bun din fracţiunile politice, aşa cum procedează toţi şefii de state în momente critice, el a aplicat în chip excesiv principiile lui Machiavelli, creând momente de mare tensiune. Ducându-mă într-o dimineaţă la tribunal şi intrând în birou, am găsit o linişte mormântală şi priviri întrebătoare şi speriate parcă. În clipa următoare, am aflat explicaţia: fuseseră omorâte unii spuneau câteva sute, alţii spuneau câteva mii de persoane. Locul nu era departe de tribunal. Plutonierul-major al judecătorului de instrucţie, om cumpănit şi cu bun-simţ, m-a sfătuit să nu mă duc, explicându-mi că sunt prea tânăr pentru a vedea asemenea lucruri oribile. Probabil că el ştia mai multe, dându-mi să înţeleg că astfel de anomalii trădează grave simptome de criză. Am renunţat, am rămas în birou şi mi-am reluat lucrul.

Spre locul de obârşie a neamului românesc

La 1 ianuarie 1940 începea permisia mea de opt zile. Am socotit potrivit să prezint omagiile mele unchiului Gavrilă şi mătuşii mele şi m-am decis să plec la Craiova.

Dar, înainte de a arăta care au fost ultimele întâmplări din preajma plecării din ţară, e necesar să amintesc că, încă din iunie, se deschisese la Institutul de Cultură Italiană din Bucureşti un concurs pentru decernarea unor burse de câte un an, pentru specializare în Italia, dintre care, pentru întâia oară, una era atribuită unui student în drept. Concursul se desfăşurase pe baza titlurilor academice şi a publicaţiilor. M-am precipitat la Bucureşti, cu o cerere şi o scrisoare de prezentare. Bună impresie au făcut traducerea cursului lui Del Vecchio, prin care contribuiam la răspândirea gândirii juridice italiene peste hotare. Pe lângă studiul limbii, frecventasem un an cursurile de economie politică italiană, bazată pe sistemul corporativ, pe bresle numite corporaţii, cuprinzând atât organizaţiile *dei datori di lavoro* (dătătorii de muncă), cât şi *prestatori d'opera* (muncitorii şi funcţionarii), organizaţii teoretic

menite să apere interesele muncitorești reprezentate de sindicate. Veghind la bunul mers al economiei, ele urmau să echilibreze diferitele interese ale procesului productiv, iar în caz de conflict trebuiau să recurgă la arbitraj și la tribunalele muncii anume organizate pentru aceasta. Totul se articula și se rezolva în cadrul corporației respective și nu în afară, deranjând prin greve bunul mers al economiei naționale.

Toate premisele erau favorabile pentru a obține această bursă de studii pe potriva aspirațiilor mele de a-mi continua studiile și de a obține doctoratul în străinătate. Plecasem la București îmbrăcat militărește și tot institutul, care mă cunoștea, începând cu directorul, profesorul Bruno Manzone, m-a primit foarte bine, lăsându-mă să sper într-o reușită. Documentele au fost examinate la institut și trimise apoi ministrului de Externe la Roma, care, obișnuit să dea burse pentru literați, arheologi și numismați (fiind considerate, pe atunci, ca singurele specialități cu greutate în viață, putând înrâuri destinele societății), a fost pus în sfârșit în situația de a-și schimba politica și de a acorda burse și pentru juriști. După împlinirea celor douăsprezece luni de serviciu efectiv, urma să fiu liberat la 31 octombrie 1939. Cum însă începuse războiul în Europa, iar trupele poloneze se și refugiaseră în România, țara se pregătea pentru intrarea voluntară sau involuntară în conflagrație, iar aceasta s-a resimțit prin concentrările de ofițeri și trupă. Fuseseră concentrați consilierii curții de apel (am amintit de ei), fuseseră concentrați unii avocați și poeți și, până la urmă, și eu am fost cuprins în rândul acestora pe neștiute. E drept, încă nu aveam un program de viitor bine definit. Știam că trebuie să-mi desăvârșesc studiile, dar nu știam unde: la Roma, la Paris sau la Berlin. Pe atunci, un doctorat în această ultimă metropolă încă mai avea autoritate, prin seriozitatea studiilor nemțești, în limba lui Kant (însuși Giorgio Del Vechio studiase în Germania, unde a fost coleg cu Rudolf Stamler).

Cu toate că am rămas concentrat în continuare, serviciul militar prelungindu-se astfel *sine die*, nu eram nici furios, nici neliniștit. Primeam totul cu multă filozofie. Noile relații în înalta magistratură a Banatului, curtea de apel îmi deschiseseră perspective noi întru formarea mea juridică, iar accesul într-o societate de elită, cu implicații în toate straturile sociale, îmi dădea, pentru moment, suficiente satisfacții. Desigur, mă gândeam la Roma, în primul rând, pentru că stabilisem acolo unele legături, apoi pentru că aveam sentimentul întoarcerii în patria de baștină. De altfel, pentru toți românii Roma prezintă o deosebită semnificație și o atracție ancestrală. Voiam să plec cu o bursă de studii și pentru a dovedi tatălui meu – așa cum i-am promis întotdeauna – că la terminarea serviciului militar nu voi mai face apel la nici un ajutor din partea sa. Răspunsul din Italia însă întârzia să sosească. Așa au trecut lunile noiembrie și decembrie, timp în care examinam cu tot mai mare încordare situația europeană, în vâltoarea căreia urma să mă lansez.

Înfățișarea mea începea să se maturizeze. Câtă vreme, până atunci, începând din clasa a șasea de liceu, am purtat mustață, pentru a părea mai bătrân, acum mă simțeam destul de matur, chiar dacă m-aș fi lipsit de ea. Mustața era atât de blondă, încât, spre a fi remarcată, era necesar un efort special de atenție. Acest lucru mă nemulțumea atât pe mine, cât și pe alți colegi de aceeași vârstă, în aceeași situație. Făceau excepție veteranii care, fiind cu un an-doi mai mari, ceea ce însemna mult pe atunci, erau avantajați, ca să nu mai vorbim de cei negricioși ca Tie, cel cu mustața bine marcată, amintind cunoscutul vers „mustăcioara lui, pana corbului". Cu noi, cei la limita inferioară a vârstei, cu liceul terminat la șaptesprezece ani, natura fusese mai severă, creându-ne problema întăririi mustății. Nu era vorba de recurgerea la cosmetice și loțiuni moderne. Profesorul Linția însuși ne recomandase anumite alifii pe care le numea scăpău, pare-se, de origine canină, iar profesorul Simu le numea „său de tufă". Scoși la lecție, nu o dată întrebările ce ni se puneau se refereau la culoarea mustăților înnegrite cu creionul sau cărbunele, și mai puțin la cunoștințele noastre de latină și istorie.

La douăzeci și doi de ani împliniți, mustața era suficient de bine crescută și fasonată, obiect de îngrijire specială la rasul de dimineață, înainte de plecarea la tribunal. Din păcate, nici una din prietenele mele nu mi-a pus problema mustății, găsind-o probabil

în perfectă consonanţă cu cozorocul negru al chipului şi cu cizmele lustruite, cizme făcute din boxcalf tăbăcit în atelierele noastre. Mă obişnuisem atât de mult cu înfăţişarea chipului meu, încât nu-mi puteam imagina că aş putea să rămân fără mustaţă, pierzându-mi un atribut esenţial al fizionomiei.

Venind în vizită la noi mătuşa uţi, după unul din obişnuitele ei conflicte cu unchiul Gavrilă (conflicte imaginate de dânsa sau provocate cu bună ştiinţă), a vrut neapărat să mă vadă, căci ţinea la mine mai mult decât la copilul ei adoptiv. Negăsindu-mă la Lugoj, mătuşa a venit la Timişoara, şi eu am primit-o cu multă bucurie şi am găzduit-o în camera oaspeţilor timp de trei zile. Au fost suficiente aceste trei zile, ca să-mi demonstreze că mult mai bine mi-ar fi stat fără mustaţă şi că aş arăta mai tânăr fără podoaba care îşi îndeplinise funcţia, într-o epocă în care aparenţele date erau necesare pentru a obţine mai mult succes. Acceptându-i în parte argumentele, mai din convingere, mai din dorinţa de a-i face plăcere şi de a-i da astfel o probă de afecţiune, după trei zile m-am decis să-mi rad mustaţa. Şi de atunci, rasă a fost pentru totdeauna. După şaptesprezece ani, am mai lăsat-o să apară, împreună cu un barbişon à la Italo Balbo şi Bruno Manzone, pe când mă aflam în vacanţă în Sardinia, unde, din pricina unei infecţii la bărbie, nu m-am putut rade timp de vreo lună. Aveam aspectul unui lup de mare şi una din fotografiile de pe atunci era preferată şi expusă şi azi în apartamentul mamei, din Milano. Probabil că arăt foarte bine cu şapcă, barbă şi mustaţă în chip de marinar, căci mama nu iubeşte apa de când, în anul 1912, fusese la Lugoj o inundaţie de proporţii catastrofale şi, tânără fiind, a rămas speriată pentru toată viaţa. Nu cred că azi aş mai putea să-mi reiau această fizionomie, căci, pentru menţinerea barbişonului în ton, nu mai sunt profesorii Linţia şi Simu spre a-mi oferi consilii...

Aşa mi-am pierdut mustaţa şi aşa am terminat anul 1939 şi sărbătorile sub arme. Numai în zilele de Crăciun am venit la Lugoj şi am organizat o partidă de săniuş în coloană, traşi de un cal până în Pădurea Binişului. Cu acest prilej, am invitat o mulţime de fete, fiecare venind însoţită de câte un băiat. Rolul de a o susţine „sub balcon“ pe Stela, fata viceprefectului din acele timpuri,

mi l-am rezervat mie. Formula săniatului cu merinde luate de acasă, pentru compensarea caloriilor pierdute, am văzut că distra mult pe toţi cei care participau la realizarea ei. O experimentasem şi în primăvară, când, cerând permisie specială colonelului comandant al cercului de recrutare, am însoţit-o pe fata acestuia, Oltea, într-un cerc mai restrâns, din care făcea parte şi ordonanţa (ţinecal şi... ţinefată).

Câtă dreptate avusese mătuşă-mea de bunică atunci când m-a sfătuit să-mi rad mustaţa aveam să o constat nu numai la Lugoj, dar şi în timpul unui scurt sejur la Craiova, căci fata oacheşă, frumoasă, bine proporţionată şi rotunjită ca o portocală de decembrie, Turturica, fata vecinului de vizavi de noua casă construită de unchiu, începuse să vină în vizită la noi tot mai des şi să-mi ceară ba un sfat, ba un obiect de care înainte nu avea atâta nevoie. Îmi străluceau ochii de bucurie, deşi vechile mele rezerve şi prudenţa de a nu cădea în mrejele acestei silfide fuseseră complet depăşite şi adumbrite de grija pentru obţinerea bursei.

Scrisoarea Institutului de Cultură Italiană, prin care eram anunţat că mi se acordse bursa, fusese primită de mama încă de la începutul anului 1940. Dar, în loc să-mi telefoneze imediat la Craiova, pentru a-mi aduce la cunoştinţă importanta veste, care urma să-mi schimbe întregul curs al vieţii, socotise că nu pot beneficia de ea, întrucât eram sub arme, şi s-a limitat să-mi scrie o carte poştală pe adresa mătuşii. Am primit mesajul în dimineaţa de Bobotează şi, într-o explozie de satisfacţie, am sărit în sus şi am dat un strigăt de triumf, îmbrăţişând-o pe tanti, ridicând-o în braţe şi răsucind-o de câteva ori, până s-o ameţesc. Pe urmă, spunându-i despre ce este vorba, l-am convocat pe unchiul Gavrilă într-un consiliu de familie şi ne-am întrebat ce era de făcut.

În primul rând, era absolut necesar să mă duc la Bucureşti, la Ministerul Educaţiei Naţionale, spre a mă consulta cu cei în drept dacă, pentru motive de studii, erau posibile desconcentrarea şi eliberarea paşaportului. Cum permisia mea era pe terminate şi a doua zi trebuia să iau trenul spre Lugoj, nu-mi rămânea decât să mă întorc, să-mi iau uniforma de acasă şi să mă duc la unitate.

Sau să obțin într-un fel prelungirea permisiei. Soarta a vrut ca președintele tribunalului, colonelul Nicolescu, să fie de loc din Craiova și să se afle în acel moment acasă, de sărbători. I-am aflat adresa și, mobilizându-mi toată puterea de convingere, implorând zeii păgâni și sfinții creștini, cu cel mai frumos surâs pe chipul meu fără mustață, am plecat să-l caut și să-i expun doleanțele, cerând o prelungire a concediului cu trei sau cinci zile.

Om superior și înțelegător, departe de a fi rigid și de a gândi în felul căpitanului Ouatu sau al plutonierului Cârtog, mi-a acordat o prelungire de cinci zile, timp socotit de mine suficient pentru a vorbi la minister și la Statul Major pentru eventuala mea desconcentrare. I-am fost și-i rămân îndatorat pentru această profundă înțelegere umană! Era către amiază și l-am găsit pe colonel îmbrăcat în uniforma de magistrat militar, care îi cădea foarte bine. Corpolent, cu tendință de îngrășare, la vârsta de cincizeci de ani, cu figura omului de treabă, colonelul m-a primit cu amabilitate și cu spirit oarecum patern. E de notat că părinții care au fete nu pierd niciodată această atitudine părintească și adânc umană, văzând poate, în mod inconștient, în fiecare tânăr un posibil pretendent la mâna fetelor lor. Această psihologie probabil să fi jucat rolul său, căci, după aspect și după studiile care-mi creaseră faima de jurisconsult al tribunalului, trebuie să-și fi amintit de mine și ca de un „tânăr de viitor". Nu s-a supărat că l-am căutat acasă și, într-o scurtă dar concludentă conversație, mi-a acordat prelungirea cerută. I-am mulțumit din inimă și, cu un gest de salut și de gratitudine față de doamna care se învârtea prin casă, trăgând fără să vrea cu ochiul și cu urechea, am plecat radios. Cu primul tren, am pornit spre Capitală.

Un nou șir de întâmplări fericite avea să ducă la soluționarea dilemei în care mă aflam. În timpul studiilor secundare, admirasem deseori tablourile tuturor promoțiilor de absolvenți dinaintea mea ai liceului și mai cu seamă pe cei care terminaseră cu vreo șapte ani în urmă. În acel tablou apăreau băieții profesorului Linția. Ei studiaseră pe la niște universități-refugiu din Italia, pare-se, medicina. Apăreau băieții lui Ilca, cel cu prăvălie de coșuri de nuiele, scaune și alte obiecte casnice, în Piața Unirii.

Erau apoi băieții domnului Ioani Franț, vecinul meu. Era tânărul Belgea, fratele celui care s-a sinucis din pricina mizeriilor trăite la militărie. Erau frații Brânzeu, băieții canonicului, unul mai chipeș decât altul. Era copilul lui Bader, foarte distins prin felul de a fi și care și-a reluat numele de Badea, modificat în vremea dominației austro-ungare. Era băiatul lui Porumb, cel cu vila frumoasă de pe Splaiul Timișului, alături de Teatrul Traian Grozăvescu. Şi era, în sfârșit, bunul și simpaticul fiu al profesorului nostru Bistrițeanu, menit să facă o frumoasă carieră la București: a ajuns profesor universitar, apoi decan al Facultății de Litere și Filozofie și prorector. Predând limba română la Paris și la Universitatea din Lyon, a reușit, prin calitățile sale, să ridice numărul studenților de la cincisprezece la șaizeci și cinci și apoi la o sută șaizeci, ca probă că omul sfințește locul, așa cum spune cu înțelepciune proverbul românesc.

Când am aflat la minister despre existența sa, deși personal nu-l cunoșteam prea bine, ci mai mult îl văzusem, când stăteam de vorbă cu sora sa, Coca, venită și ea la tanti Marghit pentru lecțiile de germană, m-am anunțat la cabinetul lui și Alexandru Bistrițeanu m-a primit cu căldură și cu surâsul său amabil dintotdeauna. M-a ascultat atent și, citind scrisorile de la institut, pe care le solicitasem în copie, mi-a spus:

– Fii liniștit! Cred că vom putea să facem ceva, ca să nu pierzi această bursă, pe care noi înșine, Ministerul Educației, avem tot interesul s-o vedem utilizată. Sunt bucuros că tocmai dumneata, ca bănățean și lugojean, ai obținut-o și te felicit!

Punând mâna pe telefon, a luat legătura cu Marele Stat-Major, întrucât avea un cuvânt greu de spus. Făcând din cazul meu o chestiune de orgoliu regional și de fală lugojeană, îl ascultam cum pledează pentru mine, spunând că ministerul este interesat și dorește să trimită în Italia un tânăr bursier aflat sub arme, concentrat la Timișoara, în calitate de furier, din serviciul auxiliar, cu stagiul militar obligatoriu îndeplinit. Îndată după aceea, Alexandru, făcătorul de minuni, a dictat o scrisoare secretarei și mi-a înmânat-o, spunându-mi să mă prezint în strada Ştirbei

Vodă, la Marele Stat-Major, unde se afla secția competentă pentru aceste cazuri.

– Du-te, vezi, și cred că se va face! a spus protectorul meu, voind prin aceasta să nu știrbească prin nimic autoritatea celor care mă trimiteau și dovedind, astfel, o dată mai mult, ponderația și tactul său, izvorâte din finețea ce-l caracteriza. Arăta că era *the right man on the right place*.

Am plecat într-un suflet și am ajuns fără întârziere pe Știrbei Vodă. După jumătate de oră de așteptare, actele de desconcentrare erau făcute și ordinul de lăsare la vatră, pentru studii, semnat. Mai mult decât atât, aveam în mână și autorizația pentru eliberarea pașaportului. Nu-mi venea să cred. Dar se vede că, începând această acțiune, pășisem cu dreptul și mergeam din succes în succes. Am trecut din nou pe la Institutul de Cultură Italiană, de unde am primit scrisorile de prezentare la Ministerul Instrucțiunii Publice din Italia, secția D.I.E. adică Direzione Italiani all'Estero.

Desăvârșirea actelor de desconcentrare, eliberarea pașaportului și adresa Institutului de Cultură Italiană pentru atribuirea bursei nu-mi îngăduiau totuși plecarea. Aveam nevoie de valută, pentru că atât drumul, cât și sejurul la Roma, până la încasarea primei tranșe din bursă, cereau timp și bani. Dacă nu aș fi dispus de o mică sumă de rezistență, ar fi trebuit să plec cu un geamantan de alimente, pentru o lună, ceea ce era greu de închipuit, sau să fac pe fachirul indian, declarând greva foamei, fără a avea un motiv întemeiat. Dar, admițând că aș fi adoptat una din aceste două soluții pentru rezolvarea problemei alimentare, rămânea în picioare problema locuinței, care trebuia, conform tuturor regulilor din lume aplicate studenților, să fie plătită în mod anticipat, dat fiind marele credit acordat acestora peste tot. Dar și atunci, ca și astăzi, exista o politică restrictivă în materie de devize, deși cu motivări diferite. Căci dacă astăzi industrializarea masivă pretinde economii severe de devize, atunci economia se făcea pentru a rezerva marelui nostru rege acumulări și transferuri în străinătate, cum devenise notorie această activitate regească. Norocul în acel an nu m-a părăsit și, ca

lugojan, bursier, m-am adresat ministrului subsecretar de stat de la Economia Națională, însărcinat tocmai cu chivernisirea devizelor. Intrasem în contact cu șeful său de birou, domnul Dumitru Moga. Ascultându-mă cu multă seriozitate, pătruns de importanța misiunii sale, mi-a promis că va vorbi cu adevăratul ministru și va pleda pentru cauza mea.

Cu inima cât un purice, așteptam verdictul, după mai multe ore, în timpul cărora m-am răcorit în aerul proaspăt al Bucureștilor în ianuarie și mi-am luat rămas-bun de la Bruno Manzone, Duilia Sabbi, nea Mitică Iorgulescu și coana Roza. Apoi m-am reîntors la minister. Domnul Moga, cu un aer important și grav, cu sprânceana dreaptă ridicată, m-a întâmpinat spunându-mi:

– Domnule Drăgan, ți-am obținut suma de șapte sute de lire. Domnul ministru te primește să-l saluți și să-i mulțumești personal.

Am intrat în cabinetul ministrului cu multă emoție, dar pătruns de conștiința misiunii ce aveam de îndeplinit în străinătate. Mă țineam demn și fălos, cum se cade unui lugojean. I-am mulțumit din inimă și în numele tatălui meu, care, deși nu era din același partid (era național-țărănist), avea multă stimă pentru ministrul Titus Popovici, fala Lugojului. Figura sa serioasă mi-a rămas imprimată îndelung în minte și am revăzut-o cu imensă bucurie transmisă cu fidelitate fiului său, Gheorghe, inginer petrolist în Ministerul Minelor, fost coleg și prieten cu Jianu, după cum celălalt fiu, Sorin, a fost coleg și prieten cu Zeno. Recent, am fost să fac o vizită de omagiu văduvei Popovici care s-a bucurat nespus de mult, văzând că nu a fost dată uitării.

Printr-o scrisoare și prin telefon, le-am comunicat alor mei rezultatele demersurilor și, înainte de a pleca în străinătate, m-am decis să cutreier țara, deoarece fusesem o singură dată la Ocna Sibiului și, în toamna anului 1935, la Cluj, pentru o zi, la un congres. Voiam să cunosc mai bine Transilvania și să mă întorc pe drumul Brașov–Arad, unde aveam să-l reîntâlnesc pe poetul furier-arhivar-jurist, între timp desconcentrat, Petre Pascu. După acest voiaj, revenit la Timișoara, m-am înfățișat la președintele tribunalului, care s-a bucurat sincer, mai ales că și el contribuise

la realizarea acestui pas atât de însemnat. La fel, procurorul general, maiorul Bundra, şi căpitanul Popescu.

În aceeaşi zi, am întocmit dările de seamă, am terminat dosarele în curs de rezolvare şi am aşteptat înmânarea livretului militar şi a foii de lăsare la vatră. Ştiu că fusesem propus pentru înaintarea în grad de la caporal la sergent, cum se întâmplă uneori cu teteriştii sârguincioşi, dar nu-mi amintesc dacă am mai apucat să văd îndeplinirea formelor, căci îmi ardea pământul sub picioare şi abia aşteptam să pornesc la drum.

M-am despărţit de camarazii de la tribunal, apoi de cunoştinţele din Timişoara şi, în aceeaşi zi, m-am repezit la Lugoj, pentru a obţine paşaportul. Nu era uşor nici atunci să îndeplineşti toate formalităţile pentru plecarea în străinătate. Îndeosebi se aştepta comunicarea oficială din partea Marelui Stat Major care, venind prin poştă, a mai întârziat câteva zile. Spre deosebire de azi, invidia nu se arăta într-un mod prea vădit, astfel că toţi cei care mă întâlneau mă felicitau şi se bucurau ca şi mine. Unii, mai mult chiar, interpretau această desconcentrare ca o alegere deosebită a Ministerului Educaţiei Naţionale, de parcă acesta m-ar fi trimis în misiune culturală în Italia. Eram zilnic la şeful biroului de paşapoarte de la prefectură, la domnul Coco Lupea, fratele Zinei. Cu un fel de fâstâceală amabilă, el dorea să mă ajute, fiind de atâta vreme cunoscuţi. Uneori mergeam în casa lor s-o întâlnesc pe Zina, în calitate de coleg jurist, pentru că şi ea studiase dreptul la Cluj. O mai invitam eu la câte un dans şi mi-o amintesc şi acum, în haina lungă, de catifea neagră, cu un cordon violet înnodat la mijloc, ce cădea lung, ca la franciscani. Mergeam uneori la plimbare prin parcul prefecturii, sub privirile discrete ale fratelui mai mare, care ne urmărea de la ultimul etaj, unde avea biroul.

Coco a fost atent cu mine şi solicita stăruitor răspunsurile, astfel încât, în ziua de 18 ianuarie, a putut să scrie în faţa mea paşaportul eliberat în numele regelui Carol al II-lea, dându-i numărul curent 13 şi supunându-l spre semnare viceprefectului Lupea, căci prefectul Victor Curuţ lipsea, dus probabil la vânătoare, potrivit tradiţiei predecesorului său, Mocioni. Păstrez şi acum acest document, cu scrisul frumos al lui Coco, reflectând perfect felul

său de a fi, ordonat şi îngrijit, de o delicateţe aproape feminină. L-am considerat întotdeauna cel mai norocos document al meu şi, deşi nu sunt superstiţios, pentru rolul jucat în viaţa mea, numărul purtat l-am socotit fast, norocos, adevărul fiind că adesea am câştigat cu el la tombole, în zilele de treisprezece (la Băile Herculane, la Buziaş sau aiurea) şi mi-a adus bucurii. După şase zile de întrevederi, vizite, întâlniri cu cunoscuţii, prietenii şi prietenele, păşind prin oraş ţanţoş ca un honved, am lăsat Lugojul plecând spre gară cu docarul galben, însoţit de tata şi de mama, în ziua de 24 ianuarie 1940. Trăsura noastră a trecut printre rândurile de elevi adunaţi pentru defilarea de ziua Unirii Principatelor, şi parcă întregul oraş s-ar fi pregătit să-mi sărbătorească triumfal plecarea.

Cu paşaportul în buzunar, cu viza specială obţinută de la consulatul italian din Bucureşti, *per soggiorno nel regno,* deci fără limită, împreună cu cele şapte sute de lire cumpărate de la Banca Comercială Italiană din Timişoara, sub formă de cecuri turistice, cu marea valiză neagră făcută de Knoblock, am coborât din trăsură în vechea gară. Trenul care urma să sosească avea să mă ducă departe, atât de departe! Aveam biletul până la Roma, obţinut prin agenţia de voiaj italian CIT. Am strâns mâna şăgârtului care a condus trăsura şi am mângâiat calul roşu pe coamă. ineam atât de mult la el şi întrezăream în privirile sale inteligente şi duioase senzaţia despărţirii.

Gara clasică austro-ungară nu avea etaj. Era dezvoltată în lungime, destul de mare pentru traficul de aici, cu ferestre înalte, asemeni celor de la liceu. Zidurile erau văruite în galben. Sala ghişeelor era mică, iar coridorul exterior, ce ducea în sălile de aşteptare şi la peronul susţinut de stâlpi rotunzi de fier şi acoperit, era strâmt şi cam întunecos. Toată gara fusese pavată şi în interior, şi la partea exterioară, până la prima linie, cu dale negre de cărămidă refractară. De-a lungul anilor, toate acestea rămâneau neschimbate.

Venit cu suficient timp înainte, pe la orele unsprezece dimineaţa, am mai stat de vorbă cu părinţii. Ca de obicei, în astfel de situaţii, ei adresează tot felul de recomandări fiilor lor. Mama: „Vezi să nu răceşti, eşti sensibil la frig, gerul e mare.“ Tata: „Vezi, fii cuminte p-acolo, veghează şi să nu ne faci de râs!“ Între

o recomandare gospodărească şi una morală erau şi multe scene mute, în care mă priveau lung, măsurându-mă de sus până jos, cu orgoliu, pentru acest succes al fiului lor, obţinut prin merite proprii, dar şi cu un fel de nostalgie anticipată că, pentru un an de zile, nu mă vor mai vedea. Pierdusem trimestrul de toamnă şi urma să încep studiile de-abia la sfârşitul lui ianuarie şi, ca atare, era de aşteptat ca măcar douăsprezece luni de aici încolo să rămân în Italia. Doctoratul urma să-l iau în sesiunea din toamnă sau chiar în primăvara următoare. Ultimele sfaturi paterne şi materne au fost:

– Vezi, scrie, nu ne lăsa fără veşti şi comunică-ne imediat cum ai sosit şi ce adresă ai!

Mama părea mai sigură pe propriile sentimente şi mai puţin înduioşată, convinsă că ne vom revedea. În schimb tata, mai duios, parcă presimţea că aceasta era ultima noastră despărţire. Nimic nu îndreptăţea această stare de spirit, căci era tânăr, nici nu împlinise cincizeci de ani. Dar, după trecerea vremii, îmi vine să cred că el tocmai la acest final prematur se gândea atunci. Pufăind greu din nări, a sosit şi trenul îngheţat şi plin de sloiuri, învingând gerul ce se aşezase peste ţară. S-a oprit scrâşnind din saboţi şi scoţând aburi din conducte. Mi-am îmbrăţişat şi sărutat cu multă afecţiune părinţii. Apoi mi-am ridicat marele bagaj ce mi se părea acum uşor ca o pană şi l-am depus pe platforma vagonului. Am întârziat în uşă, privind cu o mâhnire care nu putea să-mi ascundă decât în parte bucuria plecării. Când trenul s-a pus în mişcare, am văzut siluetele părinţilor mei micşorându-se din ce în ce, până când au devenit două puncte la orizont, două lacrimi. Lăsam împreună cu ei şi oraşul natal, îndreptându-mă cu inima plină către a doua ţară de obârşie a neamului românesc: Italia.

Cabrera
1 noiembrie 1971, Anno Dionisi
2724 ab Urbe Condita

Cuprins

PARTEA A DOUA

PARTEA A TREIA

PARTEA A PATRA

PARTEA A CINCEA